

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

**Η αποτύπωση της εθνοτικής έννοιας «Έλληνας» [Greek – Greece] στα
περιηγητικά κείμενα Βρετανών και Γάλλων ταξιδιωτών – περιηγητών
στην Πελοπόννησο (1571 – 1820)**

Επιβλέπων: Καθηγητής Στέφανος Παπαγεωργίου

Αθήνα 2016

Η αποτύπωση της εθνοτικής έννοιας «Έλληνας» [Greek – Greece – Grec – Grece κ.λπ.] στα περιηγητικά κείμενα Βρετανών και Γάλλων ταξιδιωτών – περιηγητών στην Πελοπόννησο (1571 – 1820)

I. Εισαγωγή¹

I.a Πρόλογος

Είναι σημαντικό να επισημανθεί η αναγκαιότητα αξιοποίησης² των περιηγητικών κειμένων για την ιστορική έρευνα. Προϊόντος του χρόνου, αναγνωρίζονται ως πολύ σημαντικές πηγές πληροφόρησης, καθώς εξυπηρετούνται πλείστοι επιστημονικοί κλάδοι, ιδίως ανθρωπιστικών σπουδών (Ιστορία, Εθνολογία, Κοινωνιολογία, Ιστορική Ανθρωπολογία, Ανθρωπογεωγραφία, Ιστορία της Λογοτεχνίας, Οικονομικές και Πολιτικές Επιστήμες κ.ά.). Μέσα από τα κείμενα των ταξιδιωτών – περιηγητών διαφαίνεται το πνεύμα της επιστημονικής αναζήτησης και των προσπαθειών ανάλυσης της τυπολογίας του ανθρώπινου στοιχείου. Επιχειρείται μία αποτύπωση του ανθρώπου απέναντι στο «άλλο», σε σχέση με την «ετερότητα», σε έναν ιστορικό χρόνο, που ακόμη δεν έχουν επικρατήσει νεωτερικές αναγνώσεις των ανθρώπινων συμπεριφορών. Τα κείμενα αυτά εκπροσωπούν σε μεγάλο βαθμό τη «συγκριτική λογοτεχνία». Σύμφωνα με τον Pierre Brunel, ο περιηγητής – ταξιδιώτης είναι επίσης ένας «συγκριτιστής», κάτι που αναπόφευκτα διαμορφώνεται μέσα από την ίδια την ουσία της περιήγησης.

Η συμβολή της περιηγητικής λογοτεχνίας στη διαμόρφωση του φιλοσοφικού πνεύματος του Διαφωτισμού, αλλά και αντιστρόφως, είναι αναμφισβήτητη και έχει καταδειχθεί επιστημονικά. Μέσα από τα περιηγητικά κείμενα καταγράφονται οι πρώιμες προσπάθειες μεθοδικής παρατήρησης της πραγματικότητας, οι προσπάθειες ανάλυσης των ανθρωπολογικών, κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων. Συμβάλλουν στη γένεση των

¹ Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί εισαγωγικό κομμάτι της εργασίας για τον περιηγητισμό στον ελληνικό χώρο και τα περιηγητικά κείμενα, στο οποίο επιχειρείται και μια τυπολογική ταξινόμηση των «τύπων» περιηγητών που επισκέφθηκαν τον ελλαδικό χώρο. Το δεύτερο κεφάλαιο περιγράφει τη στοχοθεσία της έρευνας (γενικούς και ειδικούς στόχους), το γενικό πλαίσιο της έρευνας και τη μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε. Το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζει με πλήρεις βιβλιογραφικές λεπτομέρειες τα περιηγητικά κείμενα που έχουν επιλεγεί και περιγράφεται, επίσης, η διαδικασία επεξεργασίας των κειμένων. Στο τέταρτο κεφάλαιο και κυρίως μέρος της εργασίας παρουσιάζεται σε μορφή word το σύνολο των παραθεμάτων - πηγών από το έργο των συγγραφέων, σε πιστή αντιγραφή από το πρωτότυπο κείμενο, και ο σχολιασμός τους, καθώς και μια συνοπτική βιογραφική παρουσίαση των συγγραφέων, η οποία ενέχει ενδιαφέρον για την τελική εξαγωγή συμπερασμάτων, καθώς το ύφος, οι περιγραφές, οι απόψεις και οι αξιολογικοί χαρακτηρισμοί μέσα στα κείμενα συνδέονται με την καταγωγή, εθνική προέλευση, μόρφωση, στόχο του ταξιδιού κ.λπ. του συγγραφέα. Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύονται τα συμπεράσματα. Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η βιβλιογραφία της εργασίας.

² Βλ. και το προλογικό σημείωμα της Λουκίας Δρούλια στον τόμο *Περιηγητικά κείμενα: Υποδομή και προσεγγίσεις*, Αθήνα 1993, έκδοση του Κέντρου Ελληνικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε.

νέων επιστημών και ιδιαιτέρως ανατροφοδοτούν την ιστορική έρευνα και συντελούν στην ανάπτυξη των μεθόδων της ιστορικής επιστήμης.

Πολύτιμη είναι, ιδιαιτέρως, η συμβολή των περιηγητικών κειμένων στη Χαρτογραφία και στη Γεωγραφία. Εξυπηρετείται σημαντικά η έρευνα για τα τοπωνύμια και τη δημογραφία των περιοχών που καταγράφονται, παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι ταξιδιώτες, όπως οι ακουστικές παραφθορές, που όμως αποτελούν χρήσιμες συγχρονικές μαρτυρίες για την επιστημονική έρευνα. Κατ' αυτόν τον τρόπο εξυπηρετείται και η ευρετηρίαση των τοπωνυμίων της νοτιοανατολικής Ευρώπης και Ανατολικής Μεσογείου, όπως απέρρευσε από το πρόγραμμα του Ινστιτούτου Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Βιέννης, μέσα από τον εντοπισμό των σημείων στάθμευσης/διαμονής των ταξιδιωτών κατά τις περιηγήσεις τους σε γεωγραφικούς χώρους που κατοικούσαν ελληνικοί πληθυσμοί. Ουσιαστικά, περιηγητισμός και χαρτογραφία αναπτύσσονται παράλληλα και, κατά βάση, αλληλοσυμπληρώνονται.

Οφείλουμε, επίσης, να αναφέρουμε την επιστημονική προσπάθεια του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, το οποίο συνέδραμε στη μεθοδική καταγραφή των περιηγητικών κειμένων (κάτι που επιδιώκεται από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα) με το ερευνητικό πρόγραμμα «Ξενόγλωσσα περιηγητικά κείμενα για τη νοτιοανατολική Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο, 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας».

I.b Τυπολογία περιηγητικών κειμένων

Πρόκειται για ποικίλα κείμενα, χωρίς μυθιστορηματικό χαρακτήρα, με κοινό χαρακτηριστικό ότι γράφτηκαν ως αποτέλεσμα του ταξιδιού του συγγραφέα σε κάποια ξένη χώρα/ες και εκθέτουν τις εμπειρίες και τις έρευνές του, τις αντιλήψεις του και τις παρατηρήσεις του σχετικά με τον τόπο, τους κατοίκους κ.ά. Πολλές φορές, τα κείμενα πλαισιώνονται με χάρτες, σχέδια, πίνακες και άλλα επικουρικά στοιχεία της περιγραφής του ταξιδιού. Στα περιηγητικά κείμενα περιλαμβάνονται μία μεγάλη γκάμα κειμενικών ειδών, όπως απομνημονεύματα, ταξιδιωτικά ημερολόγια, βιβλία με σημειώσεις γεωγραφικού, βοτανολογικού, αρχαιολογικού, ιστορικού, πολιτικού ή άλλου περιεχομένου. Επίσης, περιλαμβάνεται η αλληλογραφία, καθώς και τα υπομνήματα των ταξιδιωτών προς κρατικούς λειτουργούς και προς τους εργοδότες ή πάτρωνές τους.

Έχει εκφραστεί κατά καιρούς η ανάγκη για μια τυπολογία της ταξιδιωτικής φιλολογίας³ και τυποποίηση των παραμέτρων των περιηγήσεων, όπως η στοχοθεσία, τα κίνητρα, οι περιοχές που επισκέπτονταν κ.ά. Τα κείμενα της περιηγητικής φιλολογίας μπορούμε να τα κατατάξουμε σε δύο μεγάλες κατηγορίες: 1) Τα έργα που παρουσιάζουν την εμπειρία αυτή καθ' εαυτή, 2) Οι κατηγορίες ταξινόμησης, ανάλυσης και αξιολόγησης της ταξιδιωτικής εμπειρίας. Ουσιαστικά πρόκειται για τον «μετα-λόγο» της εμπειρίας.

Στην πρώτη κατηγορία συναντούμε τις περιγραφές των ταξιδιών, τα τοπογραφικά κείμενα, τις συλλογές απεικονίσεων κ.ά. Περιλαμβάνονται, δηλαδή, τα έργα αυτά, που αποσκοπούν, κατά κύριο λόγο, να καταγράψουν το ταξίδι και την εμπειρία, την αποκτημένη μέσω του ταξιδιού.

Στη δεύτερη κατηγορία έχουμε τις συλλογές ταξιδιωτικών κειμένων, ιστορίες για τα ταξίδια, βιβλιογραφίες των περιηγητικών κειμένων, βιβλιοκριτικές και βιβλιοπαρουσιάσεις, αναγνώσματα για ταξιδιώτες, καθώς και ταξιδιωτικούς οδηγούς / μεθόδους. Επί της ουσίας, τα έργα της δεύτερης κατηγορίας αναφέρονται και στοχεύουν στην ανάλυση και τον σχολιασμό των έργων της πρώτης, δηλαδή των ακραιφνών περιηγητικών κειμένων. Ο ρόλος της ταξιδιωτικής φιλολογίας υπήρξε πολύ σημαντικός και συνετέλεσε στην εξάπλωση και ενδυνάμωση του περιηγητικού φαινομένου, ιδιαιτέρως τον 18^ο αιώνα, ο οποίος αποκαλείται από τους ερευνητές ως ο «αιώνας των περιηγητών». Κατ' ουσίαν, η ταξιδιωτική φιλολογία και ο περιηγητισμός διατηρούν αλληλένδετους δεσμούς, έχουν αμφίδρομη σχέση και αλληλοτροφοδοτούνται. Βλέπουμε, δηλαδή, ότι τα κείμενα που παράγονταν και συγγράφονταν στη Δύση, ως προϊόντα των ταξιδιών, λειτούργησαν ως ένας εσωτερικός μηχανισμός ανατροφοδότησης του ίδιου του φαινομένου του περιηγητισμού.

I.c Ιστορικό – χρονικό πλαίσιο περιηγήσεων

Για να προσεγγίσουμε τα περιηγητικά κείμενα και να τα αναλύσουμε, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε στο ιστορικό, χωροχρονικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο έλαβαν χώρα οι περιηγήσεις, καθώς και στις παραμέτρους που υποβοήθησαν την πραγματοποίηση αυτών των ταξιδιών.

Έως τον 15^ο αιώνα, οι ταξιδιώτες ήταν λιγостоί και είχαν ως κύριο λόγο των περιηγήσεών τους το ιερό προσκύνημα στους Αγίους Τόπους. Από τον 16^ο αιώνα,

3 Σημαντική συμβολή στην απόπειρα τυποποίησης της ταξιδιωτικής φιλολογίας αποτελεί η μελέτη της Έλλας Χατζηπαναγιώτη «Για μια τυπολογία της ταξιδιωτικής φιλολογίας του 18^{ου} αιώνα», που περιέχεται στον τόμο *Περιηγητικά κείμενα: Υποδομή και προσεγγίσεις*, Αθήνα 1993, έκδοση του Κέντρου Ελληνικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε.

εγκαθιδρύονται στην Ευρώπη ισχυρά μοναρχικά καθεστώτα, τα οποία αντικαθιστούν σταδιακά τις πρότερες χαλαρές κεντρικές διοικήσεις, οι οποίες είχαν ως δομικό στοιχείο τον αποκεντρωμένο φεουδαλισμό. Πλέον, αναπτύσσεται ισχυρή συγκεντρωτική εξουσία, κεντρική εξωτερική πολιτική και η άσκηση πολιτικής περνάει στα χέρια ισχυρών πολιτικών προσωπικοτήτων, οι οποίοι τώρα συνδιαλέγονται με τους Οθωμανούς, που κυριαρχούν στην ανατολική Μεσόγειο και στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Αποστέλλονται πρέσβεις και πρόξενοι, οι οποίοι διαμένουν μόνιμα στην οθωμανική επικράτεια και ενημερώνουν τις κυβερνήσεις τους για τα τεκταινόμενα του Οθωμανικού κράτους. Παράλληλα, ενισχύουν την κινητικότητα των ταξιδιωτών, συμπατριωτών τους κυρίως, αλλά και άλλων δυτικών, με αποτέλεσμα την εξάπλωση του περιηγητισμού κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα.

Θρησκευτικά κινήματα, όπως η Μεταρρύθμιση, η Αντιμεταρρύθμιση, ο Καλβινισμός και ο Αγγλικανισμός, έπαιξαν τον ρόλο τους και διαμόρφωσαν πολιτικές ισορροπίες στην Ευρώπη, που με τη σειρά τους επηρέασαν το περιηγητικό ρεύμα. Ειδικότερα, μετά τον τερματισμό των στρατιωτικών συγκρούσεων, που ακολούθησαν αυτές τις θρησκευτικές αντιπαραθέσεις, και την πολιτική ηρεμία που τελικά επικράτησε, οι περιηγητές μπορούσαν πάλι να κινηθούν με ασφάλεια και να πραγματοποιήσουν τα ταξίδια τους. Ωστόσο, οι οθωμανο – βενετικοί πόλεμοι και η δράση των Ιωαννιτών Ιπποτών στην Ανατολική Μεσόγειο κατά τον 16^ο αιώνα, δημιούργησαν αβεβαιότητα και απετέλεσαν αιτία κάμψης του περιηγητισμού.

Ενισχυτικά λειτούργησε για τους ταξιδιώτες, αφενός η αναχαίτιση του οθωμανικού επεκτατισμού (ναυμαχία της Ναυπάκτου, αποτυχία των Οθωμανών να καταλάβουν τη Βιέννη) και η εύθραυστη ειρήνη που επικράτησε στα Βαλκάνια και, αφετέρου, η πολιτική ενοποίηση (Pax Ottomantica) του γεωγραφικού χώρου υπό τους Οθωμανούς (κατάληψη της Ιερουσαλήμ, της Λευκωσίας, της Αιγύπτου). Οι ταξιδιώτες μπορούσαν πλέον να πραγματοποιήσουν τις περιηγήσεις τους σε ένα πιο ασφαλές περιβάλλον.

Η Αναγέννηση, ο Διαφωτισμός, η ανάπτυξη των επιστημών, η εξάπλωση του εμπορίου, είναι, επίσης, βασικοί κινητήριοι μοχλοί του περιηγητισμού κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα. Οι ευνοϊκές συνθήκες που διαμορφώθηκαν (νέοι εμπορικοί δρόμοι, ανάπτυξη οδικού δικτύου, ταχυδρομικές υπηρεσίες, περισσότερα καταλύματα), αλλά και οι χαλαροί φεουδαλικοί θεσμοί και η ελευθερία στις μετακινήσεις, ενίσχυσαν το περιηγητικό ρεύμα. Επιπροσθέτως, η Γαλλική και η Ελληνική Επανάσταση προσείλκυσαν κύματα ταξιδιωτών προς τους ιστορικά ελληνικούς χώρους, με βασικό σκοπό, πολλές φορές, την αναζήτηση

της αρχαιότητας. Τα ταξίδια αυτά και τα περιηγητικά κείμενα, που τα ακολούθησαν, είναι οι προπομποί της εποχής της νεωτερικότητας.

Επίσης, η τυπογραφία είχε καθοριστική συμβολή στην εξάπλωση του περιηγητικού φαινομένου, με το πλήθος των βιβλίων που τυπώνονταν και, όπως προαναφέραμε, ανατροφοδοτούσαν το περιηγητικό ρεύμα.

Αξίζει να επισημανθεί και η παιδαγωγική αξία του ταξιδιού, κάτι στο οποίο έδιναν μεγάλη σημασία οι περιηγητές του 18^{ου} αιώνα. Σημαντικοί φιλόσοφοι (Μονταίνιος [Montaigne], Βάκων [Bacon], Λοκ [Locke], Μοντεσκιέ [Montesquieu], Ρουσσώ [Roussau], Ντιντερό [Diderot] κ.ά.) έγραψαν για το πόσο σπουδαίο μέσο παιδείας είναι το ταξίδι, τουλάχιστον ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

I.d Τύποι περιηγητών

Τα κίνητρα των περιηγητών ήταν πολλά και ποικίλα και στη συνέχεια επιχειρείται μια τυπολογικής μορφής κατάταξη, με βάση τις περιγραφές που οι ίδιοι μας άφησαν, τις κινήσεις τους και το πλαίσιο του ταξιδιού τους. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί, ότι όλοι σχεδόν οι ταξιδιώτες, περισσότερο ή λιγότερο, ενδιαφέρονταν, παράλληλα με τον σκοπό του ταξιδιού τους, για την ελληνική αρχαιότητα και τους χώρους, στους οποίους αυτή ήκμασε.

i. Προσκυνητές, ιεραπόστολοι, μοναχοί, συλλέκτες ιερών κειμηλίων⁴

Οι Άγιοι Τόποι αποτελούσαν ανέκαθεν τελικό προορισμό πολλών ταξιδιωτών, ακόμη και στους χρόνους προ της Αλώσεως. Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα (1517), όταν ο σουλτάνος Σελίμ Α΄, ο επιλεγόμενος *Άγριος* (Selim Yavuz) καταλύει την αυτοκρατορία των Μαμελούκων της Αιγύπτου και θέτει υπό την κατοχή των Οθωμανών την Παλαιστίνη, και στη συνέχεια, όταν οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν από τους Βενετούς την Κύπρο (1570), εξασφαλίζεται η απρόσκοπτη ταξιδιωτική πρόσβαση σε αυτές τις περιοχές και εγκαινιάζεται μια νέα εποχή για το Ορθόδοξο Πατριαρχείο Ιεροσολύμων. Η ελευθερία της επικοινωνίας και των μετακινήσεων, καθώς και η «οθωμανική ειρήνη», αναζωογόνησαν το προσκυνηματικό ρεύμα.

Ταξιδιώτες γνωστοί για τα περιηγητικά τους κείμενα, όπως ο Σουαζέλ ντε Γκουφιέ [Choiseul de Gouffier], ο Σατωβριάνδος [Chateaubriand] κ.ά. επισκέφτηκαν τους Αγίους

⁴ Στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονται και εκείνοι οι περιηγητές που ενδιαφέρονται για θρησκευτικά ζητήματα.

Τόπους. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του Σατωβριάνδου, όταν επισκέφτηκε την Παλαιστίνη, ότι «είναι ο τελευταίος που επισκέπτεται τα Ιεροσόλυμα και την Παλαιστίνη». Εκτός, όμως, από τους προσκυνητές των Αγίων Τόπων ή άλλων χώρων με προσκυνηματικό χαρακτήρα, υπάρχουν και εκείνοι που ενδιαφέρονταν για θρησκευτικά θέματα και τα κατέγραψαν στις περιηγήσεις τους.

Σημαντικές πληροφορίες για τη λειτουργία της ορθόδοξης εκκλησίας μας αναφέρει από την περιήγησή του ο Σμαρτ Χιουζ [Smart Hughes], λόγιος αγγλικανός με μεγάλη κλασική μόρφωση και μετέπειτα ιερέας της αγγλικανικής εκκλησίας, ο οποίος διέτρεξε τις ελληνικές περιοχές ανάμεσα στα έτη 1812 – 1814 και δημοσίευσε τις εντυπώσεις του το 1820, στο Λονδίνο, στο δίτομο έργο *Travels in Sicily, Greece and Albania*. Στο βιβλίο του καταγράφει τις παρατηρήσεις του για τα αρχαία ερείπια, αλλά και για τις παλαιότερες και νεώτερες εκκλησίες, εξωκκλήσια και μοναστήρια, εκκλησίες οικοδομημένες στους χώρους αρχαίων ναών και αρχαιολογικών τόπων, την εμφάνιση, μόρφωση και δικαιοδοσία των κληρικών και μοναχών, πληροφορίες για τις τοπικές λατρείες και τελετές και σύνδεσή τους με παγανιστικά έθιμα και πλήθος άλλων πληροφοριών⁵.

ii. Εμποροι⁶

Οι νέες εμπορικές συνθήκες, ανάμεσα σε ευρωπαϊκά κράτη και την Πύλη, ενίσχυσαν την ευρωπαϊκή οικονομία και πολλοί ταξιδιώτες επιδόθηκαν στην αναζήτηση νέων αγορών και εμπορικών δρόμων. Προξενεία ιδρύονται σε μεγάλα λιμάνια για να διευκολύνουν το εμπόριο, νέα προϊόντα κατακλύζουν την ευρωπαϊκή αγορά, νέες συνεργασίες δημιουργούνται, ανταλλαγές λαμβάνουν χώρα, το εμπόριο γενικά ανθεί.

Ο Βασιλιάς της Γαλλίας, Φραγκίσκος Α΄ (1515 – 1547), έρχεται σε εμπορικές συνεννοήσεις με τον Οθωμανό Σουλτάνο Σουλεϊμάν Α΄ (1520 – 1566) τον Νομοθέτη, γνωστότερο στη Δύση με την προσωνυμία «Ο Μεγαλοπρεπής». Το 1535 υπογράφεται η εμπορική συνθήκη, εγκαινιάζοντας την εποχή των γαλλοοθωμανικών διομολογήσεων, ενώ το 1549 συνάπτεται και συμμαχία, ως αντίρροπη ισχύς προς τον Οίκο των Αψβούργων της Αυστρίας. Οι Γάλλοι διπλωμάτες, ικανοί και ευέλικτοι, με δωροδοκίες

⁵ Βλ. και τη μελέτη *Πώς είδεν ο περιηγητής και λόγιος T. Smart Hughes την ελληνικήν ορθόδοξον εκκλησίαν το 1812 – 1814* του Ιωάννη Ε. Αναστασίου, Αθήνα 1968 (ανάτυπο από τον τιμητικό τόμο «Πόνημα Εύγνωμον» για την 40ετηρίδα συγγραφικής δράσης και την 35ετηρίδα καθηγεσίας του καθηγητή Βασιλείου Μ. Βέλλα).

⁶ Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται ταξιδιώτες που επισκέπτονται την «Ανατολή» για εμπορικούς/οικονομικούς λόγους.

κατόρθωσαν να εκτοπίσουν τους Βενετούς από την κυριαρχία, που απολάμβαναν στα οθωμανικά λιμάνια, και να καταστήσουν το γαλλικό εμπόριο ως κύρια εμπορική δύναμη. Γενικώς, οι Οθωμανοί, μέχρι και τα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, θεωρούσαν τους Γάλλους ως φίλα προσκείμενους παραδοσιακά στην Πύλη. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της γαλλοοθωμανικής συνεννόησης ευνοήθηκε το περιηγητικό ρεύμα προς τον ιστορικά ελληνικό χώρο, κυρίως για εμπορικούς λόγους, αλλά και για εξυπηρέτηση και άλλων επιδιώξεων, που σχετίζονται με το αρχαιολογικό και άλλα ενδιαφέροντα.

Ειδικά οι Άγγλοι περιηγητές έχαιραν μεγάλης εκτίμησης από τις οθωμανικές αρχές και τους παρέχονταν σημαντικές διευκολύνσεις για την πραγματοποίηση των ταξιδιών τους. Αποτέλεσμα όλης αυτής της εμπορικής κίνησης, αυτού του «εμπορικού περιηγητισμού», ήταν να αναπτυχθεί ο κύκλος εργασιών του ευρωπαϊκού εμπορίου, με νέους εμπορικούς δρόμους, σταθμούς σε λιμάνια, ανάπτυξη των επιστημών και των νέων τεχνολογιών, ως αρωγών στη βελτίωση των συνθηκών εμπορικής επικοινωνίας.

iii. Διπλωματικοί εκπρόσωποι ξένων δυνάμεων⁷

Όπως προαναφέραμε, μεγάλος αριθμός περιηγητών ήταν στην ουσία απεσταλμένοι δυτικών κρατών, επιφορτισμένοι με διπλωματικές αποστολές. Ειδικά μετά το 1615 αποστέλλονται μόνιμοι πρόξενοι από τη Γαλλία στα κεντρικότερα λιμάνια της οθωμανικής επικράτειας, με διττό σκοπό: τη διπλωματική τους ιδιότητα, αλλά και τη με κάθε τρόπο εξυπηρέτηση του εμπορίου της χώρας τους. Παραλλήλως, μας αφήνουν περιηγητικές περιγραφές των περιοχών που επισκέπτονται με ασφάλεια, λόγω των αξιωμάτων που τους παρέχονται, ενώ ενισχύουν και διευκολύνουν τα ταξίδια άλλων περιηγητών, ειδικά των συμπατριωτών τους. Οι πρόξενοι παρείχαν ταξιδιωτικά έγγραφα, ελευθερία και άνεση στις μετακινήσεις των περιηγητών, τροφοδοτώντας κατ' αυτόν τον τρόπο το περιηγητικό ρεύμα. Τα παραδείγματα είναι πάρα πολλά και ενδεικτικά αναφέρονται παρακάτω μερικά.

Από την εποχή του Φραγκίσκου Α', έως την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, 36 πρεσβευτές υπηρέτησαν στην Πύλη ως εντεταλμένοι της Γαλλίας, εκ των οποίων οι πλείστοι ήταν λόγιοι, επιστήμονες, διανοούμενοι και μας άφησαν πολύτιμες περιηγητικές περιγραφές των χωρών/περιοχών που επισκέφτηκαν, όπως ο Φορέστ [Jean de la Forest (1534)], ο Ντ' Αραμόν [D' Aramon (1547)], ο Ντε Μπρεβ [De Breves (1589)], ο Τσεσνώ

⁷ Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται είτε εντεταλμένοι επισήμως, είτε σε μυστική αποστολή (κατασκοπεία), είτε ειδικοί απεσταλμένοι ξένων ηγεμόνων, είτε πρέσβεις που διαμένουν στην Πόλη.

[Jean Chesneau (γραμματέας του πρέσβεως Mons d' Aramon)], ο Ντε Μονσώ [M. De Moncaux (1669), μετέπειτα θησαυροφύλακας του γαλλικού κράτους], ο Μπρούι [Benjamin Brue (διερμηνέας στην Πύλη)], καθώς και άλλοι πιο γνωστοί από τα περιηγητικά κείμενα που εξέδωσαν, όπως ο Πουκεβίλ [Henri Pouqueville (γιατρός και πρόξενος στα Ιωάννινα)], ο Λόρδος Έλγιν [Elgin], ο Γκουφιέ [Choiseul de Gouffier] και ο Σατωβριάνδος [Francois Rene de Chateaubriand], ο οποίος διετέλεσε πρέσβης σε διάφορες πρωτεύουσες και υπουργός εξωτερικών το 1823 – 1824.

Οι διπλωμάτες των δυτικών κρατών, μέσω της φιλοδοξίας τους και των τακτικών δωροδοκίας των οθωμανών αξιωματούχων, ευνοούσαν την αθρόα κάθοδο ευρωπαίων ταξιδιωτών και επιδίδονταν στη συλλογή χειρογράφων, σπάνιων ελληνικών, λατινικών και αραβικών βιβλίων, συλλογή αρχαιοτήτων και πάσης φύσεως αρχαίων κειμηλίων. Αξίζει να αναφερθούμε και σε εκείνους τους πράκτορες των Βρετανών και Γάλλων, οι οποίοι διέτρεχαν τις ελληνικές περιοχές με σκοπό να δημιουργούν «πολιτικές συμπάθειες» για τις χώρες τους.⁸

iv. Ταξιδιώτες που σχετίζονταν με ζητήματα στρατιωτικής φύσεως

Η επιθυμία της Δύσης να αναγνώσει και να αναλύσει τη στρατιωτική ισχύ του οθωμανικού στρατού, με σκοπό να ερμηνεύσει τη μεγάλη του επιτυχία στα πεδία των μαχών (μάχες Νικοπόλεως, Βάρνας, δημιουργία του στερεοτύπου του «αήττητου» των Οθωμανών, τουλάχιστον έως τη Ναυμαχία του Lepanto), εκφράστηκε μέσα από πλήθος αποστολών, που στόχο είχαν, πρωτίστως, να συλλέξουν πληροφορίες για τη στρατιωτική και διοικητική οργάνωση του οθωμανικού στρατού. Τέτοιες αποστολές, κατ' επίφασιν ονομάζονταν επιστημονικές ή εμπορικές, αλλά κατ' ουσίαν επρόκειτο για αποστολές στρατιωτικών πρακτόρων.

Το φοβικό σύνδρομο της Δύσης εν σχέσει με τη στρατιωτική ισχύ των οθωμανών, αλλά και η καχυποψία της Δύσης καταδεικνύονται στο απόσπασμα του Κυριάκου Σιμόπουλου,⁹ που παρατίθεται, και μας πληροφορεί για τη δράση τέτοιων πρακτόρων:

⁸ Οι πολιτικές διαφοροποιήσεις των ελληνικών πολιτικών ομάδων, με βάση προσανατολισμούς προς τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής, είχαν την αφετηρία τους στις ζυμώσεις, που προκάλεσε η δραστηριότητα των ξένων πρακτόρων, ιδίως της Ναπολεόντειας Γαλλίας και της Αγγλίας, στις ελληνικές περιοχές την πρώτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα. Βλ. John A. Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833 – 1843*, Princeton, 1968, σσ. 3 – 52, 134 – 144.

⁹ Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 333 μ. Χ. – 1700: Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά*, τόμος Α', έβδομη έκδοση, Αθήνα 1990, σελ. 451.

«Ο βαρύς ίσκιος της οθωμανική απειλής έπεφτε και κατά τον ΙΖ΄ αιώνα πάνω στη χριστιανική Ευρώπη. Οι φιλοδοξίες για την οργάνωση μιας νέας σταυροφορίας, που θα απωθούσε τους Οθωμανούς στα βάθη της Ασίας, γαλβάνιζε ακόμα τα πνεύματα στις αυλές των ηγεμόνων και στα θρησκευτικά κονκλάβια. Κάθε τόσο προβάλλει κι ένα μεγαλεπήβολο σχέδιο για μια πανευρωπαϊκή εκστρατεία στην Ανατολή. Πολιτικοί, στρατιωτικοί, διπλωμάτες, εκκλησιαστικοί άρχοντες καταρτίζουν υπομνήματα, μελετούν τη στρατηγική και τακτική του νέου πολέμου για τη συντριβή του «εχθρού της πίστεως».

Δύο Γάλλοι, που ανέλαβαν επίσημες αποστολές στην Ανατολή, ταξίδεψαν πολύ και έζησαν χρόνια στην οθωμανική Τουρκία, καταρτίζουν, ο ένας το 1605 και ο άλλος το 1638, επιτελικά και πολιτικοστρατιωτικά σχέδια νικηφόρας πορείας προς την Ανατολή. Έχουν περιηγηθεί τις χώρες της Αυτοκρατορίας, έχουν συγκεντρώσει στοιχεία αυθεντικά για το δυναμικό του αντιπάλου και τις δυνατότητες των χριστιανικών εθνών και επιχειρούν να πείσουν τους Ευρωπαίους μονάρχες ότι είναι αναγκαία η συγκρότηση μιας πανίσχυρης αρμάδας, που θα αφανίσει το τουρκικό ναυτικό, θα εξαρθρώσει τις χερσαίες βάσεις των Οθωμανών και θα προετοιμάσει το τέλος της σουλτανικής κυριαρχίας στην Ανατολή. Είναι οι τελευταίες αναλαμπές του πνεύματος των Σταυροφοριών, οι τελευταίες χίμαιρες.

Το πρώτο σχέδιο έχει καταρτίσει ένας από τους ικανώτερους διπλωμάτες των βασιλέων Ερρίκου Δ΄ και Λουδοβίκου ΙΓ΄, ο *Sieur De Breves*, επί δεκαπέντε χρόνια πρεσβευτής της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη (1590 – 1606). Το δεύτερο σχέδιο έχει εκπονηθεί από έναν πρώην αξιωματικό και ύστερα πρόξενο της Γαλλίας στη Δαμιέττη και στους Αγίους Τόπους, τον *Jean Corrin*. Και τα δύο σχέδια αποτελούν τμήμα ταξιδιωτικών χρονικών, που αναφέρονται σε περιηγήσεις στις χώρες της Ανατολής».

Και συνεχίζει ο Σιμόπουλος, περιγράφοντας τη στάση των απεσταλμένων αυτών, σχετικά με τους ελληνικούς χώρους, που επισκέπτονταν, και τους πληθυσμούς που κατοικούσαν σε αυτούς:

«Έχουν ενδιαφέρον για τον ιστορικό της τουρκοκρατίας τα υπομνήματα του *De Breves* και του *Corrin*. Πρώτα – πρώτα, γιατί ο ελληνικός χώρος θα αποτελέσει, σύμφωνα με τα υπομνήματα, προγεφύρωμα και θέατρο μακροχρονίων πολεμικών συγκρούσεων με τους Οθωμανούς. Και δεύτερο, γιατί τα φιλόδοξα σχέδια των δύο Γάλλων αποκαλύπτουν την πραγματική θέση που είχε κατά τον ΙΖ΄ αιώνα η Ελλάδα στη συνείδηση της Ευρώπης, καθώς και τους απώτερους σκοπούς της αντιτουρκικής σταυροφορίας. Για τη χριστιανική Ευρώπη, οι Έλληνες είναι ανύπαρκτοι και σαν λαός και σαν ιστορική παράδοση και σαν έθνος».

Ήδη από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και τις αρχές του 17^{ου}, όπου αρχίζει σταδιακά και η παρακμή του οθωμανικού στρατού, διαλύεται το φοβικό σύνδρομο της Δύσης και σε αυτό συνετέλεσε και η δράση των στρατιωτικών αυτών πρακτόρων. Σε πιο ύστερους χρόνους έχουμε την περίπτωση του Choiseul – Gouffier, ο οποίος συνέδραμε στον εκσυγχρονισμό του οθωμανικού στρατού με Γάλλους μηχανικούς και αξιωματικούς του γενικού επιτελείου του γαλλικού στρατού, καθώς και του Άγγλου συνταγματάρχη Ληκ [William Martin Leake], σημαντικότετου περιηγητή, ο οποίος είχε την εντολή να συνδράμει στον εκσυγχρονισμό της τουρκικής στρατιωτικής διοίκησης. Μάλιστα, το 1807 διαπραγματεύτηκε την πώληση όπλων του αγγλικού στρατού στον Αλή Πασά των Ιωαννίνων.

v. Συλλέκτες ελληνικών χειρογράφων και ιστοριοδίφες

Κατά την περίοδο που μας απασχολεί, τεράστιος όγκος χειρογράφων κωδίκων μεταφέρθηκε σε κέντρα του εξωτερικού από την κυρίως Ελλάδα και τη Μικρά Ασία. Από τον 16^ο αιώνα και μετά, κύριος σκοπός σχεδόν όλων των ταξιδιωτών της Ανατολής είναι η συλλογή χειρογράφων. Πρόκειται για μια τεράστια κατηγορία περιηγητών, οι οποίοι τα αναζητούν σε μοναστήρια, επισκοπικές βιβλιοθήκες και ιδιωτικές συλλογές. Οι βασιλείς και ηγεμόνες της Δύσης δίνουν χιλιάδες δουκάτα για μια περγαμηνή και οι κυνηγοί χειρογράφων συνεχώς πολλαπλασιάζονται. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αββά Φουρμόν [Fourmont], ο οποίος απεστάλη το 1728 από τον Λουδοβίκο ΙΕ' για να ανακαλύψει χειρόγραφα, αλλά τελικά επιδόθηκε στη συλλογή νομισμάτων και επιγραφών (υπολογίζεται ότι κατέγραψε πάνω από 3.000 επιγραφές, τις οποίες μετά την καταγραφή τις κατέστρεψε, για να μην έχει άλλος πρόσβαση σε αυτές). Άλλη περίπτωση είναι ο Κλαρκ [Edward Daniel Clarke], ο οποίος, κατά τον Σακελίωνα, μίσθωσε Τούρκους ληστές το 1810 για να ληστεύσουν τη βιβλιοθήκη της Πάτμου για λογαριασμό του.

vi. Αποστολές ποικίλου περιεχομένου

Πολλοί περιηγητές εντάσσονταν σε αποστολές υπό την αιγίδα κάποιου ισχυρού ηγεμόνα ή οικονομικά ισχυρού εργοδότη. Σημαντική είναι η δράση της Εταιρείας των Dilettanti (Society Dilettanti = Λέσχη Ερασιτεχνών). Πρόκειται για εταιρεία που συστάθηκε το 1732, της οποίας τα μέλη ανήκαν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις της Αγγλίας, με σκοπό την επαφή ανάμεσα στα μέλη που αγαπούσαν την Τέχνη, τα

Γράμματα, την Αρχαιολογία και τις Επιστήμες. Γενικώς εμπνέονταν από την αρχαιότητα, όπως αυτή είχε αναγνωσθεί μέσα από την Αναγέννηση και το πνευματικό κίνημα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, και συνέβαλαν στην εδραίωση του Κλασικισμού τον 18^ο αιώνα. Από το 1754 έως το 1846 είχαν πραγματοποιήσει πλήθος αποστολών, στον κυρίως ελληνικό χώρο και στη Μικρά Ασία, αρχαιολογικού και αρχαιογνωστικού ενδιαφέροντος, συμβάλλοντας στην απόκτηση από το ευρύ κοινό μιας πλήρους εικόνας για την αρχαία Τέχνη και Αρχιτεκτονική.

Προεξάρχουσα μορφή αυτών των αποστολών είναι ο Τσάντλερ [Richard Chandler], ο οποίος στα 1764 – 1766 με έξοδα των Dilettanti απεστάλη στον κυρίως ελληνικό χώρο για έρευνες¹⁰.

Από τον 17^ο αιώνα και καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, με τη ραγδαία ανάπτυξη των θετικών επιστημών, δημιουργήθηκε η ανάγκη για εξερεύνηση των ελληνικών χώρων από φυσιογραφικής, λαογραφικής και γεωγραφικής άποψης. Ειδικότερα τον 18^ο αιώνα πραγματοποιούνται πολλές γεωγραφικές αποστολές. Η ίδρυση Ακαδημιών στη Δύση (Αγγλία 1645, Γαλλία 1666) συμβάλλει στην ενίσχυση των επιστημονικών αποστολών με πλείστα αντικείμενα (φυσιοδιφία, βοτανολογία, ζωολογία, γεωγραφία, γεωλογία, ιατρική κ.λπ.). Πολλοί επιστήμονες, όπως μηχανικοί, διατρέχουν την οθωμανική επικράτεια και πουλούν τις γνώσεις τους στους Οθωμανούς. Μεταξύ αυτών και ο Βαντάικ [Francesco Vandeyk], ένας τοπογράφος στην υπηρεσία της Βενετίας, που σχεδίασε τα τείχη των Μυκηνών και τον τάφο του Ατρέως· ή λίγο νωρίτερα ο Πίνι [Alessandro Pini], ένας Φλωρεντίνος γιατρός (και αυτός στην υπηρεσία της Βενετίας) που περιηγήθηκε το 1703 την Πελοπόννησο και κατέγραψε την περιήγησή του με τη βοήθεια του *Πανσανία* και από κείμενα αρχαίων και βυζαντινών συγγραφέων¹¹. Αλλά και λογοτέχνες και ποιητές ενδιαφέρονται για τη συλλογή μύθων και ιστοριών της Ανατολής.

vii. Χαρτογράφοι

Πολλοί χαρτογράφοι επισκέφθηκαν τους ελληνικούς χώρους και αρκετοί περιηγητές μέσα στα κείμενά τους είχαν και γεωγραφικές περιγραφές ή χάρτες

¹⁰ Περισσότερα για τη συγκεκριμένη εταιρεία, βλ., μεταξύ άλλων, R. Monckton Milnes, *The Dilettanti Society* [Edinburg Review], 1857. Jason M. Kelly, *The Society of Dilettanti: Archaeology and Identity in the British Enlightenment*, [Yale University Press], 2010. Lionel Cust, *History of the Society of Dilettanti*, [Forgotten Books], 2016.

¹¹ Norman Yoffee [ed.], *Negotiating the Past in the Past. Identity, Memory and Landscape in Archaeological Research*, [University of Arizona Press], Tuscon, 2007, σελ. 236.

αυτοσχέδιους, που βοήθησαν αργότερα το έργο των χαρτογράφων. Πρακτικά, περιηγητισμός και χαρτογραφία ανέπτυξαν μια αμφίδρομη σχέση ανατροφοδότησης, κατά την οποία αλληλοεπαληθεύονταν ή αλληλοεπικυρώνονταν στην πράξη. Ο χαρτογράφος χρειαζόταν το περιηγητικό κείμενο για την εκπόνηση του έργου του και κάποιος επόμενος χαρτογράφος – περιηγητής επαλήθευε την ορθότητα του χάρτη. Τα παραδείγματα είναι πάρα πολλά, όπως ο μηχανικός Φουκερώ [Foucherot] και ο Τυργκώ [Turguet], οι οποίοι αποτύπωσαν ελληνικές περιοχές ιστορικής σημασίας κατ' εντολήν του πρέσβευς Choiseul – Gouffier, ο μαρκήσιος Σεμπέρ [Chebert], που χαρτογράφησε πολλές ελληνικές ακτές και τις Κυκλάδες, ή ο Φωβέλ [Fauvel], που σχεδίασε έναν αναλυτικό χάρτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ιδιαίτερη περίπτωση χαρτογράφου, ιστορικού, μαθηματικού και ένθερμου ελληνιστή, αποτελεί ο Ντι Μποκάζ [Jean-Denis du Bocage]¹². Αξιοποίησε μεγάλο όγκο περιηγητικών κειμένων και σχεδίασε πλήθος χαρτών, που αφορούν σε περιοχές, οι οποίες ιστορικά έχουν έντονο ελληνικό ενδιαφέρον. Υπήρξε επίσημος γεωγράφος του υπουργείου εξωτερικών της Γαλλίας, πρύτανης της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Παρισιού, ιδρυτικό μέλος και πρόεδρος της Γεωγραφικής Εταιρείας, μέλος όλων σχεδόν των Ευρωπαϊκών Ακαδημιών και τιμήθηκε με το μετάλλιο της Λεγεώνας της Τιμής. Αντιπροσώπευε τις γεωγραφικές επιστήμες της ναπολεόντειας εποχής. Αναφερόμαστε στις διακρίσεις του για να καταδείξουμε παραδειγματικά το κοινωνικό και επαγγελματικό εκτόπισμα των ανθρώπων που ενδιαφέρονταν για την επιστημονική καταγραφή των ελληνικών περιοχών, προφανώς επηρεασμένοι από το γενικό κλίμα αρχαιολατρίας και προσκόλλησης στις αρχές του κλασικισμού.

Το παράδοξο των γεωγραφικών επιλογών του du Bocage έγκειται στο ότι, ενώ θα ήταν πιο πρόσφορο να ασχοληθεί με τις συνεχείς αλλαγές συνόρων στην Ευρώπη, σε μια εποχή που τα σύνορα και οι συσχετισμοί άλλαζαν συνεχώς λόγω των ναπολεόντειων πολέμων, ωστόσο, αυτός επέλεξε να ασχοληθεί με τη γεωγραφία, χαρτογραφία και ιστορική γεωγραφία ελληνικών περιοχών, κατά βάση άσημων και άγνωστων στο ευρύ κοινό εκείνη την εποχή, πλην, ίσως, γνωστών στους μελετητές λόγω της ιστορικής σημασίας τους. Οι αιτίες που οδήγησαν τον du Bocage, αλλά και άλλους χαρτογράφους και περιηγητές – χαρτογράφους να ενδιαφερθούν για τον κυρίως ελληνικό χώρο είναι: α) Η αναγέννηση της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας μέσα από τα κείμενα και το κίνημα του

12 Σημαντικές πληροφορίες για το έργο του du Bocage παρατίθενται στη μελέτη του Γιώργου Τόλια *Στη σκιά των περιηγητών: το ελληνικό, γεωγραφικό και χαρτογραφικό έργο του Jean-Denis Barbie du Bocage (1760-1825)*, που περιέχεται στον τόμο *Περιηγητικά κείμενα: Υποδομή και προσεγγίσεις*, Αθήνα 1993, έκδοση του Κέντρου Ελληνικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε.

Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και το κίνημα επιστροφής στην αρχαιότητα. Η Αρχαία Ελλάδα αποτελεί, πια, ισχυρό κίνητρο και οι γεωγραφικά ιστορικές περιοχές της καθίστανται ταξιδιωτικός πόλος έλξης. β) Ο κλασικισμός στις τέχνες του τέλους του 18^{ου} αιώνα – αρχές 19^{ου} αιώνα. Επηρέασε μεγάλο εύρος της ευρωπαϊκής σκέψης και ώθησε πολλούς διανοούμενους και επιστήμονες να ασχοληθούν με την Αρχαία Ελλάδα και με την όποια αντανάκλασή της (γεωγραφική, ανθρωπολογική, γλωσσική) στο παρόν. γ) Το ποιμενικό και αρκαδικό πνεύμα που είχε κυριαρχήσει στα γράμματα και τις τέχνες στο β' ήμισυ του 18^{ου} αιώνα. δ) Οι διαστάσεις «κοινωνικής μόδας» που είχε πάρει η ενασχόληση με την αρχαιότητα. Ο du Bocage συνδέθηκε (και σχεδίασε χάρτες με βάση τα περιηγητικά τους κείμενα) με τον Choiseul de Gouffier, τον Richard Chandler, τον Henri Pouqueville.

viii. Συλλέκτες και συλλεκτισμός

Η σχέση συλλεκτισμού και περιηγητισμού είναι ιδιαιτέρως αμφίδρομη. Η ανάγκη συνεχούς τροφοδότησης των συλλογών υπήρξε ένα από τα κεντρικά κίνητρα του περιηγητικού φαινομένου. Όπως και σε άλλα μέρη του κόσμου, έτσι και στις ελληνικές περιοχές έδρασε από τον 15^ο αιώνα έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα ένας σημαντικός αριθμός ξένων λογίων, που επιδόθηκε στη συλλογή αρχαιοτήτων και πάσης φύσεως κειμηλίων με συλλεκτική αξία¹³. Μέσα από την πρακτική του συλλεκτισμού οι συλλέκτες αποκτούσαν υλικά οφέλη, επιστημονική προβολή και κοινωνική αίγλη¹⁴.

Οι συλλέκτες (αρχαιολόγοι, αρχαιοδίφες, «αρχαιοκάπηλοι», θησαυροθήρες κ.ά.), οι εντολοδόχοι επ' αμοιβή εργοδοτών – συλλεκτών και οι κυνηγοί κειμηλίων (με σκοπό να τα πουλήσουν αργότερα σε συλλέκτες στη Δύση) ήταν πάρα πολλοί και δραστηριοποιήθηκαν έντονα μέσω των περιηγήσεών τους στον κυρίως ελληνικό χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά και της Μικράς Ασίας και της ευρύτερης περιοχής, αφήνοντάς μας, πολλές φορές, πολύτιμα περιηγητικά κείμενα, παράλληλα προς τα συλλεκτικά τους ενδιαφέροντα. Αναζητούσαν χειρόγραφα, επιγραφές, νομίσματα, φορητά αρχεία, δείγματα ζωικών και φυτικών οργανισμών, δείγματα ορυκτών, διάφορα αντικείμενα κειμηλιακής ή πολιτιστικής ή λαογραφικής αξίας, με τα οποία, έναντι αδράς

¹³ Για τις αρχαιολογικές δραστηριότητες των ξένων στον ελληνικό χώρο, βλ. Bracken C. Ph., *Κυνηγοί αρχαιοτήτων στην Ελλάδα, 1800 – 1820*, Θεσσαλονίκη 1977 και Stoneman Richard, *Αναζητώντας την κλασική Ελλάδα*, Αθήνα 1996, έκδ. Μ.Ι.Ε.Τ.

¹⁴ βλ. και τη μελέτη του Γιώργου Τόλια *Συγκρότηση και λειτουργία του πρώιμου δυτικού συλλεκτισμού, που περιλαμβάνεται στον τόμο Το ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους*, Αθήνα 2003, έκδ. Ε.Ι.Ε., σσ. 62 – 64.

αμοιβής, ενίσχυαν τις συλλογές των φιλοπερίεργων και αρχαιοφίλων ηγεμόνων και ισχυρών της Ευρώπης.

Σημαντικοί συλλέκτες ήταν ο Τουρνεφό [Joseph Pitton de Tournefort] και ο Abbe Fourmont¹⁵, ο επονομαζόμενος και «βάνδαλος», ο οποίος κατέστρεφε τις επιγραφές που κατέγραφε (έχει γίνει αναφορά πιο πριν για αυτόν). Μάλιστα, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισαν την καταστροφή των ελληνικών επιγραφών δύο μάρτυρες για τον αββά Fourmont, ο έλληνας γιατρός του Μυστρά, Ηλίας Δόξας, και μάλιστα αυτόπτης, και ο Λόρδος Τσάρλμοντ [Charlemont] (για τον οποίο γίνεται λόγος παρακάτω), αφού πληροφορήθηκε την πράξη του συμπατριώτη του. Ο Δόξας γράφει ελεγείο για τον Fourmont, παρασιωπώντας την καταστροφή των επιγραφών, ενώ ο Charlemont τον καυτηριάζει στο χειρόγραφο του με χαρακτηριστικές εκφράσεις.

Επίσης, χρήζει μνείας η περίπτωση του Λόρδου Έλγιν και των ανασκαφών / ερευνών του. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το απόσπασμα του Κυριάκου Σιμόπουλου από το έργο του *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*:

«Η λαίδη Έλγιν ταξίδεψε το 1802 στην Ελλάδα οικογενειακώς και με πολυπρόσωπη ακολουθία, γραμματικούς, υπαλλήλους, υπηρέτες. Έφτασαν στην Αθήνα και λίγο αργότερα η οικογένεια Έλγιν θα πραγματοποιήσει τον γύρο του Μοριά. Στο Άργος θα καταλύσουν στο αρχοντικό του κοτζάμπαση Βλασσόπουλου¹⁶, που ήταν μπαρμπάριος (προστατευόμενος) των Άγγλων. Από το Άργος προχώρησαν στην Τριπολιτσά, ύστερα από πρόσκληση του Πασά, με πολυάριθμη συνοδεία Τούρκων και Ελλήνων, καθώς και φρουρά Αλβανών. Η είσοδος στην Τριπολιτσά έγινε με συνοδεία 700 ντελήδων. Όλοι οι κάτοικοι, λαμπροστολισμένοι και αρματωμένοι, είχαν παραταχτεί στις δύο πλευρές των δρόμων για να υποδεχτούν τον πρεσβευτή και τη σύζυγό του. Από όλες τις ντάπιες βροντούσαν τα κανόνια. Ο πασάς έδωσε γραπτή άδεια στον Έλγιν για τη διενέργεια ανασκαφών στην Κόρινθο, Ολυμπία, Ήλιδα και αλλού¹⁷.»

Από την άλλη, έχει αρκετό ενδιαφέρον η καταγραφή του Ιρλανδού Τσάρλμοντ [James Caulfield, κόμης του Charlemont (1728 - 1799)¹⁸], ο οποίος χρημάτισε και

15 Βλ. και Δ. Ζακυθινός, «Ανέκδοτα περί Μιχαήλ Φουρμόν», Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος, 1932, σ. 119 – 125.

16 Ο Βλασσόπουλος ενεργούσε ανασκαφές στην περιοχή για λογαριασμό του Έλγιν. Σε επιστολή του προς τον Έλγιν (4 Ιουνίου 1804), ο επικεφαλής των συνεργείων, Lusieri, αναφέρει ότι πλήρωσε 655 γρόσια στον Βλασσόπουλο για τις ανασκαφές στον τάφο του Αγαμέμνονα.

17 Το απόσπασμα παρατίθεται στην έκδοση *Ταξιδιωτικές Εντυπώσεις για το Άργος και την Αργολίδα 16^{ος} – 19^{ος} αιώνας*, υπό την αιγίδα της Δημοτικής Κοινοφελούς Επιχείρησης Πολιτισμού Άργους (ΔΗ.Κ.Ε.ΠΑ) και του Ινστιτούτου Αργειακών Μελετών Δήμου Άργους, Αθήνα 2010, σελ. 27.

18 Βλ. και W. B. Stanford, *The manuscripts of Lord Charlemont's Eastern travels*, Proceedings of the Royal Irish Academy, vol.80c, 1980, σσ. 69 – 90. Στις σελίδες αυτές γίνεται συνοπτική περιγραφή του

πρόεδρος της Εταιρείας των Dilettanti και περιηγήθηκε τον ελληνικό χώρο το 1749, σε ηλικία 21 ετών. Εκτός του αββά Fourmont, που ήδη έχουμε αναφέρει, αναφέρεται ακόμη ένας, Άγγλος αυτήν τη φορά, παρανοϊκός αρχαιολάτρης, ο γιατρός Askew¹⁹. Ο Charlemont αφιερώνει ολόκληρο κεφάλαιο στις καταστροφές μνημείων στον πρώτο τόμο του έργου του, που τιτλοφορείται «τουρκικός», όπου μεταξύ άλλων γράφει: «*Το λεγόμενο ότι οι Τούρκοι ήσαν οι καταστροφείς των πλέον όμορφων μνημείων της αρχαιότητητος, δεν είναι εξ ολοκλήρου αληθινό*». Στο τέλος του κεφαλαίου γράφει:

«...Αλλά δεν μπορώ να κλείσω το κεφάλαιο αυτό χωρίς να μνημονεύσω, καθώς δεν είμαι τελείως ξένος με το θέμα, μια πράξη τέτοιας βαρβαρότητας, που έγινε όχι από άγνοια, όχι από δεισδαιμονία, ούτε από έναν αμόρφωτο αγροίκο, αλλά, ακόμη χειρότερο, από έναν πολυμαθή Άγγλο. Τα αποτελέσματα αυτής της βαρβαρότητας τα είδα ο ίδιος με τα μάτια μου.

Ο διάσημος γιατρός Άσκιου [Askew], αυτός ο φημισμένος ελληνιστής και ερευνητής της αρχαιότητας, αυτός ο μαικήνας των καλών τεχνών, στο διάστημα του ταξιδιού του στην Ελλάδα, κάθε φορά που συναντούσε μια επιγραφή, που, όπως φανταζόταν, δεν είχε ποτέ πριν αντιγραφεί, έκανε τον κόπο και εξαφάνιζε ολοκληρωτικά τα γράμματα με μια σμίλη, που κουβαλούσε μαζί του γι' αυτόν τον σκοπό. Και το έκανε αυτό με τη σκέψη να έχει την ξεχωριστή τιμή της κατοχής του μοναδικού αντιγράφου και, έτσι, να προλάβει κάθε μελλοντικό ταξιδιώτη από το να τις αντιγράψει και να ελέγξει τη μεταγραφή του ή, ίσως, να ανακαλύψει τα λάθη του ή την πλαστογραφία του.

Συνάντησα πολλές τέτοιες ξυσμένες επιγραφές και οι έλληνες οδηγοί μου με βεβαίωσαν πώς τις είχε έτσι μεταχειρισθεί ο Δρ. Askew, όταν πέρασε απ' εκεί, όχι πολύ πριν από μένα. Αν ένας Τούρκος ήταν ένοχος αυτής της παράξενης και περίπλοκης βαρβαρότητας, τί δεν θα είχαμε πει γι' αυτόν; αλλά κάθε γη παράγει βαρβάρους!...»

Ο Charlemont δεν αναφέρεται λεπτομερώς στις περιοχές του ελληνικού χώρου που συνάντησε τις αναφερθείσες κατεστραμμένες επιγραφές. Ωστόσο, φαίνεται ότι ο Askew περιηγήθηκε την Ανατολή ανάμεσα στα 1747 και 1748 και επισκέφτηκε την Κωνσταντινούπολη και την Αθήνα. Στα χειρόγραφα του σώζεται η συλλογή των επιγραφών, που είχε καταστρέψει. Ο Askew, πέρα από την ενασχόλησή του με την ιατρική, δημιούργησε μια μεγάλη βιβλιοθήκη με ελληνικά βιβλία και χειρόγραφα.

χειρογράφου και καταγράφεται η πορεία του ταξιδιού και τα περιεχόμενα των δύο τόμων που το αποτελούν.

19 Βλ. και Αριστοτέλης Κ. Σταυρόπουλος, *Ο Άγγλος γιατρός Askew: ένας άλλος αββάς Fourmont*, ανάτυπο από το περ. «Ο Ερανιστής», έτ. ΙΘ', τόμος 17/1981, Αθήνα 1981.

Λεπτομέρειες γι' αυτήν γνωρίζουμε από τον κατάλογο της δημοπρασίας²⁰, που δημοσιεύτηκε το 1775, δυο χρόνια μετά τον θάνατό του.

ix. Αρχαιολάτρες

Εδώ περιλαμβάνονται περιηγητές που επισκέπτονται τους ελληνικούς χώρους παρακινήμένοι από τα κινήματα του Ουμανισμού, της Αναγέννησης, του Νεοκλασικισμού, του Ρομαντισμού. Πρόκειται για αρχαιολάτρες που επιζητούν τη σύνδεση με την αρχαιότητα στο πρόσωπο των μικτών πληθυσμών της ελληνικής χερσονήσου.

Σχεδόν όλοι οι δυτικοί περιηγητές, παράλληλα με τη βασική στοχοθεσία του ταξιδιού τους, επεδίωκαν την επαφή με τα μνημεία της ελληνικής αρχαιότητας και εν γένει με τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό. Ωστόσο, υπήρξαν και περιηγητές που ξεχώρισαν για το ενδιαφέρον τους για την Αρχαία Ελλάδα και τα ελληνικά πράγματα γενικώς. Χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση είναι ο Λόρδος Γκίλφορντ [Guilford²¹].

Ο Frederick North, Fifth Earl of Guilford, γνωστός και ως Λόρδος Γκίλφορντ, ανήκει στον κύκλο των πολύ γνωστών περιηγητών του ελληνικού χώρου, με έντονα τα στοιχεία της αρχαιογνωσίας, αρχαιολατρείας, αγαθοεργίας, αλλά και της συλλεκτικής του μανίας. Ένθερμος φιλέλληνας, με την πολιτική σημασία του όρου, πέρασε μεγάλο μέρος της ζωής του σε ελληνικές περιοχές, για τον επιπρόσθετο λόγο ότι αυτό βοηθούσε στην εύθραυστη υγεία του, που είχε ανάγκη από θερμότερα και ξηρότερα κλίματα. Παραδόξως, δεν άφησε ημερολόγιο, κάτι σπάνιο για τις συνήθειες της εποχής, αλλά υπήρξε συνεπής επιστολογράφος και από την αλληλογραφία του μαθαίνουμε πολύτιμες πληροφορίες για τις περιοχές που επισκέφτηκε, για τα βιβλία και τα συλλεχθέντα χειρόγραφα που απάρτιζαν την πλούσια βιβλιοθήκη του, τη συλλογή του από αρχαιότητες και την εκπαιδευτική του δράση στα Επτάνησα με την ίδρυση της Ιόνιας Ακαδημίας²².

Ο πατέρας του, Second Earl of Guilford, διετέλεσε πρώτος Λόρδος του Θησαυροφυλακίου και υπουργός των οικονομικών, ουσιαστικά πρωθυπουργός της Αγγλίας. Με ισχυρές καταβολές οικογενειακές, ο Frederick North έγινε διδάκτορας του

20 Ο τίτλος του καταλόγου ήταν: *Bibliotheca Askewiana seu Catalogus librorum rarissimorum Anton, Askew, London*, in-8.

21 Πολλές πληροφορίες σχετικά με τον λόρδο Guilford περιέχονται στο βιβλίο *Τα ταξίδια του Λόρδου Guilford στην Ανατολική Μεσόγειο* της Ελένης Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, Αθήνα 2000, έκδοση του Κέντρου Ερεύνες του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού.

22 Βλ. και Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, *Οι περιηγήσεις του Λόρδου Guilford στην Ελλάδα*, Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου, τόμ. 2: Ιστορία μέχρι και τον 20^ο αιώνα (ανάτυπο), Αργοστόλι – Ληξούρι, 17 – 21 Μαΐου 1986, Αργοστόλι 1990.

Αστικού Δικαίου της Οξφόρδης και διετέλεσε υπουργός του αντιβασιλέα της Κορσικής (1795 – 1976) και από το 1798 έως το 1805 τοποθετήθηκε στο Κολόμπο ως κυβερνήτης της Κεϋλάνης, όπου διακρίθηκε για την εντιμότητα, τη φιλανθρωπία του και την εξυπηρέτηση των ειρηνικών αρχών, με τις οποίες έλυνε τα ζητήματα.

Το 1811, στο δεύτερο ταξίδι του, συλλαμβάνει την ιδέα της ίδρυσης του πρώτου ελληνικού πανεπιστημίου. Το 1814 γίνεται πρόεδρος της Φιλόμουσης Εταιρείας, η οποία δίνει υποτροφίες σε νέους. Το 1817 του αποδίδεται ο τίτλος ευγενείας του και λαμβάνει, όπως προβλέπεται, τη θέση του στη Βουλή των Λόρδων. Το 1824 εγκαινιάζει την Ιόνιο Ακαδημία. Ο κύριος όγκος των επιστολών του προέρχονται από το δεύτερο ταξίδι του. Χαρακτηριστική είναι μια αλληλογραφία που έχει με τον Άγγλο πρεσβευτή στην Πύλη, Ρόμπερτ Άϊνσλεϋ [Sir Robert Ainsley], ενδεικτικό παράδειγμα του μηχανισμού διευκόλυνσης των περιηγητών. Στις 29 Σεπτεμβρίου 1813, Ο Γκίλφορντ γράφει από την Ιθάκη στον πρεσβευτή και του ζητάει ταξιδιωτικά έγγραφα, διοικητικές πράξεις που να αφορούν στο ταξίδι του μέσα στην οθωμανική επικράτεια, συστατικές επιστολές και τη ρύθμιση μιας σειράς ζητημάτων, που σχετίζονται με την ασφάλεια και τη συνοδεία του επικείμενου ταξιδιού. Συμπεραίνουμε ότι κατά παρόμοιο τρόπο και σε ένα τέτοιο πλαίσιο προστατευτικών ρυθμίσεων οι δυτικές πρεσβείες διευθετούσαν τα ταξίδια των περιηγητών.

Ο Γκίλφορντ πολλές φορές συνοδευόταν από άλλους περιηγητές, που επίσης έγιναν γνωστοί, τόσο για τη δράση τους, όσο και για τα περιηγητικά κείμενα που έγραψαν και εξέδωσαν. Στην πρώτη φάση του δεύτερου ταξιδιού του ταξίδεψε μαζί με τον Νάιτ [Henry Gally Knight] (περιηγητής, αρχιτέκτονας και μετέπειτα βουλευτής) και τον Φαζάκερλυ [John Nicholas Fazakerley] (περιηγητής, λόγιος, αρχαιοδίφης και μέλος της Select Committee για τα ελγίνεια μάρμαρα, στην οποία κατέθεσε το 1816 – σύμφωνα με τον Bracken – ότι τα μάρμαρα καλώς αποσπάστηκαν από τον Παρθενώνα διότι κινδύνευαν). Μάλιστα, ο Knight και ο Fazakerley έδωσαν 500 στερλίνες στον Βελή Πασά της Τριπολιτσάς για την απόκτηση της συλλογής των γλυπτών του. Στη δεύτερη φάση του δεύτερου ταξιδιού του ταξίδεψε μαζί με τον ανιψιό του, Φρέντερικ Ντάγκλας [Frederick Douglas], μετέπειτα βουλευτή και γνωστό για το περιηγητικό του κείμενο “An essay on certain points of resemblance between the ancient and the modern Greeks”. Επίσης συνταξίδεψε με τον πολύ γνωστό περιηγητή και αρχιτέκτονα Κόκερελ [Charles Robert Cockerell], ο οποίος έγινε διάσημος για το αρχιτεκτονικό και συγγραφικό του έργο, όπως και για τις ανασκαφές του στον ναό της Αφαίας Αθηνάς στην Αίγινα και του Επικουρείου

Απόλλωνος στις Βάσσεις. Κατά την επιστροφή του το 1813, ο Γκίλφορντ ταξίδεψε μαζί με τον Φόστερ [John Foster] και τον Χόλλαντ [Henry Holland].

Ο Γκίλφορντ ενδιαφέρθηκε πρωτίστως για τις κλασικές σπουδές, αλλά και για τα μεσαιωνικά μνημεία, βυζαντινά και φραγκικά, κάτι πολύ σπάνιο και ιδιαίτερο για τα αρχαιολατρικά δεδομένα του δυτικού περιηγητισμού εκείνης της εποχής. Ενδιαφέρθηκε πολύ για τη φιολογική παραγωγή Βυζαντινών και Αράβων, παράλληλα με τη δράση του για συλλογή χειρογράφων με αρχαίους συγγραφείς, και επιδόθηκε, επίσης, στη μελέτη και έρευνα της Εραλδικής (οικόσημα της Ρόδου), ένα αντικείμενο ενασχόλησης που τον είλκυε από τα νεανικά του χρόνια. Τα χειρόγραφα και τα βιβλία που συνέλεγε, καθώς και τα κάθε λογής αρχαιολογικά κειμήλια και αντικείμενα που περιέρχονταν στη συλλογή του, τα αποκτούσε μέσω αγοράς, δώρων, εν είδει χαρίσματος προς το πρόσωπό του, ή πληρώνοντας για την αντιγραφή τους. Υπήρξε λάβρος κατά του Έλγιν και θεωρούσε ότι η θέση των μαρμάρων ήταν επί του ναού, για να μη διασπάται το οργανικό του σύνολο. Η τεράστια συλλογή βιβλίων και χειρογράφων του απάρτισαν τη βιβλιοθήκη του, η οποία, αν και σκοπός του εκλιπόντος Γκίλφορντ ήταν να παραμείνει στο ελληνικό κράτος, ωστόσο, από γραφειοκρατική ολιγωρία, τελικά περιήλθε σε κληρονόμο του και εν τέλει μεταφέρθηκε στο εξωτερικό, όπου και δημοπρατήθηκε.

χ. Γάλλοι φιλέλληνες – οπαδοί του Γαλλικού Διαφωτισμού και των ιδεών του αρχαίου πολιτισμού

Η ομάδα αυτή συγκροτείται από Γάλλους περιηγητές του ελληνικού χώρου, που διακρίνονταν για τις φιλοσοφικές τους αναζητήσεις και την εκτίμηση που έτρεφαν στις αισθητικές αξίες, σε αντίθεση με τις πρακτικές του βρετανικού εμπειρισμού (Leake, Holland κ.ά.). Οι Γάλλοι ενδιαφέρονταν για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στις ελληνικές περιοχές, ιδίως κατά τη ναπολεόντεια περίοδο. Ήταν πιο θεωρητικοί από άλλους δυτικούς περιηγητές και, επηρεασμένοι από την Αναγέννηση και τις ιδέες του Γαλλικού Διαφωτισμού, ωραιοποιούσαν την αρχαιότητα και την αναζητούσαν στους χώρους της νότιας βαλκανικής. Ο πολιτικός (αλλά και φυλετικός ή πολιτισμικός) φιλελληνισμός, όπως τον εννοούμε σήμερα, ήταν στην ουσία ο γαλλικός φιλελληνισμός του 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της ομάδας περιηγητών ήταν ο πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, κόμης Choiseul – Gouffier²³.

²³ Για τον Gouffier, βλ. Marie Gabriel Florent Auguste Comte de Choiseul – Gouffier: *Εικονογραφημένη περιήγηση της Ελλάδας (1782)*, επιμ. έκδ. Άννα Οικονομίδη – Τσαγκόγιωργα, τόμ. Α', Αθήνα 2006, εκδ. «Μίλητος».

Ο Gouffier καταγόταν από παλαιά αριστοκρατική οικογένεια της Γαλλίας. Το 1776, σε ηλικία 24 ετών, συνοδεία καλλιτεχνών, ερευνητών, επιστημόνων και άλλων, επιβιβάστηκε στο πλοίο «Αταλάντη», με κυβερνήτη τον μαρκήσιο Chebert, πλοίαρχο του βασιλικού στόλου και μέλος της Ακαδημίας Επιστημών, και διέπλευσε τη Μεσόγειο, με σκοπό να τη χαρτογραφήσει συνοπτικά, αλλά και να προβεί σε αρχαιολογικές και λαογραφικές έρευνες στον ευρύτερο και ιστορικά ελληνικό χώρο. Επίσης ήταν μανιώδης συλλέκτης χειρογράφων, βιβλίων, αρχαιοτήτων και πάσης φύσεως κειμηλίων. Το 1782 δημοσιεύτηκε ο Α' τόμος του έργου του «Εικονογραφημένα ταξίδια».

Εξελέγη μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας στη θέση του αποθανόντος Ντ' Αλαμπέρ [D' Alambert] και απεστάλη ως πρέσβης στην Πύλη. Ανέπτυξε στενές σχέσεις με τον Μεγάλο Βεζύρη Χαλίλ Πασά, εκπρόσωπο εκσυγχρονιστικών τάσεων, με τον οποίο προσπάθησε, από κοινού, να μεταλαμπαδεύσει το νεωτερικό πνεύμα της Δύσης μέσα στο διοικητικό σύστημα και τους κοινωνικούς μηχανισμούς του οθωμανικού κράτους, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία. Ενδιαφέρθηκε για τις χριστιανικές μειονότητες και διακρίθηκε για τη φιλανθρωπία του. Χρηματοδότησε αποστολές επιστημονικού ενδιαφέροντος (γεωγραφικού, αρχαιολογικού κ.ά.) στους ελληνικούς χώρους. Τα περιηγητικά του κείμενα είναι πολύτιμες πηγές πληροφοριών για τα τεκταινόμενα του ελληνικού χώρου των τελών του 18^{ου} αιώνα. Υπήρξε ένθερμος και πιστός οπαδός της μοναρχίας και, όταν το 1791 η επαναστατική κυβέρνηση της Γαλλίας του ζήτησε να μεταβεί ως πρέσβης στην Αγγλία, αρνήθηκε και κατέφυγε στην αυλή του Τσάρου Παύλου Α', όπου του ανατέθηκε η διεύθυνση της Ακαδημίας των Τεχνών.

xi. Καλλιτέχνες, ζωγράφοι, λογοτέχνες

Μεγάλο ήταν το ρεύμα περιηγητών που ελκύονταν από την αρχαιότητα και την Ανατολή εν γένει, τις οποίες περιέβαλλαν με τις λογοτεχνικές, καλλιτεχνικές και εικαστικές τους αναζητήσεις. Από τα περιηγητικά κείμενα που εκδόθηκαν τέτοιου τύπου, έχουμε εικονογραφημένες αφηγήσεις και περιηγήσεις, ιδιαίτερες πολύτιμες για την οπτική αναπαράσταση προσώπων, περιοχών και μνημείων. Πολλοί ζωγράφοι και αρχιτέκτονες, καλλιτέχνες από τη Δύση, σε πολλές περιπτώσεις επισκέπτονταν τον ελληνικό χώρο και γενικώς την οθωμανική επικράτεια ως αμοιβόμενοι υπάλληλοι ηγεμόνων ή πρέσβων, με στόχο την εικονογράφηση συγκεκριμένων τόπων ή αρχαιολογικών μνημείων. Ενδεικτικό παράδειγμα σημαντικού ζωγράφου, που συνδύασε τη φιλοπεριεργεία του, τον φιλελληνισμό του και τη διάθεσή του να περιηγηθεί τον

ιστορικά ελληνικό χώρο με την κατά παραγγελία εικονογράφηση ήταν ο Ντυπρέ [Louis Dupre].

Οι πίνακές του με ελληνικά θέματα γνώρισαν μεγάλη απήχηση και ιδιαιτέρως ευμενή σχόλια και κριτικές. Περιέχουν ποικίλους τύπους προσωπογραφίας, τοπία και ηθογραφικές σκηνές, μέσω των οποίων αντλούμε πληροφορίες, τόσο για την τοπογραφία των ελληνικών χώρων, όσο και για την κοινωνική ζωή της εποχής. Έργο του είναι, επίσης, και το *Album Grec*, το οποίο εκδόθηκε μετά τον θάνατό του στο Παρίσι από τον H. Gache και περιέχει 12 λιθογραφίες μη επιχρωματισμένες, εκτός εκείνης του εξωφύλλου²⁴.

Ο Dupre φιλοτέχνησε την πλειοψηφία των έργων του εκ του φυσικού και με τέτοια σπάνια ζωντάνια, αλλά και έκδηλο τον φιλελληνισμό του, ώστε ένας κριτικός τέχνης της εποχής του να ομολογήσει ότι «οι πολυτελείς ενδυμασίες, τα ωραία ζωγραφισμένα πρόσωπα, οι έξυπνες φυσιογνωμίες των μελαγχολικών Ελλήνων δεν αφήνουν ασυγκίνητους εκείνους που επιδιώκουν να ανανεώσουν και να εμψυχώσουν τη ζωγραφική με γενναία ιδεώδη».

xii. Απλοί ταξιδιώτες, άνθρωποι φιλοπερίεργοι, εξόριστοι, φυγάδες, μελαγχολικοί ή ρομαντικοί και ιδεαλιστές, για τους οποίους το ταξίδι αποτελούσε διέξοδο στα ποικίλα υπαρξιακά τους προβλήματα.

Η Κωνσταντινούπολη, ως πόλος έλξης, και η αρχαιότητα – περιήγηση στις περιοχές που γεωγραφικά ήκμασε ο ελληνικός πολιτισμός, ήταν δύο πολύ βασικοί λόγοι για τη μετάβαση πολλών ταξιδιωτών των παραπάνω κατηγοριών. Τα ρεύματα του ρομαντισμού και του κλασικισμού ώθησαν πολλούς Ευρωπαίους να επισκεφθούν τις ελληνικές περιοχές, πολλές φορές μόνο με ιδεαλιστικά κίνητρα. Είναι πολύ γνωστές οι περιπτώσεις του Λόρδου Μπάιρον [Byron], αλλά και άλλων μελαγχολικών νέων, που ενθουσιάζονταν με την αρχαία Ελλάδα και την αναζητούσαν στις ελληνόφωνες περιοχές της νότιας βαλκανικής. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα τέτοιας δράσης, αν και λίγο μεταγενέστερη, αποτελεί η περίπτωση του Βενιαμίν – Νικολάου – Μαρία – Απέρ [Appert]. Βαθιά ανθρωπιστής, ταξίδεψε πρώτη φορά στην Ελλάδα το 1855, επισκέφτηκε τον Όθωνα και άλλους αξιωματούχους της ελληνικής κυβέρνησης και εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Μεθώνη, όπου και απεβίωσε το 1873, αφού διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο

²⁴ Πληροφορίες για το ταξίδι του Louis Dupre υπάρχουν στο έργο του Μανώλη Βλάχου *Louis Dupre*, Αθήνα 1994, εκδ. «Ολκός» [χορηγία ιδρύματος Λάτση]. Για την κυκλοφορία στην Ελλάδα του λευκώματος *Ταξίδι στην Ελλάδα και την Κωνσταντινούπολη*, Αθήνα 1993, εκδ. «Πόρτο Λεόνε», υπάρχει και εκτενής βιβλιοπαρουσίαση στην εφ. «Καθημερινή», 1-2 Ιανουαρίου 1994, σελ. 14.

στον εκσυγχρονισμό και εξανθρωπισμό των συνθηκών κράτησης των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές. Χαρακτηριστικό είναι ότι έδωσε όλη την περιουσία του για την εξυπηρέτηση του οράματός του και πέθανε πάμπτωχος και απομονωμένος²⁵.

xiii. Κοινωνικοί περιηγητές του 18^{ου} αιώνα, στα πλαίσια του Grand Tour, μέρους της εκπαίδευσης της βρετανικής αριστοκρατίας, κατά τη διάρκεια της οποίας, μετά το Πανεπιστήμιο ελάμβανε χώρα ένας «μεγάλος περιηγητικός γύρος», ο οποίος κατέληξε να γίνεται στα γεωγραφικά όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Πρόκειται για μια τεράστια κατηγορία περιηγητών, με πλήθος περιηγητικών κειμένων. Γενικώς, είναι τέτοια η έκταση της ταξιδιωτικής φιλολογίας του 18^{ου} αιώνα, που μία ενδεχόμενη τυπολογία της θα μπορούσε, με ελάχιστες συμπληρώσεις, να καλύψει την περίοδο από τον 15^ο έως τον 19^ο αιώνα. Είναι τεράστιο το υλικό που υπάρχει σε μεγάλα αρχεία που σχετίζονται με αυτήν την περίοδο, όπως το αρχείο Guilford, το αρχείο Leake ή το αρχείο John Hawkins. Υπάρχουν, φυσικά, και άλλα περιηγητικά κείμενα, όχι μόνο Βρετανών, που αποτελούν πολύτιμες πηγές πληροφοριών, όπως των Γκουφιέ [Gouffier], Στεφανόπολι [Stephanopoli], Μπαρτόλδου [Bartholdy], Σατωβριάνδου [Chateaubriand] κ.ά. Ωστόσο, ξεχωρίζουν τα ταξιδιωτικά κείμενα των Άγγλων περιηγητών, και δη, των δύο πρώτων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα, των οποίων ο ιδεολογικός τους κόσμος ελέγχεται απόλυτα από μία αποκρυσταλλωμένη συνείδηση της επιστημονικής αντικειμενικότητας και εμπειρικής εξακρίβωσης. Μέσα από τα αγγλικά κείμενα διαφαίνεται ο πολιτικός φιλελληνισμός, ως απότοκο της κλασικής παιδείας, ο γνωσιολογικός εμπειρισμός και ο φιλελευθερισμός της βρετανικής πολιτικής κοσμοθέασης και το πνεύμα της νεωτερικότητας, με το οποίο προσπάθησαν οι Άγγλοι διανοούμενοι να ερμηνεύσουν και να αναλύσουν τις κοινωνίες που επισκέπτονταν. Περιηγητές, όπως ο Ληκ [Leake], ο Τζελλ [Gell], ο Στάνχοουπ [Spencer – Stanhope], ο Χόμπχαουζ [Hobhouse] κ.ά., ενδιαφέρθηκαν, εν αντιθέσει με τους πιο αρχαιολάτρες Γάλλους, πρωτίστως για τους οικονομικούς, μορφωτικούς, κοινωνικούς μηχανισμούς της νεώτερης ελληνικής πραγματικότητας και λιγότερο για τυχόν επιβιώσεις του αρχαίου πολιτισμού. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Henry Holland²⁶.

²⁵ Για τον Appert, βλ. Δεμόδος Τάκης, *Ο Ιππότης Appert (1797 – 1873)*, Athenes 1949 (Collection de l'Institut Francais d'Athenes, dirigee par Octave Merlier).

²⁶ Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc., during the Years 1812 and 1813*, Λονδίνο 1815.

Ο Holland ήταν διδάκτωρ ιατρικής του πανεπιστημίου της Γλασκώβης και του Εδιμβούργου. Το ταξίδι του, το οποίο διήρκεσε 8 μήνες, το πραγματοποίησε το 1812 και με τη μορφή περιηγητικού κειμένου δημοσιεύθηκε το 1815. Στο κείμενό του καταγράφεται μια πανοραμική ανθρωπογεωγραφία του ελληνικού χώρου, ιδιαιτέρως πολύτιμη, καθότι περιγράφονται και απρόσιτες περιοχές της Ηπείρου, με παντοειδή αναφορά και ανάλυση πλείστων τομέων της ελληνικής πραγματικότητας. Κεντρικός πυρήνας του ταξιδιού του ήταν το ενδιαφέρον του για τη φύση και τον άνθρωπο, αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα την αρχαιογνωσία και αρχαιολατρεία, που χαρακτήριζε τον μεγαλύτερο όγκο των περιηγητών.

Ανθρωπιστής και ακριβολόγος στην περιγραφή, συνέλεξε πολύτιμα ανθρωπολογικά και πληθυσμιακά στοιχεία για την οικονομική ζωή, το εμπόριο, τη βιοτεχνία, τα ήθη και τα έθιμα, την κοινωνική ζωή, όχι μόνο των ελληνικών, αλλά και των αλβανικών και τουρκικών πληθυσμών. Τα εμπειρικά του ενδιαφέροντα εκφράστηκαν με τις έρευνές του για τα δεδομένα του φυσικού περιβάλλοντος, που κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα, όπως ορυκτολογία, γεωλογία, κλιματολογία, μορφολογία εδάφους, βλάστηση, καλλιέργειες, φαρμακευτικά φυτά, βοτανολογία κ.ά. Κατέγραψε αρχαία μνημεία και τοπωνύμια και ασχολήθηκε με την αρχαιολογία, μέσα, όμως, από ένα πιο εμπειρικό και επιστημονικό μάτι. Ήρθε σε επαφή με τους Έλληνες γιατρούς και μας άφησε πολύτιμες αναφορές για την αρχιτεκτονική των κτηρίων, τη διακόσμηση, την ενδυμασία των πληθυσμών. Ήταν εισηγητής της ιδέας της Ιονίου Ακαδημίας και διέθετε κλασική παιδεία, απαλλαγμένη από δογματικού τύπου αρχαιολατρεία, και ρομαντική αισθαντικότητα, όπως φαίνεται από την περιγραφή της αρχαίας Ολυμπίας: *«Αυτήν την εποχή η περιοχή άστραφτε από ομορφιά και αν η σφοδρότητα του χειμώνα ήταν ακόμη ορατή στα χιόνια, που σκέπαζαν τις βουνοκορφές, τα πάντα από κάτω αποτελούσαν ένα πραγματικό Αρκαδικό τοπίο, που θα μπορούσε να θεωρηθεί τόσο στον πληθυσμό, όσο και στα φυσικά του γνωρίσματα, ότι ανταποκρινόταν στις εικόνες που η φαντασία ιχνογραφεί γι' αυτήν την περιοχή»*.

Πρωταρχικό κίνητρο του Holland, όπως αναφέρει ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης²⁷, ήταν η ανίχνευση των πολιτικών προεκτάσεων και των διεργασιών εκείνων που συνέθεταν το ιστορικό παρόν, μέσα, μάλιστα, σε μια μεταβατική εποχή συνεχών και κοσμογονικών πολιτικών αλλαγών (πολιτική αβεβαιότητα στην Ευρώπη λόγω των

²⁷ Κιτρομηλίδης Πασχάλης Μ., «Γνωσιολογικός εμπειρισμός και πολιτικός φιλελληνισμός», *Ανάπτυπο από τον 23^ο τόμο του Δελτίου της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, Αθήνα 1980.

πολέμων του Ναπολέοντος, η πυρπόληση της Μόσχας, ο αγγλογαλλικός ανταγωνισμός στη Μεσόγειο).

II. Στόχοι – Πλαίσιο Έρευνας – Μεθοδολογία

II.a Στοχοθεσία της έρευνας

Γενικός σκοπός της εν λόγω πρότασης για μεταπτυχιακή έρευνα είναι να μελετηθεί η έννοια – εικόνα «Ελληνας» μέσα από τα περιηγητικά κείμενα Βρετανών και Γάλλων ταξιδιωτών στην Πελοπόννησο (Μοριάς) από το 1571 έως το 1820.

Κεντρικός άξονας της εργασίας είναι η χρήση του όρου «Ελληνας» από Βρετανούς και Γάλλους περιηγητές και ειδικότερα: α) το περιεχόμενο και οι διάφορες (αρνητικές ή θετικές) συνδηλώσεις του, β) το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο, αφενός έλαβαν χώρα οι περιηγήσεις και, αφετέρου, διαμορφώθηκε η εθνική συνείδηση των Νεοελλήνων και γ) η γνωστική και μεθοδολογική σκευή των περιηγητών, καθώς και τα κίνητρα της περιήγησής τους.

Επιμέρους στόχοι:

- ❖ Το εθνοτικό – φυλετικό – πολιτισμικό περιεχόμενο της έννοιας «Ελληνας», το κατά πόσον ο όρος αναφέρεται σε θρησκευτικές ή εθνικές ομάδες, σε κοινωνικούς ή άλλους σχηματισμούς μέσα στα πλαίσια του οθωμανικού κράτους.
- ❖ Συσχέτιση του όρου με διαφορετικούς πληθυσμούς (ορθόδοξους Βλαχόφωνους, Σλαβόφωνους, Αλβανόφωνους), εθνοκοινωνικό πλαίσιο συνύπαρξης (ή και σύμπλευσης πολλές φορές) και με άλλες πληθυσμιακές ομάδες, άλλων δογμάτων ή θρησκειών, π. χ. Τουρκαλβανούς, Εβραίους κ.λπ.
- ❖ Η ύπαρξη ή όχι ομοιογένειας στους χαρακτηρισμούς των περιηγητών, είτε πρόκειται για διατυπώσεις σχετικές με την εθνοτική ταύτιση του όρου «Ελληνας», είτε για αξιολογικές κρίσεις για πρόσωπα, συμπεριφορές, γενικά για τον χαρακτήρα των Ελλήνων. Αυτή η αναζήτηση πρέπει να γίνει συγχρονικά, για να μπορούμε να συγκρίνουμε τις περιγραφές διαφορετικών περιηγητών της ίδιας, όμως, χρονικής περιόδου, κατά την οποία συνέβαιναν τα ίδια πολιτικοκοινωνικά φαινόμενα (οριζόντια αναζήτηση).

- ❖ Η διαχρονική εξέλιξη της εικόνας του «Έλληνα» που προσελάμβαναν οι περιηγητές κατά τις περιπλανήσεις τους, οι ποιοτικές αλλαγές στην περιγραφή του όρου, ανάλογα με την εποχή που έλαβε χώρα η κάθε περιήγηση, οι σχετικές θετικές ή αρνητικές τοποθετήσεις, προϊόντος του χρόνου (κάθετη αναζήτηση).
- ❖ Συσχετισμός των διαπιστώσεων των περιηγητών με τις εξής παραμέτρους: (περιγράφονται αναλυτικά στην επόμενη ενότητα):
 - την καταγωγή τους, τις πολιτισμικές τους καταβολές και προκαταλήψεις
 - τα επιστημονικά ενδιαφέροντά τους, τους στόχους της περιήγησής τους
 - το πολιτικό κλίμα της εποχής, τις διπλωματικές επαφές της χώρας προέλευσης του εκάστοτε περιηγητή με το οθωμανικό κράτος

II.b Περιγραφή και ανάλυση του πλαισίου της έρευνας

i. Χρονικά όρια. Ορίστηκε ως χρονικό φάσμα αναφοράς η περίοδος από το 1571 (ναυμαχία της Ναυπάκτου) έως το 1820 (ελάχιστο χρονικό σημείο απόστασης από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης). Η επιλογή των δύο αυτών *termini* τεκμηριώνεται ως εξής:

Η ναυμαχία της Ναυπάκτου αποτελεί κομβικό ιστορικό σημείο, που επηρεάζει καταλυτικά και τις ελληνικές οθωμανικές επαρχίες. Η ήττα του οθωμανικού στόλου από τις ναυτικές δυνάμεις της Ιερής Λέγκας, που συγκρότησαν οι Ισπανοί, οι Βενετοί και το Παπάτο, περιορίζει τις επεκτατικές βλέψεις των Σουλτάνων προς τη Δύση, αναδιαμορφώνει τις γεωπολιτικές ισορροπίες στη Μεσόγειο, περιορίζοντας τις κινήσεις των Οθωμανών στην ανατολική λεκάνη της, και, τέλος, καταρρίπτει τον μύθο του αήττητου της οθωμανικής στρατιωτικής ισχύος, τουλάχιστον στη θάλασσα.

Η Δύση παύει να βλέπει σαν φόβητρο το οθωμανικό κράτος και εισέρχεται σε μια νέα εποχή εμπορικού και διπλωματικού διαλόγου. Πριν από το 1571, οι μόνες ευρωπαϊκές δυνάμεις που έχουν εμπορικές σχέσεις και διπλωματική επαφή -μέσω των *Βάιλων*- με την Πύλη, είναι η Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας, ήδη από το 1454, και η Γαλλία από το 1532. Μετά από το 1571 πολλαπλασιάζονται οι ταξιδιώτες του ελληνικού χώρου και έχουμε στη διάθεσή μας πλήθος κειμένων, από τα οποία μπορούν να εξαχθούν χρήσιμα ιστορικά συμπεράσματα, με την παρουσία και την εξέλιξη του όρου «Έλληνας», την ελληνική εθνογένεση και τις περί αυτού απόψεις των ξένων περιηγητών.

Ως τερματικό χρονικό όριο ορίζεται το 1820, καταληκτικό έτος μιας περιόδου, όπου οι κάτοικοι της περιοχής της Πελοποννήσου ήταν Οθωμανοί υπήκοοι και όχι Έλληνες πολίτες, όπως πολιτικά ρυθμίστηκε και καθιερώθηκε με την Επανάσταση και τη

συνθήκη του Λονδίνου (1832 – ίδρυση ανεξάρτητου Ελληνικού Βασιλείου). Το ενδιαφέρον, λοιπόν, της μελέτης εστιάζεται στην προηγούμενη περίοδο, κατά την οποία η έννοια «Έλληνας» δεν εχρησιμοποιείτο επισήμως για την υποδήλωση κάποιων εθνικών ή κοινωνικών ομάδων.

ii. Επιλογή των κειμένων. Μελετήθηκαν κείμενα Βρετανών και Γάλλων ταξιδιωτών, τα οποία εκπροσωπούν δύο σημαντικές Δυνάμεις της εποχής, που ενδιαφέρονταν για τις εξελίξεις στην ευρύτερη οθωμανική επικράτεια. Επιδίωξη, λοιπόν, της μελέτης είναι η κάλυψη όλου του χρονικού αναπτύγματος της υπό εξέταση περιόδου με υλικό, ώστε να διευκολυνθεί η εξαγωγή όσο το δυνατόν ασφαλέστερων συμπερασμάτων. Έχει, λοιπόν, μεγάλο ενδιαφέρον η καταγραφή και ανάλυση των εντυπώσεων, που αποκόμισαν αυτοί οι περιηγητές από τους ελληνικούς χώρους.

iii. Γεωγραφικά όρια. Από γεωγραφικής απόψεως προτιμήθηκε η Πελοπόννησος, περιοχή με μεγάλη σημασία για τη Δύση, στην οποία -ή για την οποία- διεξήχθησαν επανειλημμένες πολεμικές συρράξεις Δυτικών (Φράγκων και Βενετών) και Ρώσων, μέχρι και τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, και ως μία από τις πύλες εισόδου στην Ανατολή (η Ανατολή για τους Ευρωπαίους δεν ξεκινάει από τη Μικρά Ασία, αλλά από τις οθωμανικές δυτικές ακτές της Αδριατικής και του Ιονίου) προκαλούσε το έντονο ενδιαφέρον των δυτικοευρωπαίων περιηγητών.

Επιπροσθέτως, στην Πελοπόννησο παρατηρείται μια γενικότερη πληθυσμιακή σύνθεση, ένα κατάλληλο, δηλαδή, σταθερό πολιτικο-κοινωνικό μωσαϊκό με διάρκεια στον χρόνο, το οποίο, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα των ξένων περιηγητών, μπορεί να μας δώσει ικανοποιητικής ασφάλειας συμπεράσματα για την εικόνα που σχημάτισαν οι περιηγητές αυτοί για τους «Έλληνες». Σημειωτέον, ότι ακριβώς αυτές οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν στην Πελοπόννησο, συνέβαλαν, πέραν των γεωστρατηγικών λόγων, στην έκρηξη της Επανάστασης του 1821 σε εκείνη την περιοχή.

II.c Μεθοδολογικά ζητήματα

Σημαντικό χαρακτηριστικό της περιηγητικής αφήγησης είναι ότι οι περιηγητές καταγράφουν αυτό που βλέπουν, αντιλαμβάνονται και διαπιστώνουν εκείνη τη στιγμή. Σημειολογικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα περιηγητικά κείμενα λειτουργούν σαν ένα «φωτογραφικό φιλμ» μιας συγκεκριμένης χωροχρονικής, ιστορικής διάστασης.

Ωστόσο, χρειάζεται μεγάλη προσοχή κατά την ανάγνωση των περιηγητικών κειμένων, καθώς και των συμπερασμάτων που εξάγονται απ' αυτά, διότι τα κείμενα αυτά δεν είναι ιστορικά πονήματα και χαρακτηρίζονται από την υποκειμενικότητα του συγγραφέα τους. Πρέπει να κρατάμε επιφυλάξεις για την αξιοπιστία και την ακρίβεια των περιγραφών, που πολλές φορές επηρεάζεται από τη δημιουργική φαντασία των ταξιδιωτών και τα πολιτιστικά τους βιώματα και στερεότυπα, όπως για παράδειγμα οι εικόνες και, γενικά, οι εικαστικές αναφορές, που επηρεάζονται από τα τρέχοντα καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής²⁸.

Το είδος αυτό της αφήγησης, που ονομάζουμε περιηγητικό κείμενο, εμφανίζει μεθοδολογικά προβλήματα και απαιτεί πολύ προσεκτική μελέτη για την ασφαλή εξαγωγή ιστορικών συμπερασμάτων. Τα περιηγητικά κείμενα αποτελούν ένα φιλολογικό είδος, όπου η ιστορική κριτική επιβάλλεται ιδιαίτερος. Πολλές φορές συμβαίνει, μέσα από τις ταξιδιωτικές περιπλανήσεις και περιηγητικές αφηγήσεις του συγγραφέα, να διοχετεύονται οι ιδεολογικές πεποιθήσεις του τελευταίου, εκουσίως ή, τις πλείστες φορές, ακουσίως, κάτι που, ασφαλώς, μας κάνει επιφυλακτικούς. Τα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής και η ακτινοβολία του Διαφωτισμού επηρέασαν σε πολλές περιπτώσεις την κρίση των περιηγητών, με αποτέλεσμα τα συμπεράσματά τους να διέπονται, όχι πάντοτε βεβαίως, από ιδεολογικής φύσεως διατυπώσεις, κάτι που καθιστά τα κείμενα αυτά δευτερευούσης σημασίας πηγές ασφαλών ιστορικών πληροφοριών. Εξαιρετικής, ωστόσο, ακρίβειας κείμενα της περιηγητικής φιλολογίας είναι αυτά των Άγγλων, κυρίως, ταξιδιωτών, των τελών του 18^{ου} – αρχών 19^{ου} αιώνα (π.χ. William Martin Leake, Henry Holland κ.ά.), οι οποίοι μετέφεραν στον ελληνικό χώρο τον πολιτικό φιλελευθερισμό, αλλά και τον γνωσιολογικό εμπειρισμό της πατρίδας τους, με αποτέλεσμα να μας αφήσουν πολύτιμες μαρτυρίες για τη μελέτη και έρευνα της ιστορίας του Νέου Ελληνισμού.

Ειδικά για την περίοδο που μας απασχολεί, είναι αναγκαίο να έχουμε κατά νου τις εθνικές καταβολές και την ιδεολογική τοποθέτηση των ταξιδιωτών, καθώς και το κοσμοθεωρητικό μοντέλο που υιοθέτησαν, ως απότοκο της πολιτισμικής τους καταγωγής, σε συνδυασμό πάντα και με τις ευρύτερες διπλωματικές ζυμώσεις που ελάμβαναν χώρα στην περιοχή και τις γεωπολιτικές ισορροπίες που επιδιώκονταν, όπως:

28 Για ζητήματα δεοντολογικής προσέγγισης των περιηγητικών κειμένων, Βλ. Κιτρομηλίδης Πασχάλης Μ., *Γνωσιολογικός εμπειρισμός και πολιτικός φιλελληνισμός*, Αθήνα 1980, σ. 3 – 5 (ανάτυπο από τον 23^ο τόμο του *Δελτίου της ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*) και τη μελέτη της Ιόλης Βιγγοπούλου στον τόμο *Περιηγητικά κείμενα: Υποδομή και προσεγγίσεις*, Αθήνα 1993, έκδοση του Κέντρου Ελληνικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε.

- ❖ η εχθρική στάση των χριστιανικών κρατών προς τους Οθωμανούς (έως τη δεύτερη πολιορκία της Βιέννης)
- ❖ το δόγμα της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (του «Μεγάλου Ασθενούς»)
- ❖ οι κινήσεις της τσαρικής Ρωσίας, της οποίας κεντρικός μοχλός της εξωτερικής της πολιτικής ήταν η έξοδός της προς τη Μεσόγειο
- ❖ ο ανταγωνισμός μεταξύ όλων των Μεγάλων Δυνάμεων, που εμπλέκονταν στον εμπορικό και γεωπολιτικό έλεγχο της Μεσογείου
- ❖ ο ιδιότυπος ανταγωνισμός μεταξύ Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας για τη διευθέτηση του Ελληνικού Ζητήματος
- ❖ οι ιδιαίτερες επαφές κάθε χώρας ξεχωριστά με την Πύλη, οι διπλωματικές σχέσεις των ξένων κυβερνήσεων με αυτήν.

Όλα τα παραπάνω πρέπει να συνεξετασθούν και με τις γενικότερες ιδεολογικές, θρησκευτικές και πολιτικές πεποιθήσεις του καθενός ξεχωριστά από τους περιηγητές, καθώς και με την επίδραση που τους ασκήθηκε από τη διαμορφωμένη κοινή γνώμη των κρατών τους και, κυρίως, με τους βασικούς άξονες της στοχοθεσίας του ταξιδιού τους, τους σκοπούς, δηλαδή, για τους οποίους πραγματοποίησαν την περιήγησή τους. Με βάση αυτούς τους σκοπούς, οι οποίοι, άλλωστε, επηρεάζουν την καταγραφή και το ύφος του περιηγητικού κειμένου, οι περιηγητές μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στις κατηγορίες που αναφέρονται στο κεφάλαιο I.d.

III. Τα περιηγητικά κείμενα της έρευνας²⁹

a. Άγγλοι

1. **Sandys George**, *A relation of a Journey begun An Dom: 1610*. Foure bookes. Containing a description of the Turkish Empire, of Aegypt, of the Holy Land, of the remote parts of Italy, and Ilands adioyning. London. Printed for W. Barrett. 1615. [314 σσ.] [Βιβλιοθήκη της Βουλής = ΣΒΞ ΠΕΡ 1670 SAN/1673]

²⁹ Αναφέρονται τα περιηγητικά κείμενα με τη χρονολογική σειρά που έλαβε χώρα η περιήγηση και με αύξοντα αριθμό, σε δύο μέρη (a = Άγγλοι, b = Γάλλοι), με τα πλήρη εκδοτικά τους στοιχεία, όπως αυτά αναγράφονται στην προμετωπίδα της πρωτότυπης έκδοσης (σελίδα τίτλου). Ο λόγος που ακολουθήθηκε αυτός ο τύπος καταγραφής στην παρούσα λίστα αναφοράς, εξυπηρετεί τον ερευνητή – αναγνώστη, καθώς τον κατατοπίζει για την ακριβή έκδοση που επελέγη και τις λεπτομέρειες αυτής, γεγονός που συνεπικουρείται και από τους ταξινομικούς αριθμούς των εκδόσεων αυτών στις βιβλιοθήκες, στις οποίες αναζητήθηκαν, για διευκόλυνση του φοιτητή – ερευνητή που θα θέλει να προστρέξει σε αυτά (στη φυσική τους μορφή). Επίσης, αναφέρεται ο αριθμός των σελίδων της έκδοσης.

SAN, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη = GT 504]

2. **Wheler George Esq.**, *A journey into Greece*. In company of Dr Spon of Lyons. In six books. Containing I. A Voyage from *Venice*³⁰ to *Constantinople*. II. An Account of *Constantinople* and the Adjacent Places. III. A Voyage through the *Lesser Asia*. IV. A Voyage from *Zant* through several parts of *Greece* to *Athens*. V. An Account of *Athens*. VI. Several Journeys from *Athens*, into *Attica*, *Corinth*, *Boeotia*, etc. With variety of Sculptures. London. Printed for *William Cademan*, *Robert Kettlewell*, and *Awnsham Churchill*, at the *Popes Head* in the *New-Exchange*, the *Hand and Scepter* in *Fleetstreet*, and the *Black Swan* near *Amer-Corner*. MDCLXXXII [1682]. [754 σσ.] [E.B.E.³¹ = Γ.Π. 1539 EE 8^ο σχήμα, Βιβλιοθήκη της Βουλής = ΣΒΞ ΠΕΡ 1682 JOU, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη = B/GT 571q]
3. **Caulfeild James, fourth Viscount Charlemont**, *The Travels of Lord Charlemont in Greece & Turkey 1749*. Edited by W.B. Stanford and E.J. Finopoulos. Drawings by Richard Dalton. Trigraph – London, for the A.G. Leventis Foundation, 1984. [244 σσ.] [E.B.E. = Γ.Π. SFE 915 8^ο σχήμα]
4. **Chandler Richard**, *Travels in Asia Minor and Greece*, A new edition with corrections and remarks by Nicholas Revett ESQ., to which is prefixed an introductory account of the author by Ralph Churton, M.A., Archdeacon of St. David's. Vol.II. Oxford, at the Clarendon Press, MDCCCXXV [1825]. [289 σσ.] [E.B.E. = Γ.Π. 904 – 905 4^ο σχήμα, Βιβλιοθήκη της Βουλής = ΣΒΞ ΠΕΡ 1825 TRA – 1776 TRA, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη = GT 1769.89]
5. **Dodwell Edward** (ESQ., F.S.A. and member of several foreign Academies), *A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805, and 1806. In two volumes* (Vol. I & II). London: Printed for Rodwell and Martin, New Bond-Street. 1819. [587 σσ. + 537 σσ.] [E.B.E. = Γ.Π. 1375 4^ο σχήμα]

³⁰ Με εξαίρεση τον τίτλο *Travels in Asia Minor and Greece*, ο οποίος τίθεται σε πλάγια γραμματοσειρά για λόγους βιβλιογραφικούς, όλες οι υπόλοιπες λέξεις της προμετωπίδας της έκδοσης, οι οποίες τίθενται σε πλάγια γραφή (*italics*), αντιστοιχούν κατ' ακρίβεια στην προμετωπίδα και ήταν ήδη κατ' επιλογήν του συγγραφέα – εκδότη σε πλάγια γραμματοσειρά.

³¹ [σ.σ.] Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος

6. **Leake William Martin**, *Travels in the Morea. With a map and plans. In three volumes*. Vol. I. London: John Murray, Albemarle Street. MDCCCXXX [1830]. [532 σσ.] [E.B.E. = Γ.Π. 3165 HC 8^ο σχήμα και 3904/09]

7. **Gell William, Sir** (M.A., F.R.S., F.S.A.), *Itinerary of the Morea: being a description of the routes of that peninsula*. London: printed for Rodwell and Martin, (Successors to Mr. Faulder,) New Bond Street, by S. Hamilton, Weybridge, Surrey. 1817. [248 σσ.] [E.B.E. = Γ.Π. 1861 8^ο σχήμα και APX 814 4^ο σχήμα]

b. Γάλλοι

1. **Villamont, Seigneur de**, *Les voyages du Seigneur de Villamont, Chevalier de l' Ordre de Hierusalem, gentil-homme du pays de Bretagne*. Divisez en trois livres. A Arras, chez Gilles Bauduyn [...] MDXCVIII [1598]. [702 σσ.] [Βιβλιοθήκη της Βουλής = ΣΒΞ 1606-7 VOY, ΠΑΛ 1600 VOY]

2. **Du Loir**, *Les voyages du Sieur du Loir* [...] A Paris, chez Francois Clouzier. MDCLIV [1654]. Avec privilege du Roy. [397 σσ.] [Βιβλιοθήκη της Βουλής = ΣΒΞ ΠΕΡ 1654 VOY, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη = GT 537]

3. **Brue Benjamin**, *Journal de la campagne que le Grand Vesir Ali Pacha a faite en 1715 pour la conquete de la Moree*. Paris, Ernest Thorin, Libraire – Editeur. 58 Boulevard Saint – Michel.. 1870. [107 σσ.] [E.B.E. = ΣΤΡ. 308 8^ο σχήμα και ΙΣΤ. 657 8^ο σχήμα]

4. **Gouffier – Choiseul Comte de, Maria Gabriel Florent Auguste**, *Εικονογραφημένη περιήγηση της Ελλάδας (1782), τόμος Α' (επιμέλεια έκδοσης: Άννα Οικονομίδη – Τσαγκόγιωργα, μετάφραση: Μπάμπης Λυκούδης, επιμέλεια μετάφρασης: Μαρίνα Οικονόμου)*. Εκδόσεις «Μίλητος», Αθήνα, 2006³². [473 σσ.] [E.B.E. = 4156/07]

³² Πρόκειται για μεταφρασμένη έκδοση στα Ελληνικά του πρώτου τόμου του *Voyage pittoresque de la Grece* (1782).

5. **Beaujour Louis – Auguste Felix (Baron de, ex-Consul in Greece)**, *A view of the commerce of Greece, formed after an annual average, from 1787 to 1797*. Translated from the French by Thomas Hartwell Horne. London: Printed, by H. L. Galasin, Ingram-Court, Fenchurch-Street, for James Wallis, no. 46, Paternoster-Row. 1800. [331 σσ.] [E.B.E. = O.K.E. 767 8^ο σχήμα, Βιβλιοθήκη της Βουλής = ΣΒΞ ΙΣΤ 1800 TAB]³³

6. **Stephanopoli Dimo et Nicolo**, *Ταξίδι του Δήμου και του Νικόλο Στεφανόπολι στην Ελλάδα κατά τα χρόνια 1797 και 1798 (Μάνη – Ήπειρος). Δύο αποστολές, από τις οποίες η μία της γαλλικής κυβερνήσεως και η άλλη του αρχιστρατήγου Βοναπάρτη*. Συντάχθηκε από έναν καθηγητή της Πρυτανείας. Με εικόνες, σχέδια και απόψεις φιλοτεχνημένες επί τόπου. Τόμος πρώτος (μετάφραση: Α. Σπήλιου), Εκδόσεις Τολίδη, Αθήνα, 1974³⁴. [304 σσ.] [E.B.E. = Γ.Π. 5183 F 8^ο σχήμα και ΙΣΤ. 4730 CB 8^ο σχήμα]

7. **Chateaubriand Francois – Rene Vicomte de**, *Σατωβριάνδου οδοιπορικών εκ Παρισίων εις Ιεροσόλυμα και εξ Ιεροσολύμων εις Παρισίους*. Μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Εμμ. Δ. Ροΐδου. Τόμος Α΄. Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου της Αυγής (Οδός Ευριπίδου, οικία Ι. Χαλκοκονδύλη). 1860. [290 σσ.] [E.B.E. = 8314/07, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη Γ18 7369]³⁵

c. Επεξεργασία των κειμένων

Τα περιηγητικά κείμενα της έρευνας είναι 14, συντελεσμένα από ισάριθμους περιηγητές – συγγραφείς (7 Άγγλοι και 7 Γάλλοι), ενώ το κειμενικό corpus αυτών, που μελετήθηκε και αναλύθηκε, αριθμεί συνολικά 6.109 σελίδες. Διευκρινίζεται ότι σε ό,τι αφορά στην Πελοπόννησο, δεν υπάρχουν πληροφορίες σχετικές στο απόλυτο σύνολο αυτών των σελίδων, ωστόσο τα έργα μελετήθηκαν διεξοδικά και καθολικά, επειδή σε πολλές περιπτώσεις οι πληροφορίες ήταν διάσπαρτες, ακόμη και σε κεφάλαια που δεν

³³ Και στις δύο βιβλιοθήκες πρόκειται για τη γαλλική έκδοση (*Tableau du commerce de la Grece, forme d' apres une annee moyenne, depuis 1787 jusqu' en 1797*; A Paris, 1800). Η μεταφρασμένη αγγλική έκδοση διατίθεται ψηφιακά στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα: https://books.google.gr/books/about/A_View_of_the_Commerce_of_Greece.html.

³⁴ Πρόκειται για μετάφραση στα ελληνικά του *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grece, pendant les annees V et VI (1797 et 1798 v. st.)*. *D' apres deux missions, dont l' une du Gouvernement francais, et l' autre du general en chef Buonaparte*. Redige par un des professeurs du prytanee [...]. A Paris [1800].

³⁵ Πρόκειται για φωτοανατύπωση (Εκδόσεις «Συλλογή», Αθήνα, 2006) της έκδοσης του 1860, η οποία ήταν η μεταφρασμένη στα ελληνικά έκδοση του *Itineraire de Paris a Jerusalem et de Jerusalem a Paris [...]*. Paris [...], 1811.

είχαν κάποια σχέση με την Πελοπόννησο (με βάση τον τίτλο του κεφαλαίου), αλλά που εμφάνιζαν εμβόλιμες πληροφορίες σχετικές εντός τους, που αφορούν στην έρευνα. Οποσδήποτε, η προσοχή εστιάστηκε στα κεφάλαια που αμιγώς περιγράφουν την περιήγηση στην Πελοπόννησο και στις περιοχές της.

Η έρευνα των κειμένων έγινε στα αναγνωστήρια της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, της Μπενακείου Βιβλιοθήκης της Βουλής και της Γενναδείου Βιβλιοθήκης (όπου τα περιηγητικά κείμενα μελετήθηκαν στη φυσική τους μορφή και των οποίων οι ταξινομητικοί αριθμοί των βιβλιοθηκών δίδονται στα εκδοτικά τους στοιχεία), ή στους διαδικτυακούς τόπους <http://anemi.lib.uoc.gr> [Ανέμη – Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών] και [https:// books.google.gr](https://books.google.gr), στους οποίους τα κείμενα είναι αναρτημένα σε ψηφιακή μορφή (.pdf) και ηλεκτρονικώς προσβάσιμα.

Στο επόμενο κεφάλαιο (IV), το οποίο συναποτελείται από τρία αλληλοσυνδεόμενα οργανικά μέρη (βιογραφικά σημειώματα των περιηγητών, τα αποσπάσματα των κειμένων και τον σχολιασμό τους), παρουσιάζονται με αύξουσα αλφαβητική ακολουθία οι περιηγητές, σύμφωνα με την ως άνωθεν χρονολογική σειρά, με αύξοντα αριθμό τα αποσπάσματα και ο σχολιασμός, ο οποίος λαμβάνει χώρα στο τέλος των αποσπασμάτων εκάστου περιηγητή. Για κάθε σελίδα του περιηγητικού κειμένου δίνεται ένας αύξοντας αριθμός και, εάν μέσα στην ίδια σελίδα υπάρχουν δύο ή περισσότερα αποσπάσματα, το καθένα λαμβάνει επιπροσθέτως και ένα μικρογράμματο λατινικό ψηφίο (π.χ. 2b, 3c κ.λπ.). Έτσι, ενδεικτικά, η πλήρης κειμενική ταυτότητα ενός αποσπάσματος μέσα στην εργασία, π.χ., θα είναι: IV.b.ii.23b [κεφάλαιο IV, περιηγητής b (Wheler, εν προκειμένω), μέρος ii (αποσπάσματα), απόσπασμα 23b] ή εν συντομία b.23b. Με βάση την ανάλυση και τον σχολιασμό των αποσπασμάτων, προέκυψε μια τυποποίηση των κατηγοριών διατυπώσεων και τοποθετήσεων των περιηγητών, 16 τον αριθμό, οι οποίες ταξινομούνται και αναλύονται αριθμητικά, ποιοτικά και ποσοτικά ανά περιηγητή στους 3 πίνακες που παρουσιάζονται στα συμπεράσματα (κεφ. V).

Τα 7 κείμενα των Άγγλων περιηγητών μεταφέρθηκαν και μελετήθηκαν στην πρωτότυπη γλώσσα συγγραφής (Αγγλικά), ενώ, από τα κείμενα των Γάλλων, 3 μελετήθηκαν στο πρωτότυπο (Γαλλικά), 1 στα αγγλικά και 3 στις ελληνικές τους μεταφράσεις, για τις οποίες έγινε δειγματοληπτική αντιπαραβολή με τις πρωτότυπες γαλλικές εκδόσεις (των οποίων τα εκδοτικά πλήρη στοιχεία δίνονται στις υποσημειώσεις) και διαπιστώθηκε η μεταφραστική πιστότητα και ακρίβεια. Τα παραθέματα έχουν αντιγραφεί κατά γράμμα από το πρωτότυπο σε μορφή word, στα αγγλικά ή γαλλικά ή ελληνικά (εάν πρόκειται για ελληνική έκδοση – μετάφραση περιηγητικού κειμένου), μια χρονοβόρα και επίπονη, όσο και λεπτομερής διαδικασία, και όταν είναι στα αγγλικά ή γαλλικά (δηλαδή στη μεγάλη πλειονότητα του corpus), ακολουθεί ελληνική μετάφραση των φράσεων που είναι αντικείμενο του σχολιασμού (όχι όλο το παράθεμα, που απλώς αποτελεί το context, μέσα στο οποίο νοηματικά τροφοδοτείται το σημείο που σχολιάζεται).

Σχετικά με τους εθνικούς όρους *Greece* – *Greek[s]* – *Greeke[s]* – *Grecian[s]* – *Grece* – *Grec[s]* κ.λπ., που εμφανίζονται σε μεγάλους αριθμούς εντός των κειμένων, επελέγη η μετάφραση στα Νέα Ελληνικά *Ελλάδα* – *Ελληνας[ες]* κ.λπ., σύμφωνα με έγκριτα λεξικά και εγκυκλοπαιδικά εγχειρίδια, που αναλύουν ιστορικά και γλωσσολογικά τους όρους. Παράλληλα, σε (*αρχαίους*) *Ελληνες* και (*αρχαίο*) *ελληνικό* μεταφράζονται και τα *Hellenes* και *hellenic*, όπου αυτά εμφανίζονται, καθώς είναι ταυτόσημη γλωσσικά και

γλωσσολογικά η σημασιοδότησή τους. Επίσης, ο όρος *grecian*, όπου απαντάται, μεταφράζεται ως *αρχαιοελληνικός – αρχαιότροπος – ελληνικός με την ευρεία ιστορική/διαχρονική έννοια*.

Τα λεξικά της έρευνας που χρησιμοποιήθηκαν για την έγκυρη μετάφραση των όρων *Greece – Greek – Grecian – Grece – Grec* κ.λπ. και των γλωσσικών παραγώγων τους στην αγγλική και γαλλική γλώσσα, αλλά και του συνόλου του κειμενικού υλικού των παραθεμάτων, είναι τα κάτωθι (αναφέρονται τα βιβλιογραφικά τους στοιχεία και επιλεκτικά τα λήμματα εκάστου που σχετίζονται με τους όρους *Greece – Greek – Grecian* κ.λπ.):

1. *An essay towards a real character and a philosophical language*. By John Wilkins, D.D. Dean of Ripon, and Fellow of the Royal Society. London, 1668.
2. *Glossographia Anglicana Nova: or a dictionary interpratin such hard words of whatever language, as are at present used in the english tongue [...]*. By Thomas Blount, London, 1707.
3. *The new world of words: or, Universal English Dictionary [...]* Compiled by Edward Phillips, London, 1720³⁶.
4. *Cyclopaedia: or an Universal Dictionary of arts and sciences.[...]* By E. Chambers, F.R.S., In two Volumes, Vol. 1, London MDCCXLI [1741].
5. *Webster's Third New International Dictionary of the English Language unabridged*. A Merriam – Webster REG. U.S. PAT. OFF. Utilizing all the experience and resources of more than one hundred years of Merriam – Webster dictionaries. Editor in Chief Philip Babcock Gove Ph. D. and the Merriam – Webster Editorial Staff. G. & C. Merriam Company Publishers, Springfield, Massachusetts, U.S.A., 1981³⁷.

³⁶ **Grecian**: one born in the Country of Greece, or one skill'd in the Greek Tongue

³⁷ **grecian (n)**: 1a: a native of Greece: Greek, b: a hellenized Jew of the Diaspora. 2a: archaic: a specialist in the greek language and greek litterature, b: one skilled in greek. 3: a student in the sixth form of a school (as Christ's Hospital, London). **grecian (adj)**: 1a: of, relating to, or characteristic of Greece, b: of, relating to, or characteristic of the Greeks. **Greek (n)**: 1a: a native or inhabitant of Greece: one of the Greek people; a member of one of the races of ancient Greece – compare ACHAEAN, AEOLIAN, DORIAN, HELLADIC, HELLENES, HELLENISTIC, IONIAN, MYCENAEAN, PELASGIAN, b: one that is of greek descent, c: one that is Grecian in physical form or beauty of face: one suggesting a figure of classical Greek sculpture. 2a: the language that has been used by the Greeks in its various stages of development from prehistoric times to the present and that constitutes by itself a branch of the Indo-European language family – see AEOLIS, ARCADIAN, ATTIC, CYPRIOT, DORIC, IONIC, KOINE, LATE GREEK, MIDDLE GREEK, NEW GREEK. b: ancient greek as used from the time of the earliest records to the end of the 2nd century A.D. [...] 3: a member of an Eastern Orthodox church: Orthodox. 4: archaic [...] **greek (adj)**: 1a: of, relating to, or characteristic of Greece, b: of, relating to, or characteristic of the Greeks. 2: of, relating to, or imitating the architecture of classical Greece [...] 3a: Eastern Orthodox, b: of, relating to, or being an Eastern Church using the byzantine ritual in Greek, c: of, relating to, or being the established Orthodox Church of Greece, autocephalus under a holy synod since 1833.

6. Stavropoulos D. N., Hornby A. S., *Oxford English – Greek Learner's Dictionary*, Oxford University press, 1998.
7. *Longman Dictionary of contemporary English*, Longman Group Ltd, Edinburgh Gate, Harlow – Essex, England, 1995³⁸.
8. *Collins English-Greek Dictionary – Αγγλο-Ελληνικό Λεξικό*, 2nd edition, Harper Collins Publishers, Glasgow, Great Britain, 2002³⁹.
9. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English*, Oxford University Press, 1981⁴⁰.
10. Colette Lust, Pantelodimos Dimitris, *Dictionnaire francais – grec moderne*, Librairie Kauffman, Athens, 1995.
11. *Thresor de la langue francoyse, tant ancienne que modern*. [...] Par Jean Nicot, Conseiller du Roy [...] A Paris, MDCVI [1606].
12. *Dictionnaire Universel, contenant generalement tous les mots françois* [...] Par Antoine Furetiere, Abbe de Chalignoy, de l' Academie Francoise. Haye – Rotterdam, 1690.
13. Colette Lust, Pantelodimos Dimitris, *Dictionnaire francais – grec moderne*, Librairie Kauffman, Athens, 1995.

Σχετικά με τον εθνωνυμικό όρο *Γραικός*, από τον οποίο προέρχονται οι όροι Greek(s) στα αγγλικά και Grec(s) στα Γαλλικά, χρησιμοποιήθηκαν οι πληροφορίες που παρέχονται στο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας των Liddell – Scott [*Greek – English Lexicon compiled by Henry George Liddell D.D. 1811 – 1898 [...] Robert Scott D.D. 1811 – 1887 [...]*, Oxford, At the Clarendon Press, Vol. I: α – κώψ⁴¹], καθώς και τα ιστορικά στοιχεία των λημμάτων *Γραίκες* και *Γραικοί*, από τη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του Δρανδάκη⁴² [*Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια – Παύλος Δρανδάκης*,

³⁸ **Grecian [adj]**: literary from ancient Greece, or having a style or appearance that is considered typical of ancient Greece. **Greek (1) [n]**: the language of modern or ancient Greece, **(2)**: someone from Greece [...] **Greek [adj]**: from or connected with Greece.

³⁹ **Grecian [adj]**: αρχαιοελληνικός. **Greek [n]**: Έλληνας (-ίδα), ελληνικά (γλώσσα). **Greek [adj]**: ελληνικός.

⁴⁰ **Greek [n]**: member of the Greek people, either of ancient or modern Greece; the greek language. **[adj]**: of Greece, its people, or the greek language.

⁴¹ **Γραικός, ο**, Greek, *Έλληνες ονομάσθησαν το πρότερον Γραικοί καλούμενοι* Marm. Par. II (iv. B.C.), cf. Arist. *Mete.* 352b, Apollod. 1. 7.3, Call. fr. 104, Lyc. 532, etc; - **Γραικίζω**, speak greek, itdn. Epim. I2: - **ιστί**, in Greek. Local name for a tribe in West Greece, applied by the Italians to Greeks in general.

⁴² **Γραίκες (οι)** [Γεωγρ.]: Οι Αιολείς οι αποικήσαντες την πόλιν Πάριον. Γενικώς αι αιολικαί αποικίαι εθεωρούντο παρά τοις αρχαίοις ως αι παλαιόταται, επιστεύετο δε ότι ταύτας επεξέτεινεν ευρύτατα από της Κυζίκου μέχρι του Γρανικού ποταμού ο υιός του Αρχελάου και δισέγγονος του Ορέστου Γρας. Εξ αυτού, καθώς φαίνεται, προήλθαν οι Γραίκες, οι Γράοι και οι Γραικοί, όπως υπό των Λατίνων ονομάζοντο οι Έλληνες. **Γραικοί (οι)**: Παλαιότατον όνομα των Ελλήνων κατά την μαρτυρίαν του

έκδοσις δευτέρα, ενημερωμένη δια συμπληρωμάτων. Εκδοτικός οργανισμός «Ο Φοίνιξ» Ε.Π.Ε., Φειδίου 6, Αθήνα. Τόμ. 8 (Γ – Δεκέλεια)].

IV. Πηγές – παραθέματα από το πρωτότυπο – σχολιασμός

a. Sandys George (1610)⁴³

i. Βιογραφικό σημείωμα

Ο Άγγλος ποιητής και πολιτικός George Sandys (1578-1644), με σπουδές στην Οξφόρδη, διετέλεσε ταμίας στα θέματα γεωργίας και βιομηχανίας στην αποικιακή Εταιρεία της Βιργίνιας, ενώ θεωρήθηκε αυθεντία στην εποχή του για την ικανότητά του σε μεταφράσεις ποιημάτων αρχαίων Λατίνων συγγραφέων. Ταξίδεψε στην Ανατολή το 1610-11 ξεκινώντας από τη Γαλλία και μέσω Βενετίας περιέπλευσε το Ιόνια νησιά, τη νότια Πελοπόννησο, τη Χίο, τη Λέσβο και από τα στενά του Ελλησπόντου έφτασε στην Κωνσταντινούπολη. Από εκεί, πάντα με πλοίο, κατευθύνθηκε στην Αίγυπτο, το Όρος Σινά, τους Άγιους Τόπους, ενώ στο ταξίδι επιστροφής πέρασε από την Κύπρο, τη Σικελία, τη Νάπολη και τη Ρώμη.

Το οδοιπορικό του, το πρώτο επιμελημένο, λεπτομερειακό (και με τεκμηριωμένες σε παρασελίδες σημειώσεις τις πληροφορίες από αρχαίες πηγές) ταξιδιωτικό οδοιπορικό, σηματοδοτεί το «πέρασμα» από τα ταξιδιωτικά χρονικά του 16^{ου} σε αυτά του 17^{ου} αιώνα. Αντιπροσωπεύει τα χρονικά, τα οποία μετεωρίζονται στις παρυφές της Γεωγραφίας, της Ιστορίας, αλλά και του αυτοβιογραφικού ταξιδιωτικού χρονικού, με ρευστό και αντιφατικό χαρακτήρα. Διακρίνουμε μια αγωνιώδη επιθυμία μετάδοσης γνώσης – γεωγραφικής, ανθρωπολογικής, πρωτότυπης και μοναδικής – και ταυτόχρονα παρεμβάλλεται το βλέμμα του περιηγητή, όλο και περισσότερο διεισδυτικό και ερμηνευτικό. Η έκδοση, εμπλουτισμένη με χαλκογραφίες εντός του κειμένου, που

Αριστοτέλους (Μετεωρ. Α.14), χρησιμοποιηθέν υπό των Λατίνων (Graeci) και εκ τούτου εις τας νεωτέρας ευρωπαϊκάς γλώσσας παραληφθέν (γαλ. Grecs, γερμ. Griechen, ιταλ. Greci, αγγλ. Greeks κ.λπ). Κατά τον Αριστοτέλη οι Έλληνες, καλούμενοι Γραικοί κατά τον επί Δευκαλίωνος κατακλυσμόν, κατώκουν περί την Δωδώνην και τον Αχελών. [...] Μετά τον Ησίοδον και μέχρι του Αριστοτέλους δεν απαντάται το όνομα. Κατά τους αλεξανδρινούς χρόνους διά πρώτην φοράν παρουσιάζεται συχνή χρήσις αυτού ως συνωνύμου του Έλληνες παρά τοις ποιηταίς της εποχής. Όταν κατίσχυεν ο χριστιανισμός, επειδή, ως γνωστόν, το όνομα Έλληνες, αλλάξαν σημασίαν, εδήλου τους εμμένοντας εις την λατρείαν των αρχαίων Θεών, οι κάτοικοι της Ελλάδος ονομάσθησαν Ρωμαίοι, Ελλαδικοί και Γραικοί, από δε του ΙΒ΄ αιώνος και εξής, λησμονηθείσης της υβριστικής σημασίας του ονόματος Έλληνες, και αχρηστευθέντος του Ελλαδικοί, επανήλθεν η χρήσις του Έλληνες παραλλήλως των: Γραικοί και Ρωμαίοι. Επί τουρκοκρατίας, επίσης, το όνομα Γραικοί εχρησιμοποιείτο κοινώς και παραλλήλως προς το Ρωμαίοι (Ρωμιοί) και υπό τινων λογίων, το δε Έλληνες συνήθως υπό των λογίων θελόντων να υπομινήσκωσι δι' αυτού την παλαιάν δόξαν. Το όνομα Έλλην κατίσχυσε των άλλων από της Επαναστάσεως και εντεύθεν.

⁴³ Εντός παρενθέσεως αναγράφεται η χρονολογία της περιήγησής εκάστου περιηγητή.

παρουσιάζουν πρωτότυπα θέματα, συνέβαλε ουσιαστικά στις γνώσεις γεωγραφίας και εθνολογίας, μεταφράστηκε στα γερμανικά και τα φλαμανδικά και είχε συνολικά εννέα επανεκδόσεις μόνον τον 17^ο αιώνα. Εκτός από κείμενα της Αγίας Γραφής (1621-26), ο Sandys μετέφρασε και σχολίασε τις *Μεταμορφώσεις* του Οβίδιου, ενώ η έκδοση του έργου αυτού στα 1632, εμπλουτισμένη με φιλοσοφικές ρήσεις και σχόλια από αρχαίους συγγραφείς και με τη μετάφραση μέρους της *Αινειάδας* του Βιργίλιου, τον καθιέρωσε στους κύκλους των διανοουμένων της εποχής του.

ii. Παραθέματα

A
RELATION
of a journey begun
An: Dom: 1610.
Fovre bookes.

Containing a description of the Turkish Empire, of Ægypt,
of the Holy Land, of the remote parts of Italy, and ilands
adioynning.

By George Sandys
London
1615

1. Page 9 (Lib.I)

[a] With a prosperous wind we compassed a part of *Morea*: more famous by the name of *Peloponnesus* shaped like a plantain leafe, and imbraced almost by the *Corinthian* and *Saronian* armes of the Mediterranean: on the North adioynning by a narrow *Isthmos* to the rest of Greece;

[b] This fruitfull countrey was deuided into eight Prouinces: *Corinthia*, *Argia*, *Laconia*, *Messenia*, *Elis*, *Achaia*, *Sicyonia*, and *Arcadia*: glorious throughout the world, for the commonwealths of the *Mycenians*, *Argiues*, *Lacedemonians*, *Sycionians*, *Elians*, *Arcadians*, *Pylians*, and *Messenians*, watered by the noble riuers of *Asopus*, *Peneus*, *Alpheus*, (which receiueeth tribute of an hundred & fortie springs) *Panissus*, *Eurotas*, and *Inacus*, so highly celebrated by the ancient Poets: but now presenting nothing but ruines, in a great part desolate, it groneth vnder the Turkish thraldome, being gouerned by a

sanzacke, who is vnder the *Beglerbeg* of *Grecia*: and is to serue him with a thousand horse whensoever he is called vpon. The inhabitants are for the most part *Grecians*.

2. Page 10

[a] These rockes are at this day called the *Striualy*: where onely liue a few *Greeke Coloieros*, that receiue their sustenance of almes from the neighbouring Ilands. There is in one a spring of fresh water, supposed to haue his originall in *Peloponnesus*, and so to passe vnder the Sea:

[b] but better knowne by the name of *Cythera*. An Iland consecrated vnto *Venus*. In the towne rising two furlongs vp from the hauen, stood her celebrated temple (the most ancient that the *Grecians* had of that goddesses,) & therein her statue in compleate armor.

[c] A delightfull soile, inhabited by *Grecians*, and subiect to the *Venetians*. This is the first of the *Ægean Sea*: the largest arme of the *Mediterraneum*, extending to the *Hellespont*, and deuiding *Greece* from the lesser *Asia*.

3. Page 77

[a] *Constantinople* is said to containe seauen hundred thousand persons: halfe of them *Turkes*, and the other halfe *Iewes* and *Christians*, and those for the generall *Grecians*. But *Pera* hath three Christians for one *Mahometan*: for no *Iew* dwells in *Pera*, though they haue their shops there. We omit to speake of the *Iewes* vntill we come into *Iewry* ; and now will bend our discourse to the *Grecians* : a Nation no lesse scattered then they, but infinitely more populous. For not onely three parts of the inhabitants of all *Greece* and *Romania* are *Grecians*, but almost all that dwell in the Ilands of the Mid-land Sea, *Propontis* and *Ægeum*. Infinite numbers there are of them both in the Lesse and the Greater *Asia*, and in *Africa* not a few.

[b] whose posterity in part remaineth to this day, though vassaled to the often changes of forraine Gouernours: supplied by the extension of the latter *Greeke* Empire, who yet retaine wheresoeuer they liue, their Name, their Religion, and particular language. A Nation once so excellent, that their precepts and examples do still remaine as approoued Canons to direct the mind that endeouoreth vertue. Admirable in arts, and glorious in armes; famous for gouernment, affectors of freedome, euery way noble : and to whom the rest of the world were reputed *Barbarians*. But now their knowledge is conuerted, as I may say, into affected ignorance (for they haue no schooles of learning amongst them), their liberty into contented slauery, hauing lost their minds with their Empire. For so base

they are, as though it is that they had rather remaine as they be, then endure a temporary trouble by preuailing succours; and would with the *Israelites* repine at their deliuerers. Long after the losse of their other vertues they retained their industry:

[c] *Quick witted, wondrous bold, well spoken, then
Isaus fluenter; tell, who all men
Brought with himselfe : a Sooth-saier, a Physition,
Magician, Rethoritian, Geometrician,
Grammarians, Painter, Rope-walker, All knowes
The needy Greeke, bid go to heauen, he goes.*

4. Page 78

*By other heads the Grecians were
Lesse prone themselues then to for swear.*

An oath in vse at this day: as it is with the *Turke* when he most desireth to be beleueed. Nor will they themselues trust any; whereof comes that other prouerbe,

To trade with Grecian trust:

They are of diuers trades in cities, and in the country do till the earth (for the *European Turks* do little meddle with husbandry) and dresse their wines, by them onely planted. They haue a ceremony of baptizing of their wines, which is the reason that the *Iewes* will not drink thereof:

wearing their haire long, being frequently called by him

The long-hair'd Greekes.

5. Page 79

To which adde that Greeke prouerbe,

*Drinke three, or three thrice told,
A mysticke law of old.*

together with this their song,

*Three drinke, if more,
Fiue, but not foure.*

And although the *Greekes* do now for the most part imitate the *Turkes*: (I meane here in *Turkie*) in sitting at their meate, yet retaine they still that vice of immoderate drinking.

6. Page 80

[a] They couer not their faces (the virgins excepted) vnlesse it be with painting vsing all the suppliment of a sophisticate beauty. And not without cause: for when they grow old, they most grow contemptible, being put to do the drudgeries of the house, and many times to waite on their children. They are costly in their attire: and will complaine to the Patriark if their husbands maintaine them not according to their substances. The *Greekes*, as the *Turkes*, do vse little houshold stuffe; and lie vpon mattresses.

[b] I need not to speake of the excellency of their primitiue language: excellent in regard of the Philosophy and liberall Sciences, together with the Diuinity deliuered therein; and excellent in it selfe, for the loftie sound, significant expressions, and genuine suauity: for which it grew in so much request among the *Romane* Dames, that they generally vsed it in their courtships, made thereby (as they thought) more gracefull, and amiable: whereof the Satyre thus exclaimeth,

[c] *None bewith their owne beauties wellapaid,
if of a thuscan not a Grecian made.
O grosse! In Greeke they feare, ioy, deplore;
in Greeke all their soules secret uent. What more?
In Greeke they couple. This to girles allow.
Greeke yet vse you, whom eightie sixe yeares bow.*

7. Page 81

[a] But now the *Grecians* themselues, (except some few) are ignorant therein; it being called the *Latine Greeke*, and is a language peculiar to the learned. Yet the vulgar *Greeke* doth not differ so far from the same, as the *Italian* from the *Latine*: corrupted not so much by the mixture of other tongues, as through a supine retchlesnesse. In some places they speake it more purely than in others.

[b] And there be yet of the *Laconians* that speake so good *Greeke* (though not grammatically) that they vnderstand the learned, and vnderstand not the vulgar. Their Liturgy is read in the ancient *Greeke*, with not much more profit perhaps to the rude people, then the *Latine* Seruice of the Romish Church to the illiterate Papists.

They haue foure Patriarchs: One of *Constantinople*, another of *Alexandria*, the third of *Ierusalem*, and the fourth of *Antioch*. He of *Constantinople* hath vnder his iurisdiction all *Peloponnesus*, *Grecia*, *Thracia*, *Dacia*, *Mæsia*, *Macedonia*, *Epirus*, *Albania*, *Dalmatia*, *Illyria*, a great part of *Polonia*, *Russia*, the Ilands of the *Adriaticke* Sea, and of the *Archipelagus*, with *condy*, *Rhodes*, *Coes*, almost all the lesser *Asia*, *Colchis*, not a few that inhabite about the Fennes of *Mæotis*, & Northerne shore of *Euxinus*:

[c] So if we do consider it, the *Grecian* Religion both in extent and number exceedeth the *Romane*. And as the Papists attribute an extraordinarie holinesse to *Rome*, so do the *Greekes* vnto *Athos*, a mountaine of *Macedonia*; so named of *Athon* the sonne of *Neptune*, deckt with still-flourishing trees, and abounding with fountaines: called also the Holy Mountaine by the Christians.

8. Page 82

This mountaine is onely inhabited by *Grecian* Monks whom they call *Coloieros*,

9. Page 83

yet what they haue done hath bene generally reiected vpon their returne, both by the *Greeks*, and those other Nations that professe their Religion.

10. Page 84

The ancient *Greeks* wont to cut their locks, and couer the corse therewith before they committed it to the fire: as in the funerall off *Patroclus*,

His corps with curles they couered,
shorne from each mourning Princes head.

11. Page 85

[a] The reason why the *Grecians* did burne their dead, was, because that part which was diuine in them, should as it were in a fiery chariot again reascend to the celestiall habitations, as vnto earth the earthly returned. They vsed to quench the fire with red wine, and gathering the bones together to include them in urnes, as the urnes in sepulchers,

(which had no title, vnlesse they were slaine in fighting for their country) exhibiting games, and prizes for the victors in honour of the deceased.

Notwithstanding all were not burnt, but some buried in their apparell, as now being Christians they are: who vfe extreme vnction, as inducted by *Saint Iames* yet not onely deny the Romane opinion of Purgatory, but furthermore erroneously maintaine, that neither the foules of the blessed nor damned do suffer either ioy or torment, or shall till the generall iudgement. But enough of the *Grecians*.

[b] Westernne Christians are called *Franks*, that are admitted to trade here: either of the name which signifieth free, or for that the *French* men were the first that had amitie and traffick with the infidels. They liue freely, and plentifully: and many of them will not lie alone where women are so easily come by. For besides the aforesaid markets, it is a vfe, not prohibited but onely by our Religion, to purchase for their concubines the beautifull daughters of the *Grecians*, wherewith the adioyning Ilands are plentifully stored: sold by their parents at a rate; whereof they haue halfe in hand, and the rest when they put them away: recording the contract in the *Cadies* booke.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Στο κείμενο του Σάντυς αποτυπώνεται η αντίληψη του άγγλου ταξιδιώτη του 17^{ου} αιώνα, εν σχέσει με τους «Έλληνες» ή και άλλους παρόμοιους γλωσσικούς όρους που παράγονται. Στα παραθέματα εμφανίζεται σε 7 περιπτώσεις το επίθετο *grecian – greeke*, ως δηλωτικό διαφόρων αντικειμένων ή συμπεριφορών των Ελλήνων [2a, 3b, 5, 7a, 6c, 7c, 8]. Επειδή πρόκειται για πρώιμο περιηγητικό κείμενο του 17^{ου} αιώνα, δεν χρησιμοποιείται το επίθετο *greek*, αλλά προτιμάται ο αρχαιότερος γλωσσικός τύπος *grecian – greeke*. Ως ουσιαστικό – κύριο όνομα (δηλωτικό εθνικής ονομασίας – εθνοτικής καταγωγής) εμφανίζεται το εθνωνύμιο *Greeks – Greekes* σε 5 περιπτώσεις [4, 5, 6a, 7c, 9]. Σε ό,τι αφορά στη γεωγραφική αντίληψη του συγγραφέα για την «Ελλάδα», εμφανίζεται ο όρος *Greece* ως γεωγραφικός προσδιορισμός σε 4 περιπτώσεις [1a, 2c, 5, 7b]. Εξ αυτών προκύπτει μία ευρεία γεωγραφική εικόνα του συγγραφέα για τον γεωγραφικό χώρο της «Ελλάδας», πέραν των ορίων της Πελοποννήσου, όπως τουλάχιστον διαφαίνεται από το παραθ. 2c, όπου ο Σάντυς θεωρεί ότι η θάλασσα του Αιγαίου χωρίζει την Ελλάδα από τη Μικρά Ασία.

Αποπειράται σε 6 περιπτώσεις [1b, 2b, 3b, 7, 10, 11a] να συγκρίνει τους σύγχρονους «Έλληνες» με εκείνους της αρχαιότητας. Από αυτές τις αναφορές

συμπεραίνεται ότι δέχεται τη γλωσσική συνέχεια (7)⁴⁴, συγκρίνει τα ταφικά έθιμα και δίνει ερμηνείες για τις σύγχρονες διαφορές (10), σχολιάζει τα ερείπια και την εικόνα ερήμωσης σε σχέση με το αρχαίο μεγαλείο (1b, 2b). Χαρακτηριστικά, αναφέρεται στη βυζαντινή αυτοκρατορία [σ.σ. Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος] αποκαλώντας την *Greek Empire*, προφανώς εντάσσοντάς την στην ιστορική ακολουθία των «Ελλήνων», λέγοντας, μάλιστα, ότι δεν έχουν αλλάξει στο όνομα (προφανώς αναφέρεται στο *Ρωμιοί*), στη θρησκεία και στη γλώσσα (3b). Παρόλο που το *Grecians* κατ' ουσίαν σημαίνει τον ελληνότροπο, τον αρχαιοελληνικό, ωστόσο χρησιμοποιείται ισοδύναμα και παράλληλα με τα άλλα εθνωνύμια *Greeks – Greekes* σε 9 περιπτώσεις [1b, 2b, 2c, 3a, 4, 6c, 7a, 11a, 11b]. Δεν διαχωρίζει τους αρχαίους κατοίκους της Ελλάδας από τους σύγχρονους.

Αναφέρεται στη γλώσσα των «Ελλήνων» σε 8 περιπτώσεις [2c, 3a+b, 6b+c, 7a+b, 8], μεταφέροντας στο κείμενό του νεοελληνικές λέξεις σε λατινική γραφή (*caloieros*), εξυμνώντας την αρχαία γλώσσα και σχολιάζοντας τη γλωσσική συνέχεια, την οποία συγκρίνει με τη γλωσσική συγγένεια σύγχρονων Ιταλών (κατοίκων της ιταλικής χερσονήσου) και αρχαίων Λατίνων. Επίσης, σχολιάζει τη γλωσσική μίξη της ελληνικής γλώσσας με άλλες και περιγράφει τη διαφορά στα τοπικά ιδιώματα.

Προβαίνει σε θετικά σχόλια για τους Έλληνες σε 7 περιπτώσεις [3a+b, 4, 6a, 6b+c, 11b], τα οποία συνοψίζονται στον *έπαινο του ένδοξου παρελθόντος τους, στην αξία της γλώσσας τους και στην ομορφιά τους*. Τα αρνητικά σχόλια περιορίζονται στον σχολιασμό της γενικότερης άγνοιας – αμάθειας του «ελληνικού πληθυσμού», σε τουλάχιστον δύο περιπτώσεις [3b, 7a].

Σε 7 παραθέματα υπάρχει πλήρης εθνοτικός – εθνικός διαχωρισμός των πληθυσμιακών ομάδων [1b, 2c, 3a, 5, 6a, 7b, 11b]. Τα αντιθετικά ζεύγη ή τριάδες περιλαμβάνουν τις διαχωριστικές γραμμές: *Έλληνες – Τούρκοι, Τούρκοι – Βενετοί, Ελλάδα – Μικρά Ασία*. Αξιοσημείωτη είναι η αντιθετική επισήμανση *Christians – Jews – Turks*, όπου μια ονομασία θρησκευτικής ομάδας υφίσταται λεκτικά ως αντίπαλο σκέλος της πολιτικής – εθνικής ομάδας *Turks*. Στα παραθέματα δεν παρουσιάζεται ο όρος «Οθωμανοί», αλλά προτιμάται το «Τούρκοι». Στο δε παράθ. 11b, οι δυτικοί χριστιανοί (*Western Christians*) αποκαλούνται συλλήβδην *Franks*, δηλαδή *Φράγκοι*, σε αντίθεση με τους ανατολικούς χριστιανούς που αποκαλούνται «Έλληνες». Έτσι, σε 9 περιπτώσεις [2a, 3a, 6a, 7b+c, 8, 9, 11a+b] ταυτίζεται η πολιτική υπόσταση του εθνοτικού όρου [*Greek*] με την ανατολική ορθόδοξη εκκλησία, έχοντας στο κείμενο τις αναφορές *Greek caloieros*

⁴⁴ Στο εξής οι αριθμοί εντός παρενθέσεων ή αγκυλών αναφέρονται στα αντίστοιχα αριθμημένα παραθέματα του εν λόγω συγγράφως.

(2a), ...Christians, for the general Grecians (3a), *liturgy in ancient greek* (7b), *grecian religion* (7c). Στο τελευταίο παράθεμα συγκρίνει τη Ρώμη, ως σημείο αναφοράς των καθολικών – παπικών για τους πιστούς της ρωμαϊκής εκκλησίας, με αυτό της χερσονήσου του Άθω, για τους πιστούς της ανατολικής («ελληνικής») θρησκείας. Ακόμη, σε 3 περιπτώσεις χαρακτηρίζει τους «Έλληνες» ως ξεχωριστό έθνος [*nation* – 9, 3a, 3b].

Σε δύο περιπτώσεις δίνει απογραφικά στοιχεία πληθυσμού, όχι όμως λεπτομερή, αλλά με τη μορφή γενικής διατύπωσης [1b, 3a]. Θεωρεί τους «Έλληνες» πλειονότητα στον γεωγραφικό χώρο της Ελλάδας, ότι καταλαμβάνουν τα $\frac{3}{4}$ του πληθυσμού της Ελλάδας και της Ρουμανίας, ενώ *τεράστιοι αριθμοί αυτών υπάρχουν στη Μικρά Ασία και αρκετοί στην Αφρική*. Εδώ δεν διευκρινίζεται εάν αναφέρεται σε πιστούς της «ελληνικής θρησκείας» ή απλά σε ελληνόφωνους πληθυσμούς. Τέλος, στο παράθεμα 3 (a+b) δίνει μια δική του εξήγηση για την παρακμή των «Ελλήνων», την προτέρα τους ακμή (*latter greek empire*), αλλά και στηλιτεύει την *τωρινή τους άγνοια*.

b. Wheler George (1675 – 76)

i. Βιογραφικό σημείωμα⁴⁵

Ο Άγγλος George Wheler (1650-1723) γεννήθηκε στην Ολλανδία – όπου οι γονείς του, ως βασιλικοί, ζούσαν εξόριστοι από την Αγγλία του Κρόμβελ – και πέθανε έχοντας αποκτήσει δεκαοχτώ παιδιά. Σπούδασε στο Κεντ και στην Οξφόρδη και στα 1673 ξεκίνησε ένα ταξίδι στη Γαλλία, την Ελβετία και την Ιταλία, όπου και, συγκεκριμένα στη Βενετία, συνάντησε τον Jacob Spon και αποφάσισαν μαζί το ταξίδι στην Ανατολή. Συνταξίδεψαν λοιπόν (1675-1676) στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία και ο Wheler, θεωρώντας ότι «η κοινοκτημοσύνη των κινδύνων και των δαπανών του ταξιδιού συνεπάγεται και κοινοκτημοσύνη των επιστημονικών αποτελεσμάτων», δημοσίευσε, λίγα χρόνια μετά την έκδοση του χρονικού του συνταξιδιώτη του (1678), το δικό του χρονικό (1682), που όμως αποτελεί μέτρια αντιγραφή του έργου του Spon.

Το ταξίδι τους ξεκίνησε από τη Βενετία, στη συνέχεια πέρασαν από τη Ζάκυνθο και τα Κύθηρα και μέσω της Δήλου κατέληξαν στην Κωνσταντινούπολη. Περνώντας από την Προύσα και τα Θυάτεια, ο Wheler με τον Spon έμειναν για ένα χρονικό διάστημα στη Σμύρνη. Στο δεύτερο ταξίδι τους, από τη Ζάκυνθο πέρασαν στην Πάτρα, από εκεί

⁴⁵ Τα βιογραφικά σημειώματα [υποκεφαλοποίηση {i}] στα υποκεφάλαια [a, b, d, e, f, g, k, m] του κεφ. IV έχουν αντληθεί από τον ηλεκτρονικό ιστότοπο <http://el.travelogues.gr/> του Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη: *Travelogues – Με το βλέμμα των Περιηγητών. Τόποι – Μνημεία – Άνθρωποι. Νοτιοανατολική Ευρώπη – Ανατολική Μεσόγειος – Ελλάδα – Μικρά Ασία – Νότιος Ιταλία. 15^{ος} – 20^{ος} αιώνας*. Η επιμέλεια είναι της Ιόλης Βιγγοπούλου και του Νικόλαου Νικολαΐδη.

στους Δελφούς και έπειτα πορεύθηκαν προς την Αθήνα, από όπου περιηγήθηκαν και την Αττική. Σε αντίθεση με τον συνοδοιπόρο του, το κίνητρο του Wheeler ήταν περισσότερο η περιέργεια, παρά η έφεση προς την αρχαιογνωσία.

Από το ταξίδι του συναποκόμισε πάνω από χίλια φυτά, τα οποία χάρισε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης μαζί με τις αρχαιότητες (γλυπτά, επιγραφές, νομίσματα) που είχε συλλέξει, ενώ τα ελληνικά και λατινικά χειρόγραφα δόθηκαν στο Κολλέγιο του Λίνκολν. Μετά το ταξίδι του, χειροτονήθηκε και ακολούθησε εκκλησιαστική σταδιοδρομία. Ο Wheeler δημοσίευσε, στα 1689, ένα ακόμα σύγγραμμα για τις πρωτοχριστιανικές εκκλησίες.

Το χρονικό του δημοσιεύθηκε το 1682 και δεν επανεκδόθηκε. Περιγράφονται η Ζάκυνθος, η Δήλος, Κωνσταντινούπολη, η Προύσα, τα Θυάτεια, η Έφεσος, οι Δελφοί, η Κόρινθος και η Αθήνα. Η περιγραφή της Αθήνας (παρόλη τη λογοκλοπή), ο χάρτης της Αττικής (Achaia όπως την ονομάζει) με δικό του τρόπο χάραξης και οι βοτανολογικές του παρατηρήσεις κατατάσσουν το έργο του στα πρότυπα της αγγλικής περιηγητικής λογοτεχνίας.

ii. Παραθέματα

A
JOURNEY
INTO
GREECE,
BY
George Wheeler Efg;
in company of
Dr. SPON of LYONS.
in six books
LONDON,
MDCLXXXII.

(Part 1)

THE
Fourth BOOK.

CONTAINING A
VOYAGE
FROM
ZANT,
THROUGH
Several Parts of **GREECE**
TO
ATHENS.

1. Page 289

So soon as we had kept our Christmas a Ship-board with our Captain, not being permitted to do it a Shore, coming from those Parts of *Turky* suspected of Contagion ; we hired a good Barque, with a *Greek* that could speak *Italian*, and a little *English*, to serve us; and notwithstanding we had once been turned back by contrary Winds the day before, yet December 28th we passed over to *Castle-Tornese* ; being about eighteen or twenty Miles to the nearest Shore of *Peloponnesus*, now called *Morea*.

2. Page 290

About two Miles further, is a Covent of *Greek Monks*. About six Miles South-east of *Castle-Tornese*, is a Town the *Turks* call *Clemouzzi* : About sixteen from thence also, is another indifferent large Town, called *Gastouni* ;

3. Page 291

[a] The Mountain, which make this Promontory, is called by the *Greeks* *Maurovouni* or *Black Mountains* : Whence we passed to another Point, in an Hour and half, called *Mauromidie* ;

[b] (par. MAUROMIDIE)

Both these Towns consist, for the greatest part, of Christians, free from the Irregular Insults of the *Turks* : But have a *Turkish Veivode* over them.

4. Page 293 (PATRA)

As to the State of this Town in the *Roman* times, *Pausanias* hath given an ample Account ; what now remaineth of it, is but little in proportion : Although for that the destroying

Turks, undoubtedly, ought to bear the blame, and not the Christians ; as may appear from the many ruined Churches, in all its antient bounds:

5. Page 294

[a] The first Evening we arrived there, we went to see the Church dedicated to *St John*, *St George*, and *St Nicholas*, a little descending the Hill Westwards, where we heard the *Greek* Vespers, worse sung than *Hopkin's* Psalms used to be in some of our Country Churches.

[b] At the Door of this Church is a Stone, which being struck by another Stone, sendeth out a stinking Bituminous Savour : This the *Greeks* make a Miracle, telling, That the Judge, when he condemn'd *St Andrew*, sate upon that Stone ; which hath ever since had that ill Scent.

6. Page 295

[a] North-wards, is a demolished *Greek* Church, dedicated to the Holy Apostles ; which hath been sustained by Marble Pillars of the *Ionique* Order.

[b] That they are in Niches so by pairs, argueth, that it was done with design to put the Ashes of the Husbands and Wives of the Family, near each other. But the *Greeks* say, ...

7. Page 296

My Comerade speaks of another we saw ; which shewed, That the Covent was built out of the Ruins of the Fortress of *Achaia*, which is about ten Miles from *Patras*. It is writ in Modern *Greek*, very difficult to be copied or read.

8. Page 298

The *Turks* are about a Third Part of the Town ; with the *Jews* and *Christians*, the other Two Parts. They have six Mosques; one of which was formerly the Cathedral Church, and hath an iron Chain gilded with Gold, hanging on the top of the *Cuppalo* : Which was the reason, that when it was taken from the *Venetians*, as they say, the Town was pillaged; the *Turks* believing it to be Massive Gold, and that they could not but have great Riches in the City. The *Jews*, who make second *Third-part* of the Town, have four Synagogues, with a kind of Polity among themselves, and chusing antient Men to decide their own Differences. The whole number of *Christians*, *Turks*, and *Jews* are reputed about four or five thousand. Their Trade consists in raw Silks, made in the *Morea*, in good quantity.

Leather is also cheap; and so is Honey, Wax, Wool, and Cheese. The Currans of *Patras* are esteemed the best in those Parts;

9. Page 299

Lepanto is now the chief City of this Gulph, and of late hath given Name to it. It was called formerly *Naupactos*; and by the Greeks now, *Epactos*; only by the *Franks*, *Lepanto*; *Ptolomy* reckons it among those of *Locris Ozelorum*.

10. Page 304

After a very stormy Night, twelfth day in the Morning, so soon as we opened the Door of our House, we found one of these forts of Fowls we call *Pelicans*, the modern *Greeks* *Toubana* :

11. Page 307

This I saw afterwards in many Parts of *Greece*, in the plains of *Athens*, and on the *Isthmus*. There groweth *Fust* also, or *Yellow-wood*, used to dye with ; called by the *Greeks*, *Chrysoxulo*, or *Golden-wood*.

12. Page 310

[a] The next day we came to the bottom of this Bay of *Salona*, in less than two hours time ; where we were made to pay a Doller a Head for our Welcom on the *Grecian* Shore,

[b] The number of *Christians* and *Turks* here, are about equal. It is a Bishoprick, subject to the Metropolitan of *Athens* ; and the *Greeks* have here six Churches. The Reverend Bishop I saw upon my return from *Athens*, at the Covent of *Saint Luca*. The *Turks* have seven Mosques: But no *Jews* are permitted here.

[c] The Church is called *Sotiros Metamorphosis*, being dedicated to the *Transfiguration* of our Saviour. But the poor *Pappa* seeing us come in our *Turkish Habit*, was so frightened, that he ran and hid himself among the Rocks. But we, unwilling to lose our labour of climbing up so high for nothing, sent our *Greek* to seek about for him and to assure him we were *Christians*, and not *Turks* ; and that we came only to make our *Stauroma*, or Sign of the Cross in his Church ; which is a Ceremony of the *Greek* Worship, whereby they worship God when they come into their Churches, and distinguish themselves from *Turks* and *Jews*, the Enemies of Christ's Cross. Upon this first his wife came forth, who called her husband, and soon confirmed him, that we were *Christians*, both by our Words and

Behaviour. When he had opened the Church, he shewed us a large Stone upon the Pavements, full written in *Latine* : which we copied, although the Letters were ill engraven ; for the V Consonants are form'd like the Old *Greek* Y, and the *Latine* it self corrupt, as you see.

13. Page 312

This night we lodged with a *Greek*, called *Georgaki Andreno*. We had a Letter from *Signior Samuel* of *Lepanto*, to a *Turk*, called *Mahomet Basha*, surnamed *Tunisino*, from the Place he came from : But he not being at home, a Relation of his sent us to an honest, and merry *Greek* ; who made us all the welcome he could, and provided us a Supper, not ungrateful to our travelling stomachs. But we had like to have over-fawc'd it with Wine ; for our good Host would not let the Bowl stand still ; it being the *Greek* Mode to make the Cup go round without ceasing : Nor was it Manners on our side to refuse it, or call for Wine out of our turns.

(Part 2)

THE
Sixth BOOK
Containing Several
JOURNEYS
FROM
ATHENS
TO THE
ADJACENT PLACES
OF
Attica, Corinth, Bæotia, &c.

14. Page 411

[a] The second is now deserted, and they say the Italians had formerly a church there in common with the *Greeks*, called *Hagios Georgios ho Koutelas*. The third is called *Hagios Kyriani* by the *Greeks*, and by the *Turks* *Cosbashi* ; because of a *Sheeps* Head engraven on a Marble-Sepulchre, now made use of for a ...

[b] This Mountain is celebrated for the best Honey in all *Greece*, of which it makes a great quantity to send to *Constantinople*, where it is much esteemed for making *Sorbets*.

15. Page 413

The present Abbot, is called *Ezekiel Stephaki*, who lives at *Athens*, and is a learned Man for that Country ; understanding the Ancient *Greek* very well, and *Latine* indifferently, with a little *Italian*. He understands *Philosophy* too, so far as to be esteemed a *Platonist* ; and notwithstanding that he is an Abbot, yet he professes not to be a Divine, but a Physician. In my return to *Athens* I was daily with him ; and of him I learned to read *Greek*, according to the Modern Pronunciation. I found him to be really a good, discreet, and understanding Man : and what Piques soever have been between the *Beninzueloe's* and him, peradventure, have proceeded rather from the Emulation of the first, than from any just or real Cause given by him. I easily perceiv'd, he was not over-fond of some of the *Greekish* Superstitions :

16. Page 425

Then *Porus*, a bigger island ; and near the Promontory are two little *Scoglio's*, called *The Chevines* : according as you may see them set down in the Map I have given of those Parts of *Greece*, which I visited.

17. Page 436

[a] The Leaves were set upon a long stem, small, and something like to that which is called *Grecian Valerian* ;

[b] This hath a very deep precipice on the left hand, unto the Sea, and the Mountain a vast height above it ; and is worthily called *Κακή Σκόλα*, the *Bad Way* :

Turks themselves dread and tremble to go this way, when necessary occasions force them to it, for fear of these People ; insomuch, that one *Turk* happening to be on this Road at the time we passed by, seeing us to be *Francks*, and knowing the *English Druggerman* that went with us, was glad to joyn himself to us, and for greater security, to pull off his Turbant, and make a Girdle of it, leaving only a red Skull-Cap upon his Head, like a *Greek*.

18. Page 441

[a] This side of the Rock is well covered with Houses: For not only those who still reside there, as well *Turks* as *Christians*, have their Houses and Families there ;

[b] In it we saw two old Manuscripts of the Scripture, divided according to the usual Readings of the *Greek Church* ;

19. Page 443

[a] The Plain of *Corinth*, towards *Sicyon*, or *Basilico*, is well watered by two Rivulets, well Tilled, well Planted by Olive-Yards, and Vine-Yards, and having many little villages scattered up and down in it, is none of the least of the Ornaments of this Prospect.

[b] They make four distinct quarters of this Castle, each Governed by a distinct *Haga*. But their Forces consist now only of the Inhabitants, *Turks* and *Christians* : no Jews are now amongst them. The number of *Turks* and *Christians* seem to be equal, and are esteem'd not to exceed fifteen hundred in number, both in the Town and Castle ; but there are many more dispersed up and down in the *Zeugaries*, or Villages, in the Plain which I do not now reckon.

20. Page 446

When the Kingdom of the *Morea* was under the *Venetians*, it was a considerable Town : now it is but a heap of Ruins, and Inhabited only by three families of *Turks*, and about as many *Christians*. This final destruction, one of the Inhabitants told us, happened about twenty years ago by the Plague : which they held to be a Judgment of God upon the *Turks*, for profaning one of the Christian Churches there, turning it into a Mosque, by Command of the *Vaivode* ;

21. Page 447

from a Colossian Statue of White Marble, representing a Taylor, cutting cloth ; which the *Greeks* call *Raphti*.

22. Page 449

which without doubt was the ruin'd Town, about three or four Miles more towards the Midland, called yet *Lambra* : for so the *Greeks* pronounce *Λαμπρά*, that is, π after μ as we do *b*. At this last we sate down, and dined : and after Dinner we kept on something North-

westwards, through a good and well cultivated Plain, to two or three Houses in the Fields, they call *Fillia*.

23. Page 457

[a] For there is no such thing as a *Black Bridge* over the *Euripus*, for them to call it *Negropont* from it. Perhaps they might hear the *Greeks* say, εἰς τον εὐρίπον, or *Εγριπον*, or *is ton Egripon*, or short, *Ston Egripon*; from which sound they might accommodate *Negripon*, or *Negroponte*, or the like, to their own Language, as is ordinary for both *Francks* and *Turks* to do of the Greek names, as I have often noted.

[b] This is the chief residence of the Captain *Basha*, or General of the *Turkish Fleet*, who is Governour both of this City and island, and the adjacent parts of *Greece* ;

24. Page 470

Rimocastri is situated upon the Brow of this Hill, over-looking a large Plain South, and hath an unlimited prospect towards the *Morea*, between *Helicon* and *Citheron*. It is divided into three little knots of Houses, two upon the Hill, and one below : which may in all consist of about a hundred Cottages of *Greeks* and *Albaneses* : all Christians except a *Sub-Basha* that governs them, who is a *Turk*. That part of the Town which stands upon the point of the Brow, seemeth to have been in former times fortified with a Ditch on the North-side : on the other, the Precipice of the Hill is its defence ; though at present needless : their Poverty being security enough for them. Here it is that I drank the best Wine, the most generous and well tasted that I had done in all *Greece*.

25. Page 479

Here is also a Convent of *Caloires*, or *Greekish Monks* : which is all I could learn of the place ;

26. Page 480

So soon as we were got into that way, we met with a *Caratchi* ; a formidable Officer of the *Turks* among the *Greeks*, being the *Grand Signiors* Collector of Taxes. So continuing still our winding about the foot of this Mountain, and leaving the way to *Delphos* on our right hand, we arrived at the Convent of *Saint Luca*:

27. Page 481

where we arrived also, when we first came into *Greece*. The next Morning we were soon out of the Bay of *Crissa*, or *Salona*,

28. Page 482

[a] I give it you as I have caused it to be Engraven in my Map of *Greece* ; and without much boasting recommend it for the most exact that hath been given in our times. It is only of those parts of *Greece* I have surveyed my self, and comprehends the greatest part of *Achaia*.

[b] That he had placed the Lot of mine Inheritance in a Land that he had blessed, and hedged about for himself : where nothing is wanting to supply the defects of frail nature ; but where Peace and Plenty for this many Years have seem'd to embrace each other ; where every Mans Right, from the Prince to the Peasant, is secured to him by the protection of good and wholesome Laws; And more, by a King who is the Indulgent Father of his Country, and not a Tyrant : and lastly, rendred me into the Bosom of a Church, that I had often heard, but now knew, to be the most refined, pure, and Orthodox Church in the World; freed from Slavery, Errour and Superstition, and without Novelty or Confusion, established in Purity of Doctrine, Decency and Order.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Σημειώνεται περιορισμένη χρήση του επιθέτου *greek*, σε 3 περιπτώσεις [2, 5, 13], ενώ είναι αυξημένη η χρήση του αντιστοίχου εθνωνυμίου, αριθμώντας 15 καταγραφές [1, 3, 5b, 6, 9, 10, 11, 12b+c, 13, 17, 21, 22, 23, 26]. Σε ακόμη 8 καταγραφές εμφανίζεται ο γεωγραφικός όρος *Greece* [11, 12a, 14b, 16, 23b, 24, 27, 28]. Ο Γουέλερ φαίνεται να έχει μια αρκετά ευρείας κλίμακας αντίληψη για τον χάρτη της «Ελλάδας», όπως αναφέρει και ο ίδιος (*map of Greece*), (28).

Επιδιώκει τη σύγκριση με την αρχαιότητα [9, 12c, 15], αναφερόμενος σε γλωσσικές συνδέσεις, όπως νεοελληνικές λέξεις και νεοελληνικά τοπωνύμια με αρχαία ετυμολογία, καθώς και στις ομοιότητες και διαφορές στην προφορά της αρχαίας και σύγχρονης γλώσσας (χρησιμοποιεί τους όρους *ancient – modern*). Ειδικά ο όρος [*modern*] εμφανίζεται 3 φορές [7, 10, 15] (*modern greek* – για τη γλώσσα, *modern Greeks* – εθνωνυμικό, *modern pronunciation* – σύγχρονη προφορά). Είναι σαφές ότι επιχειρείται από τον Γουέλερ μία αποτύπωση της φυλετικής – γλωσσικής συνέχειας των «Ελλήνων»,

η οποία διαθέτει χρονικά όρια τέτοια, ώστε να περιγράφονται με τους όρους «αρχαίοι, παλαιότεροι – σύγχρονοι». Σε 3 άλλες περιπτώσεις [12a, 12c, 17a], χρησιμοποιούνται οι όροι *old greek* (αντιθετικά προς το *modern*), *grecian shore* ([διαχρονικά – αρχαιο-] – ελληνική ακτή), *grecian valeria* (για την ονομασία ενός φυτού, προφανώς με αρχαία ονοματική προέλευση).

Σε 12 παραθέματα εμφανίζονται σχόλια για την «ελληνική» γλώσσα [3, 7, 9, 10, 11, 12c, 14, 15, 17b, 21, 22, 23], τα οποία αναφέρονται γενικά στη γλωσσική συνέχεια της «ελληνικής γλώσσας», καταγράφονται νεοελληνικές λέξεις μεταγραμμένες στο ελληνικό αλφάβητο, ελληνικά ονόματα κ.λπ.

Σε 13 παραθέματα [2, 3b, 8, 12, 13, 14, 17, 18, 19b, 20, 23, 24, 26] διαχωρίζονται πλήρως εθνικά «Έλληνες – Τούρκοι», αλλά και «Χριστιανοί – Τούρκοι», «Εβραίοι – Τούρκοι», «Φράγκοι», «Αλβανοί». Και εδώ απουσιάζει ο πολιτικός όρος «Οθωμανοί», ενώ για μια ακόμη φορά αντιτίθενται οι «Χριστιανοί» στους «Τούρκους», συμπληρώνοντας ένα ετεροειδές εννοιολογικά αντιθετικό ζεύγος. Οι δε Αλβανοί συμπεριλαμβάνονται στους χριστιανικούς πληθυσμούς, διαχωρισμένοι, όμως, από τους Έλληνες (*Greeks and Albaneses*, 28). Στο θέμα της θρησκευτικής ταύτισης ο Γουέλερ αναφέρεται ειδικά σε 14 παραθέματα [2, 3b, 4, 5, 6, 8, 12b+c, 14, 18, 19b, 20, 24, 25], στα οποία ξεχωρίζουν οι καταγραφές *greek monks*, *greek church*, γενικώς το «ελληνικό» θρησκευτικό σύστημα πίστεως – αντί για *ανατολικής εκκλησίας*, ο διαχωρισμός σε «χριστιανούς και Τούρκους», η «ελληνική λειτουργία – ιερή θαυματολογία» κ.ά.

Στοιχεία απογραφής πληθυσμών δίνει ο Γουέλερ σε 4 περιπτώσεις [3b, 8, 19b, 24]. Σε αυτές τις καταγραφές προτιμάται η πληθυσμιακή αναφορά εκφερόμενη με τους όρους *Christians*, *Jews*, *Turks*, με εξαίρεση τον πληθυσμό στο *Ριμοκάστρι*, όπου κατοικούν «Έλληνες και Αλβανοί χριστιανοί», με «Τούρκο κυβερνήτη», ο οποίος, μάλιστα, εξαιρέθηκε ρητά από τον χριστιανικό πληθυσμό (24). Αποδεικνύεται από την καταγραφή ότι η θρησκευτική πεποίθηση αποτελεί για τον Γουέλερ εθνικό στοιχείο, εντεταγμένο με πολιτικούς όρους στον σχηματισμό εθνικών ομάδων μέσα στην οθωμανική αυτοκρατορία. Κατηγορεί τους Τούρκους για καταστροφή μνημείων του παρελθόντος [3b, 4], πιθανότατα συμπλέοντας με τη γενική τάση των Ευρωπαίων για «δαιμονοποίηση» της Ανατολής και των «ξένων τρόπων της».

Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η κατάθεση των απόψεών του για το πολιτικό καθεστώς του οθωμανικού κράτους, μέσω μιας φανταστικής και ουτοπικής (κατά τον Γουέλερ) σύγκρισης με αυτό της Αγγλίας, κατ' ουσίαν προτείνοντας μία παρόμοια πολιτική λύση για την αναβάθμιση των μηχανισμών της Αυτοκρατορίας. Μέσα από το πρίσμα του

οριενταλισμού κατακρίνει έμμεσα τις πολιτειακές και πολιτικές δομές της οθωμανικής αυτοκρατορίας και θεωρεί μόνο βιώσιμο το βρετανικό πολιτικό μοντέλο.

c. Caulfeild James, Lord Charlemont (1749)

i. Βιογραφικό σημείωμα⁴⁶

Ο Τζέιμς Κόλφεϊλντ, 1^{ος} Κόμης του Τσάρλμοντ, γεννήθηκε στις 18 Αυγούστου 1728 και απεβίωσε στις 4 Αυγούστου 1799. Ήταν γιος του 3^{ου} Υποκόμη του Τσάρλμοντ, γεννήθηκε στο Δουβλίνο και διαδέχθηκε τον πατέρα του ως 4^{ος} Υποκόμης του Τσάρλμοντ. Ο Λόρδος Τσάρλμοντ ήταν πασίγνωστος για την αγάπη που έτρεφε για την Κλασική Τέχνη και τον αρχαίο πολιτισμό και επί 9 έτη ταξίδεψε στην Ανατολή, στα πλαίσια του Grand Tour, σε Ιταλία, Ελλάδα, Τουρκία, Αίγυπτο.

Ήταν ιστορικά σημαντική προσωπικότητα. Είχε μεγάλη καλλιέργεια και καλλιτεχνική παιδεία, με υπολογίσιμη κοινωνική επιρροή στο Δουβλίνο και στο Λονδίνο. Υπήρξε ο πρώτος Πρόεδρος της Βασιλικής Ακαδημίας της Ιρλανδίας και μέλος της Βασιλικής Κοινότητας του Δουβλίνου, ενώ διετέλεσε και πρόεδρος της Εταιρείας των Dilettanti. Περιηγήθηκε τον ελληνικό χώρο το 1749, σε ηλικία 21 ετών. Η ζωή του για πρώτη φορά παρουσιάστηκε από τον Francis Hardy, το 1810.

ii. Παραθέματα

**REMARKABLE
CIRCUMSTANCES AND TRANSACTIONS
IN SOME OF THE GREEK ISLANDS**

1. Page 17

there is no country I have ever seen, no climate I have ever experienced, to which I should not prefer the islands of the Greek Archipelago and more especially those on the Asiatic or Eastern side. These fortunate and favoured spots, exclusive of the veneration they derive from antiquity, are possessed of advantages, conducing both to health and to pleasure, which perhaps no other parts of the globe can boast.

⁴⁶ Τα βιογραφικά στοιχεία αντλήθηκαν από τη βιογραφία του James Caulfeild: Hardy Francis, *Memoirs of the Political and Private Life of James Caulfeild, Earl of Charlemont*. London, 1810.

2. Page 18

But, if they are now what I have described them, and no description, even of poetry, can equal their charms, what must they have been, when every decoration of art, every magnificence which wealth and taste could produce, was added to the beauties of nature, when, the chosen seats of philosophy and of the Muses, they were inhabited by the first of people, and when, from any one of them, a hundred populous, opulent and enlightened nations might, in the compass of a few days, in the navigation of a few leagues, be visited with facility and with pleasure!

3. Page 116

REMARKS ON THE PEOPLE OF MANI

[a] The Spartans still possess a great portion of the Peloponnesus and are now called Maniotes. Their country is divided into two districts, the internal and external Maina, which taken together include the greater part of the ancient Laconia. The internal, so named from its being more distant from the Turkish settlements, and which is that portion which extends itself along the coast has never yet been subjected by the Turks, nor by any other power whatsoever. The country is by nature remarkably strong, consisting chiefly of crags and mountains, so that its hardy inhabitants have at all times been able to baffle every attempt of the invading Turks, who indeed have never thought it worth their while to send any very considerable force against them conscious that the country, if obtained, would be an acquisition of small consequence, and not ignorant that those nations, who have least to defend, usually make the best and the most obstinate defence and that conquests seem generally the more difficult to gain in proportion as they are less worth the gaining.

[b] It Is not clear why Charlemont put this excursus out of place here. In a supplementary note he says that he learned from d'Anville's map of Greece that he was wrong in spelling 'Maina' as 'Mania', as he did in his original text, adding: 'It was easy for me to make the mistake as I wrote the word merely from my ear.' The spelling has been corrected in our text. The modern form is, of course, 'Mani.'

4. Page 117

[a] Indeed, the manner of life which these Maniotes are compelled to lead must necessarily render them excellent soldiers, by inuring them to every kind of hardship.

[b] The external, or more northern and Inland Maina, which borders upon the Turkish settlements, has also in effect retained its freedom. The people of this district, after having for a long space bravely defended themselves against the Turks, slaughtered a multitude of their invaders, and defeated them in every conflict, wearied with continual war, and desirous of an intercourse of trade with their neighbours, were at length induced to treat with the Turks, and to promise the payment of a certain annual tribute, extremely trifling according to the original stipulation, and which is now become just what they think proper. But the principal and most remarkable article of this treaty is that it is thereby stipulated that no Turk shall ever dwell among them, that the tribute shall not be imposed or allotted by Turkish authority, nor collected by Turkish officers, but that they themselves shall levy the tax according to their own pleasure, and marching out of their country in armed bodies shall deposit the tribute in the hands of the neighbouring Agas. This ceremony they annually perform, and many of the Turks have assured me that it would be much better for them if the Maniotes paid no tribute at all, for these formidable paymasters, in their route through the country, and in their way home, rob and steal to such an amount that they do much more than repay themselves, making no sort of scruple to carry home with them, unpaid for, whatever cattle they can meet with, and whatever else may chance to fall in their way.

[c] All this country of both the Mainas is divided into small districts or principalities which frequently make war upon each other, keeping [p.118, 5a]

[d] Charlemont adds later: 'This account I had from an old Greek who, when a boy, had been on board the Venetian fleet, and was himself a sailor in one of the frigates sent on this expedition.'

5. Page 118

[a] up by this means their military spirit, and so jealous are they of their independence that when necessity obliges them to trade with their neighbours, even this office of peace, for fear of surprise is always transacted sword in hand. They are governed by their own peculiar laws, which appear to be of the true Lycurgian¹ cast, if we may be allowed to judge from one which is in force amongst them. If it is proved of a woman that she is a prostitute, the penalty is that her nose shall be cut off, and one of her ears; and this they

exercise with a view, as they say, of encouraging matrimony, which their ancestors also endeavoured to encourage, though somewhat in a milder way.

[b] In the Northern Maina there are a few small villages, yet generally the inhabitants dwell, as in the Southern, in caves and grotts. The country is altogether mountainous and unproductive, scarcely affording food in return for the toil of cultivation, which want is in some measure supplied by hunting, a mode of life naturally inducing ferocity of manners; yet are the Maniotes accounted a people of the most amiable disposition, tractable though full of spirit, sensible though uneducated, hospitable (to such, I mean, as come into their country by land), and strict observers of the Greek religion. Such Mahometans as are converted to Christianity take shelter among them, and are safe under their protection. Their number are supposed to consist of about three thousand families. (From this estimate we may in some sort judge of their proportionate numbers relative to the rest of the Morea, since, exclusive of this people, the whole peninsula is supposed to contain not more than six thousand families. But, under every disadvantage, liberty may possibly render this country more populous than its less barren neighbourhood. All the circumstances, related in the text, respecting this people, I have collected from the best authority — from persons who had several times been in both the Mainas, and had long resided among these modern Spartans). [Three thousand families are]

few indeed, but from the invincible quality of freedom, able to resist millions of slaves! Nay not only are they anxious for their own liberty, but have endeavoured, as far as in them lay, to defend the privileges even of those who wished to enslave them, when opposed to such as they deemed invaders still more barbarous. Imitating their glorious ancestors they nobly resolved to secure the Morea against the invasion of barbarians, when in the last war between the Venetians and the Turks, they offered, alone and unassisted to defend against the latter the Pass of the Isthmus; a proffer which was rejected by the infatuated Venetians, who in consequence of this refusal, and from a total want of conduct, in nine days, time saw the enemy master of their country, having in that short space lost all their strong places, Corinth, Napoli de Romania, [Navplio], and Patras.

¹ *Lycurgus, the Spartan lawgiver whose existence is now questioned.*

6. Page 119

It would be forestalling my reader's reflection, and affronting his penetration, if I should endeavour more clearly to point out the resemblance between ancient and modern manners in these instances

which I have mentioned; but I will venture to assert that, if any person more skilled than I can pretend to be in the manners of the ancient Greeks, and with more opportunity than I have had of cultivating their successors, would take the pains of travelling through Greece with a view to this curious investigation, he would find his trouble well rewarded by the most striking proofs that the modern Greeks, however superficially changed by the sad influence of their present situation, and depressed by ages of misery, still retain the great characteristic marks of that glorious people, who formerly inhabited those renowned regions. Neither can I persuade myself that the people are more changed than the countries which they inhabit, but rather am inclined to believe that the alterations in both are similar and have proceeded in the same gradation, and nearly from the same, causes. Poverty, slavery, and a consequent want of cultivation, a total decay of ancient splendour and a miserable decrease of population have without doubt essentially altered the face of these once happy regions.

Yet still the characteristic marks remain, and the several districts might yet be known from ancient description.

7. Page 120

[a] Yet still, under their disadvantages, they have not lost the gifts of nature. Why then should not the inhabitants retain their native genius? Want of cultivation in the one, and want of education, with a thousand perverse causes, in the other, will certainly disguise and deform, but cannot obliterate the natural characters of either.

[b] Yet to return to Athens. This for a modern Greek town is by no means inconsiderable, as it contains two thousand houses,

[c] The people complain that they have been lately more harassed than heretofore by the exactions of their Vaivodes, and that within less than a century the city and its district have been greatly impoverished. But such complaints are usual in the countries circumstanced like this, and the present moment is always depreciated by the unhappy, and too commonly indeed by the happy also.

8. Page 122

[a] There are few Latins in the city, and only one Catholic monastery, belonging to the Capuchins. The inhabitants principally consist of Turks and of Greeks, who, forgetting all animosity, live together like brethren. The Turks have some mosques and the Greeks many churches, and, in and about the city, monasteries without number. This city, formerly a

seminary for the whole world, has now but two free schools, 1 founded by an Athenian merchant of Venice, who allows to each of the masters 150 piastres annually; neither are these schools by any means well supplied with students, a defect which may in a great measure proceed from the fault of the masters, who appeared to me profoundly ignorant.

[b] This person who is a native of Ithaca, and has received his education at Venice: is a man of considerable erudition, well skilled in Latin learning and a perfect master of the ancient Greek.

[c] “For”, added he, “you must not sup- (p.124, 9a)

9. Page 124

[a] -pose that any but a native Greek can possibly understand Homer. The niceties of his language, upon which the transporting beauty of his poetry in a great measure depends, can never be understood by foreigners, who of consequence can never enter into his spirit, or feel him as we do.”

[b] “Hear me read him, and observe the difference between the feelings of a cold scholar who labours through his author in a dead language, and the transported native who enjoys him in his own.” So saying he took a Homer out of his pocket, opened it at random, and read a page or two. But the effect it induced upon him was indeed astonishing. He seemed in ecstasy — totally enraptured. His eyes rolled, his features were changed, and in every particular he appeared like Virgil’s Sibyl, full of the God!

[c] “And now”, said he shutting the book and endeavouring to compose himself, “you may judge of the cause by its effects, and if you feel in reading Homer as I do, you may pretend to perceive his beauties like me.”

[d] whether there might not be some affectation in this transport I will not pretend to determine. I can only say that it appeared perfectly unaffected; and when we consider the very near affinity between the ancient and modern Greek, the one being merely, as it were, a corrupted dialect of the other, (the ancient and the modern Greek are so very like that from a very incompetent knowledge of the former, we could tolerably well, after being a little used to the manner of pronouncing, understand the latter), and at the same time take into our estimate the great advantages which may be derived from local circumstances.

10. Page 126

[a] One thing Singular I had almost forgotten to mention: The Abbot, like all the learned among the modern Greeks, read Homer’s lines entirely by the accent, and yet contrived, I

know not how, to make out of them a most enchanting harmony, different indeed from that which we conceive, but fully equal and perhaps superior to it. Indeed, I have often since repented that I did not more particularly attend to his manner of reading in this respect, as I might possibly have gathered from it the real nature of those inflections, that were meant to be marked, or noted, by the comparatively modern invention of accents¹ and which is at this day a difficulty under which the learned seem to labour in vain.

[b] We experienced a very great and sad difference between the islands and the continent of Greece with regard to our intercourse with the ladies, whose conversation had hitherto made a great part of our entertainment and happiness.

11. Page 128

And in this respect the Athenians are far more unfortunate than the rest of the Greeks, inasmuch as they retain a stronger idea of their ancient splendour and consequence are more apt to repine at their present degradation. Many of them have brought tears into our eyes by asking us in the most pathetic manner whether there were not, in our more powerful and flourishing parts of Europe, some prince or people, who, reflecting on the ancient renown of Athens, and on its present wretched prostration, might be induced to seek by force of arms their deliverance from Turkish bondage. “Is it fitting”, added they, “that such a people as we have been, the teachers of mankind in everything that is great, noble, and useful, should be thus debased into a slavery the more abject as our tyrants are barbarians? Are there not in those happy regions from whence you come, and whither you tell us those arts, which once were ours, have repaired, some powerful protectors to be

12. Page 129

[a] met with, who, remembering what we were, and pitying what we are, will lend a hand to assist us?” Indeed, they seem by no means to despair of some such event; and, though we could give them but little comfort upon this subject, we thought it would be cruel entirely to destroy their hopes. Traditions of what they have been are strong among them, and their learned men are by no means unacquainted with their ancient history; but, even though such aids were wanting, the wonderful magnificence of the ruins of their city, a magnificence far superior to anything that remains of antiquity, would be fully sufficient to raise and to preserve in their minds a clear idea that they must have been, at some early period, a people of the first eminence.

[b] upon our leaving Athens to visit some other parts of Greece, he gave us, unasked, letters of recommendation to the magistrates of those towns through which we were to pass, a politeness which was of the greatest utility to us.

13. Page 136

[a] On our Journey from Athens to Corinth, Thebes, Negripont, etc., we took with us, as a protection against the robbers, who now, as in the days of Theseus, greatly infest these roads, a janissary and two Albanian guards. These last form the principal military strength of the Grecian continent, and serve in the nature of a militia, for which they are well fitted, being in every respect formed for soldiers, well made, strong and sinewy, light and alert, and accounted men of undaunted bravery. Their dress is peculiar to themselves, shorter than what is usually worn by the Greeks, well adapted to exercise or to war. Upon the side of their head they wear a whimsical kind of small hat, fastened round the hinder part of the head with a strap or riband, wrought with wire, and sometimes plated with brass. The hat is of a hard substance resembling pasteboard, and sufficiently strong to resist the stroke of a backsword, but covers so small a part of the head that it cannot be of any considerable use.

[b] These Albanese are, properly speaking, natives of Epirus, the country now called Albania, which is divided into upper and lower, taking in the whole length of Epirus, old and new, including all the Illyricae Gentes, and perhaps a portion of Macedonia, nearly from the confines of the present Dalmatia to the bounds of Livadia, or of Greece properly so called. In the last Venetian war these were the only troops who valiantly and efficaciously resisted the Turks, and, had they been properly encouraged and supported, might have proved still more serviceable, but the infatuated Venetians seemed rather to fear them than to wish to encourage them...

[c] Neither ought we to wonder at the bravery of this hardy race. These were they who, under Pyrrhus made Rome tremble in the vigour of her commonwealth, and who, in modern times under the

14. Page 137

[a] illustrious Scanderbeg¹ far more deservedly illustrious than his namesake the great Alexander, considering the principles under which they conquered, defied and withstood the whole power of the Ottoman empire, and that too at a period when it was in its height of strength and glory! Indeed, we observed that they by no means regard the Turks with

that sort of awe which is remarkable in the other Greeks. A janissary is, generally speaking, feared and honoured like a sort of demi-deity. But the case was far different here, and our two Albanians treated the janissary who accompanied us perfectly as their equal, and without the smallest degree of timid respect, not even fearing, as I have before mentioned, to celebrate in his presence by songs of triumph the victory of their gallant countrymen over those of his party. Such are the Albanese of Greece, and this account of them may be added to the instances already given to show that the inhabitants of the different districts of these renowned regions still retain, in the great outline at least, the characters of their predecessors.

[b] What Mr. Chandler, in his account of Athens, can mean by bringing the Grecian Albanian all the way from the coasts of the Caspian, I cannot well conceive. That a country situate on the western coast of the above-mentioned sea, was, so late as in the fourth century, styled Albania is most certain; but that the inhabitants should migrate from thence in order to become peasants or militia in the North of Greece, and even in the neighbourhood of Athens, seems to me somewhat extraordinary, especially when we consider that this Albania has long since lost its name, and is now probably contained in the great province of Chirvan. The truth is that the present Albanians are, for the most part, Epirotes, the ancient Epirus extending to within the distance of not more than forty leagues from the city of Athens, though it be very probable that the denomination may be extended to the natives of some other northern parts of Greece. Neither is the name Albania and Albanese, now given to this country, and to its inhabitants, to be sought for at so great a distance as Mr. Chandler chooses to travel for it. Its derivation may be found nearly upon the spot. Anciently on the borders of Macedonia, in that part of the Illyricae Gentes, which is undoubtedly now included in the upper Albania, was a city called Albanopolis, capital of a district, the inhabitants of which were named Albani.

[c] ¹ Albanian Chieftain and national hero who temporarily liberated Albania from the Turks in 1443.

15. Page 138

[a] I have said nothing in the text of the many remarkable and classical places which we visited in our Grecian tour, and this principally because I had nothing new to say. This route has already been described by other travellers, and particularly a considerable part of it by Wheler, to whose accuracy I can add little, and to whom I shall refer my reader, contenting myself with mentioning a few circumstances which may have escaped the

observation of others, and a few reflections, which occurred to me in my journey, not because they are new, but because they are natural.

[b] The situation of Corinth is well-known, and indeed its beauty is beyond description, neither was there ever perhaps any city so perfectly placed in point of healthfulness, strength, pleasure, and commercial convenience as the *Bimaris Corinthi Moenia*. But this Lumen

16. Page 139

[a] Graeciae, as Cicero terms it, this eye of Greece is now darkened! The great and splendid Corinth is now reduced to [several] villages, which are included within the circuit of the ancient walls, and together make up the present town.

[b] We were well lodged, and kindly entertained by our Consul, whose name was Paulini, a Greek of a Venetian family.

17. Page 142

From hence we made an excursion to visit the site of Sicyon, so renowned for its antiquity that some chronologers, principally on the authority of Eusebius, have supposed it to be the most ancient monarchy, not only of Greece, but of the whole world, prior even to those of Assyria and Egypt, and indeed if decay were to be admitted as a proof of age, no place whatsoever can have better pretensions to antiquity. It is now reduced to a small village called Basilica, the name, which signifies royal, being I suppose, taken from some imperfect tradition of the high antiquity of its royalty. It lies about six miles north west of Corinth, in a fine plain, richly cultivated, abounding in corn, and planted with olive trees. There is reason however to believe this was not the exact situation of the ancient Sicyon though certainly very near it, as it must have stood in this plain, which is not of great extent.... Perhaps the modern name Basilica, 'royal' may have arisen from the new appellation Demetrias. (Demetrius and his father Antigonus have been, exclusively and peculiarly, styled Kings by the Greeks who were by them restored to the freedom of their ancient constitutions.)

18. Page 144

a certain toll is paid to enable the Bey of Corinth to keep a patrol to defend passengers against robbers, and, where, if through the negligence or cowardice of the patrol, or from any other cause whatsoever, any robbery should be committed, the party suffering is

reimbursed his loss, be it ever so great. This I mention as an instance, among many others, of the excellence of Turkish police.

19. Page 145

Here our Albanian guards fired their muskets and raised a song of triumph, which was soon succeeded by a mournful ditty, in commemoration, as they told us, of a bloody action between a party of their countrymen and a part of the Turkish army, which being then on its march to the Morea against the Venetians, was here surprised by an ambuscade of one hundred Albanians, who, lying in ambush at this pass, and suffering the main body of the army to march by them, attacked the rear guard, consisting of a thousand men, and cut them all to pieces. After which exploit, they made a hasty march through passages of the mountain known only to themselves, got before the Turks, and appearing at the gates of Corinth, offered to re-inforce the garrison, where being denied admittance, they turned robbers, and kept the hills for some time, making predatory incursions upon friends and enemies, till at length, after the total expulsion of the Venetians, they were by degrees cut off by the Ottoman troops.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Το επίθετο *Greek* μέσα στο κείμενο του Τσάρλμοντ εμφανίζεται τρεις φορές [1, 5b, 7b], ενώ το αντίστοιχο εθνωνυμικό σε 12 περιπτώσεις [4d, 6, 8a+b, 9a+d, 10a, 11, 13a, 14a, 16b, 17]. Από γεωγραφικής άποψης, σε 10 περιπτώσεις υπάρχει αναφορά στη γεωγραφική έκταση της Ελλάδας [1, 3b, 5b, 6, 10b, 11, 13a, 14a, 16b, 17]. Έτσι έχουμε αναφορά στο ελληνικό (αιγαιακό) αρχιπέλαγος [*greek Archipelago* (1)], στον χάρτη της «Ελλάδας» [*map of Greece* (3b)], στο Ναύπλιο, το οποίο παρουσιάζεται στερεοτυπικά ως *Napoli de Romania* (5b), στα νησιά και το εσωτερικό της Ελλάδας [*islands and the continent of Greece* (10b)], σε «άλλα τμήματα της Ελλάδας» [*other parts of Greece* (12b)] και στην Αλβανία, που κείται βορείως της Ελλάδας [*Albania north of Greece* (14b)]. Εξ αυτών φαίνεται η ευρεία γεωγραφική εικόνα που είχε στο μυαλό του ο Τσάρλμοντ για την γεωγραφική έκταση της Ελλάδας, η οποία περιελάμβανε τα νησιά του Αιγαίου και την Πελοπόννησο έως βόρεια, μέχρι τη γεωγραφικώς κυρίως Αλβανία.

Συγκρίνονται οι «Έλληνες» με την κλασική αρχαιότητα και με άλλες χρονικές στιγμές του παρελθόντος στα παραθέματα [3, 5a+b, 6, 9a, 11, 12a, 14a+b, 16a, 17a]. Οι Μανιάτες θεωρούνται απευθείας απόγονοι των αρχαίων Σπαρτιατών (3), στο παράθ. 5

επαναλαμβάνεται η σχέση τους με τους «προγόνους» τους και τους νόμους του Λυκούργου, στο παράθ. 9 γίνεται λόγος για γηγενείς – αυτόχθονες Έλληνες [*native Greeks*, 9a], στο 11 περιγράφεται η θλίψη των Αθηναίων για την παρακμή τους και τη νοσταλγία τους για το παρελθόν τους, στο 12a σχολιάζεται η τήρηση των παλαιών παραδόσεων και η γνώση της αρχαίας ιστορίας από τους μορφωμένους Έλληνες, ενώ στο 17a το τοπωνύμιο *Βασιλικά* [*Basilica*] ετυμολογείται εκ του αρχαίου «Βασιλέως», εννοώντας (ο Τσάρλμοντ) τον Δημήτριο, τον επονομαζόμενο «Πολιορκητή», βασιλέα των ελληνιστικών χρόνων, ο οποίος έδρασε στην περιοχή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά στους Αλβανούς [14a+b], οι οποίοι θεωρούνται απόγονοι των αρχαίων Ιλυριών και Ηπειρωτών, είχαν συμμετάσχει στις εκστρατείες του βασιλέως της Ηπείρου, Πύρρου, και κατά βάση ενσωματώνονται στο ελληνικό ιστορικό συνεχές [*Grecian Albanians*]. Είναι συχνός ο διαχωρισμός σε *modern* και *ancient Greeks* (σύγχρονοι και αρχαίοι Έλληνες) [3, 5b, 6, 7b, 9d, 10a, 17a], με αποτέλεσμα τις κειμενικές αναφορές (σε μετάφραση): *σύγχρονοι Σπαρτιάτες* (5b), *σύγχρονοι/αρχαίοι Έλληνες* (6), *σύγχρονη ελληνική πόλη* (7b), *σύγχρονη ελληνική γλώσσα* (9d) κ.ά. Επίσης, υπάρχει και η χρήση του *Grecian*, ως συμπεριληπτικού όρου με διαχρονική εννοιολογική προέκταση και ιστορικό πεδίο αναφοράς, σε δύο περιπτώσεις [14b και 15a]: *Grecian Albanians* και *Grecian town*.

Για τη γλώσσα εμφανίζονται αναφορές σε 6 περιπτώσεις [3b, 8b, 9a+b+d, 17a], στις οποίες σχολιάζονται λέξεις και τοπωνύμια της νέας ελληνικής και η ενδεδειγμένη προφορά τους, καθώς και η πιθανή αρχαία ετυμολογία τους, ενώ εκτενής είναι η περιγραφή του περιστατικού με τον Έλληνα ιερέα που διάβαζε Όμηρο από το πρωτότυπο, με χαρακτηριστική άνεση και έφεση, σε αντίθεση με τους δυτικούς, που δεν έχουν μητρική γλώσσα τα ελληνικά [9a+b+d]. Είναι σαφής η τοποθέτηση του Τσάρλμοντ για τη γλωσσική συνέχεια αρχαίων και νέων ελληνικών.

Υπάρχουν θετικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί σε 7 περιπτώσεις [2, 3, 4a, 5a+b, 6, 7a], οι οποίοι έγκεινται σε επαίνους για το ιστορικό παρελθόν «των Ελλήνων», στο αξιόμαχο του πληθυσμού και τη στρατιωτική τους αξία και γενναιότητα, στη διατήρηση των εθίμων, αλλά και στη φιλόξενη διάθεση των Μανιατών (οι οποίοι δίνουν καταφύγιο ακόμη και στους «αποστάτες μουσουλμάνους» που γίνονται χριστιανοί και διαμένουν ασφαλείς στις ελεύθερες περιοχές της Μάνης [5a+b]) και τη διατήρηση των χαρακτηριστικών της «αρχαίας τους προέλευσης», παρά τις αντιξοότητες της δεδομένης «σκλαβιάς και κατάκτησης» της Ελλάδας [...*they still retain the great characteristical marks of the glorious people...*]. Γενικά αναφέρεται εμφατικά στη Μάνη, τους Μανιάτες,

την ιδιότυπη αυτοδιοίκησή τους, ενώ αναφέρεται και σε έναν υψηλό αξιωματούχο Έλληνα της Κορίνθου, τον Paulini, από βενετική οικογένεια [16b].

Μέσα στο κείμενο του Τσάρλμοντ διαχωρίζονται με σαφήνεια και πλήρως οι εθνοτικές ονομασίες και λοιπά διακριτά ονοματικά σύνολα [3, 4a+b+d, 5b, 8a, 9a, 11, 13a+b, 14a+b+c, 16b, 18, 19]. Τα εθωνύμια που σε εννοιολογικά ζεύγη διαχωρίζονται από τους «Έλληνες» και αναφέρονται ως διακριτές αυτοτελείς κύριες ονομασίες ή ταυτίζονται, είναι (σε μετάφραση) τα: *Σπαρτιάτες*, *Μανιάτες* (οι οποίοι θεωρούνται «έθνος» [nation, 3], *Τούρκοι* (αλλά και οθωμανική αυτοκρατορία, 14), *Έλληνες*, *Βενετοί*, *Αθηναίοι*, *γηγενείς Έλληνες* (9a), *Αλβανοί*, *Αλβανοί της Ελλάδας* (14a), *Έλληνες Αλβανοί* (με τη διαχρονική ιστορική αναγωγή – *Grecian Albanians*) (14b), αλλά και *Epirotes* (ο Τσάρλμοντ υποστηρίζει ότι οι αρχαίοι Ηπειρώτες είναι οι σύγχρονοι Αλβανοί, των οποίων το όνομα ετυμολογείται από την πόλη Albanopolis, στα ιλλυρικά εδάφη). Ενδιαφέρον ζήτημα είναι η απολύτως παράλληλη χρήση του *Turk* και *Ottoman*, μέσα στην ίδια παράγραφο (19), όπου με τους όρους *Τούρκοι*, *Τουρκικός στρατός* και *Οθωμανικά στρατεύματα*, αποδίδεται ακριβώς η ίδια στρατιωτική δύναμη που πολέμησε τους Βενετούς και περιγράφεται στην παράγραφο.

Ακόμη, διαχωρισμός γίνεται και σε θρησκευτικό επίπεδο (Μουσουλμάνοι – Χριστιανοί) και κυρίως στα παραθέματα 5b και 8a, όπου οι Μανιάτες αναφέρεται ότι είναι αυστηρά πιστοί στην «Ελληνική Θρησκεία» (ακόμη μία περίπτωση ταύτισης πολιτικογεωγραφικού όρου με θρησκευτικό, κατ' ουσίαν συνδέοντας οργανικά την ελληνική καταγωγή με συγκεκριμένες θρησκευτικές πεποιθήσεις), ενώ οι Τούρκοι και οι Έλληνες της Αθήνας ζουν αρμονικά «σαν μια αδελφότητα», έχοντας τα τζαμιά τους οι Τούρκοι και τις εκκλησίες τους οι Έλληνες. Και εδώ η εθνική καταγωγή είναι υπάλληλη έννοια του θρησκευτικού αυτοπροσδιορισμού, καθώς οι Τούρκοι συλλήβδην θεωρούνται *ad hoc* μουσουλμάνοι, ενώ οι Έλληνες, αντιστοίχως, χριστιανοί. Σημαντική είναι η τοποθέτηση του Τσάρλμοντ για τις συνθήκες πολιτικής συνύπαρξης των δύο κοινοτήτων, τις οποίες χαρακτηρίζει «αδελφότητα» και πρότυπο για άλλες χώρες [...formerly a seminary for the whole world..], η οποία κατά βάση αποτελεί μία, μάλλον πιο «ψύχραιμη» προσέγγιση, εν σχέσει με τους οριενταλιστικού τύπου αφορισμούς στα παραθέματα [4b, 5b, 6, 11], όπου ενδεχόμενες ιστορικές πραγματικότητες και παθογένειες της οθωμανικής διοίκησης υπερθεματίζονται και, έτσι, περιγράφονται οι σφαγές, οι βαρείς φόροι, οι «Βάρβαροι Τούρκοι», οι «κακουχίες και η σκλαβιά των Ελλήνων», τα «τουρκικά δεσμά». Ωστόσο, οι αναφορές αυτές μετριάζονται από την πιο «πολιτικής ανάγνωσης» παραδοχή,

ότι «τα παράπονα» των υπηκόων είναι συνήθεις πρακτικές» και «πάντα συμβαίνουν τέτοια φαινόμενα υπό τέτοιες συνθήκες» (7c).

Επιχειρεί να δώσει, ακόμη, κάποια στοιχεία πληθυσμιακής απογραφής [3, 5b, 6, 7b, 8a, 13b, 14a], γενικά και όχι με λεπτομέρειες, κυρίως για γενικές συνθέσεις πληθυσμών μιας περιοχής (όπως για τους κατοίκους της Μάνης ή τους κατοίκους της Ηπείρου).

d. Richard Chandler (1767)

i. Βιογραφικό σημείωμα

Ο Άγγλος λόγιος και αρχαιογνώστης Richard Chandler (1738-1810), απόφοιτος κολλεγίου της Οξφόρδης, νεότερος είχε ήδη εκδώσει (1759) ανώνυμα το έργο “*Elegiaca Graeca*”, με αποσπάσματα των ποιητών: Τυρταίου, Σιμωνίδη, Θέογνη, Αλκαίου, Σαπφούς και άλλων, σχολιασμένο με συντομία από τον ίδιο. Εκδίδει επίσης, στα 1763, δύο πολυτελείς τόμους με τον τίτλο “*Marmora Oxoniensia*”, στους οποίους περιλαμβάνεται η περιγραφή της συλλογής αρχαιοτήτων του κόμητα Arundel. Η έκδοση αυτή υπήρξε η αφορμή για να τον συστήσει ο R. Wood στην Εταιρεία Dilettanti, η οποία και του ανέθεσε αρχαιολογική αποστολή στην Ιωνία, με σκοπό την «περισυλλογή πληροφοριών και παρατηρήσεων σχετικά με το παρελθόν των χωρών αυτών και τα εναπομείναντα μνημεία».

Στο ταξίδι αυτό συνοδευόταν από τον N. Revett, καταξιωμένο ήδη αναφορικά με τη μέτρηση και σχεδίαση αρχαίων μνημείων, και από τον ταλαντούχο ζωγράφο W. Pars. Ξεκίνησαν τον Ιούνιο του 1764 και αφού περιηγήθηκαν στη Μικρά Ασία (Δαρδανέλλια, Τρωάδα, Τένεδο), στην περιοχή της Σμύρνης (Ερυθρές, Τέως, Πριήνη), στην Καρία (Ιασσός, Μύλασα), στη Στρατονίκεια, τη Λαοδίκεια, την Ιεράπολη, τις Σάρδεις, την Έφεσο και τη Χίο, έφθασαν στην Αθήνα τον Μάρτιο του 1765. Στη συνέχεια επισκέφθηκαν τις αρχαιολογικές τοποθεσίες σε: Αττική, Κορινθία, Αργολίδα, Βοιωτία, Δελφούς, Πάτρα, Ολυμπία, Βάσσειες και επέστρεψαν στην Αγγλία τον Νοέμβριο του 1766.

Στα 1787 ασχολήθηκε, στη Φλωρεντία και στη Ρώμη, με την αντιπαραβολή αρχαίων ελληνικών χειρογράφων του αγαπημένου του ποιητή Πινδάρου. Αποτέλεσμα του ταξιδιού του στη Μικρά Ασία και την Ελλάδα υπήρξαν, μεταξύ άλλων, η μνημειώδης έκδοση “*Ionian Antiquities*” (1769-97), η πολυτιμότερη συλλογή “*Inscriptiones antiquae*” (1774) – βάση για τη μεγάλη έκδοση του Boeckh *Corpus Inscriptionum Graecarum* – ,

καθώς και δύο διαφορετικές εκδόσεις με τις ταξιδιωτικές αφηγήσεις του σε πεντακόσια μόνο αντίτυπα.

Στο ταξιδιωτικό χρονικό ο συγγραφέας, που ενδιαφέρεται εξίσου για τις αρχαιότητες, τη γεωγραφία, την ιστορία, αλλά και τους σύγχρονους κατοίκους των τόπων που περιηγήθηκε, καταθέτει μία από τις πιο σημαντικές περιγραφές του 18^{ου} αιώνα για τον ελληνικό κόσμο.

ii. Παραθέματα

**TRAVELS
IN
ASIA MINOR
AND
GREECE**

**BY THE LATE
RICHARD CHANDLER, D.D.**

**A NEW EDITION,
WITH CORRECTIONS AND REMARKS**

**BY
NICHOLAS REVETT, ESQ.**

**TO WHICH IS PREFIXED
AN INTRODUCTORY ACCOUNT OF THE AUTHOR**

**BY
RALPH CHURTON, M.A.
ARCHDEACON OF ST.DAVID'S.**

VOL. II.

**OXFORD,
AT THE CLARENDON PRESS.
MDCCCXXV.**

1. Page 147

but desisted, on a presentation that the Greeks were diverted by amusements of study of military pursuits.

2. Page 148

If, from inadvertency, the infection be now admitted into the town, the Turks as well as the Greeks have the prudence to retire to their houses in the country, or to the monasteries, and it seldom prevails either so long or so terribly as in cities on the coast.

3. Page 148

The Turks of Athens are in general more polite, social, and affable, than is common in that stately race; living on more equal terms with their fellow-citizens, and partaking in some degree, of the Greek character. The same intermixture which has soft-

4. Page 149

-ened their austerity, has corrupted their temperance; and many have foregone the national abstinence from wine, drinking freely, except during their Ramazan, or Lent.

5. Page 149

The Greeks may be regarded as the representatives of the old Athenians. We have related, that, on our arrival in the Piraeus, an archon came from the city to receive us. The learned reader was perhaps touched by that respectable title, and annexed to it some portion of its classical importance; but the archons are now mere names, except at all fur cap, and a fuller and better dress than is worn by the inferior classes. Some have shops in the bazar, some are merchants, or farmers of the public revenue. The families, styled archontic, are eight or ten in number; mostly on the decline.

6. Page 150

[a] The person who met us was of one reckoned very ancient, which by his account has been settled at Athens about three hundred years, or after Mahomet the second.

His patrimony had suffered from the extortions of a tyrannical vaiwode, but he had repaired the loss by trade, and by renting petty governments. The ordinary habit of the meaner citizens is a red skull-cap, a jacket, and a sash round the middle, loose breeches or

trowsers, which tie with a large knot before, and a long vest, which they hang on their shoulders, lined with wool or fur for cold weather. By following the lower occupations, they procure, not without difficulty, a pittance of profit to subsist them, to pay their tribute-money, and to purchase garments for the festivals, when they mutually vie in appearing well-clothed, their pride even exceeding their poverty.

[b] The lordly Turk and lively Greek neglecting pasturage and agriculture, that province, which in Asia Minor is occupied by the Turcomans, has been obtained in Europe by the Albanians or Albanese.

[c] These are a people remote from their original country, which was by the Caspian sea ^a, spreading over and cultivating alien lands, and, as of old, addicted to universal husbandry and to migration. It is chiefly their business to plough, sow, and reap; dig, fence, plant, and prune the vineyard; attend the watering of the olive-tree; and gather in the har-

[d] ^a Caspian sea: This is certainly a mistake. They came from Albania, and speak the Illyric language. Some few of them have spread themselves into the islands of Archipelago, bordering upon the Grecian coasts, particularly Hydra which is peopled by them.

7. Page 151

[a] Inured early to fatigue and the sun, they are hardy and robust, of manly carriage, very different from that of the fawning obsequious Greek, and of desperate bravery under every disadvantage, when compelled by necessity or oppression to unite and endeavour to extort redress. Their habit is simple and succinct, reaching to the knees. They have a national language, and are members of the Greek communion.

[b] The Christians, both Greeks and Albanians, are more immediately superintended by the archbishop, and by the two epitropi, or curators, who are chosen from among the principal men, and venerable for their long beards. These endeavour to quiet all disputes, and prevent the parties from recurring to the several tribunal of the cadì, or Turkish judge, watching over the commonweal, and regulating its internal polity, which still retains some faint and obscure traces of the ancient popular form, though without dignity or importance.

8. Page 267

After frequent pauses to obtain refreshment from scanty shade and water, I attained to the summit, with the assistance of a Greek servant and a sailor;

9. Page 268

[a] I was directed at Damalá to the house of a Greek priest, to which my companions had repaired from the ruins. The town is small, and situated on the mountain-side. [.....]

[b] A proverbial saying, the bishop of Damalá, is current in these parts, and applied to persons who suffer by their own indiscretion. The story is simple

10. Page 269

enough. He was presented with some fishes, offended at their size, and, being told that such only could be procured, resolved to attend the trial. The boat was surprised by a Barbary cruiser. He was carried into slavery, and employed to grind wheat, and at the same time to rock a child; until he moved the compassion of his owner by singing some words, which he composed, void of poetry, but expressive of his folly and its consequences. I shall insert them from a copy written by the priest, as a specimen of the versification and language of modern Greece.

*πίσκοπος. του δαμαλά.
μή τε νού. μητεμηαλά--
ταλινά. δένιθελες.
τά μεγάλα. γιρέβες.
τράβα τό χερόμηλο.
κούνα. ταράπόπουλο.*

A bishop without brain or sense,
Deserving such a recompense!
With smaller fishes not content---
Author of thine own punishment!
Turn, turn the mill, a fit employ,
and lull to sleep the arab-boy.

11. Page 274

The janizary played, and the Albanians and Greeks began singing and dancing, with their usual alacrity. When they had finished, we lay dispersed, in the open air, in the area of the court. The next day about noon, my companions arrived, greatly

12. Page 275

fatigued, and one of them ill; their attendants also complaining of their sufferings by the sea-side and on the road.

13. Page 277

The Stadium was near the temple. It was of earth, as most in Greece were.

The Greeks took advantage of the sides of the mounts and of recesses in them to save materials; but the buildings were of marble or stone.

14. Page 288

We continued our journey, and, coming in view of the gulf of Corinth, had on our left a plain covered with vines and olive-groves. The fertility of this region was alluded to by the witty oracle, which answered a person who inquired what he should do to become rich, that he needed only to get all the land between Corinth and Sicyon. We arrived on the Isthmus, and about evening entered the town. We were hospitably received at the house of a Greek named Gorgonda Notara, a baratary, or person under the protection of the English ambassador at Constantinople. In the morning we were visited by the archons, or principal Greeks, in a body, as at Athens, and by Mr. Robart a Frenchman, agent of Mr. Keyrac, who had engrossed the trade of the Morea.

15. Page 335

[a] At daybreak we had a distinct view of Lepanto, a city often attacked, taken, and recovered, in the wars of Turks and Venetians.

[b] The valley on each side of the town was dusky with trees. The gulf is named from it; but by the Greeks the place is called Epactos, as anciently Naupactos. It belonged to the Locri Ozolae; whose sea-cost, beginning from Cirrha and Phocis, extended a little more than two hundred stadia, or twenty-five miles.

[c] We doubled cape Rhium, and before noon anchored in the road of Patrae. Between this place and Lepanto the Christians in 1571 obtained a victory from Turks.

16. Page 338

We saw also a large marble bust, much defaced; and the French consul shewed us a collection of medals. We found nothing remarkable in the citadel. It is a place of some trade, and is inhabited by Jews, as well as by Turks and Greeks.

17. Page 345

[a] We dined at a Greek monastery, half an hour from the shore, and then proceeded through a plain.

[b] The city of Elis owed its origin to an union of small towns, after the Persian war. It was not encompassed immediately with a wall; for it had the care of the temple at Olympia, and its territory

18. Page 346

was solemnly consecrated to Jupiter. To invade, or not protect it, was deemed impiety; and armies, if marching through, delivered up their weapons, which, on their quitting it, were restored. Amid warring states the city enjoyed repose, was resorted to by strangers, and flourished.

The region round about it was called Coele, or *hollow*, from the inequalities. The country was reckoned fertile, and particularly fit for the raising of flax. This, which grew no where else in Greece, equalled the produce of Judaea in fineness, but not so yellow.

19. age 350

[a] We were ready to depart, when one of my companions found a tree-frog in the garden.

[b] It was unwieldy and inactive. On our shaking the bough to put it in motion, it fell to the ground, tired perhaps with a former exertion; and lay as dead. Its chirping or silence are said to be among the prognostics of changes in the weather. The Greeks call it Spordaca. The species is mentioned by Pliny.

20. Page 351

Here gnats swarmed around us innumerable, infesting us, if possible, more terribly than ever before. We endeavoured to sleep, in vain. Our Greeks too called on their Panagia, but were not relieved.

21. Page 364

[a] ZANTE is a small island belonging to the Venetians, full of villages and people; called by the Greeks Zákynthos.

[b] The inhabitants are chiefly Greeks, but wear the Italian dress, and are much latinized in their religious tenets and ceremonies. They are divided by internal feuds.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Στο κείμενο του Τσάντλερ εμφανίζεται το επίθετο *greek* σε 7 περιπτώσεις [3, 6d, 7, 8, 9, 11, 17], ενώ το αντίστοιχο εθνωνυμικό κύριο όνομα *Greek(s)* σε 14 περιπτώσεις [1, 2, 5, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21a+b]. Γεωγραφικά, ο όρος *Greece* εμφανίζεται σε 4 περιπτώσεις [6d, 13, 10, 18] και αποτυπώνει τη χωρο – χρονική αντίληψη του συγγραφέα, όταν χρησιμοποιεί τον όρο *Greece*, προσδίδοντάς του ευρεία γεωγραφική, αλλά και χρονικο – ιστορική διάσταση μέσα στο ιστορικό συνεχές. Μάλιστα, προβαίνει και σε γεωγραφικούς προσδιορισμούς άλλων λαών, όπως φαίνεται στο παράθ. 6d, όπου αναφέρεται στη γεωγραφική καταγωγή των Αλβανών και θεωρεί τη γλώσσα τους «ιλλυρική».

Και ο Τσάντλερ επιχειρεί σύγκριση των νεωτέρων Ελλήνων με τους αρχαίους, κάτι που συμβαίνει δύο φορές [5, 15], χαρακτηρίζοντας τους σύγχρονους Έλληνες «εκπροσώπους των αρχαίων Αθηναίων» [*The Greeks may be regarded as the representatives of the old Athenians*] (5) και σχολιάζοντας τη γλωσσική συγγένεια της αρχαίας ονομασίας *Ναύπακτος* με τη σύγχρονη *Έπακτος*, δηλωτικό, κατά τον Τσάντλερ της γλωσσικής συνέχειας. Ο όρος *modern* εμφανίζεται μία φορά (10): *modern Greece*.

Στις γλωσσικές καταγραφές του κειμένου [6d, 7, 10, 15, 19, 21a], ο Τσάντλερ αναφέρεται, όπως προειπώθηκε, στην *ιλλυρική γλώσσα* (6d), την οποία θεωρεί «εθνική γλώσσα» [*national language* – άρα αντιλαμβάνεται την εθνικότητα των γλωσσών εντός της οθωμανικής αυτοκρατορίας, διαχωρίζοντάς τις] (7), σε νεοελληνικές λέξεις, ενώ χαρακτηρίζει τα «ελληνικά» *γλώσσα της σύγχρονης Ελλάδας* (10). Μιλάει θετικά για τους Έλληνες και τους Αλβανούς, σχολιάζοντας τον χαρακτήρα τους (11), αναγνωρίζει τις ελληνικές διοικητικές αρχές (του οθωμανικού πολιτικού συστήματος, το οποίο, όμως, δεν ονοματίζει), την πολιτική διάσταση των Ελλήνων υπηκόων και τις θέσεις που κατείχαν στην οθωμανική ιεραρχία [*principal Greeks*] (14) και προβαίνει σε σύγκριση των Ελλήνων με τους Τούρκους σε θέματα χαρακτήρα, ιδιοσυγκρασίας και εθίμων (2, 3, 4) και των Ελλήνων με Αλβανούς (7), κατά την οποία εξυμνείται η γενναιότητα και η μαχητική ικανότητα των Αλβανών εν σχέσει με τους Έλληνες.

Οι λεκτικοί διαχωρισμοί σε εθνικές ομάδες πληθυσμού εμφανίζονται σε 7 περιπτώσεις [2, 3, 6, 7a, 11, 15, 16], από τους οποίους απουσιάζουν τα ετεροειδή εννοιολογικά ζεύγη (θρήσκευμα – εθνική καταγωγή) και αναφέρονται αποκλειστικά οι εθνικές ονομασίες *Greeks, Turks, Albanians, Venetians, Jews*. Απουσιάζει ο πολιτικός

όρος *Ottoman*. Ωστόσο, σε άλλα σημεία [7b, 9, 15c, 17, 20] το θρησκευτικό συναίσθημα των κατοίκων – υπηκόων του οθωμανικού κράτους λαμβάνει πολιτικούς όρους ή «εθνικοποιείται», όταν ο Τσάντλερ αναφέρεται σε *έλληνες ιερείς, ελληνικά μοναστήρια* [*greek priest, greek monasterys*] ή περιγράφει με λεπτή ειρωνεία τις θρησκευτικές συνήθειες των Ελλήνων, τους οποίους παρουσιάζει να οικιοποιούνται την Παναγία, ως κάτι δικό τους [*Our Greeks too called on their Panagia, but were not relieved*]. Δύο αναφορές, ακόμη, παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Στο παραθ. 15c, σχετικά με τη ναυμαχία της Ναυπάκτου, διαχωρίζει τους αντιπάλους σε *Χριστιανούς και Τούρκους*, αντιλαμβανόμενος τους Τούρκους, προφανώς, σαν μια πιο ευρεία πολιτική και θρησκευτική ομάδα, η οποία συμπληρώνει το ζεύγος των αντιπάλων συνασπισμών και εδώ μάλλον υποδηλώνει τους *Οθωμανούς*. Και στο παραθ. 7b ο Τσάντλερ αναφέρεται στην εθνική γλώσσα των Αλβανών, τους οποίους, προφανώς λόγω θρησκεύματος, τους εντάσσει στην ελληνική πολιτική κοινότητα, διατυπώνοντας, εξάλλου, ότι αυτές οι δύο ομάδες αποτελούν τους χριστιανούς [*They have a national language, and are members of the Greek communion. The Christians, both Greeks and Albanians, are more immediately superintended by the archbishop...*]

Στοιχεία απογραφής πληθυσμού δίνει σε δύο περιπτώσεις [16, 21], αναφερόμενος σε *Jews, Turks, Greeks*, και, τέλος, δεν αποφεύγει και αυτός τις οριενταλιστικές κρίσεις για τον τουρκικό πληθυσμό [3, 6, 10], διατυπώνοντας αρνητικές περιγραφές για τον χαρακτήρα των Τούρκων, αλλά και για τον *τυραννικό τρόπο* της τουρκικής διακυβέρνησης.

e. Dodwell Edward (1801)

i. Βιογραφικό σημείωμα

Ο αρχαιολόγος και ζωγράφος Edward Dodwell (1767-1832), γόνος παλιάς και πλούσιας ιρλανδικής οικογένειας, γεννήθηκε στο Δουβλίνο και σπούδασε φιλολογία και αρχαιολογία στο Trinity College του Καίμπριτζ. Ευνοημένος οικονομικά, με μεγάλη περιουσία και χωρίς επαγγελματική υποχρέωση, αφοσιώθηκε στη μελέτη των πολιτισμών της Μεσογείου. Ταξίδεψε το 1801 συντροφιά με τον Atkins και τον γνωστό περιηγητή W. Gell στα Ιόνια νησιά και στην Τρωάδα και το 1805-06, με συνοδοιπόρο τον ζωγράφο Simone Pomardi, στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Πολυγραφότατος συγγραφέας, αλλά και εικαστικός, ο Dodwell αποκαλύπτει σε όλο το έργο του, μοναδικό για την εποχή, το πολύπλευρο ταλέντο του αρχαιολόγου που διαθέτει: φιλοπεριέργεια, κριτικό πνεύμα και καλλιτεχνικό αισθητήριο. Για πρώτη φορά αναγνωρίζουμε την πραγματική ανακάλυψη «ενός τόπου»: η οδοιπορία γίνεται τρόπος αναγνώρισης και ανάγνωσης του τοπίου, στο οποίο εντάσσονται τα μνημεία, η ιστορία, οι σύγχρονοι άνθρωποι, οι τεκμηριωμένες πληροφορίες. Το πλούσιο σε αρχαιολογικό και τοπογραφικό υλικό ταξίδι, που περιγράφεται στους δύο τόμους της έκδοσης αυτής, είναι ταυτόχρονα ένας απύθμενος πλούτος πληροφοριών για τον δημόσιο και ιδιωτικό βίο των Ελλήνων κατά την προεπαναστατική περίοδο.

Στα 1805, με συνοδοιπόρο τον ζωγράφο Simone Pomardi, ξαναέφυγε από τη Μεσσήνη της Σικελίας, έφτασε στη Ζάκυνθο (όπου περιγράφει τα χωριά, τον πληθυσμό, τα προϊόντα) και από εκεί πέρασε στο Μεσολόγγι. Γράφει για τους εκβιασμούς εκ μέρους του Αλή πασά, για τα ιδιαίτερα προϊόντα της περιοχής, τον Αχελώο και τις Εχονιάδες νήσους. Στη συνέχεια φτάνει στην Πάτρα, όπου φιλοξενήθηκε από τον πρόξενο Νικόλαο Στράνη, η οικία του οποίου υπήρξε επί σειρά ετών τόπος συνάντησης πολλών Ευρωπαίων επισκεπτών. Περιηγούμενος την πόλη επιβεβαίωσε τις θεωρητικές του γνώσεις για τον περιβάλλοντα χώρο και περιέγραψε με σαφήνεια τη σύγχρονη Πάτρα, τόσο την πολεοδομική της όψη (τονίζοντας ότι «τα σπίτια των Ελλήνων είναι ασβεστωμένα και τα σπίτια των Τούρκων έχουν κόκκινο χρώμα»), όσο και το οικονομικό της προφίλ, αναφερόμενος και στα προϊόντα εξαγωγής της περιοχής. Σημείωσε ακόμη την παρουσία αρκετών μαύρων σκλάβων στην πόλη, ενώ προσπάθησε να αποκτήσει κάποιες αρχαιότητες. Για άλλη μία φορά, στην Πάτρα, ο Dodwell αναπλάθει κατά κύριο λόγο την ιστορική μνήμη.

Η οδοιπορία του αναδεικνύει τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, ενώ η επιστημονική τεκμηρίωση, με αρχαίες πηγές, αλλά και προγενέστερές του περιηγητικές μαρτυρίες, οριοθετεί τη γνώση του χώρου. Λόγω επιδημίας στην Πελοπόννησο την περίοδο εκείνη, προτίμησε να φτάσει στην Αθήνα περνώντας από τη Ναύπακτο, το Γαλαξίδι (όπου παρακολουθεί το αποκριάτικο καρναβάλι) και την Άμφισσα. Έγραψε, εκτός από αρχαιολογικά θέματα, για τους χορούς, τη μουσική και τα παιχνίδια των Ελλήνων, τα δημόσια λουτρά, αλλά και για τα έντομα και τα πτηνά.

Ο Δεκέμβριος του 1805 τον βρίσκει περιηγούμενο την Αργολιδοκορινθία: το μοναστήρι στο Δαφνί, η Ελευσίνα και τα αρχαία μυστήρια, τα Μέγαρα, ο Ισθμός, ο Ακροκόρινθος, οι Κεχρεές, η Νεμέα και τα αμπέλια της, το Άργος με την ακρόπολη και το αρχαίο θέατρο, οι Μυκήνες με τον θησαυρό του Ατρέα, η Τίρυνθα και το Ναύπλιο, η

Επίδαυρος και τα λείψανα του ιερού του Ασκληπιού, η Τροιζήνα, τα Μέθανα, ο Πόρος. Ύστερα, από τον δρόμο προς το Αίγιο, πέρασε από τη Σικυώνα, το Ξυλόκαστρο, στάθηκε στα χάνια της διαδρομής αυτής και από την Πάτρα, περιγράφοντας όλα τα χωριά της Αχαΐας και της Ηλείας, έφτασε στις 24 Ιανουαρίου του 1806 στην Ολυμπία. Στη συνέχεια επισκέφθηκε τα ερείπια στη Μεσσήνη, τη Μεγαλόπολη και τις Βάσσεις και κατέληξε στη Σπάρτη στο τέλος του Φεβρουαρίου. Διασχίζοντας πάλι την Αρκαδία και την Αχαΐα (Τεγέα, Τριπολιτσά, Μαντίνεια, Ορχομενός, Στυμφαλία, Φενεός, Καλάβρυτα, Μέγα Σπήλαιο) έφτασε στην Πάτρα, από κει πέρασε στα Ιόνια νησιά την άνοιξη και έφτασε στη Ρώμη στις 18 Σεπτεμβρίου του 1806.

Ο ίδιος ο Dodwell σχεδίασε περί τις 400 απόψεις τοποθεσιών και μνημείων (πρόσφατα ήρθαν στη δημοσιότητα δεκάδες καινούργια, άγνωστα μέχρι σήμερα, σχέδιά του), χρησιμοποιούσε την camera obscura και επεδίωξε να συνδυάσει τα τεκμηριωμένα αρχαιολογικά κατάλοιπα εμπλουτισμένα καλλιτεχνικά με χαρακτηριστικά, πράγμα που κατάφερε και στα τέσσερα δημοσιευμένα έργα του, τα οποία αποτέλεσαν βασικά εγχειρίδια για όλους τους μετέπειτα περιηγητές στον ελλαδικό χώρο, ενώ και σήμερα εξακολουθούν να είναι χρησιμότερα μελετήματα για την αρχαιολογική έρευνα.

ii. Παραθέματα

CLASSICAL AND TOPOGRAPHICAL
TOUR
THROUGH
GREECE,
DURING THE YEARS 1801, 1805, AND 1806.

BY EDWARD DODWELL, ESQ. F.S.A.
IN TWO VOLUMES.
VOL.II.

LONDON :
PRINTED FOR RODWELL AND MARTIN
1819.

CLASSICAL AND TOPOGRAPHICAL
TOUR THROUGH GREECE.
CHAPTER I.

1. Page 8

Page General remarks and miscellaneous customs. Soil and climate of Attica. Provisions. Music of modern Greece. Dances. Complaints made at Constantinople against the Voivode of Athens. Intrusion of the Disdar into the bath of Turkish women – his discovery and danger – his flight to Aegina, and clandestine return to Athens – his concealment in the author's house. Visit of the author to the Disdar's wife, and their perilous situation. Superstitions of the Athenians. The Evil, or Envious Eye. Games of the modern Greeks. Birds of Attica. Reptiles – Insects. Compendium of the final history of Athens, and its capture by the Turks.

2. Page 10

[a] THERE is no country in the world, of the same extend as Greece, where the climate, soil, and aspect, exhibit such discordant varieties. The pages of ancient history do not bring us acquainted with any region where the forms of government were so many, and so diverse, or where the genius of the people displayed such opposite characteristics. This comparatively diminutive tract of Europe, was distinguished by

[b] 'The length of Greece from north to south is three hundred and fifty miles ; its breadth two hundred and fifty.--Robertson's Hist. of Greece.

3. Page 11

[a] The Athenian corn is mingled with a great quantity of the baneful herb *lolium*, which among the Greeks retains the ancient name *αυρα*; of which a long account is given by Theophrastus and Galenus.

[b] As in the time of Ion, the modern Athenians are divided into the four distinct classes of cultivators, craftsmen, military, and priests. The Albanians cultivate the land ; the Greeks engage in commerce and the mechanical arts. The Turks garrison the city, and smoke.

[c] The priests do nothing ! Some few Turks indeed direct their attention to commerce and the arts ; but not one of them tills the ground. In other parts of Greece, particularly in Eleia, where the Greek population is small, the Turks make a virtue of necessity, and

become industrious husbandmen. There are few families in Athens, or indeed in any other part of

4. Page 12

Greece, which have classical names, or which can trace their genealogy to a more remote period than the conquest of the eastern empire. A family at Athens, by the name of Palaiologos, boasts its descent from the Grecian emperors of that name ; and Zakunthos also possesses another family of the same name.

5. Page 13

[a] The inferior clergy of the Greek church are generally characterized by a considerable portion of ignorance and bigotry. They hate and despise all other religious persuasions ; but their theological rancour is principally directed against Roman Catholics, whom they abhor more than the Mohamedans! It is singular also that the Othmans or Sunnites have a greater prejudice against the Persian Shiites, or followers of Aly, than against the Jews and Christians.

[b] In some of the Grecian islands the population is divided between the Greek patriarchal church, and that of Rome ; amongst whom the most violent and indecent controversies frequently arise. When their dissensions become very furious, the Turks make both parties pay a fine, and then leave them to settle the difference as well as they can. “ Fra due littiganti, il terzo gode.”

The bolder forms of sculpture in brass or in marble, which peopled the temples of antiquity, are offensive to the fancy or conscience of the Christian Greeks ; and a smooth surface of colour has ever been esteemed a more decent and harmless mode of imitation. “Your scandalous figures stand quite out from the canvass, they are as bad as a group of statues !” It was thus, says Gibbon, that the

6. Page 14

[a] ignorance and bigotry of a Greek priest applauded the pictures of Titian, which he had ordered but refused to accept !

[b] A Greek priest can only marry once ; his bride must be a virgin ; and he cannot afterwards aspire to a higher dignity in the church than that of proto-papas.

A Greek monk, who resided at Prebeza in Epiros, and who took care of the church of Saint George, which is in the vicinity, used to derive considerable emolument from the religious

charity of the Greeks of the surrounding country who visited the church, and paid their *devoirs* to the miraculous picture on the Saint's Day.

[c] Nothing is so inimical to the regeneration of the Greeks, as the overbearing power, and extreme bigotry and ignorance, of their spiritual pastors, who exercise a double tyranny over the minds and bodies of their flocks ; nipping in the bud the force of their native genius, and reducing nature by long and severe mortifications. But, although this is the general failing of the Greek priests, it is

7. Page 15

[a] fortunately not without some exceptions ; and there are many of their clergy, who, for humanity, wisdom, and devotion, would be an honour to any country.

Nor must we ever omit this important consideration – that almost all the faults of the Greeks are owing to their present cruel oppression ; and that, if under such circumstances, they are not much worse than other nations, there is every reason to suppose, that they would be inferior to no other people in wisdom and in virtue, if they were blessed with a just government, and a tolerant religion.

[b] The Greeks, following the example of their ancestors, are fond of hyperbolical expressions, and frequently follow the oriental custom of saying the contrary to what they mean. They make some compensation however for this defect, by their sincere hospitality, and natural and unaffected civility.

[c] The Greeks are remarkable for their procrastination. I never

8. Page 16

[a] knew one of them make a sudden determination, and put it into immediate execution. Even affairs of the smallest importance, and which require no reflection, are deferred until the morrow ; and if any thing whatever is required, however urgent the necessity, the common answer is, *δεν ειναι*, or *αυριον αυριον*. The procrastination of the Theban Polemarch Archias, became proverbial in Greece, but it is still universally practised.

[b] The modern Athenian pronunciation is held in ridicule by the other Greeks. They have, in common with the rest of Greece, adopted many words which belong to the Latin, Italian, Arabic, Slavonian, and Albanian.

9. Page 17

The modern Greek music is probably very different from that of the ancients. It is as harsh and offensive to the ear as their wine is to the palate. The common Greek songs are precisely in the same style as the native and unadorned yells of the Italian peasants ; which are, beyond any thing, displeasing to the foreign ear.

The wonderful effects which ancient music produced upon the sensibility of the Greeks, is supposed to have been caused by the beauty of its harmony ; but they may perhaps, with greater

10. Page 18

[a] probability, be attributed to the natural excitability of the people, rather than to any intrinsic excellence in the music. The whining lyre, and the ginglyng *tamboura*, the shrill pipe, and the heavy drum, and even the unharmonious Sclavonian *monachord*, have the strongest effects upon the quick feelings of the modern Greeks.

[b] A Greek can seldom sing without dancing at the same time ; and the rest of the company present can never resist the temptation of joining the party, as if actuated by a natural impulse ; and when they all sing together, the din is really horrible ; it may be ranked among the petty vexations of travelling in Greece, as well as the songs and music, with which the traveller is complimented, to the great offence of his ears and nerves !

11. Page 37

The principal sports of Greece have so near an affinity with the games of the ancients, that the classical reader may perhaps deem some account of them not destitute of interest. One of the earliest of these games is that which is at present called *mora* in Greece and Italy ; and which the Greeks it seems anciently explained by the word *λαγχανειν*, from *λαχμος*, or *λαχος*, *sors* ; and the Latins, by those of *micare digitis*, or *micatio*.

12. Page 38

The next game of high antiquity, which the moderns have retained, is the *Αστραγαλοι*, or astragals ; the modern Greek name of which is *kotzia* : it is said to owe its origin to Palamedes, son of Nauplios.

13. Page 187

[a] The Acrocorinthos, or Acropolis of Corinth, is one of the finest objects in Greece ; and, if properly garrisoned, would be a place of great strength and importance.

[b] Should Greece ever be rescued from the violence of its present oppressors, that great work must be begun by occupying the Acrocorinthos, the Isthmus, and the passes on Gerania. The security of the Peloponnesos would then be established ; for Corinth is, as it were, its only gate.

14. Page 188

[a] It was looked upon as one of the horns of the Peloponnesos, Ithome being the other ; assimilating the peninsula to an ox, which was safe in possession, when the horns were well secured. It was also considered as one of the fetters of Greece, of which the others were Demetrias in Thessaly, and Chalcis in Eubœa.

[b] The Acrocorinth is at present regarded as the strongest fortification in Greece, next to that of Nauplia in Argolis. It contains, within its walls, a town and three mosques.

15. Page 189

[a] The Turks guard the fortress of Corinth with such suspicious solicitude, that even its approach is prohibited to strangers. Notwithstanding these obstructions, which it seemed impossible to remove, I felt a great unwillingness to be frustrated in a favourite project, of taking a general view of the Isthmus, and two seas, from some elevated spot in the vicinity.

[b] We set out from Corinth with a Greek to take care of our horses ; but, in order to avoid interruption, we did not let him know in what direction we intended to proceed until we were out of the town. When we began to mount the side of the hill, and to approach the fortress, he seemed agonized with fear, and endeavoured to escape back to Corinth ; but I obliged him to accompany us to the spot which we wished to reach ; and, while I was drawing, he concealed himself and the horses behind the rock, crossed himself very frequently, and muttered some prayers to Panagia, to whom a small church on the summit of the rock is dedicated. My artist, who was taken ill on the way, returned to Corinth.

16. Page 193

Corinth is governed by a bey, whose command extends over 163 villages. The chief produce of the territory is corn, cotton, tobacco, and oil, and a better wine than that of

Athens, which the Turks quaff freely in spite of their prophet, in order to counteract the bad effects of the air, which in summer is almost pestilential. A thick dew falls during the night ; and early in the morning every thing is as wet as if it had been drenched with rain. The plague, which raged here a few months before our arrival, destroyed about 800 persons ; but when we were at Corinth all fear of the contagion had vanished, and no further precautions were deemed necessary. Corinth is the first bishopric of the Morea, and is called *Μητροπολις της Ελλάδος*, by John Malala ; the bishop's title is *πρωτοθρονος της Μωρεας*.

17. Page 211

TO ARGOS

On the 5th of December we took the road to Argos, but deviated towards the north on the way to Trikala, in order to examine some ruins which, we had been informed, were in that direction. We passed through the large and populous village of Saint George, inhabited by Greeks, and swarming with pigs, a sure sign that no Turks lived in the vicinity. From hence we descended to the fine cultivated plain of Phlious, which is about eight miles in length, and enriched with extensive vineyards, currant plantations, and corn land, and forming the principal part of the ancient Phliasia, to which Homer gives the epithet of *ερατεινη*. Phliasia, according to Stephanus, took its name *παρα το Φλειν*, from its abounding in fruit.

18. Page 212

[a] The Corinth grape, or currant, is the produce of this fertile plain, and is not cultivated at Corinth, but took the name of corant or currant, from Corinth, as they are embarked on that gulf. Phlious retained its ancient name after the Turks had taken possession of Greece, as we know from the testimony of Laonicus Chalcocondyla. It is at present called Staphlika. The Asopos rises in this territory, which it fertilizes with its mæandering stream.

[b] but I suspect that our guides and *agogiates* were as anxious to arrive at Argos as we were to discover the ruins of ancient cities. A traveller is so much in the power of these people in Greece, that he is liable to lose the opportunity of exploring many interesting situations. I should have missed several other ruins, had I not shown a peremptory determination to go my own way.

19. Page 213

This is, perhaps, the hill anciently called Tretos, and the den of the Nemean lion, who has been succeeded by a venerable hermit of the Greek church.

20. Page 215

[a] Before us was the town of Argos, with the distance closed by the plain and gulf. We went to the khan, which being filthy beyond any thing that can be conceived, we were obliged to lodge in the house of a mad Greek, who treated us with kindness and attention, but distracted us with his noise and drollery, for his madness was of the merry and innoxious kind. The Turks have a great respect for fools and maniacs, whom they reverence nearly as saints, and conceive them to be under the immediate protection of their prophet. A mad Greek is much better treated than a Greek in his senses, and under such circumstances “ ‘twere folly to be wise;” and I even suspected that our mad host was no fool.

[b] This once celebrated city is at present not half so populous as Athens. Its inhabitants do not exceed 5000, the majority of whom are Greeks. Argos occupies a perfect flat at the south-east foot of the ancient acropolis. The houses are small and low, but intermingled with numerous gardens, are dispersed over a considerable space, and exhibit the semblance of a large straggling village.

The city contains two mosques and many churches, and is governed by a bey, who has forty villages under his command.

21. Page 228

The whole of this hill is covered with the wild sage, the *salvia pomifera*, bearing bunches of yellow flowers, and a green berry, about the size of a small cherry ; the under part of the leaves is covered with a white woolly substance, easily detached by the wind, and which, on coming in contact with the eyes, causes a violent smarting pain, that lasts for about a quarter of an hour. This plant is common in rocky places in Greece, and is called *Αληφασκια*, from *Αληφασκος*, the ancient name for sage. It enters into the *materia medica* of the modern Greeks, and is taken as tea, and used as a sudorific in feverish cases.

In the evening we returned to Argos.

22. Page 246

On entering Nauplia, we had on our left hand the grand and lofty rock Palamidi, which rises precipitously, and is crowned with a strong fortress, some houses for the garrison, and one mosque. The ascent to the fort is by a covered passage of five hundred steps, which are cut in the rock. It is one of the strongest positions in Greece, is guarded with jealous vigilance, and is equally inaccessible to strangers as the Acrocorinthos. The name of Palamidi, which the rock at present bears, is probably derived from Palamedes, the son of Nauplios ; which name it perhaps bore in ancient times, although it is not mentioned by Strabo, or Pausanias. Nauplia is supposed to contain about four thousand inhabitants, consisting of a mixed population of Greeks, Jews, and Turks ; but the majority are Turks, who have five mosques, besides that which is in the fortress. There

23. Page 247

[a] are also several *tekkies* without minarets, some of which were originally Christians churches. Corn, cotton, wool, oil, and rice, constitute the principal articles of exportation. The bazar seems better stocked than any other in Greece.

[b] I observed two inscriptions in the town ; but one of them was the most frequented street, and an attempt to copy it would have been attended with insult from the Turks, who are more morose and insolent to strangers in this town, than in any other part of the Morea.

24. Page 252

[a] While I was here taking a view with my camera obscura, some Turkish aghas passed on horseback, and the riders as well as the horses, seemed alarmed at the novelty of the sight. I heard them ask my guide, “ what that Frank dog was doing in that machine?” The guide who was a wag, told them I was praying to Panagia ; but they soon understood that I was drawing, and said, “ he may pray to Panagia here as much as he pleases, but if he does so near Nauplia, woe be to him !”

[b] The remains, that are as yet unknown, will be brought to light, when the reciprocal jealousy of the European powers permits the Greeks to break their chains, and to chase from their outraged territory that host of dull oppressors, who have spread the shades of dense ignorance over the land, that was once illuminated by science, and who unconsciously trample on the venerable dust of the Pelopidæ and the Atridæ !

25. Page 267

After much trouble and fatigue we reach the plain of Trœzen, and crossing a stream, probably the Chrysorhoas, arrived at the ruins of that ancient city, and lodged in the house of a Greek merchant at the village of Damala, the inhabitants of which are industrious and wealthy, carrying on some commerce with the neighbouring coast, and the islands of the Archipelago. No Turks are seen amongst them, and they affect a certain degree of independence which this part of the coast seems to have contracted from their vicinity to the opulent and commercial island of Hydrea, which is the focus of liberty to the inhabitants of the maritime parts of Greece, as Laconia is to those of its interior.

26. Page 274

[a] The town and the island are named Poros, which, in the Greek language, has the signification of the passage or ferry. It is inhabited entirely by Greeks, who are rich and industrious traders, almost independent, and extremely insolent and inhospitable to strangers. It was with the greatest difficulty that we could prevail upon a merchant to let us pass the night in one of his lumber rooms ; and which we did not effect till he had made us wait three hours at his door, fasting and cold. The worst kind of Greeks are those of Poros, Hydrea, and some of the commercial islands, where they think themselves independent, because not under the immediate bondage of Turkish despotism. They have all the disgusting impudence of emancipated slaves, and are characterized by an overbearing and contemptuous manner, which is far more offensive than the haughty, though genteel and dignified, deportment of the Turks.

[b] I feel myself imperiously bound to prefer the plain statements of impartial truth to every other consideration, and consequently I shall not scruple to declare that I never found any Turkish insolence or brutality so disgusting as the little despicable pride and low impertinence of the contemptible and filthy inhabitants of Poros.

27. Page 275

[a] The Greeks are nowhere so courteous and civilised as in villages, particularly when suffering under the united pressure of poverty and despotism, and governed by a Turk. I have indeed heard the former confess that fair dealing is little practised and justice little respected among them, unless they are awed by the despotic presence of a voivode. But no fair estimate of the Greeks can be formed from their present abject condition and humiliating circumstances. They are replete with intellect and talent, and possess many

excellent qualities which may elevate them nearer to a level with their glorious progenitors, if they were liberated from the yoke of bondage, which is such an inveterate foe to all mental energy and all moral worth, which paralyses the more noble sentiments, and freezes “ the genial current of the soul.”

[b] My janissary, Ibrahim, with all the insolence of a common Turk, was highly offended at the air of independence that was assumed by the Greeks of Poros ; and felt particularly shocked at their wearing arms and coloured slippers like Musulmans. It was extremely amusing to observe the contest between prudence and indignation, which was evidently working in his soul. Circumstances were now changed ; and he could no longer indulge himself in his usual ejaculations of ‘pig !’ and ‘dog !’ but was compelled to submit to similar derogatory epithets from those whom he had been accustomed from his infancy to consider as slaves. The scene was so truly ridiculous, that my visit to Poros, even with all the insults and bad fare that I experienced, was fully compensated by the retributive justice which now overwhelmed him with the same mortifying outrage with which I had so frequently seen him assail the Greeks, and which I often had the greatest difficulty to repress. It was no easy matter to prevent him from returning to the continent and sleeping amongst the bushes, rather than continue the object of their contemptuous jeers, and the witness of such unusual abominations.

28. Page 287

The word Phanari, which in modern Greek signifies a lantern, has probably something traditional in its meaning. There are several places in Greece that are designated by the same appellation ; and all of which are in very lofty and commanding situations, where a vast extent of country is thrown beneath the eye. I conceive these to have been spots on which the ancients had telegraphs ; that is, signals of communication, such as we may suppose them to have been in their primitive state, by means of fires and lights by night, and of smoke during the day.

29. Page 296

The soil, which is of a white colour, between Corinth and Sicyon, assumes a dark hue near the latter place. It is extremely fertile ; but the village of Basilika is small and miserable. Its inhabitants are Greeks, who are the most obliging people I have met with, but they are merged in the lowest depths of ignorance. They thought me perfectly mad for purchasing their antiquities, and seemed to pity my folly. After they had sold me all their coins, they

went into the fields to pick up cows horns, horses hoofs, and bits of bone, which they offered to me as antiques.

30. Page 304

We did not reach Bostitza, the ancient Aegion, till the evening, as our progress had been considerably impeded by the bad state of the roads. The distance from the Khan of Sakratas is only five hours.

This city, which was one of the most celebrated in Greece, and in which the Achaian confederacy held the general councils of the states, and which in the second century still possessed fifteen temples, a theatre, a portico, an agora, and numerous statues, is now reduced to a large village, where the Greeks form the majority of the population. The Turks have only one mosque.

31. Page 316

We were met by a large party of Greek and Turkish sportsmen, who were shooting, and had killed a fox and several hares, two of which they sold us for 100 paras.

32. Page 323

Pyrgo is a considerable town. The population is entirely Greek, except the voivode ; and the inhabitants have the character of being courageous and independent. They exhibit an air of plenty, which is by no means fictitious, and for which they are indebted to the exuberant fertility of the surrounding country.

33. Page 333

The present name of the Olympic plain is Antilalla, which it has probably received from its situation opposite the town of Lalla, as Antipaxos, Antiparos, and many other places in Greece, are named from their respective situations. Some have imagined that it has taken its name from *αντιλαλο*, which, in the modern Greek, signifies echo, for which Olympia was famous.

34. Page 336

We here quitted the plain, and after a gentle ascent of a few minutes, reached the village of Miraka, which is half an hour from the temple.

This is one of the most miserable villages in Greece ; the cottages

35. Page 337

are composed of wicker, and thatched. In some of the meanest, a single aperture serves for the triple purpose of door, window, and chimney. The inhabitants are Turks, who cultivate the rich Olympic plain ; they are civil to strangers, and appear a quiet inoffensive people.

36. Page 341

It took us near an hour (not including stoppages) in ascending from the foot of the hill to the village of Palaio Phanari. We were entertained in the *pyrgos* of a Turk, brother-in-law of Mustapha agha of Lalla, who gave us a kind and hospitable reception. Palaio Phanari is inhabited by Greeks, and composed of thatched cottages, like Miraka.

37. Page 343

In the evening we reached the village of Brina, in an attractive situation. It is composed of thatched cottages, inhabited by Greeks.

38. Page 348

About a mile and a half from this place towards the north, is the town of Strobitz, inhabited by Turks and Greeks.

39. Page 351

The town of Arcadia is long and narrow, and contains three mosques, besides that in the fort : the inhabitants are Greeks and Turks. Its population probably does not exceed four thousand.

40. Page 353

[a] A Greek, who was accidentally passing, accompanied us for twenty minutes to the village of Kleisoura, and pertinaciously refused all remuneration for his services. This place is five hours from the town of Arcadia ; it overlooks a rich and cultivated plain. Many of the inhabitants, who are Greeks, subsist by the honourable employment of robbing. It is not the system of petty highway robbery, or burglary, that is practised in England, but spoliation on a grander scale, and which is considered as less infamous and disreputable. In this more aggrandised process of marauding, whole villages are

plundered, flocks of sheep, and herds of cattle, are driven away from the rich pastures of Messenia.

[b] This village takes its name from its situation near the gorge, or defile, which enters the great Messenian plain ; the word *Κλεισούρα* is frequently used in this sense by the Byzantine historians, and is derived from the Latin *Clusura* or *Clausura*. These passes were generally secured by a tower and guard, called *Κλεισουροφυλαξ*, the *Clausurarum Custos* of the Latins, and answering nearly to the *Derbeni* of the present day.

41. Page 355

[a] At about five hundred yard off in the plain, we saw a regular battle at the village of Alitouri ; the thieves, to the number of one hundred and forty, had obtained possession of the village ; and we distinctly observed them firing from the windows of the houses at their opponents, who surrounded the place. The besieging force consisted of about one hundred Greeks, and sixty Turks, well armed and every moment expecting reinforcements. This state of the affair we were afterwards enabled to ascertain, for at that time we were uncertain what party was respectively the besieged or the besiegers, and in our uncertainty we thought it prudent not to indulge our curiosity too far, and therefore proceeded, with as much expedition as untrodden roads, and luggage horses, would permit, to a neighbouring village, from which we found the inhabitants had fled, owing (as we were afterwards informed) to the menace of the thieves to set fire to their habitations during the night.

We here met thirty armed Greeks, headed by a papas, also armed, who was going to the siege. At first sight we apprehended that it was a reinforcement of thieves, but the sight of the papas immediately undeceived us. We informed them of what we had seen, which impelled them instantly to the place of action.

[b] This place is sufficiently populous to set the thieves at defiance ; and here we accordingly passed the night in perfect tranquillity. The inhabitants are Greeks.

42. Page 356

The next morning a Greek brought us news respecting the issue of the battle, which was much less bloody than might have been expected from its noise, bustle, and duration. Very few were killed on either side. In the night the thieves cut their way through the besiegers, and effected a retreat to their castle, and to the forests in the vicinity of Ithome. They were headed by a Greek, the terror of the Morea, known by the name of Captain George, who, as they told us, spared neither Greeks, Turks, nor Franks. Some years after

this event, Sir William Gell, during another tour in Greece, had frequent opportunities of seeing and conversing with the Captain who had caused our alarm. He had, with his companions, taken refuge at Zakynthos, and had entered into the English service ; the following account of him is extracted from a letter which Sir W. Gell wrote to me on that subject.

“ His name is George Kolokotrone ; he was at Alitouri when we passed by, and recollected perfectly well seeing us ; he said that , had he not been occupied at that moment, he should certainly have taken us, but being Milordoi, should not have done us any harm. He was delighted to hear how well I knew all the mountains, glens, and strong holds, and exclaimed to his companions, ‘this Milordos knows the country as well as if he had been a thief himself ; he has passed through my hands.’ He then danced a very active dance, like a bacchanal on a vase.”

43. Page 371

I accordingly set off with three armed Greeks of the village, our two *agogiates*, my Turk Ibrahim, and Mr. Gell's Mustapha ; the Tartar Salique proved recreant on the occasion. Ibrahim had often said that a Turk who drinks wine is good for nothing, and will never fight. When I desired Salique to accompany us, he apologised by stating that his pistols were so bad as to be of no service, and when I offered to change pistols with him, he said mine were so small that they were only fit to shoot mice. Hence it appeared that he had no inclination for the enterprise ; and that we could derive no other advantage from his attendance during our journey than the impression which might be occasioned by his Tatar's dress and *kalpak*, which overawed the unresisting Greeks of small villages when they were inclined to refuse us lodging and provisions ; but this inclination was very rarely manifested.

44. Page 372

In a few minutes we came up with

45. Page 373

the thieves, and although they formed the main body of one hundred and forty Greeks, yet they were so unprepared for this general attack, that they dispersed, and were indebted for their safety to the dense intricacies of the forests, and the precipitous ruggedness of the mountains. Only seven of our men were wounded during the day ; several of the thieves

were badly wounded ; one was killed, and five were taken prisoners, and sent to Tripolitza, where they were beheaded. They were badly clothed, extremely dirty, and had very little money or ammunition. They belonged to the great band of Captain George Kolokotrone, whom we had so lately seen fighting at the foot of Ithome.

46. Page 375

The first step of the Pasha was to convoke all the bishops of the Morea, and to order them to fulminate excommunications against those Greeks who afforded any kind of assistance to the thieves, and to grant a remission of a certain number of sins to those who assisted in their extirpation. This plan had its full effect ; and before we quitted Greece most of them had left the Morea, and had taken refuge in the Ionian islands, where they entered the British service.

47. Page 381

[a]... 3000 inhabitants, principally Greeks, and governed by a voivode. On a flat-topped insulated rock, which rises above the town, are the ruins of a modern fort. This strong and advantageous position was judiciously selected by the ancients.

[b] Some imagine that Karitena is Gortys ; it was a place of strength in the lower ages, and is mentioned by George Phranza as one of the principal towns in the Peloponnesos in the year 1459.

48. Page 397

We passed by another fountain, and ascended gently to the large village of Leontari, situated on a rising ground at the southern extremity of the plain of Megalopolis, and inhabited by Greeks and Turks.

49. Page 401

Misithra was regarded as one of the strongest places of the peninsula on the lower ages ; the despots of the Morea made it their principal residence ; and we know that the Despots Thomas and Demetrius, brothers of the last Constantine, took refuge in this strong hold, when the Morea was ravaged by the troops of Mohamed the Second. It was occupied for some time by the Venetians, and finally retaken

50. Page 402

[a] by the Turks. It is at present governed by a voivode, and contains near 7000 inhabitants, who are principally Greeks, and carry on a considerable commerce in silk.

[b] We were hospitably received, and well lodged in the house of the Greek, Demetrio Manusaki, a man of some consequence and large property. He professed to feel a lively interest in the history of his Spartan ancestors, as a proof of which he names one of his sons Lycurgus, and the other Leonidas, while he teaches them the Hellenic language. The following inscriptions are observed at Misithra.

51. Page 417

[a] We were hospitably received in the house of a Greek, named Giannataki ; and, as it continued to snow the greater part of the 5th and 6th, were happy in enjoying the shelter which appeared comfortable, when in comparison with our late Khan, though it was not possible, either by day or by night, to guard against the piercing cold to which, during the bad weather, the elevated plain of Tripolitza is exposed.

[b] This place, which is the present capital of the Morea, and the residence of the Pasha, is supposed by the modern Greeks to take its name from the three ancient towns in the vicinity, Tegea, Mainalos, and Mantinea ; from the ruins of which they imagine that it was built. But it most probably occupies the site of Tripolis, which is also called Kalliai by Pausanias. It contains about fifteen thousand inhabitants, more than half of whom are Greeks.

It is called Tarapolitza by the Turks, and contains several mosques.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Η χρήση του επιθέτου *greek* εμφανίζεται σε 8 περιπτώσεις [3, 5, 6, 9, 11, 25, 26, 31], ενώ η καταγραφή του εθνωνυμικού *Greek(s)* υπάρχει σε 33 παραθέματα [1, 3, 5b, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 17, 20, 21, 22, 24b, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 50, 51]. Ο γεωγραφικός όρος *Greece* απαντάει σε 16 περιπτώσεις [1, 2, 3, 8b, 10, 11, 13, 14, 18, 21, 22, 23, 25, 28, 33, 46] και υποδηλώνεται από αυτές μια ευρεία εικόνα για τον ελλαδικό γεωγραφικό χώρο, όπως τον αντιλαμβάνεται ο Ντόντγουελ, η οποία χρονικά εκτείνεται από την αρχαιότητα έως τις μέρες του [*modern Greece*] και σε έκταση συμπεριλαμβάνει, εκτός από την Πελοπόννησο, το αιγαιακό αρχιπέλαγος (25, 33), τη Θεσσαλία και την Εύβοια (14a) και τα νησιά του Ιονίου πελάγους (33).

Όπως και άλλοι περιηγητές, και αυτός επιχειρεί διάφορες συγκρίσεις με την αρχαιότητα, σε 16 παραθέματα [2, 3, 4, 7a, 8a, 9, 11, 12, 17, 21, 22, 24b, 27, 32, 47b, 50b]. Σε αυτά, διατυπώνεται με σαφήνεια η πεποίθηση του συγγραφέα για την αρχαία προέλευση των «Ελλήνων», την ύπαρξη κοινών εθίμων με την αρχαιότητα, τη γλωσσική συνέχεια με νεοελληνικές λέξεις που προέρχονται από αρχαιότερες, αλλά και με τοπωνύμια ή κύρια ονόματα με αρχαία, επίσης, προέλευση. Διαχωρίζει τη σύγχρονη ελληνική μουσική από την αρχαία, θεωρώντας ότι δεν έχουν καμία σχέση (9), ενώ παρατηρεί ότι οι «Έλληνες» παίζουν με τα ίδια παιχνίδια, όπως και στην αρχαιότητα (11, 12). Εντάσσει στην ιστορική συνέχεια των «Ελλήνων» το βυζαντινό παρελθόν, χαρακτηρίζοντας τους Ρωμαίους αυτοκράτορες του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους *Grecian Emperors* (4), ενώ, σχετικά με τον Δημήτριο Μανουσάκη, στη Μάνη, τον οποίο αναγνωρίζει ως τοπικό άρχοντα, αναφέρεται στους «Σπαρτιάτες προγόνους του» (50b). Στην περιγραφή του χρησιμοποιεί συχνά το διπολικό ζεύγος *ancient – modern*, τα οποία συνυπάρχουν ως αμοιβαίως αντιθετικά, αλλά υποχρεωτικά συνδεδεμένα (κυρίως το σκέλος *modern*), καθώς το ένα εννοιολογικό σκέλος του ζεύγους προϋποθέτει το άλλο, συμπληρώνοντας το ιστορικό συνεχές. Ο όρος *modern* εμφανίζεται σε 11 παραθέματα και επιτυγχάνει τον χρονικό διαχωρισμό, αλλά και την επί της ουσίας σύνδεση με την αρχαιότητα, με ενδιάμεσο διάστημα τη χρονική απόσταση και τις πολιτειακές – θρησκευτικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί [1, 3, 8b, 9, 10, 11, 12, 21, 28, 33, 51b]. Έτσι έχουμε *modern Greece* (1) *modern Greeks* (1, 10, 21, 51b), *modern Athenians* (3b), *modern pronunciation* (8b), *modern greek music* (9, 21), *present – ancient* (11), *greek name* (12), *greek* [γλώσσα] (28, 33).

Ο όρος *Grecian*, που κυριολεκτικά αποτυπώνει τον «αρχαιοελληνικό» ή τον «ελληνικό – ελληνίζοντα – ελληνότροπο», απαντάει δύο φορές [*Grecian Emperors*, *grecian islands*, 4, 5b], ενώ τα αρχαία ελληνικά τα ονοματίζει *Hellenic language* (50b), τα οποία διδάσκει στο παράθεμα ο Δημήτριος Μανουσάκης στους γιους του, Λυκούργο και Λεωνίδα, των οποίων την ονοματοδοσία θεωρεί ένα ακόμη παράδειγμα της προσκόλλησης – προέλευσης των ντόπιων κατοίκων στην ελληνική αρχαιότητα. Διακρίνουμε γλωσσικά ένα τριπλής φύσεως ιστορικό συνεχές, το οποίο αποδίδεται από τον Ντόντγουελ με την ακολουθία: *Hellenic* (αρχαιοελληνικό) – *grecian* (παλαιοελληνικό, βυζαντινό) – *greek/modern greek* (σύγχρονο). Παρομοίως αποτυπώνεται και η αντίληψη του για τα θέματα της ελληνικής γλώσσας, τα οποία σχολιάζονται σε 10 παραθέματα [8a+b, 16, 17, 18b, 21, 26, 28, 33, 43], όπου στο παράθ. 26 κάνει λόγο για *greek language*, εν αντιθέσει με την *hellenic language* (50b) και τη *modern Greek* (33, 28). Πάλι

παρουσιάζονται τρεις βαθμίδες ανάπτυξης της ελληνικής γλώσσας, η αρχαία [*hellenic language*], η γενικώς ελληνική γλώσσα, συνολικά, που περιλαμβάνει τις υπόλοιπες υποδιαίρεσεις [*greek language*] και η καθομιλουμένη σύγχρονη [*modern greek*]. Επισημαίνεται η αρχαία προέλευση της νεοελληνικής γλώσσας, καταγράφονται πολλές λέξεις της νέας ελληνικής και τονίζονται οι διαφορές στην προφορά μεταξύ Ελλήνων στα τοπικά ιδιώματα, κάτι που πολλές φορές αποτελεί αντικείμενο χλεύης ανάμεσα στους «Έλληνες» (8b).

Υπάρχουν θετικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί για τους «Έλληνες» σε 8 παραθέματα [2, 7, 13β, 15β, 20, 24a+β, 27]. Επαινείται η ευφυΐα τους, το κλίμα, η ιστορία τους κ.λπ. Αξιολογεί θετικά και κάποιους ιερείς (όχι τους περισσότερους), αναφέρεται στην ελληνική σοφία, αρετή και φιλοξενία, ενώ αποδίδει τα όποια ελαττώματα του ελληνικού χαρακτήρα στις συνέπειες της τουρκικής καταπίεσης. Μάλιστα, εξ αυτής δικαιολογεί έναν «τρελό Έλληνα» [*mad Greek*, 20], ο οποίος, μάλλον (κατά την κρίση του Ντόντγουελ) προσποιείτο τον τρελό για να μην τον ενοχλούν οι Τούρκοι, καθώς οι μουσουλμάνοι σέβονται τους νοητικά υστερούντες. Στο 24b συμπάσχει με τους «Έλληνες» και καλεί τους Ευρωπαίους να σπάσουν τις αλυσίδες της σκλαβιάς τους [*break their chains*] και στο 27a επαινεί τα ταλέντα τους και την πνευματική τους αξία, που είναι παρόμοια με των αρχαίων προγόνων τους [*glorious progenitors*].

Αρνητικές αναφορές υπάρχουν σε 10 παραθέματα [3, 5, 6, 7b, 9, 10, 18b, 26, 27, 29]. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στα χαρακτηρολογικά στοιχεία των Ελλήνων ιερέων (όλης της θρησκευτικής ιεραρχίας), όπως η απραξία τους (3), η άγνοιά τους και η αμάθειά τους (5, 6) και ο συνεργατικός τους ρόλος με τις οθωμανικές αρχές. Αναφέρεται η αναβλητικότητα, ως στοιχείο καθημερινής συμπεριφοράς των Ελλήνων (7b), η «ακαλαίσθητη και τραχεία» μουσική τους (9, 10) και η αντιεπαγγελματική συμπεριφορά των *αγωγιατών*, που δεν ικανοποιούν τις εξερευνητικές επιθυμίες των ταξιδιωτών (18b). Σχολιάζεται, ακόμη, το πόσο άδικοι και ανέντιμοι είναι οι Έλληνες στις μεταξύ τους συναλλαγές, εκτός αν διοικούνται από Τούρκους, οπότε εκ του φόβου περιορίζονται αυτά τα φαινόμενα (27). Περιγράφεται η άγνοια – αμάθεια και αδιαφορία των «Ελλήνων» των Βασιλικών (χωριό μεταξύ Κορίνθου και Σικωνάς), ενός *μικρού και μίξερου χωριού*, του οποίου οι κάτοικοι πούλησαν ό,τι αρχαιότητες βρήκαν στον Ντόντγουελ, έδειχναν να τον «λυπούνται» που αναζητούσε αρχαιότητες και, μάλιστα, πήγαν στα χωράφια και του έφεραν για πώληση διάφορα αντικείμενα, όπως κέρατα βοδιού, κόκαλα κ.ά., προσπαθώντας να τα πωλήσουν ως αρχαία κειμήλια (29). Αλλά το αποκορύφωμα της αρνητικής αξιολόγησης συμβαίνει στο παράθ. 26, όπου ο συγγραφέας περιγράφει με

μελανά χρώματα τα χαρακτηριστικά των Ελλήνων του Πόρου, αναφέροντας μεταξύ άλλων, *the worst kind of Greeks are those of Poros, Hydrea and some of the commercial islands*. Φτάνει, μάλιστα, στο σημείο να τους αποκαλέσει *αηδιαστικούς και χειρότερους από τους Τούρκους, αφιλόξενους, φιλοχρήματους και αγενείς*.

Οι εθνωνυμικοί λεκτικοί διαχωρισμοί, που αποτυπώνουν την αντίληψη του συγγραφέα για τις εθνотικές – εθνικές ομάδες, λαμβάνουν χώρα σε 24 παραθέματα [1, 3, 5, 8, 9, 15, 16, 18, 20, 22, 23b, 25, 26, 27, 30, 31, 38, 39, 41, 42, 43, 48, 49, 50]. Στις περιγραφές αναφέρονται *Greeks, Turks, Albanians, Jews, Venetians* με σαφή διαχωρισμό. Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη συνύπαρξη Ελλήνων και Τούρκων παρέχονται στο παραθ. 31, όπου Έλληνες και Τούρκοι θηρευτές κυνηγούν από κοινού ως όμιλος και πωλούν το κυνήγι τους [*Greeks and Turks sportsmen* – τους χαρακτηρίζει έτσι κατ' αναλογία, πιθανότατα, με τις δραστηριότητες κυνηγιού στην Αγγλία, που λαμβάνει αθλητικές ιδιότητες ή αντιμετωπίζεται σαν σπορ] ή στα παραθ. 41 – 43, όπου 100 Έλληνες και 60 Τούρκοι, με την ενίσχυση ακόμη 30 Ελλήνων υπό την καθοδήγηση ενός ενόπλου ιερέως [*paras*], μάχονται μαζί ως πολιορκητική δύναμη για να ανακαταλάβουν το χωριό Αλιτούρι από την ομάδα κλεφτών του Γιώργου Κολοκοτρώνη (ο οποίος, κατά το παράθεμα, σύμφωνα με αφηγήσεις των ντόπιων, *δεν ξεχωρίζει Έλληνες, Τούρκους ή Λατίνους*).

Για το θέμα της ταύτισης θρησκευτικού συναισθήματος και ελληνικών εθνικών στοιχείων, αλλά και για τον ρόλο της εκκλησίας υπάρχουν αναφορές σε 11 περιπτώσεις [5, 6, 15b, 16, 19, 20, 23, 24a, 27, 41, 46], όπου έχουμε τους τύπους *greek church* (5a, 19), *greek patriarchal church* (5b), *christian Greeks, greek priests* (6), ελληνική οικειοποίηση της θρησκευτικής μορφής της Παναγίας, με την οποία «έχουν εμμονή οι Έλληνες» (15b, 24a), την αναφορά ότι η Κόρινθος αποκαλείται, ως πρώτη επισκοπή του Μοριά [*first bishopric of the Morea*], «Μητρόπολις της Ελλάδος» [κατά Ιωάννη Μαλάλα] και «Πρωτόθρονος του Μορέως» (16). Κατακρίνει και κατηγορεί τους Έλληνες ιερείς για θρησκευτικό φανατισμό και άγνοια και ότι *τρέφουν μεγαλύτερο μίσος για την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, παρά για τους μουσουλμάνους* (5). Τους χαρακτηρίζει *τροχοπέδη και δυστύχημα για το μυαλό και την ψυχή των Ελλήνων, που έχουν τέτοιους φανατικούς και αμόρφωτους πνευματικούς ηγέτες* (6c). Οι Έλληνες ιερείς ενίοτε συμμετέχουν στις ένοπλες συρράξεις και καταδήλως είναι νομιμόφρονες προς την επίσημη οθωμανική αρχή (41), ενώ οι επίσκοποι, κατόπιν πολιτικής οδηγίας των αρχών, αφορίζουν τους «κλέφτες», οι οποίοι συνήθως βρίσκουν αυτοεξόριστοι καταφύγιο στις τάξεις του βρετανικού στρατού στα επάνησα (46). Στη δε καταγραφή του αντιθετικού

ζεύγους *Christians – Musulmans*, όπως το πρώτο σκέλος αντικαθίσταται ισοδύναμα, αρκετές φορές, με τον εθνοτικό όρο «Έλληνες», ωσαύτως, αντικαθίσταται το δεύτερο σκέλος με τον εθνοτικό όρο «Τούρκοι», παράγοντας τοιουτοτρόπως μικτά εννοιολογικά ζεύγη, όπως «Χριστιανοί – Τούρκοι». Επί παραδείγματι, στο παραθ. 22 οι «Τούρκοι» έχουν και λειτουργούν 5 τζαμιά, με τον υπόλοιπο πληθυσμό της περιοχής να απαρτίζεται από Έλληνες και Εβραίους, θεωρώντας δεδομένο ότι οι Τούρκοι συλλήβδην είναι μουσουλμάνοι, οι Εβραίοι προφανώς είναι μόνο ιουδαϊστές και ότι οι Έλληνες είναι χριστιανοί.

Σε ό,τι αφορά αριθμητικά, ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία απογραφής πληθυσμού, υπάρχουν 22 αναφορές σε ισάριθμα παραθέματα [3, 16, 17, 20, 22, 25, 26, 29, 30, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 47, 48, 50a, 51b], στα οποία με λεπτομέρειες και αριθμητική ακρίβεια σε πολλές περιπτώσεις (για αριθμό κατοίκων και χωριών), αποδίδονται οι εθνικοί όροι *Greeks, Albanians, Turks, Jews*, ενώ σε πολλές περιπτώσεις αναφέρεται στον μικτό πληθυσμό μιας περιοχής, καταγράφοντας ξεχωριστά τον αριθμό Ελλήνων και Τούρκων.

Ιδιαίτερα για τη σχέση των Τούρκων με τους Έλληνες, ο Ντόντγουελ, εντεταγμένος, προφανώς, στο γενικότερο ιδεολογικό πλαίσιο του οριενταλισμού, προβαίνει σε βαρύτατες ύβρεις εναντίον των Τούρκων και των πολιτικών αρχών διοίκησης στα παραθ. [7a, 13b, 24a+b, 26, 27b], στα οποία αναφέρεται στην τυραννική διακυβέρνηση γενικώς και τις αυθαιρεσίες της τοπικής αρχής προς τους Έλληνες, την ασκούμενη βία, την υπεροψία της διοίκησης, την άγνοιά τους, τη δεσποτική αντίληψη κ.λπ. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η διαπίστωση του συγγραφέα (27b) ότι ο συνοδός του, ο γενίτσαρος Ιμπραήμ, ήταν «εθισμένος», είχε «συνηθίσει να προσβάλλει τους Έλληνες και να τους θεωρεί σκλάβους από τη βρεφική του ηλικία» [...*his usual ejaculations of 'pig' and 'dog' but was compelled to submit to similar derogatory epithets from those whom he had been accustomed from his infancy to consider as slaves.*].

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η στρατηγικής προσέγγισης πρόταση – εκτίμηση του συγγραφέα για την πιθανή έκβαση μιας εξέγερσης των Ελλήνων, η οποία παθανολογείται να πετύχει, εάν η εξέγερση ξεκινήσει με την κατάληψη της Κορινθιακής Ακροπόλεως (Ακροκόρινθος) και της ευρύτερης περιοχής, την οποία χαρακτηρίζει «πύλη» της Πελοποννήσου. Σε τακτικό επίπεδο και σχεδιασμό, συνέπεσαν οι προβλέψεις του με την επιλογή της Πελοποννήσου για την έναρξη της εξέγερσης του 1821, η οποία εξελίχθηκε σε επανάσταση. Αξιολογείται η διαίσθηση του συγγραφέα για επικείμενη εξέγερση, αντιλαμβάνεται τις διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους και,

μάλιστα, προτείνει και δυνατότητες στρατιωτικής επιτυχίας του εγχειρήματος. Εξάλλου, θεωρεί την Ελλάδα μια χώρα «υπό κατοχή» [*after the Turks had taken possession of Greece*, 18a] και απευθύνει κάλεσμα στους ευρωπαίους ηγέτες [επίσης μια διορατική πρόταση, που τοις πράγμασιν επιβεβαιώθηκε μερικά χρόνια αργότερα με την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων υπέρ του ελληνικού ζητήματος], τους οποίους αποκαλεί «ζηλόφθονους», να *σπάσουν τις αλυσίδες των Ελλήνων*.

f. Leake, William Martin (1805)

i. Βιογραφικό σημείωμα

Ο Βρετανός αντισυνταγματάρχης William Martin Leake (1777-1860), τοπογράφος, αρχαιόφιλος και μέλος των Dilettanti, θεωρείται από τους πιο συστηματικούς μελετητές του ελληνικού χώρου. Σπούδασε στη Βασιλική Στρατιωτική Ακαδημία, έζησε τέσσερα χρόνια στην Ινδία, έγινε μέλος της Βασιλικής Εταιρείας του Λονδίνου, της Βασιλικής Γεωγραφικής Εταιρείας, καθώς και της Ακαδημίας Επιστημών του Βερολίνου.

Από το 1794 έως το 1815 στάλθηκε από τη βρετανική κυβέρνηση στις ευρωπαϊκές και ασιατικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για την εξυπηρέτηση μελλοντικών πολιτικο-στρατιωτικών συμφερόντων. Έτσι, το 1801 χαρτογράφησε την Αίγυπτο και τους καταρράκτες του Νείλου, αλλά στο ταξίδι της επιστροφής βρισκόταν σε ένα από τα πλοία που μετέφερε μέρος των γλυπτών, που είχε αποσπάσει ο Λόρδος Έλγιν από την Ακρόπολη, και έχασε όλα του τα σχέδια και τους χάρτες του. Αργότερα μελέτησε τη στρατηγική φυσιογνωμία, τους δρόμους και τις οχυρές θέσεις της Πελοποννήσου, ενώ, ως επίσημος αντιπρόσωπος στην Αυλή του Αλή Πασά, επιδόθηκε σε πρωτοποριακές ανιχνεύσεις στον βόρειο ελλαδικό χώρο και, τέλος, οδοιπόρησε με απaráμιλλη υπομονή τη Δυτική Μικρά Ασία, αποτυπώνοντάς την συστηματικά.

Στη διάρκεια των αποστολών του, κατέγραψε με το γνωστό συγκροτημένο και λεπτομερειακό του ύφος ό,τι σημαντικό είχε να επιδείξει κάθε περιοχή, παραδίδοντας ένα πλουσιότατο συγγραφικό έργο, αποτελούμενο από περιηγητικές (με ελάχιστες όμως αναφορές στον εαυτό του), ιστορικές και πολιτικές αφηγήσεις, με επίκεντρο τον ελληνικό, αρχαίο και σύγχρονο κόσμο. Επιπλέον, συγκέντρωσε πλήθος αρχαιοτήτων, τα οποία δόθηκαν στο Βρετανικό Μουσείο και στο μουσείο Fitzwilliam στο Καίμπριτζ.

Ο Leake επέστρεψε στην πατρίδα του μετά από τις αποστολές του σε Ανατολή και Ευρώπη, σε ηλικία 39 ετών, και τα επόμενα σαράντα πέντε χρόνια, μέχρι τον θάνατό του,

επιδόθηκε στην ταξινόμηση και οργάνωση του υλικού, που είχε συγκεντρώσει, και στη συγγραφή και δημοσίευση των πορισμάτων των ερευνών του.

Το πρώτο του ταξίδι στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μετά την Αίγυπτο, ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 1804. Μέχρι τον Φεβρουάριο είχε οδοιπορήσει στη βόρειο Ήπειρο και κατόπιν συνέχισε στην Πελοπόννησο, έχοντας ως οδηγό του το κείμενο του Πausanias. Όπως γράφει ο ίδιος, ο χρόνος δεν επαρκούσε για να εντοπίσει όλα όσα ήθελε να μελετήσει. Η πρώτη αυτή περιήγηση στον νότιο ελλαδικό χώρο ολοκληρώθηκε τον Μάιο του ίδιου έτους. Το Ιούνιο του 1805 κατευθύνθηκε και πάλι στη δυτική ηπειρωτική Ελλάδα. Με κατεύθυνση προς τα βόρεια, εξερεύνησε όλη σχεδόν την επικράτεια του Αλή Πασά, περιηγήθηκε την ανατολική Πίνδο και από τη Θεσσαλία, τη Βοιωτία και τη Φωκίδα κατέληξε στην Πάτρα. Τον Φεβρουάριο του 1806 ξεκινάει το δεύτερό του ταξίδι στην Πελοπόννησο, το οποίο ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Οι περιηγήσεις του συνεχίστηκαν στα νησιά του Ιονίου και στις Κυκλάδες, από όπου έπλευσε προς το βόρειο Αιγαίο και το Άγιον Όρος. Η ανατολική και κεντρική Μακεδονία δεν έμεινε έξω από τα ενδιαφέροντά του. Το 1807, λόγω της κήρυξης του πολέμου μεταξύ Βρετανών και Οθωμανών, ο Leake κρατείται αιχμάλωτος για πολλούς μήνες στη Θεσσαλονίκη. Τελικά, αναλαμβάνει διαπραγματεύσεις με τον Αλή πασά και παραμένει στην Ήπειρο, την οποία και πάλι εξερευνά.

Τον Μάρτιο του 1810 ο Leake επέστρεψε στην Αγγλία και από το 1814 άρχισε να δημοσιεύει τα έργα του, κυρίως πορίσματα των αρχαιοδιφικών του μελετών, αλλά και ένα μελέτημα σχετικό με τη νεοελληνική γλώσσα. Τα επόμενα χρόνια αναλαμβάνει αποστολές στην Ελβετία και αναγορεύεται διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. Αρθρογραφεί, συμμετέχει σε σύμμεικτους τόμους, επιμελείται ταξιδιωτικά έργα και δημοσιεύει σχετικά με την Ελληνική Επανάσταση. Ο Leake υπήρξε μέλος της Royal Society of Literature και της Royal Geographical Society, καθώς και της Βασιλικής Ακαδημίας Επιστημών του Βερολίνου και της αντίστοιχης στο Παρίσι. Τέλος, σε ηλικία εβδομήντα εννέα ετών, στα 1856, εξέδωσε τον κατάλογο της φημισμένης συλλογής αρχαίων νομισμάτων που είχε συγκεντρώσει.

ii. Παραθέματα

TRAVELS IN THE MOREA with

A MAP AND PLANS
by
WILLIAM MARTIN LEAKE

F.R.S. etc.
IN THREE VOLUMES.
VOL. I

LONDON:
JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET.
MDCCCXXX.

TRAVELS IN THE MOREA VOL. I

1. PREFACE.

[a] The very limited success of the principal works descriptive of Greece, which have lately been published, shew how difficult it is to render travels in that country agreeable to the general reader, and may serve in part to explain the long delay which has occurred in the publication of the present volumes. The new condition of the Peloponnesus will equally account for their being now submitted to the public.

[b] Greece, in fact, abstracted from its ancient history, has, until very recently, be no more than the thinly peopled province of a semi-barbarous empire, presenting the usual results of Ottoman bigotry and despotism, relieved only by the occasional resistance of particular districts to their rapacious governors, or of the armed bandits to the established authority. It was almost entirely by connexion with ancient history that Greece, or its inhabitants, or even its natural productions, could long detain the traveller by furnishing matter of interest to his inquiries.

2. Page VI

[a] When the journeys were undertaken, of which the following pages contain a diary, the Peloponnesus had been very little explored, and no description of it had been made public, except those by Wheler and Chandler, or some small portions adjacent to the sea coast.

[b] The real topography of the interior was unknown, and the map of ancient Greece was formed only by inference from its historians and geographers.

3. Page IX

[a] Every person who has frequent occasion to write the proper names of a foreign language, which has a written character different from his own, find the necessity of attempting some uniform mode of representing the foreign sounds. To effect this object completely or consistently, is very difficult. The surest method is to write every name in both characters, by which the reader is furnished with the means of correction, and is quickly habituated to the author's method.

[b] Although I have been guided by this principle in the following Work, I have not thought it necessary on all occasions to write the modern name in Greek characters, because the resemblance between the Greek alphabet and our own, arising from the original affinity of Hellenic and Latin, is so great, that all the modern Greek vowel sounds may be correctly represented by the corresponding Italian vowels.

4. Page X

the diphthongs in modern Greek being all either resolved into simple vowel sounds, or into syllables: thus, ϵ and α have both the sound of the Italian *e*, --- and η , ι , $\epsilon\iota$, $οι$, $υι$, have all the sound of the Italian *i*,--- $\alphaυ$ is *au*, and $\epsilonυ$, $εφ$ in Italian. By this mode, therefore, of representing the vowel sounds, by employing a few particular forms to express the sounds of some of the consonants which are either peculiar to Greek, or are pronounced differently from their corresponding letters in the other alphabets of Europe, and by noting the accent where it is necessary, modern Greek words may be written in the Roman character so as to render their correct pronunciation easy to the person ignorant of the Greek alphabet. The anomalous consonant sounds I have represented as follows, B by *V*, such being invariably its sound in modern Greek. Γ by *Gh*; but as the guttural sound of γ is much more remarkable before the slender than the hard vowels, I have confined the use of the *gh* to the former. Δ , which is sounded by the Greeks like our *th* in *thus*, by *dh*. Θ , which is our *th* in *think*, by *th*. As K after Γ or N has the sound of *G*; Π after M that of *B*; and T after N that of *D*, I have represented the accordingly. In many names of non-Hellenic origin, there occurs a sound which seems, like many other corruptions of language.

5. Page XI

I have expressed the sound by *Tj*; but as it is rather a foreign innovation than congenial to the Greek tongue, I have only indicated it in the names where it is particularly remarkable, and have generally represented *Tζ* by *Tz*. I have not thought necessary often to notice it in writing the modern Greek names in our own characters.

6. Page XII

I have placed the accent on all modern Greek words, written in the Roman character, which require that distinction, omitting it when not required, on the ground that all unnecessary distinctions in typography tend only to multiply errors. Thus I have not accented monosyllables, nor even dissyllables, unless when the accent is on the last syllable; and I have always used the Greek acute, because, although modern orthography employs all the three ancient accents, it makes no distinction in their power.

7. Page 3

[a] At Pyrgo all the inhabitants are Greeks, with the exception of those who are in the service of Mustafá Agá, who is Vóivoda and chief landed proprietor, as well as farmer of the imperial revenue. He and his brother Seid Agá of Lalla, who as well as most of their followers are of Albanian race, can bring 500 or 600 men into the field.

[b] At Lalla all the inhabitants are Mussulmans, except a few shop-keepers.

8. Page 10

The name of Gastúni, otherwise Ghastúni, indicates a Frank origin: it was probably founded by some person of the name of Gaston, belonging to one of the French families, Champlite and Villehardouin, which, about the time of conquest of Constantinople in 1204, established a principality in the north of the Moréa. After the Turks had recovered the Moréa from the Venetians in 1715, the sultan gave the Mukatá of the district of Gastúni as a malikhiané, or farm for life, to Khotmán Oglú

9. Page 11

and his descendants, the Greek, by the imperial firmahn, remaining in possession of the lands.

The other articles of the Mukatá were the fisheries of the four lagoons of Kotýkhi, Paleá Bukka, (or St. John near Pyrgo,) Agulenítza, and Khaiáffa, --the *νόμιστρον*, or tax of one

asper a head on cattle, sheep, and goats,--the *γουρουνιάτικον*, or four paras a head on hogs,--the *μελισσιάτικον*, or two paras a swarm on bees. Such was the imperial ordinance which, in rewarding the services of a Turkish officer, had in view the protection of the industry of the Greeks. Since that time, however, the execrable government of the Moréa, added to local tyranny, has reduced the Greeks of Gastúni to such distress, that all the cultivated land is now in the hands of Turks, and the Greeks population have become cattle feeders, or mere la-

10. Page 12

bourers for the Turkish possessors of the soil. The Greeks finding more profit and safety in the former pursuit, the flocks increase, while the arable is constantly diminishing from a want of hands, as the Turk is too proud or lazy to work in the fields.

11. Page 15

In the lands of Gastúni the Greek metayer is at all the expenses, and receives two-thirds of the produce after the Mukátasi has taken a seventh for his dhekatía.

12. Page 17

Yaourt, which seems to be a Tartar invention introduced into Greece by the Turks, is made

13. Page 28

The similarity of workmanship in these remains and those of Elis, seems to shew, that in this province the kind of masonry which may properly be termed Hellenic, was not so much in use as in other parts of Greece; probably in consequence of stone not being so plentiful, or of its being of a very perishable consistency.

14. Page 31

The position of Olympia is now called Andílalo. It might be supposed that this word, meaning in modern Greek *echo*, was derived from some remarkable reverberation of sound caused by the ancient buildings

15. Page 32

[a]..., where are said to be some Hellenic remains, probably those of *Phrixa*.

[b] At Olympia, as in many other celebrated places in Greece, the scenery and topography are at present much more interesting than the ancient remains.

16. Page 44

...so that there is every reason to believe, that the most interesting discoveries in illustration of the arts, language, customs, and history of Greece, may yet be made by excavations at Olympia.

Feb. 26 – Pyrgo and nine other Greek villages were separated from the Kázasi of Gas-

17. Page 45

[a] túni, on occasion of the death of one Ahmét Pashá, who had built a tower [πύργος] at the principal village of the ten, and had made it his residence, governing the district so well, that Pyrgo became the most commercial place in the west of the Morea. As soon as the Greeks of Pyrgo were deprived of his protection, the Turks of Gastúni began grievously to oppress them:

[b] ... to the Kaaba (pronounced by the Turks Kéabé)

18. Page 46

The military power acquired however by the Albanians of Lalla, has obliged the Porte to acquiesce in the appointment of one of their chieftains to the Voivodilík, and Mustafá Agá is now governor of Pyrgo. Mustafá gives the Khotmán seven purses for the two fisheries, and shells them to Greek farmers for twelve, to whom they are worth twenty-four or thirty. In like manner he hires of the Khotmán the customs of the ports of Pyrgo, together with those of Pyrghí and Kóraka, for seven purses, and sells them for twelve to Greeks, who collect twenty-five purses. The Khotmán sells the customs of the other two ports of the district of Gastúni, namely, Glarántza and Kunupéli, with fishery of Kotýkhi, to Greeks of Lekhená and Gastúni for thirty-six purses.

19. Page 47

The commerce in all these articles is in the hands of the Greeks, who ship from hence about 4000 modhia of wheat, 5000 or 6000 modhia of kalambókki, and 3000 cwt. of cheese, importing in return European manufactures and colonial produce. The alikés, or salt manufactory, at the mouth of the Rufiá, is the property of the crown, and is let for six purses.

20. Page 50

This kind of house is known to the Greeks by the word *pyrgo*, tower, in Turkish *kulé*.

I observed near the village as we passed, a peasant girl in the fields, who was a perfect model of Greek beauty, both in face and figure. These instances are rare, and of course more rare in the female than the male sex in a country where poverty and oppression accustom the great bulk of the people to hard living from their cradles, which the males can better bear. Even when female beauty does occur, it soon declines for the same reasons.

21. Page 52

the ruined walls of a Hellenic city surround the upper part of the hill, the slope of which is clothed with chestnuts, walnuts, and other large trees, mixed with the usual maritime shrubs of Greece.

22. Page 69

There are said to be 600 houses in the town, one-third of which are Greek. None of the latter have so good an appearance as some of those at *Gastúni* and *Pyrgo*, though the collection of the taxes and most of the other offices are here in the hands of the Greeks. The Turk who farms the revenue of the *Porte* is *Seid Ahmét Agá*, who is likewise *Kadí*: he pays forty purses for the town and district, which contains between eighty and ninety villages. The number of *χαρτιά*, *Kharátjes*,

The acquittance for the *Kharátj*, or annual capitation tax, is called by the Greeks *το χαρτί*, the paper, from its importance, as no *Rayah* can venture beyond his district unprovided with this document, without being liable to pay the tax a second time; nor will this caution always save him.

23. Page 80

The Turks of the *Moréa*, conscious of their weakness, are excessively alarmed lest the French should endeavour to excite an insurrection of the Greeks, and make a landing for that purpose in the Peninsula; and this fear acting on their cruel disposition renders them capable of committing any excesses against the Greeks, who are therefore as much alarmed at such reports as the Turks themselves.

24. Page 81

the oaks are some of the finest I have yet seen in Greece; those of Kokhla Dervéni were crooked

25. Page 87

[a] Papadhópulo of Aios Petros, or St. Peter's, and Barbópulo of Tripolitzá are the same party, and under the favour of Vanlí find their interest in oppressing all their fellow Christians who are in their power. So much they resemble Turks, that I hear them called Papásoglu and Bárboglu; and they are said to delight in giving their names this Turkish form.

[b] March 10. *Τριπολιτζά*, vulgarly pronounced Tripolitjá, and called by the Turks Tarabolúsa, is the chief town of the Kazá, bounded by those of Argos, Mistrá, Londári, Karítēna, and Kalávryta.

St. Peter's properly belongs to it, but being inhabited entirely by Christians, it has been formed into a separate Vilayéti, under the government of a Greek Hodjá-bashi, immediately responsible to the Pashá, who has found this the best mode of ensuring order, and collecting the revenue, in the difficult mountains which form that district. The Vilayéti of Tripolitzá contains sixty villages, including those of St. Peter's. The town contains 2,500 houses of which 1,000 are Greek.

26. Page 100

In returning to Tripolitzá we overtake Kyr Anagnósti Papásoglu, the Greek governor of Aios Petros, with pistols and his girdle, and preceded by three Albanian soldiers, going on a visit to Pashá. He generally travels with twenty or thirty armed Albanians, but does not venture to make his appearance before the Turkish court with more than his present escort. By the road side I saw the foundations

27. Page 101

of a Hellenic wall.

28. Page 102

Among the scenes of desolation which Greece presents in every part, there is none more striking to the traveller who has read Pausanias, than the Mantinice.

29. Page 114

The Greek bishop who resides at Tripolitzá is called Bishop of Mukhla, and takes his title from a ruined town of the Lower Empire, which lies to the left of the road from Tripolitzá to Argos over mount Parthéni, as the ancient Parthenium is still called. The Bishop is a suffragan of the metropolitan of Lacedaemon.

30. Page 115

It is supposed by the Greeks that Mukhla was a settlement from *Amycla* of *Laconia*, and that it was one of the three places which were united to form Tripolitzá, the other two being Tegea and Mantinea;

31. Page 125

At 4 we arrive at the Khan of Krevatá, so called from a Greek family of Mistrá, one of whom built it; below it, on the east, is a little stream, and a few Kalambókki grounds:

32. Page 126

I visit this morning the acting Vóivoda and the Kadí. The latter says, “the people here like me so well, that they are going to build me a new house, and I shall therefore remain with them.” It seems they have lately built one for the vóivoda, and that the kadí’s speech was directed to a Greek, who, as being

33. Page 127

agent of the English consul at Patra, had accompanied me in the visit, and who being also one of the chiefs of the Greek community, might have great influence in promoting the kadí’s wish for a new house.

34. Page 131

March 19.--I visit some of the chief Greeks, in company with the English agent. There are still some men of property both landed and commercial, and the place is at length recovering from the effects of Russian insurrection; new buildings are rising in many parts of the town.

35. Page 132

The Greeks complain of the weight of the Kharatj, or capitation, and of the avarísi, or tax on moveable property, both of which being exacted as if there are only 8500 persons liable to them, whereas there are only 3000, each person pays in the proportion...

36. Page 133

According to a recent firmahn, the Greeks of Mistrá are allowed to repair their churches on condition of paying 300 piastres to a mosque at Constantinople.

37. Page 149

The women of Mistrá and the plain are taller and more robust than the other Greeks, have more colour in general, and look healthier; which agrees also with Homer's *Λακεδαίμονα καλλιγύναικα*.

38. Page 189

[a] All the Greek prelates are taken from the regular clergy, the *Μονάχοι*, or *Καλογέροι*.

[b] The Greeks have no measure of a mile: their ideas concerning it are derived by tradition from the Romans, and in process of time they seem to have shortened even the Roman mile.

39. Page 198

[a] One of the cottagers told me of two or three miracles that had happened to him last year. On one occasion a wine barrel that had been long lying empty he found full of good wine. It has always been part of the Greek character to believe in *θαύματα*: when the traveller tells them that such wonder never occur in his own country, they reply that it is proof of their being the especial favourites of Heaven, though they admit that at present they are suffering severe punishment for their sins.

[b] Thus it often happens, that Turks possessing local power are well inclined to exercise it with moderation for their own sakes

40. Page 204

Many of the buildings are of Venetian construction; there are about 300 houses in town, and 50 in the castle: all, except about six, are Turkish. Before The Russian invasion of the Moréa there were 150 Greek families, but they, as well as the Greek inhabitants of the

villages of this district, fled after that event to Asia, or to Petza, Ydhra, and other islands. Some of them return after Hassán, the capital Pashá, had expelled the Albanians, who had marched into the Moreá against the Russo-Greeks; but the vilayéti has never recovered its Christian population, and does now contain more than 500 Greeks;

41. Page 221

Both the tower and the gardens belong to Turkish of Monemvasía, who, though half starved and clothed in rags, have inherited the notion, universal among the Musulmans of Greece, that it is the business of the Rayáh to cultivate the land, and have, therefore, let their estates go to ruin; the massacres and persecutions which followed the insurrection excited by Russia, having deprived this corner of the Peninsula of its Greek inhabitants.

42. Page 236

Tzingurió is a tall hard-featured man, with a pair of mustákia almost touching his shoulders, and a dagger and pistols of immense length in his girdle. He has made himself conspicuous in all the Maniate wars, and is looked upon as the greatest hero in Mani. Two sons-in-law of the bey also come to pay their court to him; Thódhoro Gligoráki, of Mavrovúni, a relation of the bey, and Constantine Zervó, a young man of Petrovúni. All these great characters honour me with visits.

They are civil, but rather embarrassed in their manner, and deficient in that native ease and politeness so remarkable to Turks, and generally also in Greeks. I am visited also by a cousin of the bey, Dhimitráki, of Mavrovúni. Andón Bey's real name is Antony Grigoráki, or Gligoráki; *Αντώνιος*, pronounced Andonios, being Turkified into Andón to fit the Turkish title of Bey, which he assumes as commander of a Turkish corvette, and the Capitán Pashá's deputy in the government of Mani.

43. Page 264

[a] I have not been able to learn exactly the date of the Albanian colonization of Bardhúnia, though it is certainly within the last century. The district derives its name from a fortress similar to those of Pássava, Maíni, Kélefa, and Zarnáta in Mani. They were all, I believe, originally constructed by the Byzantine princes, to keep these mountaineers in order, and were for the last repaired, about 100 years ago, by the Venetians, when they were in possession of the Moréa.

[b] Its villages are, Arna, situated near the sources of the river of Pássava; this village contains five pyrghi, and ninety houses of Turks, one pyrgo, and thirty houses of Greeks: -
-Strotza, three pyr-

44. Page 265

ghi, and seventy houses, all Turkish

45. Page 270

Many of the Maniate women value themselves on their skill with the musket. Katzanó's wife said to me, (as I was inquiring on this subject,) pointing to a place about 150 yards distant, "set up your hat there, and see if I cannot put a musket ball through it." I had too much regard for my only hat to trust her, for she has had two wounds in battle, and affects to consider her husband as no braver than he should be.

46. Page 271

The object of the embassy was to request Katzanó's interference to have the mare restored, and to prevent hostilities, and there seems every reason to believe it will be effected. This shews the good effect of the influence and authority which the Captain Pashá has lately obtain over Mani, as enabling the inferiors in command to check the lawless system of retaliation which in their present uneducated state is the consequence of the independence of this people; and it leads me to believe, that the best thing that could happen to the Greeks would be the Turks in every

47. Page 272

part of the country to have a similar authority, in such a manner that the Greeks, governing themselves in that sort of municipal form natural to this country, should at the same time be under a control sufficient to save them from the pernicious effects of the spirit of party, to which their character, arising from the same natural causes, irresistibly impels them. If the Pashás and other officers in command could maintain discipline among their troops when out of their sight, such a system might be possible in the islands, and perhaps even throughout the Moréa; but I fear that Turkish anarchy, bigotry, greediness of gain, and cruelty, render it impracticable.

48. Page 290

No people are more rigorous in the observances of the Greek Church than the Maniátes. A Kakavúliote, who would make a merit of hiding himself behind the wall of a ruined chapel, for the purpose of avenging the loss of a relative upon some member of the offending family, would think it a crime to pass the same ruin, be it ever so small a relict of the original building, without crossing himself seven, or at least three, times.

49. Page 307

Coronelli has given a description of it under the name of the fort of Maína. Its Greek name is *Μαῖνη*; it was a town in the thirteenth century, as we learn from Pachymer and Nicephorus Gregoras. It would seem, indeed, from the mention made of it by those historians, to have been then one of the chief places in the southern part of the peninsula, for Nicephorus names it as such, together with Spatra, meaning probably Myzithrá, and Monemvasía. He is not far from the truth in describing Maíni as being the place called by the ancients the Taenarian promontory, but he most incorrectly places it near Leuctra. Perhaps he mistook the ruins at Kypárisso for those of Leuctra.

50. Page 308

[a] From the same word the Greek chorographical appellation *Μάνη* is derived.

[b] The misery of these Kakavuliótes is extreme. To the inquiries of my servants for the commonest articles of provisions, the answer constantly is, “where are we to find oil, or vinegar, or wine, or bread?” as if such things were luxuries in which they never indulged. The scarcity at present is undoubtedly very pressing in consequence of the insufficient harvest of last year; and those occasional dearths, perhaps, may be chiefly ascribed the habitual penury and avarice of the people. But my Tzímova companions say, that even when the Kakavuliótes had numerous pirate boats and trattas in the

51. Page 309

Archipelago, and brought home a great deal of plunder, they still continued to live in the same miserable manner.

52. Page 314

One hundred and fifty years ago, about fifty families emigrated from Vitylo into Corsica. The Vityliótes say that one of these families, named *Καλόμερος*, translated the name to

Buonaparte, and were the ancestors of the great Napoleon. This the Tzimovítes affect to disbelieve – not the fact of the colony, which is undoubted, but of the origin of Napoleon. Without attending to one side or the other, for the people of Vítýlo probably support what they think an honour, while those of Tzímova deny it, because they hate their neighbours, it must be confessed that the story is more than doubtful, Buonaparte being certainly an Italian name older than the date of the colony.

53. Page 323

Besides the Bey's pyrgo and its dependencies, the only buildings at Kitriés are five or six magazines near the sea. In one of these I found a singular personage, a Turk keeping a shop in a country of Greeks.

54. Page 326

I observe that all the olive trees are young, the old trees having been destroyed by the Maniátes, or their opponents the Turks, in the course of their wars. The destruction of olive trees is one of the greatest calamities to which the inhabitant of Greece is exposed in war: there is scarcely any thing analogous to it in more northern countries.

55. Page 342

[a] the people come out of their houses in the dark, and scramble to light their candles at the priest's candle. There is then a procession, consisting chiefly of women, through the streets to the church.

[b] Kalamá is the only town in the Moréa, inhabited by Turks, where the Greeks can perform this ceremony; which generally takes place within the walls of the church or monastery. In the retired villages of the mountains, of course, it may be done openly.

[c] Kalamáta, including its Kalývia, contains 400 families, of which only six are Turkish. The government is in the hand of the chief Greeks, and vóivoda is readily removed upon any complaint of theirs. The Mukatá of the Kázasi is generally bestowed upon some favourite at Constantinople for twelve or eighteen months, who undersells it to some other Turk for four or six months. The resident vóivoda is the agent of the latter person, and a mere collector of the revenue.

[d] The kadí is, in like manner, the deputy of a principal at Constantinople, who has purchased the kadilík. An Albanian Bolúk-bashi and forty men are maintained by the

town, to keep the country free from robbers; like every other part of the police, they are under the direction of the archons.

56. Page 351

April 20, Easter Sunday, by the Greeks called Lambri. It is a general custom, when two acquaintances meet for the first time to-day for one to say, "Christ hath risen !" to which the other replies, "truly He hath risen !" The morning is occupied in visiting and drinking coffee. At about 11 dinner takes place, after which it is not unusual to sing the words of salutation just mentioned, or something equally applicable to the day.

57. Page 358

and at 6.45 arrive at Aslán Agá, a large Greek village, where I find all the men and women, in their best clothes collected in an open spot, and dancing the circular dance: the village is surrounded with mulberry grounds. In the direction of Kutzukumáni I hear frequent discharges of fire arms, another favourite mode among the Greeks of celebrating Easter, when they dare indulge in it.

58. Page 359

Beyond Aslán-Agá I leave, on my right and left, one or two small villages, of which the names are Turkish, though they are inhabited entirely by Greeks;

59. Page 365

Andhrússa, Andrússa, or Andrútza, is a poor town inhabited by 250 or 300 Turkish families, and three or four Greek. Its neglected gardens, ruined aqueduct, and falling minarets, shew that it was once a place of greater importance.

60. Page 425

This name, I believe, is not found in history before the middle of the fifteenth century, when it occurs in the narrative of Phranza, and in a marginal note of Gemistus Pletho, as the situation of the Messenian Pylus. Chalcocondylas, relating the same transaction as Phranza, does not mention the name Avárino, though he speaks repeatedly of Pylus, preferring, undoubtedly, as in other instances, the classical to the real appellation. It is

probable that the modern name is of the same date as the ruined castle to which it now belongs, and that it came into use together with the names Moréa, Myzithrá, Maíni, Ieráki, Monemvasía, which, though we do not meet with them in the Byzantine history before the year 1300, are probably as early in their origin, or nearly so, as those of Ioánnina and some others in northern Greece, which are found to have existed in the eleventh century.

61. Page 431

The town of Mothóni contains 400 Turkish families, living in poverty and idleness. Their chief traffic is in black slaves, whom they embark on the coast of Africa, and sell to the Musulmans of Greece.

62. Page 433

The Greeks of Mothóni live in a suburb on the height to the northward of the fortress, where are about forty houses. The villages of the Kazá, in number forty-five, are entirely inhabited by Greeks.

63. Page 436

Another large house near the sea is occupied by Isa Bassa, a rich Turk, who has also a house in the castle: beside these chiefs there are about 200 Turkish families in the fortress, and 130 Greek in the suburb.

64. Page 448

[a] The Greeks give melancholy accounts of the atrocities of these janissaries of Koróni, who are gradually reducing to desolation the beautiful region of olives, vineyards, and gardens, which surround the town. Before the year 1770, there were four French mercantile houses here, who exported grain, oil, and silk, from this and the surrounding districts.

[b] I sail over to Kalamáta this afternoon in four hours :-- a brisk imbát with intervals of calm. The classical traveller cannot be many days in Greece, without remarking numerous instances in which the present people retain both the customs of the earliest ages, and the modes of expressing them in language. But although every part of the history of Greece may occasionally be illustrated by existing customs, it is observable that they more frequently coincide with the simplicity of archaic manners, than with those of the more civilized ages of...

[c] The Greek insurrection has furnished the most remarkable proofs of the identity of the people: scarcely a transaction has occurred, to which one does not find some parallel in Grecian history, and generally in that of the ruder districts or remoter ages of Greece.

65. Page 489

..., that the Janissary of an English traveller had recently ill-treated one of the Greek inhabitants, and consumed his provision without paying for it. The villagers of Tragóï and Puikádhēs speak Albanian in common with Greek; and I am informed that in several of the neighbouring villages the inhabitants do the same. It appears, therefore, that there has been an Albanian colony in this part of Arcadia, though none of Vlakhiotes. It dates probably from before the Turkish conquest.

66. Page 501

This place, like the former, has a Turk's pyrgo, and eight or ten Greek families; both the villagers are in the Vilayéti of Fanári, and indeed are considered as quarters of the same village. We fall into the morning's road a little beyond Puikádhēs, and arrive at Tragóï in an hour from Pávlitza.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Στο κείμενο του Ληκ παρουσιάζεται 13 φορές το επίθετο *greek* [3b, 4, 5, 6, 11, 16, 25, 29, 39, 40, 50, 57, 66] για να χαρακτηρίσει πλείστα χαρακτηριστικά των «Ελλήνων», όπως δραστηριότητές τους ή θέματα γλώσσας. Το *greek* ως εθνωνύμιο εμφανίζεται σε 35 παραθέματα, στις περισσότερες περιπτώσεις, δηλαδή, που έχουν καταγραφεί από τους 14 περιηγητές της έρευνας [4, 7, 9, 10, 17a, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64c, 65]. Ακολουθώς, ο γεωγραφικός όρος *Greece*, με χωροχρονικές προσλαμβάνουσες, εμφανίζεται σε 14 περιπτώσεις [1, 2, 12, 13, 15β, 21, 24, 28, 37, 53, 54, 60, 61, 64β] και, όπως και στους άλλους περιηγητές, καταδεικνύουν μια ευρύτερη εικόνα της έκτασης της «Ελλάδας» που αντιλαμβάνεται ο Ληκ. Ενδεικτικά, στο παράθ. 53, αναφορικά με τις Κιτριές, σχολιάζει ένα εμπορικό κατάστημα που διαθέτει ένας Τούρκος σε μια χώρα Ελλήνων [...a Turk keeping a shop in a country of Greeks...] και στο παράθ. 60 αναφέρεται στη «Βόρεια Ελλάδα» [...as those of Ioannina and some others in Northern Greece...], αναλύοντας την προέλευση τοπωνυμίων.

Και ο Ληκ επιχειρεί συγκρίσεις με το αρχαίο παρελθόν και αυτό φαίνεται στα παραθ. [1b, 2, 3b, 20, 37, 49, 64b+c], στα οποία γίνεται συχνά λόγος για την ελληνική ερημωμένη γη (που δεν έχει σχέση με τη «λαμπερή αρχαιότητα»), την οθωμανική τυραννία αντί του «ενδόξου παρελθόντος», τη γλωσσική συνέχεια αρχαίων και νέων Ελλήνων, θέμα που απασχολεί τον Ληκ, καθώς μελετάει διεξοδικά τη νεοελληνική γλώσσα, αλλά και για την απογοήτευση που νιώθει, καθώς δεν ανακαλύπτει στον ελλαδικό χώρο την Αρχαία Ελλάδα, διότι, όπως διευκρινίζει, *αυτή έχει χαθεί και υπάρχει μόνο στα έργα των ιστορικών και των γεωγράφων* (2b). Εν τούτοις, σχολιάζει, αναλύει με μεθοδικότητα και ακρίβεια γλωσσολόγου και αποδέχεται τη γλωσσική συνέχεια αρχαίας και νέας ελληνικής (3b), εστιάζοντας στο ελληνικό αλφάβητο, που, άλλωστε, *I have not thought it necessary on all occasions to write the modern name in Greek characters, because the resemblance between the Greek alphabet and our own, arising from the original affinity of Hellenic and Latin, is so great, that all the modern Greek vowel sounds may be correctly represented by the corresponding Italian vowels*. Ακόμη και στο επίπεδο της εξωτερικής εμφάνισης (των γυναικών) βρίσκει ομοιότητες με την Αρχαία Ελλάδα (20, 37), καταγράφει τη γλωσσική έκφραση και τη συνέχειά της, καθώς και τα διατηρημένα ήθη και έθιμα από την αρχαιότητα [*archaic manners, existing customs, customs of the earliest ages*, 64b] και περιγράφει την ιστορική συνέχεια των «Ελλήνων» [*...to which one does not find some parallel in Grecian history, and generally in that of the ruder districts or remoter ages of Greece*. 64c].

Παρουσιάζεται σε 7 περιπτώσεις ο όρος *modern* [3b, 4, 5, 6, 14, 60, 64b], κατασκευάζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο νοητικά ο Ληκ το διπολικό ιστορικό συνεχές των «Ελλήνων» - «Ελλάδα» - «ελληνική γλώσσα», με όρια του χρονικού φάσματος το *ancient/hellenic/grecian* και το *modern*. Επί παραδείγματι, έχουμε *modern greek vowel sounds* (3b), *modern greek words* (4, 6), *modern greek names* (κύρια ονόματα, 5), *modern greek language* (14), *modern greek name* (τοπωνύμιο, 60), *present people* (64b). Ο όρος *hellenes/hellenic/grecian*, που αποτυπώνει το παρελθοντικό όριο του χρονικού φάσματος που θέτει ο Ληκ, εμφανίζεται σε 6 παραθέματα [3b, 13, 15a. 21, 27, 64c] και παρουσιάζει κάποια ενιαία χαρακτηριστικά ως προς τη χρήση του, αλλά και ως προς την επιδιωκόμενη σημασιολογική δήλωση. Έτσι, λοιπόν, όποτε χρησιμοποιείται ο όρος *hellenes/hellenic*, συνειδητά και με πλήρη σαφήνεια ο Ληκ αναφέρεται σε αμιγώς αρχαιοελληνικά ζητήματα με στερεοτυπική γενική αποδοχή εν σχέσει με το περιεχόμενο του ζητήματος ή της οποιασδήποτε αξιακής του συνυποδήλωσης (ιστορική – καλλιτεχνική – αρχαιολογική – γλωσσική – πολιτισμική αξία). Έχουμε *hellenic alphabet* (3b), όπου περιγράφει το αρχαίο

ελληνικό αλφάβητο, τη σχέση του με το λατινικό αλφάβητο και την προέλευση, αλλά και ομοιότητα του δυτικού αλφαβήτου εξ αυτού, σχολιάζει το *greek alphabet* ως φυσιολογική εξέλιξη του αρχαίου, αναφέρεται στις γλωσσολογικές ομοιότητες και αναλογίες του δυτικού και νεοελληνικού αλφαβήτου (*greek alphabet*) και στους γραμματικούς χαρακτήρες αμοτερών και, γενικώς, συγκρίνει τη γλωσσική συμβατότητα των ελληνικών και του δυτικού αλφαβήτου. Ακόμη έχουμε στοιχεία σχετικά με την αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική [*hellenic masonry* (13), *hellenic remains* (15a), *ruined walls of a hellenic city* (21), *hellenic wall* (27)], ενώ για τη συνολική ιστορία της Ελλάδος, από τα αρχαία χρόνια έως τις μέρες μας, χρησιμοποιεί τον όρο *grecian*⁴⁷ *history*.

Ειδικό τομέα των ενδιαφερόντων του αποτελεί η γλώσσα – γλωσσολογία (ιστορική γλωσσολογία, γλωσσικές συγκρίσεις, προέλευση λέξεων, αναφορά σε λέξεις της καθομιλουμένης και τοπικών ιδιωμάτων, ετυμολογία) [3b, 4, 5, 6, 9, 14, 17a, 22, 25, 31, 39, 42, 49, 50, 52, 64b, 65]. Όπως προειπώθηκε, σχολιάζεται η γλωσσική συνέχεια με μικρές γλωσσικές διαφορές από την αρχαία γλώσσα, το αλφάβητο και η ιστορία του, αναλύονται τεχνικά θέματα, όπως η προφορά, οι φθόγγοι, οι διαφορετικές περιπτώσεις γραπτότητας κ.λπ. και αναφέρεται η συμβατότητα αρχαίου – νεοελληνικού – δυτικού αλφαβήτου (3b, 4, 5, 6). Καταγράφονται νεοελληνικές λέξεις (ονόματα, τοπωνύμια κ.ά.) σε λατινική ή ελληνική μεταγραφή στο κείμενο [9, 14, 17a, 22, 25, 31, 39, 42, 49, 50a, 52] και στο παράθ. 64b με σαφήνεια διατυπώνει την άποψη ότι έθιμα και γλωσσική έκφραση διατηρούνται από το παρελθόν (*...numerous instances in which the present people retain both the customs of the earliest ages, and the modes of expressing them in language.*). Τέλος, σχετικά με δεδομένες περιπτώσεις διγλωσσίας, μας παρέχει πληροφορίες για τη διγλωσσία των Ελλήνων κατοίκων της Αρκαδίας, που μιλούσαν ταυτόχρονα ελληνικά και αλβανικά (*...Greek inhabitants [...] of Tragóï and Puikádhēs speak Albanian in common with Greek;*) (65).

Οι θετικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί είναι περιορισμένοι σε αριθμό, μόλις 5 (20, 37, 42, 64b+c), και με εξαίρεση το παράθ. 64, που στα δύο από τα τρία μέρη του επαινεί τις αρετές (τη μαχητική, μάλλον, ικανότητα, των Ελλήνων διαχρονικά και την, εν μέρει, πολιτισμική συνέχεια) των «Ελλήνων», και το 42, που αναφέρεται στην ευγένεια Ελλήνων και Τούρκων, στα 20, 37 επιδίδεται σε εξυμνητικά σχόλια για την ομορφιά των Ελληνίδων, την οποία ανάγει στην αρχαία προέλευση (η στερεοτυπική «αρχαιοελληνική ομορφιά» - *greek beauty*), ενώ μια γυναίκα του Μυστρά τη χαρακτηρίζει εντός του κειμένου, με ελληνική πολυτονική γραφή, *Λακεδαίμονα καλλιγύναικα Homer's*.

⁴⁷ Βλ. υποσημ. 36, 37, 38, 39 του παρόντος.

Αντιθέτως, οι αρνητικές αξιολογικές κρίσεις είναι περισσότερες και με πιο ποικίλη θεματολογία [25, 39, 45, 52, 54, 56]. Στο 25 περιγράφεται η καταπίεση από Έλληνες σε Έλληνες, κάτι που στηλιτεύει ο Ληκ και του προξενεί αλγεινή εντύπωση, περιγράφεται η αναληψία κάποιων Ελλήνων ιθυνόντων έναντι των *αδελφών χριστιανών* (*fellow christians*), με το χαρακτηριστικό παράδειγμα δύο Ελλήνων προεστών, που ειρωνικά οι υπόλοιποι Έλληνες τους αποκαλούσαν με τουρκοποιημένα τα πατρικά τους επώνυμα, κάτι, που, όπως αναφέρει ο Ληκ, το απολάμβαναν οι εν λόγω προεστοί. Αρνητική εντύπωση προκαλεί στον Ληκ η καταστροφή των ελαιόδενδρων (54), στα πλαίσια τοπικών συρράξεων, το οποίο, όπως διατείνεται ο συγγραφέας, ουδόλως παρατηρείται ως φαινόμενο φυσικής καταστροφής στις βόρειες χώρες. Διατυπώνονται, επίσης, ειρωνικές και καυστικές αναφορές για την ευπιστία, τις δεισιδαιμονίες και τις προκαταλήψεις των Ελλήνων, ειδικά για την ευπιστία στα «θαύματα» (39), την έφεση στις στρατιωτικές ενασχολήσεις των μανιατισσών γυναικών (45), τη λαϊκή μυθοπλασία για τη μανιάτικη καταγωγή του Ναπολέοντα Βοναπάρτη (που απορρίπτει κατηγορηματικά ο Ληκ⁴⁸), μέχρι και για τις θρησκευτικές συνήθειες που πλαισίωναν τα έθιμα, τις τελετουργικές πράξεις και τις λεκτικές αντιφωνήσεις του ελληνικού Πάσχα. Ο Ληκ, ως φορέας και θιασώτης του βρετανικού εμπειρισμού, του πολιτικού ρεαλισμού, του ορθού λόγου του Διαφωτισμού και των τεχνολογικών επιτευγμάτων της πρώιμης βιομηχανικής επανάστασης, που ξεκινούσε στην Αγγλία, είναι φυσικό να προβαίνει σε αρνητικές διατυπώσεις για τους πνευματικά και μορφωτικά φτωχούς αγροτικούς πληθυσμούς του ελλαδικού χώρου, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν από την προσκόλληση στην εκκλησιαστική εθιμοτυπία, τον ψυχολογικό έλεγχο του ιερατείου επί των πληθυσμών, ενώ ήταν έμπλεοι θρησκευτικών προκαταλήψεων και δεισιδαιμονιών, κάτι που αναφέρουν ομοιοτρόπως και άλλοι περιηγητές.

Αναγνωρίζει ελληνικές αρχές διοίκησης (μέσα στα πλαίσια της οθωμανικής αρχής) σε 6 περιπτώσεις [25, 26, 32, 33, 34, 55c], στις οποίες σχολιάζει αρνητικά την καταπίεση των άλλων Ελλήνων από Έλληνες αξιωματούχους (25), αναφέρεται σε «*αρχηγούς των Ελλήνων*» [*chiefs of the Greek community*, 33 – *chief Greeks*, 34], ενώ στο 55c αναφέρει ότι «*η διακυβέρνηση της Καλαμάτας είναι στα χέρια των Ελλήνων*».

⁴⁸ Πιθανότατα διαφαίνεται και η πολιτική αντιπαλότητα του Ληκ προς τον Βοναπάρτη, σε εθνικό και ιδεολογικό επίπεδο, καθώς, ως γνωστόν, εκαλλιεργείτο μια φημολογία περί εμπλοκής της ναπολεόντειας Γαλλίας υπέρ της Ελλάδας, το οποίο, σε κάθε περίπτωση θα ήταν εναντίον των αγγλικών συμφερόντων στην περιοχή. Υπ' αυτήν την έννοια, οπωσδήποτε δεν θα ήταν θετική εξέλιξη να αποδεικνυόταν η ελληνική καταγωγή του Βοναπάρτη, κάτι που, φυσικά, ήταν αναπόδεδicto και προφανώς προϊόν της λαϊκής ηρωικής μυθοπλασίας, στα πλαίσια εύρεσης εξωτερικών «σωτήρων».

Ο εθνοτικός – εθνικός διαχωρισμός με βάση τα χρησιμοποιούμενα εθωνύμια που υπάρχουν στην αφήγηση του Ληκ, συμβαίνει σε 28 παραθέματα [7, 8, 9, 10, 12, 16, 17a, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 54, 55, 58, 59, 62, 63, 65, 66], κατά τα οποία είναι απολύτως αποσαφηνισμένη, σύμφωνα με τον Ληκ, η διακριτή εθνοτική ταυτότητα των κατοίκων της Πελοποννήσου. Παρουσιάζονται πολλάκις, σε εναλλαγές, μεμονωμένα ή σε αντιθετικά ζεύγη οι εθνοτικοί όροι *Greeks*, *Albanians* (*Albanian race*, 7a), *Turks*, *Christians* (*christian population*, 40), *Musulmans of Greece* (41), *Maniates* (48). Αυτές οι εθνωνυμικές αναφορές, εκτός των άλλων, χρησιμοποιούνται και για καταγραφή των απογραφικών στοιχείων του πληθυσμού συγκεκριμένων περιοχών, με λεπτομερή αριθμητική αναφορά εκ μέρους του Ληκ σε κλίμακες περιγραφής, όπως αριθμός πληθυσμού, αριθμός χωριών, αριθμός οικογενειών, αριθμός σπιτιών, ακόμη και μεμονωμένων κατοίκων, ενίοτε, με ποιοτική διαίρεση αυτών των αριθμητικών δεδομένων σε αντίστοιχες εθνοτικές πληθυσμιακές ομάδες, είτε αυτές κατοικούν αμιγείς σε έναν τόπο, είτε μικτές, αναμειγμένες και με άλλες εθνοτικές ομάδες [7, 9, 16, 17a, 18, 22, 25b, 40, 41, 43, 44, 55, 57, 58, 59, 61, 63, 66]. Εμφανίζονται σε αυτές τις απογραφές οι όροι *Greeks*, *Albanians*, *Turks*, *Musulmans*, *Christians*. Χαρακτηριστικό, και στην αφήγηση του Ληκ, είναι ότι απουσιάζει ο όρος *ottoman*, είτε ως εθνοτικής υποδήλωσης κύριο όνομα, είτε ως δηλωτικό πολιτικής ιδιότητας (υπηκόου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας).

Ταυτίζεται το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα της Ανατολικής Εκκλησίας, με προεξάρχοντα επίσκοπο τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, με ελληνικά εθνικά χαρακτηριστικά σε 12 παραθέματα [25, 29, 36, 38, 39, 40, 41, 48, 55, 56, 61]. Έτσι έχουμε *greek bishop* (29), *Greek μονάχοι ή καλογέροι* (36), θρησκευτικές προκαταλήψεις των *Ελλήνων* (39), *christian population* (40) [υπονοεί τους «Έλληνες»], *musulmans of Greece* (41, 68) [αναφερόμενος στους μουσουλμάνους που δεν καλλιεργούν τη γη επειδή οι μη μουσουλμάνοι είναι επιφορτισμένοι γι' αυτό], *Greek Church* (48) [εννοώντας συλλήβδην την ανατολική ορθόδοξη εκκλησία], *Easter Sunday*, *Greek's "Lambri"* [οι Έλληνες οικειοποιούνται γλωσσικά και εθνοτικά το ορθόδοξο Πάσχα]. Στο παράθ. 36, αναφέρεται ότι «οι Έλληνες του Μυστρά επιτρέπεται να επισκευάζουν τις εκκλησίες τους». Παρουσιάζεται, δηλαδή, ως δεδομένο ότι, εφόσον είναι Έλληνες, είναι χριστιανοί (ορθόδοξοι), άρα και περιττεύει ένας πιθανός εθνοτικός ή θρησκευτικός διαχωρισμός (π.χ. Έλληνες χριστιανοί του Μυστρά ή χριστιανοί του Μυστρά).

Οι αρνητικοί χαρακτηρισμοί είναι πολυάριθμοι για τους Τούρκους και την οθωμανική διοίκηση εν σχέσει με τους «Έλληνες» (τους τρόπους, κυρίως, άσκησης πολιτικής και πειθαρχικού ελέγχου) και λαμβάνουν χώρα σε 11 περιπτώσεις [1b, 9, 10,

17a, 20, 22, 39b, 41, 47, 64a, 65], κατά τις οποίες γίνεται λόγος για ανατολικό δεσποτισμό, τυραννία, αναλγησία, ημιβάρβαρο λαό (1b), εξαθλίωση των «Ελλήνων» λόγω της τουρκικής πολιτικής, οκνηρία των Τούρκων (10, 41), βαριά φορολογία στους μη μουσουλμάνους (22), αυθαιρεσία των αρχών, πολιτική αναρχία, φιλοκερδία των Τούρκων, σκληρότητα (47), αγριότητες των γενίτσαρων (64a)⁴⁹. Μάλιστα, ορμώμενος από τέτοια περιστατικά, προτείνει ο ίδιος ένα πολιτικό μοντέλο «διακυβέρνησης των Ελλήνων» (46-47), το οποίο θα λειτουργούσε και θα ήταν δόκιμο, ενδεχομένως και το πιο κατάλληλο για τους «Έλληνες», εάν τους παρεχόταν μια πολιτική ημιαυτονομία χωρίς την παρέμβαση των οθωμανικών αρχών. Σπεύδει, ωστόσο, να το αποκλείσει αυτό το ενδεχόμενο, ως ουτοπικό (εξαιτίας των προαναφερομένων αρνητικών χαρακτηριστικών της οθωμανικής διοίκησης), προεξωφλώντας εμμέσως την επικείμενη «αναπόφευκτη» εξέγερση των ντόπιων πληθυσμών.

g. Gell William (1810 – 12)

i. Βιογραφικό σημείωμα

Ο Sir William Gell (1777–1836) ήταν Άγγλος περιηγητής, αρχαιολόγος και τοπογράφος, απόφοιτος του Πανεπιστημίου του Cambridge. Γεννήθηκε στο Horpton του Derbyshire. Η οικογένεια Gell ανήκει στους αριστοκρατικούς οίκους της Αγγλίας και η καταγωγή της ανάγεται στην περίοδο της βασιλείας του Ιωάννη του Ακτίμονα (1199-1216). Διακρίνεται σε πολλούς κλάδους και μέλη της κατείχαν ανώτερες θέσεις στον στρατό, στο ναυτικό, στο κοινοβούλιο και τον κλήρο.

Άνθρωπος με αξιόλογη κλασική παιδεία, ο Gell επισκέφθηκε αρκετές φορές την Ελλάδα ως απεσταλμένος της αγγλικής κυβέρνησης, έχοντας ανά χείρας τα έργα του Στράβωνα και του Πausανία, στα οποία συχνά αναφέρεται. Κύριος σκοπός των ταξιδιών του ήταν αρχικά η λύση του Ομηρικού ζητήματος και για τον λόγο αυτό ταξίδεψε στην Ιθάκη και στη χερσόνησο της Τρωάδας.

⁴⁹ Προφανώς, ο Ληκ επιχειρεί μια οριενταλιστικού τύπου αποδόμηση της οθωμανικής διοίκησης, αναφέροντας, ίσως, επιλεκτικά τα κακώς κείμενα και δίνοντας έτσι μια ζοφερή εικόνα των συνθηκών διαβίωσης των Ελλήνων, αλλά και της κακοδιοίκησης των οθωμανικών αρχών. Η εικόνα αυτή είναι συμβατή με τα αναθεωρημένα αγγλικά συμφέροντα στην περιοχή, μέσα στα πλαίσια του γεωστρατηγικού δόγματος της επικείμενης κατάρρευσης του «Μεγάλου Ασθενούς» και της επίλυσης του «Ανατολικού ζητήματος», μέρος του οποίου ήδη είχε αρχίσει να γίνεται ο ελλαδικός χώρος με τους πληθυσμούς του.

Το 1803 ο Gell βρίσκεται στα Ιόνια Νησιά ως μέλος διπλωματικής αποστολής· το ταξίδι του στην Πελοπόννησο, μαζί με τον αρχαιολόγο Edward Dodwell, θα δώσει υλικό για πολλές μεταγενέστερες εκδόσεις, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η *Αφήγηση ενός ταξιδιού στον Μωρέα* (1812). Ο περιηγητής αποτυπώνει τις εμπειρίες του από τις πολυάριθμες επισκέψεις του στην περιοχή σε διάστημα είκοσι ετών. Ο Gell επισκέπτεται αρχικά τη Μεθώνη και το Ναυαρίνο. Από εκεί συνεχίζει στους Γαργαλιάνους, στα Φιλιατρά, στην Αρκαδία, το Σιδηρόκαστρο, τη Φιγάλεια (Παύλιτσα) της Ηλείας, τις Βάσσεις, την Ανδρίτσαινα, την Καρύταινα, την Τριπολιτσά, τη Μεγαλόπολη, την Καλαμάτα και τη Μάνη. Στη συνέχεια διασχίζει την κοιλάδα του Ευρώτα, επισκέπτεται τον Μυστρά, το Σκλαβοχώριο, όπου καταγράφει σπαράγματα επιγραφών που σώζονται στις εκκλησίες της περιοχής, το Άργος, το Ναύπλιο και την Ύδρα.

Το 1812 επισκέφθηκε για τελευταία φορά την ελληνική Ανατολή, συμμετέχοντας σε αποστολή της Εταιρείας των Dilettanti. Οι προσωπικότητες των W.M. Leake, Ed. Dodwell και Lord Byron επισκίασαν τελικά τον Gell, που, ενώ υπήρξε ειλικρινής φιλέλληνας, δεν δίστασε να ασκήσει αυστηρή κριτική στους Έλληνες κατά τα πρώτα έτη της Ελληνικής Επανάστασης (1823).

Καθώς κίνητρο για τη συγγραφή του βιβλίου αποτελούσε η παράκληση μίας γυναίκας προς τον συγγραφέα να προσφέρει «κάτι άλλο πέρα από τους ανιαρούς χάρτες και μετρήσεις του» (give us anything but your dull maps and measures), ο Gell δεν παρέχει λεπτομερείς πληροφορίες για τόπους αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, αλλά καταγράφει τις εντυπώσεις του από τη ζωή των Ελλήνων και των Τούρκων κατοίκων, λίγο πριν ξεσπάσει η Ελληνική Επανάσταση. Ο συγγραφέας παραμένει επιφυλακτικός για τις δυνατότητες επιτυχίας μιας επανάστασης, καθώς στον επίλογο του έργου αναφέρει ότι κάτι τέτοιο θα ήταν «εντελώς ανέφικτο» (*Grecian liberty, I hold [...] to be a thing quite unattainable at the present day*, σελ. 408).

Ο Gell, όπως και άλλοι ομόδρομοί του περιηγητές στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οδοιπόρησε στα ίχνη του Πausανία, κυρίως στην Πελοπόννησο, και τα δημοσιευμένα έργα του έγιναν ένα είδος οδηγού για όλους τους μετέπειτα ξένους ταξιδιώτες, που αναζητούσαν ίχνη της αρχαίας Ελλάδας. Ο Gell περιόδευσε στην Αργολίδα και με τη βοήθεια πληροφοριών από ντόπιους κατοίκους ταύτισε πολλές μυκηναϊκές κυρίως τοποθεσίες, ακολουθώντας πάντα την περιγραφή του κειμένου του Πausανία. Η συγκεκριμένη έκδοση είναι η πρώτη που δημοσίευσε από τα πέντε συνολικά έργα του, που κυκλοφόρησαν μέχρι το 1827. Στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη φυλάσσονται χειρόγραφες

σημειώσεις και ημερολόγιά του. Απεβίωσε στις 4 Φεβρουαρίου 1836 στη Νάπολη και ενταφιάστηκε στο εκεί προτεσταντικό κοιμητήριο.

ii. Παραθέματα

**ITINERARY
OF
THE MOREA:

BEING
A DESCRIPTION
OF
THE ROUTES OF THAT PENINSULA.**

By **SIR WILLIAM GELL,**
M.A. F.R.S. F.S.A.

LONDON:

PRINTED FOR RODWELL AND MARTIN,
(SUCCESSORS TO MR. FAULDER)
NEW BOND STREET,
By S.HAMILTON, WEYBRIDGE, SURREY.

1817

1. Page x

It has been asserted, that we are now so well acquainted with Greece, that an apology is required for any work on that country. This might be true, if any one of the critics who have enjoyed this

2. age xi

imaginary triumph over those who have travelled in Greece had even heard the names of the towns and villages of the Morea.

3. Page xii

In the orthography of names, the several different methods of spelling have been generally given, and the ancient and modern appellations have been often indiscriminately used, when well ascertained. The modern names, as well as the ancient, are frequently expressive of some local peculiarity; and as no two persons write them alike, while some of studiously spell them wrong, in order to make a difference, where none exists, between the ancient and modern Greek, it is better that a traveller should be accustomed to the several methods.

4. Page xiii

There are many words which it will be necessary for every traveller to learn, being in perpetual use for the most ordinary objects, and often compounded with proper names. On this account, an explanation of those most frequently occurring is here given:---

5. Page xiv

Romaic, Roman, a name assumed by the Greeks.

Hellenic, ancient Greek.

Katabathron, pronounced by the Greeks Katavottra,

Teke, a Turkish chapel.

Tchiflik, Chifflik, a Turkish villa.

6. Page 3

PATRAS, called by the Italians Patrasso, and by the natives Patra, has a population of about 10,000 souls. The Turkish governor has the title of Vaivode, and there are resident consuls of the principal European states. The trade consists chiefly in currants and skins. The city, which is the see of a Greek Metropolitan, is situated on an agreeable eminence, projecting from Mount Boidia, the ancient Panachaicon and is surrounded by vineyards.

7. Page 20

Enter Tricala, or Trikkala. The town consists of about 400 houses. The Greek family of Notara, which was formerly of the first dignity, resides here in some degree of splendour and opulence, surrounded by its dependants. The Notaras have also a house at Corinth, where they are not so hospitable as at Tricala. The family still maintains its superiority

both in riches and education; and, by retirement to the wintry climate of Mt. Zyria, they live a tolerably independent life. Xylokastro is distant about 4 hours, owing to the badness of the road. The situation of Pellene is known to the inhabitants; and colonel Leak visited it below Tricala, upon a rock.

8. Page 34

The Lallioties are an Albanian tribe of Mahometans, and have taken possession of the district by force. The town is situated on a high plain, between Mt. Olonos and the Alpheus. They have a bad character among the Greeks, but seem brave and hospitable.

9. Page 35

Pretty village of Phloka. The inhabitants, who are all Turks, are very civil to strangers. They are chiefly apostate Christians, and some of them preserve their original names, as Mustapha Johannes, Ali Anastasio, &c. Antilalla, or OLYMPIA, is about 35 minutes distant.

10. Page 51

Having proceeded by a bad road from the fountain in the Greek village of Navarino, l. a ruined tower, r. a fountain, The port l.

11. Page 52

Gargagliano, a large Greek village overlooking a plain, and Prote to the West. The houses are good, and the situation, which is lofty, is much embellished by many cypresses.

12. Page 53

Pass a tittle bridge over a ravine, after an ascent from the lower Greek village of Navarino. The fort of Neokastro r. and Mt. St. Nicolo.

13. Page 54

[a] Agatchu, a Turkish village, l. Beyond it a villa.

[b] Greek village of Mothone, or Modon, with a pretty kiosk and garden of the Bey l. E. of Modon, about 2700 paces from the city, is a place called Palaio Mothone, where are the vestiges of a city, with a citadel, and a few marbles. It is difficult to determine the date of the ruins. A river runs half round it. The fortress of Modon is Venetian, and is entered by a

bridge. There is an Aga of the janissaries here, and a little port; but ships often anchor at the opposite island of Sapienza.

The plain E. of Modon is fertile, and abounds in olives. In the Greek town live several vice-consuls of foreign nations. The Turkish town is falling to decay. Modon is about 7 miles from Neocastro.

14. Page 95

Leondari is a little town, governed by a Turkish waiwode. The mosque was once a Greek church.

The situation is commanding, and terminates the chain of Mt. Taygetus on the north. In the area of a modern castle, in ruins, above the town, are the remains of several chapels;

15. Page 181

Nauplia is the best built city of the Morea, and the nominal residence of the pacha. It is situated on a rocky point, on which are many remains of the ancient wall. The port is excellent, and very defensible; the fortifications, though neglected, are in better condition than is usual among the Turks. On an island off the point is also a small castle. Above the city, at the summit of a very lofty rock, is the fortress Palamedi, reputed impregnable, but it is not unassailable from the east. The Turks pronounce the name Napli, and Anapli: the Italians have given it the name of Napoli: the Greeks, pronouncing the *u* as a *v*, say Navplia.

16. Page 224

Agiani Cheranio, a Greek village, and church.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Το επίθετο *greek* εμφανίζεται σε 7 περιπτώσεις [5, 7, 10, 11, 12, 13, 16], ενώ το αντίστοιχο εθνωνυμικό κύριο όνομα *Greek* σε 4 περιπτώσεις [5, 7, 8, 15]. Από γεωγραφικής άποψης, στα παραθ. 1, 2 παρουσιάζεται μια αρκετά μεγαλύτερη εικόνα για τη γεωγραφική έκταση της «Ελλάδας» [*Greece*], της οποίας μέρος αποτελεί ο *Μοριάς*.

Όπως και άλλοι περιηγητές, ο Τζελλ αποπειράται συγκρίσεις του ντόπιου πληθυσμού με την αρχαιότητα στα παραθ. 3, 5, όπου εστιάζει κυρίως σε θέματα εθνωνυμικής ονοματολογίας (Romaic, Romans = Greeks, ancient Greece/modern Greece) και γλωσσικής συνέχειας, την οποία υποστηρίζει και αποδέχεται με μικρές διαφορές στην προφορά και στην ορθογραφία. Μάλιστα χρησιμοποιείται ο όρος *modern* [*modern names, modern appellations, ancient/modern greek*], ενώ ο όρος *hellenic/ancient* υποδηλώνει το αρχαιοελληνικό, το παλαιότερης ή αρχαίας προέλευσης. Ειδικότερα στο θέμα της ελληνικής γλώσσας [3, 4, 5, 15], σχολιάζει την (νεο)ελληνική προφορά σε σχέση με την αρχαία, καταγράφει νεοελληνικές λέξεις της καθημερινότητας και διαχωρίζει την ελληνική γλώσσα από την τουρκική (5).

Αναγνωρίζει σε μία περίπτωση τις ελληνικές αρχές διοίκησης (7) [*Greek family of Notara... [...] Tricala...*] και σε 6 παραθέματα [5, 6, 8, 9, 13, 15] καθίσταται σαφές και διακριτός ο διαχωρισμός σε εθνικές πληθυσμιακές ομάδες, με τους όρους *Romaic/Romans* (= Greeks), *Greeks*, *Turks*, *Albanians* (of Albanian tribe), *Mahometans* [Μωαμεθανοί]. Ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά στους Λαλλιώτες [*Lallioties*], τους οποίους εντάσσει στο αλβανικό έθνος και οι οποίοι δεν είναι αποδεκτοί «ανάμεσα στους Έλληνες» [*They have a bad character among the Greeks*] (8). Σε αυτήν την αναφορά παρατηρούμε ότι οι Λαλλιώτες, αν και φυλετικό υποσύνολο της αλβανικής φυλής (*albanian tribe*), εν τούτοις εντάσσονται στους Έλληνες, χωρίς να διευκρινίζεται εάν πρόκειται για σχηματική ενοποίηση (όπου το όνομα «Έλληνες» αποτελεί κυρίως πολιτική ομάδα, το *millet* των Ρωμιών – χριστιανών) ή για έκφραση φυλετικής υπερσύνδεσης (Έλληνες – Αλβανοί – Λαλλιώτες ως ισοδύναμα σκέλη μιας ομοεθνίας) ή θρησκευτικής (με χριστιανικά, κοινά χαρακτηριστικά). Για τη θρησκεία, εξάλλου, και την ταύτιση με εθνικά χαρακτηριστικά (ελληνικά κυρίως), υπάρχουν αναφορές στα παραθ. 6, 8, 9, 14, 16, όπου έχουμε *Greek Metropolitan* (6), *Mahometans* (8), *greek church* (16), αλλά και η αναφορά στο παράθ. 9 για την περίπτωση του χωριού *Phloka*, όπου οι κάτοικοι είναι «αποστάτες» πρώην χριστιανοί, που έχουν κρατήσει ως δεύτερα τα παλαιά τους ελληνικά χριστιανικά ονόματα [*They are chiefly apostate Christians, and some of them preserve their original names, as Mustapha Johannes, Ali Anastasio, &c.*].

Τέλος, στοιχεία απογραφής πληθυσμού υπάρχουν σε 8 περιπτώσεις [6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 16] στην αριθμητική κλίμακα [άτομα – σπίτια – χωριά], κατά τα οποία εμφανίζονται οι εθνοτικοί όροι *Turks*, *Greeks*, *Lallioties*, *Turks (apostate christians)*.

h. Villamont de, Seigneur (1589)

i. Βιογραφικό σημείωμα

Υπήρξε ταξιδιώτης των ανατολικών χωρών. Σε ηλικία 30 ετών, το 1588, φεύγει από τη Βρετάνη (βορειοδυτική Γαλλία), πηγαίνει στο Παρίσι, στη Λυών, στην Ιταλία και παίρνει από τον Πάπα της Ρώμης άδεια να επισκεφθεί τους Αγίους Τόπους. Αναχωρεί από τη Βενετία στις 19 Απριλίου 1589 με έξι ακόμη προσκυνητές και φτάνει στη Γιάφα στις 25 Μαΐου. Επισκέπτεται τους Αγίους Τόπους, τη Συρία, τον Λίβανο. Έπειτα, χωρίς τους συντρόφους του, την Αίγυπτο και άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιστρέφει στη Βενετία τον Ιούλιο του 1590 και μετά στη Γαλλία. Εκεί εκδίδει την περιγραφή του ταξιδιού του. Αυτή η περιγραφή, με τίτλο έκδοσης *Les voyages du Seigneur de Villamont, chevalier de l'ordre de Hierusalem, Gentilhomme du pays de Bretagne*, δημοσιεύθηκε στο Παρίσι το 1595 και μέχρι το 1620 είχε γνωρίσει 26 ακόμη επανεκδόσεις. Μέσα σε τρία βιβλία καλύπτονται η Ιταλία και τα μνημεία της [πρώτο βιβλίο], η Ελλάδα [ο Μοριάς συμπεριλαμβάνεται – *Moree*], η Τουρκία, οι Άγιοι Τόποι, η Ιερουσαλήμ [δεύτερο βιβλίο], ενώ το τρίτο βιβλίο περιέχει τις περιγραφές από τη Συρία, Φοινίκη, Αίγυπτο και άλλες λεπτομέρειες για τις οθωμανικές επαρχίες.

Παρουσιάζονται οι σταθμοί του προκυνηματικού ταξιδιού, με πλήθος σημειώσεων για τους χριστιανούς της Ανατολής και της Αιγύπτου, καθώς και πολλές αναφορές για τη γλωρίδα και την πανίδα αυτών των περιοχών. Επίσης, περιγράφονται τα αρχαία μνημεία, στοιχεία υλικού πολιτισμού, ενθύμια από χριστιανούς και άλλες παρατηρήσεις, με μία γλωσσική προσέγγιση άμεση και ουσιαστική, χαρακτηριστικά που καθιστούν το έργο του σημαντικό περιηγητικό κείμενο⁵⁰.

ii. Παραθέματα

LES
VOYAGES
DV SEIGNEVR
DE V1LLAMONT,
diuisez en trois Liures.

⁵⁰ Τα βιογραφικά στοιχεία αντλήθηκαν από το εγκυκλοπαιδικό έργο αναφοράς *Dictionnaire des orientalistes de langue française*, σελ. 961 [λήμμα: *VILLAMONT (1558 – 1628)*, επιμέλεια: Lucette Valensi], και μεταφέρθηκαν από τα γαλλικά του πρωτοτύπου στα ελληνικά με τη βοήθεια λεξικού [Βλ. κεφ. III.c].

1. Page 256

Il y auoit plusieurs personnes de diuerses nations de la noue, sçauoir Gentils-hommes & marchans Venitiens (qurauoient fait apporter espinettes, luts, cistres, & autres instrumens, au son desquels nous passions souvent le temps) Florentins, Lombards, Armeniens, Leuantins, Cipriens, Candiots,

Maronnités, Soriens, Georgiens, Grecs, Mores, Perses & Turcs, & deux Religieux dont l'un etait Caldean de l' Ordre de S.Anthoine, & l' autre Perse ,de sorte qu'estions beaucoup de nations estranges assemblees en ceste noue, de laquelle estoir patron vn Gentil hommeVenitien appellé Candido de Barbary, duquel nous receusmes toutes courtoisies, & bon traitement.

2. AV SECOND est amplement traite de la Sclauonie, Grece, Turquie, Moree, Cephalonie, Candie, Chypre, Hierusalem, & de tous le saints lieux ou nostre Seigneur Iesus Christ a fait de miracles: Auec la croyance des Chrestiens Grecs, Armeniens, Syriens, Georgiens, Abyssins, & autres Chrestiens de l'Asie & Affrique.

3. Page 273

d'entreprendre de faire vn pont pour passer d'Italie en Grece, considerant le peu d'espace qu'il y auoit de l'un à l'autre.

4. Page 275

fromens, vins, builles, cedres, oranges, & toutes autres sortes de fruits excellens, & est habitee de Chrestiens Grecs,

5. Page 277

Et combien qu'elle soit vn peu montueuse, neantmoins elle est tres-fertile en froments, vins de maluoisie & muscadets, raisins de Corinthe, oliuiers, lins, chairs, fromages, miel, fruits, bois de pin, & eau douce, de toutes lesquelles choses les habitans d'icelle, qui sont tous Grecs,

6. Page 280

Et toutes ces prouinces ensemble font quasi vn rond qui est cireuy de goulfes & mers presque tout autour, sinon en vn seul petit destroit ou Istme de deux mille de large, qui ioint l' Achaye & Athenes à la Moree ou Peloponeze. Et d'autant qu'il donne grand empeschement à la nauigation, plusieurs Roys & Empereurs l'ont voulu faire tailler, afin d'auoir moyen de nauiguer d'une mer à autre par tout le pays de Grece. Le premier desquels sur le Roy Demetrius, puis Iules Cesar & Neron, finalement le grand Turc a present,

7. Page 281

Au lieu où estoient ces bestes rauissantes il y a maintenant des pauvres Caloyers Religieux Grecs, qui vivent de pain d'orge & de poisson, ne beuant autre chose que de l'eau, & lors qu'ils apperçoient quelques vaisseaux Turquesques, ils se retirent en vne tour moitié ruinée, & au contraire quand ils voyent les naues Chrestiennes, ils viennent en des perites barquettes leur damander l'aumosne.

8. Page 304

Le Dimanche matin quatorziesme May, leretournay en terre pour ouvr la sainte Liturgie (que les Latins appellent Messe) celebree par vn Prestre Grec, à raison qu'il ne s'en trouuoit de Latins. Laquelle estant finie rencontray les Turcs qui alloient à leur mosquee, qui est deux fois aussi grande que l'Eglise des Chrestiens, & bastie d'une mesme façon: Mais nul Chrestien n'est si hardy l'entrer dedans, s'il ne veut estre bruslé & renier Iesus Christ.

9. Page 310

[a] Mais de bonne fortune le iour & la nuict estant passe arriua à nostre nauire le mardy matin feiziesme May, vne petite fregatte gouvernee par Chrestiens Grecs, en laquelle y auoit vn Turc & deux lanissaires, où nous entrasmes, & royans les gens de dedans preparez de faire le voyage

[b] en ceste fregatte qui parloient Italien, Grec, Moresque, Arabesque & Turquesque. Ainsi qu'il se trouue peu de Chrestiens en leuans qui ne parlent pour le moins, Grec, Moresque, Turquesque & vn peu Italien, & par ce moyen nous espargnions la course d'un lanissaire ou Dragoman, qu'il eut salu prendre à laffa.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Το επόθετο *grec* εμφανίζεται μία φορά [7], ενώ το εθωνυμικό *Grec(s)* σε 8 περιπτώσεις [1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9]. Στα παραθ. 2, 3, 6 εμφανίζεται ο γεωγραφικός όρος *Grece*, από τα οποία εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο Βιλλαμόντ αντιλαμβάνεται την Ελλάδα ως διακριτή γεωγραφική διάσταση εκατέρωθεν του Ισθμού της Κορίνθου, με το Ιόνιο πέλαγος ως φυσικό σύνορο, αλλά τη διαχωρίζει από τον Μοριά. Συγκεκριμένα, στο παράθ. 2, σε ένα παρατακτικό σχήμα, εν μέσω άλλων, περιλαμβάνει τις γεωγραφικές ονομασίες *Σκλαβονία* (σ.σ. Σλαβία ή χώρα των Σλάβων), *Ελλάδα*, *Τουρκία*, *Μοριάς*, *Κεφαλληνία*, *Κρήτη*, *Κύπρο...*, καταδεικνύοντας με σαφήνεια, ότι εκτός της Κεφαλληνίας και των μεγάλων νήσων της Κρήτης και της Κύπρου, εξαιρεί από τη γεωγραφική συμπερίληψη της Ελλάδας και τον Μοριά. Στο παράθ. 6, όμως, θεωρεί τον Ισθμό ως *το διαχωριστικό σύνορο για όλη την Ελλάδα*. Γενικά, δεν διευκρινίζεται με ασφάλεια η γεωγραφική του προσέγγιση για τον όρο *Ελλάδα [Grece]*.

Στη μόνη περίπτωση που αποπειράται να συγκρίνει την παρούσα του πραγματικότητα με το ιστορικό παρελθόν [6], εμμέσως θεωρεί ιστορικά συνεχή τη δραστηριοποίηση στην περιοχή (χωρίς όμως να υπεισέρχεται σε εθνοτικές ή πολιτισμικές αναλύσεις) και δίνει ένα χρονικό φάσμα κατάκτησης από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή (ελληνιστικά χρόνια) έως τον «Μεγάλο Τούρκο». Υπάρχουν δύο αναφορές στην ελληνική γλώσσα [8, 9], όπου αναφέρεται η εκκλησιαστική τελετή της λειτουργίας με την ελληνική ακουστική μεταγραφή της με λατινικούς χαρακτήρες [*liturgie*] και αναφέρονται τα Ελληνικά [*grec*] ως μία εκ των γλωσσών της αυτοκρατορίας και της εποχής, μαζί με τα ιταλικά, μαυριτανικά, αραβικά, τουρκικά [*qui parloient Italien, Grec, Moresque, Arabesque & Turquesque*].

Παρομοίως, εμφανίζονται εθνοτικές ονομασίες πληθυσμιακών ομάδων, που διαχωρίζονται από τους «Έλληνες» σε 6 περιπτώσεις [1, 2, 4, 7, 8, 9]. Έτσι έχουμε *Βενετούς*, *Φλωρεντίνους*, *Λομβαρδούς*, *Αρμενίους*, *Κρητικούς*, *Γεωργιανούς*, *Μαρονίτες*, *Σύριους*, *Μαυριτανούς*, *Πέρσες*, *Τούρκους*, *Έλληνες*, τους οποίους αποκαλεί ως *έθνη [nations]* ο Βιλλαμόντ (1), αναφέρεται συχνά στους *Έλληνες χριστιανούς [Chrestiens Grecs]*, τους οποίους διαχωρίζει από τους υπόλοιπους χριστιανούς (άρα θεωρεί τους Έλληνες τμήμα των χριστιανών υπηκόων) [*Chrestiens Grecs, Armeniens, Syriens, Georgiens, Abyssins, & autres Chrestiens de l'Asie & Affrique*], ενώ, και αυτός, διαχωρίζει τους γενιτσάρους από τους Τούρκους (9) [*vn Turc & deux lanissaires*]. Χαρακτηριστικό είναι ότι απουσιάζει ο όρος *ottoman*. Ο διαχωρισμός των εθωνυμίων με

βάση θρησκευτικά κριτήρια είναι εμφανής στις περιγραφές του Βιλλαμόντ, καθώς διαχωρίζει πλήρως τις εθνικές ομάδες των χριστιανών, που προαναφέραμε, θεωρεί επί συνόλω τους *Έλληνες* χριστιανούς και τους *Τούρκους* μουσουλμάνους, όπως φαίνεται από τα παραθέματα [7, 8], στα οποία οι Τούρκοι έχουν τζαμιά (άρα μουσουλμάνοι συλλήβδην), ενώ υπάρχει αντιθετική διάκριση ανάμεσα στα *τουρκικά* πλοία και τα *χριστιανικά*. Αντιστοίχως, ο χριστιανικός μοναχισμός φαίνεται να ενέχει και να ταυτίζεται αμφιδρόμως με το ελληνικό στοιχείο [7, 8], όπου υπάρχουν αναφορές για *Έλληνες καλόγερους* [*Caloyers Religieux Grecs*], *Έλληνα ιερέα* [*Prestre Grec*] και αναφέρεται στη χριστιανική λειτουργία με την ελληνική της ονομασία με μεταγραφή σε λατινικούς χαρακτήρες [*liturgie*].

Στοιχεία απογραφής δίνει σε δύο παραθέματα [4,5], όπου αναφέρεται στους κατοίκους της Πελοποννήσου, οι οποίοι είναι *Έλληνες χριστιανοί* [*Chrestiens Grecs*]. Τέλος, δεν προβαίνει σε κατηγορίες εναντίον των Τούρκων, παρά μόνο σε μία περίπτωση [8], στην οποία σχολιάζει τον φόβο των χριστιανών (δεν διευκρινίζει απαραίτητα αν πρόκειται για Έλληνες] να εισέλθουν σε τουρκικό τζαμί, το οποίο μάλιστα ως κτήριο είναι πιο επιβλητικό από τις χριστιανικές εκκλησίες.

i. Du Loir, Sieur (1639 – 41)

i. Βιογραφικό σημείωμα

Για τη ζωή του Du Loir, ο οποίος ακόμη ζούσε το 1654, δεν γνωρίζουμε πληροφορίες, παρά μόνο αυτές που ο ίδιος μας παρέχει μέσα από την περιγραφή του δικού του ταξιδιού στην Ανατολή. Αναχώρησε από τη Μασσαλία τον Ιούλιο του 1639 και διέμενε στην Κωνσταντινούπολη στην οικία του εκεί Γάλλου πρέσβευς, Jean de la Haye, ο οποίος διετέλεσε πρέσβης από το 1639 έως το 1661 στην Πύλη. Ο Du Loir παρέμεινε 17 μήνες στην Κωνσταντινούπολη, περίοδο κατά την οποία παρευρέθηκε στην ενθρόνιση του Σουλτάνου Ιμπραήμ. Τον Μάρτιο του 1641 φεύγει από την οθωμανική πρωτεύουσα και πραγματοποιεί το ταξίδι της επιστροφής, συνοδευόμενος από τον πρέσβη της Βενετίας, Pietro Foscarini. Η αφήγησή του [*Les voyages du Sieur Du Loir*, 1654] εκδόθηκε στα γαλλικά και στα ιταλικά και αποτελείται από δέκα εκτενείς επιστολές, που είχαν αποδέκτες επιφανείς προσωπικότητες της γαλλικής κυβέρνησης.

Το ενδιαφέρον αυτών των επιστολών δεν έγκειται μόνο στην περιγραφή του δρομολογίου από την Κωνσταντινούπολη και στις παρατηρήσεις του συγγραφέα πάνω στα ήθη και στα έθιμα των πληθυσμών, αλλά και στη μεταγραφή σε λατινικούς χαρακτήρες οθωμανικών και αραβικών κειμένων. Πρόκειται για σημαντικό έργο, που περιγράφει, εκτός των άλλων, πολιτικά γεγονότα, από έναν συγγραφέα φιλομαθή και φιλοπερίεργο, γνώστη της τουρκικής γλώσσας, ο οποίος συνέβαλε τα μέγιστα στον πλουτισμό των γνώσεων των συγχρόνων του για την αυτοκρατορία του «Μεγάλου Κυρίου [Grand Seigneur]⁵¹.

ii. Παραθέματα

VOYAGE

DV SIEVR

DV LOIR

CONTENV EN PLVSIEVRS

Lettres écrites du Leuant, avec plusieurs
particularités qui n'ont point encoré
esté remarquées touchant là Grece,
& la domination du Grand Seigneur,
la Religion & les moeurs de les
Suiets

A PARIS

Chez FRANCOIS CLOVZIER au Palais,
en la Gallerie des Prisonniers, proche la Chancellerie.

M. DC. LIV.

1. Page 166

Naturellement ils sont bons, & il ne faut pas dire que le climat les rende tels, puis que les Grecs naissent dans le mesme pays, avec des inclinations si différentes, qu'ils n'ont retenu

⁵¹ Τα βιογραφικά στοιχεία αντλήθηκαν από το εγκυκλοπαιδικό έργο αναφοράς *Dictionnaire des orientalistes de langue française*, σελ. 348 [λήμμα: *Du Loir (xvii siecle)*, επιμέλεια: Elisabetta Borromeo], και μεταφέρθηκαν από τα γαλλικά του πρωτοτύπου στα ελληνικά με τη βοήθεια λεξικού [Βλ. κεφ. III.c].

de leurs ancestres que les mauvaises qualitez: à sçauoir, la fourberie, la perfidie & la vanité. Les Turcs au contraire, font particulièrement profession de sincerité & de modestie & & si vous en exceptez les courtisans qui presque tous, & par tout sont esclaves de l'ambition & de l'auarice, la simplicité & la candeur regnent chez eux avec vne franchise sans pareille.

2. Page 303

Ce mot d'Arnautes vous arrestera sans doute, & vous serez estonné qu'il y ait des peuples dans la Grece qui vous soient inconnus. Cette sorte de gens pourtant fait auourd'huy vne grande partie de ses habitans, & pour augmenter vostre estonnementie vous diray, que nonobstant la captiuité dans laquelle elle gemit, ce sont les seuls hommes qui conseruent plus inuiolablement cette liberté, dont elle s'est tant piquée, & pour qui elle a tant fair & tant soustenu de guerres. Ils sont respandus parles campagnes de la Grèce, & se disent Chrestiens, mais ils ne sçauent pourtant rien de nostre religion que le nom,& n'en pratiquent aucun exercice que le signe de la Croix. Je ne sçay d'où ce peuple tire son origine, & bien qu'on les appelle aussi Albanois, ie ne crois pas qu'ils viennent d'Alba-

3. Page 304

nie: mais il est aisé auoir qu'ils sont estrangers. Outre la langue du paysils en ont vne qui leur est particuliere & que d'autres qu'eux n'apprennent iamais. Leur habit est différent de celui des Grecs, il ressemble plutost au vestement des paysans de France, & sur la teste qu'ils ont rase, ils portent vn Chapeau gris blanc & pointu, qui est si petit qu'à peine en couure-t'il le sommet: mais la plus remarquable différence est, ce me semble celle de leurs personnes; ils sont plus grands & plus robustes que les Grecs. Ils demeurent ordinairement ensemble, comme dans vn Cloistre ou chaque ménage a sa petite chambre.

4. Page 329

pour enterrer ses entrailles dans vne Eglisé de Religieuses Grecques, dediée à la Vierge, & pour embauser son corps qu'il fallut embaler secretement comme de la marchandise, afin qu'on le pust emporter, autrement ny les voituriers, ny les Galeres n'auroient pas voulu s'en charger à cause du scrupule qu'ils font de porter vn corps mort.

5. Page 331

mais nous ne trouuâmes rien qu'une preuve de l'ignorance grossière des Chrétiens du pays dont certainement

6. Page 332

L'erreur & la superstition vous étonneront.

7. Page 338

Au sortir de Megare, nous passâmes une petite montagne pleine de bocages, & après, au lieu d'aller par le grand chemin que prenoient les armées des Grecs sur la montagne Gerania, pour aller de la Bœotie à l'Isthme de Corinthe nos guides nous menerent au riuage de la Mer au dessus du port des Megariens appelé *Nisea*, ou on nous dit qu'il y a encore un reste de vieille tour, & quelques habitants.

8. Page 340

[a] L' Isthme est une petite colline pierreuse qui est large environ de dix mille. & nous vîmes en la montant, un reste de fondement de la muraille que les Grecs appelloient Hexamile,

[b] Le Duc de la Morée Constantin, la fit rebastir pour s'opposer à Amurat II, qui l'emporta du premier assaut, & fit un horrible carnage des Grecs qui avoient entrepris de luy en disputer le passage, & peu de temps après les Vénitiens en l'an mil quatre cents cinquante trois, la restaurèrent pour résister à Mahmut Lieutenant de Mehemet II.

On voit encore au dessus de l'Isthme un reste de bastiment qui est au lieu où il falloit que fust autre fois ce célèbre Temple de Neptune proche duquel se célébroient tous les cinquans, les jeux Isthmiens où assistoient tous les peuples de la Grèce.

9. Page 347

Lepante nous parut assez grande, elle est bastie sur le penchant de la Montagne qui est au riuage de l'autre côté du Golfe, à qui elle a donné le nom, depuis cette fameuse bataille des Turcs avec les Chrétiens.

10. Page 348

Dès nous fûmes coucher à Patras aux seuls habitants de laquelle, Auguste avoit permis de vivre en liberté. Cette Ville est encore assez grande, &

11. Page 353

le cap de Chiarenza, que les anciens appelloient *Araxus* iusques à celui de Castel Tornese autre fois Chelonata est encor aujourd'huy remply de belles maisons de Turcs.

Nous lisons qu'autre fois les Grecs auoient cette Prouince en si grande vénération qu'ils la conseruoient tousiours de la fureur des armes, & il semble qu' aujourd'huy les Turcs ayent eu le mesme respect.

12. Page 354

Aussi sont - ils tousiours fur leurs gardes, & ils vont tellement armez qu'il ne leur marque plus que deux petites coulevrines fur les espaules, pour auoir vn attirail de guerre complet. Ils ne sont iamaís sans semissette de mailles, ils ne vont point la nuit sans auoir vn pot de fer en teste, & à toute heure vous trouuerez autour de la ceinture de leur haut de chausses pour le moins autant de Pistolets & de poignards qu'on y porte d'eguilletes en France, & de plus pour parer les coups, ils ont encore vne targue qui les couure depuis les pieds iusques à la teste.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Το επίθετο *grec* εμφανίζεται μία φορά [4] ενώ το αντίστοιχο εθνωνυμικό στα παραθέματα [1, 3, 7, 8a+b, 11] και η *Ελλάδα* ως γεωγραφική οντότητα στα παραθέματα [1, 2, 5, 8b], στα οποία, όμως, δεν δίνονται γεωγραφικά όρια, αλλά μάλλον μια χωροχρονική – ιστορική διάσταση του όρου *Grece*, που εξαρτάται περισσότερο από την ελληνοφωνία ή ελληνική εθνοτική καταγωγή των ντόπιων κατοίκων. Οποσδήποτε, πάντως, η Πελοπόννησος περιλαμβάνεται μέσα στη γεωγραφικά προσδιοριζόμενη ως «*Ελλάδα*».

Επιχειρείται σύγκριση με την αρχαιότητα [1, 8, 7, 11], στα οποία σχολιάζεται η διαρκής κατοίκηση από τους *Έλληνες* της *Ελλάδας* (αποδέχεται τη φυλετική τους συνέχεια), αναφέρεται στα ελληνικά φύλα που διαχρονικά πέρασαν από την περιοχή, συνδέει το βυζαντινό παρελθόν (ύστερη περίοδο κατάκτησης της κυρίως Ελλάδας από τους Οθωμανούς) με το ελληνικό στοιχείο, περιγράφοντας την *τρομερή σφαγή των Ελλήνων* της Πελοποννήσου (είναι και το μόνο σημείο, για το οποίο έμμεσα εναντιώνεται στις οθωμανικές πρακτικές διοίκησης) μετά από την οθωμανική κατάκτηση [*horrible carnage des Grecs*, 8] και προσεγγίζει τους «*Έλληνες*» ως ενιαία ιστορική πληθυσμιακή

υπόσταση, από τα αρχαία χρόνια έως τις μέρες του, καθώς χρησιμοποιεί το *Grecs*, καθολικά, για αρχαίους, ανατολικορωμαίους – βυζαντινούς και νεώτερους Έλληνες, όπως διαφαίνεται και από το παράθ. 7, στο οποίο αναφέρεται στα στρατεύματα των Ελλήνων [*les armées des Grecs*] (λογικά των αρχαίων Ελλήνων).

Σχετικά με τη γλώσσα, στα παραθέματα [3, 8a, 11] αναφέρεται σε αρχαία και νεοελληνικά τοπωνύμια [Εξαμίλιον, Άραξος – *Hexamile, Araxus*], ενώ σχολιάζει την παράξενη γλώσσα των Αρναούτηδων, τους οποίους αποφεύγει να τους καταγάγει εθνικά.

Με εξαίρεση την έμμεση δήλωση συμπάθειας για τη σφαγή των Ελλήνων της Πελοποννήσου [8b], καταφέρεται εναντίον του ελληνικού στοιχείου με αρνητικούς αξιολογικούς χαρακτηρισμούς στα παραθ. [1, 5, 6], στα οποία περιγράφονται τα μελανά στοιχεία του χαρακτήρα των προγόνων τους, που μόνο αυτά οι νεώτεροι Έλληνες κληρονόμησαν [*δόλο, απιστία, ματαιοδοξία*], η αμάθειά τους και η γενική τους άγνοια επί παντός επιστητού, αλλά και η δεισιδαιμονία τους, η οποία «θα σας κατέπληττε» [*la superstition vous estonneront*]. Συγκρίνοντάς τους, μάλιστα, με άλλες εθνοτικές ομάδες [1, 2, 3], προκύπτει ότι οι Έλληνες έχουν τα ως άνω αναφερόμενα αρνητικά χαρακτηριστικά, εν αντιθέσει με τους Τούρκους, οι οποίοι είναι *ειλικρινείς, μετριοφρονες, απλοί, με αθωότητα* [1], ή τους Αρναούτηδες, οι οποίοι έχουν διαφορετικό ιματισμό από τους Έλληνες, διαφορετική γλώσσα, δεν τους θεωρεί Αλβανούς, αγαπούν ως υπέρτατο αγαθό την ελευθερία και πολεμούν γι' αυτήν και είναι πιο μεγαλόσωμοι και εύρωστοι από τους Έλληνες [2, 3]. Διαχωρίζονται οι τελευταίοι από άλλες εθνοτικές ομάδες, αλλά και οι Έλληνες από αυτές, στα παραθέματα [1, 2, 3, 4, 8, 9, 11], στα οποία εμφανίζονται οι εθνικές ονομασίες *Grecs, Turcs, Arnauts, Albanois* [Έλληνες, Τούρκοι, Αρναούτηδες, Αλβανοί], αλλά και μία ετεροειδής σημασιολογική αντίθεση με το εννοιολογικό ζεύγος *Τούρκοι – Χριστιανοί* στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου [*bataille des Turcs avec les Chrestiens*], όπου καθίσταται σαφής η ταύτιση Τούρκων – Οθωμανικού κράτους – Ισλάμ και συλλήβδην οι Δυτικοί Σύμμαχοι της *Sacra Lega* θεωρούνται χριστιανοί. Τέλος, σχετικά με τη θρησκεία και την εθνική ταύτιση, στα παραθ. [2, 4, 5] οι Αρναούτηδες αυτοαποκαλούνται *χριστιανοί*, αλλά δεν τους θεωρεί Έλληνες, λόγω ελλιπούς γνώσης του χριστιανικού τυπικού (δείκτης ελληνικότητας για εκείνη την εποχή, εξ όσων συμπεραίνονται από την αφήγηση), διαφορών στη γλώσσα, ήθη, έθιμα, ενώ στο παράθ. 4 αναφέρονται τα *ελληνικά μοναστήρια* αφιερωμένα στη λατρεία της Παρθένου (Παναγίας) [*Religieuses Grecques, dediée à la Vierge*] και στο 5 αναφέρεται στους Χριστιανούς που κατοικούν τη χώρα.

j. Brue Benjamin (1715)

i. Βιογραφικό σημείωμα⁵²

Είναι ελάχιστα τα βιογραφικά στοιχεία που γνωρίζουμε για τον Μπέντζαμιν Μπρούι. Κατ' ουσίαν χρησιμοποιούμε τα στοιχεία που ο ίδιος περιγράφει για τον εαυτό του μέσα από το κείμενό του. Σύμφωνα με τη διπλωματική αλληλογραφία του καιρού του, ήδη στην ηλικία των 30 ετών ήταν στην υπηρεσία του Σουλτάνου ως μεταφραστής – διερμηνέας από τα γαλλικά στα τουρκικά. Από το 1710, που ευρισκόταν στο Παρίσι, του ανατέθηκε από τη γαλλική κυβέρνηση διπλωματική αποστολή αντικατάστασης του Γάλλου Πρέσβευς στην Κωνσταντινούπολη, M. de Ferriol, επειδή οι εκτιμήσεις των ανωτέρων του ήταν ότι κινδύνευαν τα γαλλικά συμφέροντα στην Ανατολή. Ο τελευταίος αντικαταστάθηκε, όμως ο Μπρούι δεν έκανε καλή εντύπωση στον επόμενο απεσταλμένο της Γαλλίας στην Πύλη (για τη θέση του Πρέσβευς προφανώς), τον Κόμη ντε Αλλέρ, με τον οποίο ήρθε σε προστριβή. Ωστόσο, διατήρησε την ιδιότητα του διερμηνέα του Σουλτάνου (ακολουθώντας και τον Μεγάλο Βεζύρη στην εκστρατεία ανακατάληψης της Πελοποννήσου, πιθανότατα και με την κρυφή ιδιότητα του στρατιωτικού παρατηρητή, όπως συμπεραίνεται από το περιεχόμενο του ημερολογίου του), ενώ φαίνεται, ακόμη, να είχε άριστες σχέσεις με τη Δούκισσα του Μαΐην, τη Δούκισσα της Βουργουνδίας και τον οίκο των Αρουέτ, οι οποίοι ήταν οι πάτρονές του. Επίσης, διετέλεσε επί σειρά ετών διευθυντής στην Εταιρεία της Σενεγάλης.

Το ημερολόγιο της εκστρατείας του 1715 είναι ένα σημαντικότατο περιηγητικό κείμενο, μέσα στο οποίο δίνονται πολλές και μοναδικές πληροφορίες για πολλά οικονομικά ζητήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και για τη στρατιωτική της οργάνωση, δεδομένου ότι παρουσιάζονται λεπτομερείς κατάλογοι με τα στρατεύματα, αριθμούς στρατευσίμων κατά εθνικότητες, στρατιωτική τάξη, σώμα, όπλο, λεπτομέρειες για τους αντιπάλους (Βενετούς και άλλους συμμάχους τους) κ.λπ., παρέχοντας πολύτιμη ενημέρωση για έναν τόσο νευραλγικό τομέα οργάνωσης ενός κράτους εκείνης της εποχής, όπως ο οργανωμένος τακτικός στρατός του.

⁵² Τα βιογραφικά στοιχεία υπάρχουν στον πρόλογο της έκδοσης του ημερολογίου της εκστρατείας του 1715, από όπου και τα παραθέματα που ακολουθούν.

ii. Παραθέματα

1. Page 8

Ils ajoutèrent que cette forteresse étoit depuis trois cents quatre-vingts ans sous la domination de la République de Venise. Le Grand Vesir ratifia la capitulation, dont les principaux articles étoient que les Latins et les Grecs exerceraient librement leur rit et que tous les habitans seroient exempts de payer aucun droit pendant deux années; mais les deux députez en ont esté exemptés pour toute leur vie; de plus, le Grand Vesir leur fit donner á chacun dix sequins de gratification et mille écus au Selam Agassi.

2. Page 9

[a] Le 16e, Yussouf Pacha partit aussi, ayant esté choisi pour commander l'avant-garde de l'armée du Grand Vesir.

Le 17e, l'Aga des Janissaires se mit en marche; le 18e, les Gebegis, et le 19e, les Toptzis le suivirent.

Le 18e, on amena au camp de Thebes un espion, grec de nation, qui avoit été pris à Negrepont; il dit que le Général Delfino étoit arrivé le 8 de ce mois de join à un port qui est à deux lieues de Napoli de Romanie, avec sept vaisseaux et dix galères

[b] Qu'il avoit ouï dire qu'il n'y avoit que mille hommes de garnison dans Napoli et trois cents au mont Palamida, de sorte que la garnison de cette place, suivant le récit de ce Grec, n'auroit dû être que de trois mille quatre cents hommes, y compris le secours.

3. Page 12

[a] Ce Général marquoit au Provediteur que la nouvelle qu'il luy avoit mandée que l'armée navale des Turcs avoit quelque dessein sur L'isle de Tine méritoit confirmation,

[b] Il luy marquoit aussi de l'avertir de tout ce qui pourroit venir á sa connoissance, et surtout, disoit-il, dez que l'armée navale des Turcs paroîtra sur le cap Colonne, faites-le moy sçavoir en toute diligence.

[c] et que cela étoit encore cause que le Grand Vesir n'estoit pas venu du côté de la Morée et que les troupes ottomanes n'estoient pas si nombreuses. Il paroissoit aussi par ces mêmes lettres que ce Général comptoit sur la bravoure des Grecs de la Morée, car il recommandoit au Général Bon d'empêcher que les partis des Grecs ne s'exposassent trop, ajoûtant qu'il devoit, avec de bonnes manières, arrester leur trop d'ardeur. Le reste des lettres estoit en chiffres, mais elles prouvoient pourtant manifestement que ce que l'espion

grec avoit dit étoit faux, et que ce Général n'avoit point esté du côté de Napoli de Romanie.

4. Page 19

[a] Le Grand Vesir fit ramasser autant qu'il fut possible les soldats et officiers vénitiens, mais on rendit presque tous les habitans grecs, hommes, femmes et enfans. Ce même jour, les Janissaires du Caire arrivèrent au camp.

[b] Le 4e juillet on apprit des habitans grecs de Corinthe que M. Jacques Minetto (I), Provediteur général de cette place, avait péri dans le tumulte, et qu'il avait fait couper la tête à un Grec qui portoit la barbe, et qu'il l'avoit faite jetter hors des murailles de la place, parce qu'il avoit esté surpris avec une requeste que les Grecs écrivoient au Grand Vesir pour lui représenter qu'ils avoient esté forcés par le Provediteur de s'enfermer dans la place, et pour le prier de vouloir les regarder comme fidelles sujets de la Porte. Ce qui fait croire que cette tête étoit cell-là même que les Janissaires avoient apporté au Grand Vesir, d'autant plus que l'on sçavoit d'ailleurs qu'il n'estoit péri aucun de ceux qui étoient dans la place par les feudes Turcs.

5. Page 31

[a] Il fit aussi défense à tous chretiens, juifs et autres non Turcs, d'acheter aucun esclave sous peine de la vie. M. Balbi gouverneur du château de Mer, suivit l'exemple de la ville, et il arbora aussi le pavillon blanc et ouvrit les portes, c'est-à-dire que les troupes ottomanes se rendirent maîtres du mont, Palamida,

[b] Il y a eu environ huit mille Turcs de tuez et environ six mille blessez au siège de cette place; on

n'en doit pas attribuer le succès à la conduite des généraux ottomans:

6. Page 38

Ce même jour, il arriva au camp deux Evesques et plusieurs Grecs, tous Maïnotes, députez de la haute et basse Maïne, qui forment ensemble une espèce de République, pour se soumettre à la porte et demander sa protection: aprez que le Grand Vesir la leur eut accordée, ils le supplièrent de vouloir envoyer quelques officiers avec eux pour leur remettre tout ce qui pourroit se trouver dans les forts de Kelefa et de Zamata situés dans la Maïne sur le golfe de Coron.

7. Page 39

Le 6e, on passa un défilé assez difficile d'environ deux heures de chemin, d'où l'on descendit dans une plaine qu'on appelle Vrousti, bordée de montagnes, et apres deux heures de marche on campa auprez d'un petit marais à trois quarts de lieue d'une source d'eau qu'on appelle Marmaria, à cause de quelques morceaux de marbre qu'il y a tout auprez. Là, il vint quelques Grecs de Coron et des environs de Modon, qui dirent que le 2e aout le Provediteur de Coron avoit abandonné cette place apres avoir fait sauter une partie des murailles et ruiné presque toutes les maisons, et qu'il s'estoit retiré à Modon avec la garnison, sur la nouvelle qu'il avoit eu que les troupes ottomanes s'approchoient vers ce côte là.

8. Page 40

[a] voyt auprez de ce bourg les ruines d'un vieux château. Ces trois petits ruisseaux se jettent dans la rivière Ropheo, ainsi appelée par les Grecs et que les géographes nomment Alpheus.

[b] Le 8e, on passa quelques montagnes couvertes de chênes qui forment ensuite un défilé très-étroit et très-difficile qu'on appelle Makri-Plagi; on mit trois heures à faire tout ce trajet. C'est ce même défilé que M. Delfino, Capitaine général, et M. Vincenzo Pasta, Provediteur de Modon, voulaient que les Grecs de la Morée vinssent, défendre pour en empêcher le passage à l'armée ottomane, ainsi qu'ils les en avoient sollicités par des manifestes qu'ils avoient envoyé par toute la Morée apres la prise de Corinthe.

9. Page 56

Les conditions que le Grand Vesir avoit accordé aux Recteurs étoient qu'eux et la garnison vénitienne seroient transportez avec généralement tous leurs effets à Corfou ou à tel endroit dépendant de la République de Venise qu'ils voudroient, et que tous les Grecs qui étoient restés dans cette place seroient

10. Page 57

[a] faits esclaves et leurs biens confisquez. Les femmes et enfans des Grecs qui étoient sortis de cette place pendant que le Grand Vesir étoit sous Napoli de Romanie sont demeurez libres, et ce ministre leur a fait rendre leurs effets dont les Recteurs s'estoient saisis.

[b] Le 13e, le Grand Vesir partit du camp d' Elos pour retourner à Constantinople. Le 19e, on exposa au

11. Page 61

[a] Centaines de Grecs, et qu'on avoit trouvé dans la place environ 95 pièces de canons.

[b] Ce Général lui écrivoit qu'estant campé à Vohnitzza, sur le golfe de Venise, a quatre lieues de Sainte- Maure, on vint l'avertir que les Vénitiens avoient abandonné cette place, et qu'on y avoit trouvé sept canons et deux mortiers de fer; que les Albanais ayant apperceu quelques Esclavons, qui estoient venus sur le rivage de cette isle avec des chaloupes pour faire le coup de fusil, ils les avoient chargez et en avoient tué bon nombre en les poursuivant bien avant dans la mer.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Το εθνωνύμιο *Grec(s)* εμφανίζεται σε 15 παραθέματα [1, 2a+b, 3c, 4a+b, 5a+b, 6, 7, 8a+b, 9, 10a, 11a], ενώ ο γεωγραφικός όρος *Grece* απουσιάζει εντελώς, με μόνη γεωγραφική αναφορά το *Napoli de Romanie* [Ναύπλιο – είναι γνωστό ότι η ευρύτερη περιοχή της Πελοποννήσου – Ρούμελης και βορειότερα ακόμη, λεγόταν και Ρωμανία, ήδη από τα ύστερα βυζαντινά χρόνια – 2a, 3c, 10a]. Αναφέρεται σε κάποιες νεοελληνικές λέξεις με αρχαία προέλευση [8a+b], όπως ο ποταμός *Ropheo* [*appelée par les Grecs et que les géographes nomment Alpheus* (που οι έλληνες ονομάζουν Ροφέο και οι γεωγράφοι Αλφειό)], χωρίς να εμβαθύνει σε θέματα γλώσσας, καθώς το κείμενό του είναι στρατιωτικό ημερολόγιο κυρίως. Εκφράζεται θετικά για τους Έλληνες στο παράθ. 3c, όπου εξαιρεί τη γενναιότητά τους και την πολεμική τόλμη των κατοίκων του Ναυπλίου και γενικώς του Μοριά, ενώ στη Μάνη αναγνωρίζει μια ιδιότυπη μορφή τοπικής αυτόνομης διοίκησης, ένα είδος ελληνικής δημοκρατίας της Μάνης [οι οποίοι (Μανιάτες) ...*forment ensemble une espèce de République...*(6)].

Ο εθνοτικός διαχωρισμός και η διάκριση των εθνικών ονομασιών φαίνονται στα παραθ. [1, 2, 3a+b, 4a+b, 5a+b, 6, 7, 8, 11b]. Έχουμε *Έλληνες* [*Grecs*], *Latins*, *Turcs*, *Janissaires*, *Έλληνες* του Μορέως (3c), *Έλληνες* της Κορώνης (7), *Έλληνες Μανιάτες* (6), *Έλληνες* κατοίκους (4a), *Βενετούς* αξιωματικούς, *Αλβανούς*, ενώ για την οθωμανική στατιωτική δύναμη ξηράς και θαλάσσης, χρησιμοποιούνται παράλληλα (και εδώ, όπως και σε άλλους περιηγητές) οι όροι *Τουρκικός στόλος* (...*l'armée navale des Turcs...* [3a, 3b]), *οθωμανικά στρατεύματα* (...*les troupes ottomannes...*, ... *l'armée ottomanne...* [5a,

8b]), αλλά και *Τούρκοι* στρατιώτες (...*huit mille Turcs*... – 8.000 Τούρκοι [5b]). Σχετικά με τη θρησκεία εν σχέσει με το ελληνικό στοιχείο, υπάρχουν αναφορές σε μόλις 3 περιπτώσεις [5a, 6, 10a], στις οποίες περιγράφονται οι αμυνόμενοι που μάχονται μαζί με τους Βενετούς και είναι Χριστιανοί, Εβραίοι και όχι Τούρκοι (= μη Χριστιανοί ή Εβραίοι, άρα οι Τούρκοι ταυτίζονται με το Ισλάμ) [*Il fit aussi défense à tous chretiens, juifs et autres non Turcs*...], αναφέρεται η πρεσβεία των δύο Επισκόπων από τη Μάνη και αρκετών ακόμη Ελλήνων Μανιατών (= χριστιανών, άρα ταυτίζεται και εδώ η εθνοτική καταγωγή με θρησκευτικές πεποιθήσεις), ενώ στο 10a περιγράφεται η τύχη των Ελλήνων και των γυναικοπαίδων τους μετά το πέρας της πολιορκίας και της κατάληψης του Ναυπλίου [δήμευση υπαρχόντων και μετατροπή τους σε σκλάβους, εκτός από αυτούς που είχαν προλάβει να απομακρυνθούν από την περιοχή], δεδομένα που με σαφήνεια καθιστούν αυτούς μη μουσουλμάνους και προφανώς χριστιανούς, άρα ταυτισμένους εθνοτικά και θρησκευτικά. Ακόμη δίνει κάποια γενικά στοιχεία απογραφής πληθυσμού [1, 4a+b, 5a, 6, 7, 8b] αναφερόμενος στους Έλληνες κατοίκους της Μάνης, του Μορέως, του Ναυπλίου, της Κορώνης.

Αναφέρεται στο *ελληνικό έθνος*, την *ελληνική εθνικότητα* του κατασκόπου [*grec de nation*, 2a], ενώ, τέλος, στα παραθέματα 4b και 6 περιγράφεται το γραπτό αίτημα πολλών Ελλήνων της Πελοποννήσου να τεθούν υπό την προστασία του Μεγάλου Βεζύρη, δηλώνοντας πολιτική πίστη και υποταγή στην Πύλη (γεγονός που εξόργισε τον Βενετό Προβλεπτή), αλλά και το αντίστοιχο αίτημα της μανιάτικης πρεσβείας για τον ίδιο λόγο.

k. Choiseul – Gouffier, Marie Gabriel Florent Auguste de (1776 – 85)

i. Βιογραφικό σημείωμα

Ο Γάλλος ευγενής, περιηγητής και διπλωμάτης Marie-Gabriel-Florent-Auguste κόμης Choiseul-Gouffier (1752-1817) γεννήθηκε στο Παρίσι και μαθήτευσε πλάι στον περίφημο Ελληνολάτρη και ακαδημαϊκό abbé Barthélemy, συγγραφέα του περίφημου ιστορικού λογοτεχνήματος “*Le Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*”. Ωστόσο, στην Ευρώπη την περίοδο αυτή είχαν ήδη καλλιεργηθεί και αναπτυχθεί οι αρχαιογνωστικές έρευνες και η νέα αντίληψη, που ευνοούσε τη γνωριμία του αρχαίου κόσμου, όχι μόνο διά μέσου της ανάγνωσης των κειμένων, αλλά και με τη δυνατότητα της γνώσης του παρελθόντος με την επί τόπου παρουσία. Έτσι, σε ηλικία μόλις 24 ετών (1776), ο

Choiseul-Gouffier ξεκινάει από την Τουλώνα, με τη φρεγάτα *Atalante*, για το πρώτο του ταξίδι στην Ελλάδα, με στόχο, αφενός την αποτύπωση των αρχαίων μνημείων και, αφετέρου, την περιγραφή του τρόπου ζωής των νεότερων Ελλήνων. Καρπός του πρώτου δωδεκάμηνου αυτού ταξιδιού είναι η δημοσίευση (1782) του πρώτου τόμου από το πόνημα *Voyage pittoresque de la Grèce*. Το έργο περιλαμβάνει τριακόσιες έντεκα χαλκογραφίες, που συνοδεύονται από επεξηγηματικά κείμενα, καθώς κι έναν πρόλογο με έντονα φιλελληνικό χαρακτήρα.

Το 1784 ο Choiseul-Gouffier εξελέγη μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας και διορίστηκε από τον Λουδοβίκο 16^ο πρέσβης της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη, όπου έφθασε τον Ιούλιο του 1785. Πραγματοποιεί, λοιπόν, ένα δεύτερο ταξίδι στην Ανατολή, αυτή τη φορά ως διπλωματικός απεσταλμένος του Γάλλου μονάρχη στην Υψηλή Πύλη. Αρχαιολόγοι, ζωγράφοι, σχεδιαστές, αστρονόμοι, χαράκτες και πολλοί άλλοι επιστήμονες, που είτε τον συνόδευαν είτε τους ανέθεσε αποστολές ο Choiseul-Gouffier, επιδόθηκαν σε μια πολύμοχθη αναζήτηση στην ηπειρωτική και νησιωτική Έλλάδα, που κράτησε χρόνια. Ωστόσο, από τη νέα του θέση, του εκπροσώπου της Γαλλίας, πολλές φορές, για λόγους διπλωματικούς, μεταστρέφει τις απόψεις του για τους Έλληνες.

Το δεύτερο έτος της Γαλλικής Επανάστασης, μετά από απόφαση του Επαναστατικού Δικαστηρίου, ο Λουδοβίκος 16^{ος} διέταξε την ανάκληση του Choiseul-Gouffier και τη μετάθεσή του στη γαλλική πρεσβεία του Λονδίνου. Ως φιλοβασιλικός, ο Choiseul-Gouffier αρνήθηκε να υπακούσει, παραιτήθηκε και βρήκε καταφύγιο στη Ρωσία, όπου παρέμεινε στην αυλή της Αικατερίνης Β', για μια περίπου δεκαετία (1793-1802), κατέχοντας τον τίτλο του διευθυντή της Ακαδημίας των Τεχνών και των Αυτοκρατορικών Βιβλιοθηκών της Ρωσίας. Στη Γαλλία επέστρεψε μόνο μετά την Παλινόρθωση, καταλαμβάνοντας το αξίωμα του υπουργού, ως μέλος της Βουλής των Ομοτίμων. Έχτισε το σπίτι του κατά το πρότυπο του Ερεχθείου, διετέλεσε πρόεδρος στο «Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο» – μυστική προεπαναστατική οργάνωση – και δημοσίευσε στα 1809 τον δεύτερο τόμο του έργου του. Ο Choiseul-Gouffier πέθανε το 1817, πριν προφτάσει να ολοκληρώσει τον τρίτο τόμο, ο οποίος κυκλοφόρησε στα 1822. Στο τελευταίο αυτό μέρος, την επιστασία ανέλαβαν εξ ολοκλήρου ο Barbié du Bocage και ο Letronne, καθώς ο τόμος αυτός είναι κυρίως αφιερωμένος στην τοπογραφία, τα μνημεία, τα ευρήματα, τις επιγραφές και τα νομίσματα από την περιοχή της Τρωάδας. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφενός είχε στήσει ένα ολόκληρο επιτελείο από συνεργάτες, αρχιτέκτονες, αρχαιολόγους, σχεδιαστές, λογίους για την ολοκλήρωση των αποτυπώσεων και σχεδίων των περιηγήσεών του και

αφετέρου είχε συστηματικά οργανώσει πάμπολλες αποστολές για την πρόσκτηση, τη συσκευασία και τη μεταφορά μεγάλου αριθμού αρχαιοτήτων, κυρίως από την Αθήνα και την ευρύτερή της περιοχή. Η πλούσια αρχαιολογική του συλλογή πουλήθηκε στο Λούβρο και σε ιδιώτες.

Πολυσυζητημένη από τους σύγχρονους ερευνητές η προσωπικότητα του Choiseul-Gouffier, καθώς από τη μία πλευρά θεωρείται ένθερμος θαυμαστής του αρχαίου ελληνικού μεγαλείου, που εξυμνεί καθετί του αρχαίου πολιτισμού, ενώ από την άλλη, κατά τη διάρκεια της πολιτικής του σταδιοδρομίας, μεταστρέφεται βαθμιαία σε αυστηρό κριτή των Νεοελλήνων, προκειμένου να διασφαλίσει την ισορροπία των διπλωματικών σχέσεων ανάμεσα στην Υψηλή Πύλη, τη Γαλλία και τις άλλες δυνάμεις. Η μεταστροφή του αυτή αντανakλάται και στην επανέκδοση του έργου, στα 1842, μετά τον θάνατό του, οπότε και ο τίτλος έχει διαφοροποιηθεί σε “Voyage pittoresque dans l’empire Ottoman, en Grèce”. Παρ’ όλα αυτά, ο Γάλλος ευπατρίδης, συγκροτημένος διπλωμάτης πλέον μετά το δεύτερό του ταξίδι (1784-1792), παρέδωσε ένα πολύτομο έργο, που προδίδει πολύπλευρο ταλέντο με αρχαιολογικά ενδιαφέροντα, φιλοπεριέργεια, κριτικό πνεύμα και καλλιτεχνικό αισθητήριο. Εκτός από το σημαντικότερο περιηγητικό του έργο, ο Choiseul-Gouffier αποδείχτηκε και ικανότατος διπλωμάτης. Εκπλήρωσε ως πρέσβης του Λουδοβίκου 16^{ου} τον σκοπό του, καθόσον πέτυχε, μεταξύ άλλων, στο τέλος της μακροχρόνιας φιλίας Γαλλίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την προσθήκη δέκα άρθρων στις Διομολογήσεις, που ρύθμιζαν τη γαλλική ναυσιπλοΐα στη Μαύρη Θάλασσα.

Το πρωτότυπο και ανεπανάληπτο αυτό έργο, σταθμός στην εξέλιξη της περιηγητικής γραμματείας, επηρέασε όλες τις μετέπειτα εκδόσεις, τα θέματα των χαρακτηριστικών αντιγράφων και χρησιμοποιήθηκαν για να εικονογραφήσουν άλλα ταξιδιωτικά έργα και μέχρι σήμερα οι απεικονίσεις, κυρίως αυτές με θέματα από τη νησιωτική Ελλάδα, παραμένουν οι πιο δημοφιλείς και γνωστές. Ο Choiseul-Gouffier στο επιβλητικό του έργο εξέφρασε μ’ έναν νέο και πρωτότυπο τρόπο το αρχαιόφιλο και το νέο φιλελληνικό πνεύμα της εποχής του – διστακτικό ακόμα γύρω από τις διαδικασίες της αφύπνισης του ελληνικού εθνικού στοιχείου.

ii. Παραθέματα

1. Σελ. 49

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Όταν άφηνα το Παρίσι για να επισκεφθώ την Ελλάδα, το μόνο που ήθελα ήταν να ικανοποιήσω το πάθος της νιότης μου για τις ονομαστές περιοχές της αρχαιότητας.

2. Σελ. 52

[a] Μην έχοντας δικά μου φώτα, είχα ίσως εκείνα του αιώνα μου, αφού με τον χρόνο και την προσπάθεια καταλήγουμε να τα αποκτήσουμε· εκείνο όμως που, και σ' αυτήν την υπόθεση, μου έλειπε πάντοτε, είναι το απαραίτητο ταλέντο για να περιγράψω σωστά την σύγχρονη Ελλάδα και προπάντων για να μιλήσω επάξια για την αρχαία Ελλάδα, γι' αυτή τη χώρα που υπήρξε ταυτόχρονα λίκνο της ελευθερίας και πατρίδα των αρετών και των τεχνών.

[b] Με το απόθεμα αυτών των λιγότερο ή περισσότερο μεγαλεπίβολων ιδεών έφτασα στην Ελλάδα.

[c] Μάταια διάβασα εκατό φορές την περιγραφή της οικτρής κατάστασης στην οποία είχε περιέλθει η Ελλάδα...

3. Σελ. 53

[a] ...και δεν μπορούσα να συνηθίσω στην ιδέα ότι μόνο πάνω σε ερείπια θα ξανάβρισκα την λαμπρότητα αυτών των τόσο ονομαστών τόπων. Αγανακτούσα μ' αυτή την παράλογη μανία που μπόρεσε να καταστρέψει τόσα ωραία μνημεία και ξεχνούσα ότι η θρησκεία των Τούρκων, διαποτίζοντας την χονδροειδή αμάθειά τους, τους όριζε ως δεισιδαιμονικό καθήκον την θραύση των αγαλμάτων και την καταστροφή των πινάκων.

[b] ...μου φαινόταν ότι σε ολόκληρη την Ελλάδα θα έπρεπε να αποδίδεται από όλα τα έθνη ο ίδιος θρησκευτικός σεβασμός και το ίδιο προνόμιο, με το οποίο αυτή είχε τιμήσει το λίκνο του θεού των τεχνών.

Τις πρώτες αυτές απογοητεύσεις τις διαδέχτηκε γρήγορα ένα ακόμη πιο επώδυνο συναίσθημα που το προκαλούσε η ταπεινωτική κατάσταση στην οποία είχαν περιπέσει οι απόγονοι αυτών των τόσο σπουδαίων ανδρών. Πώς να βλέπουμε δίχως αγανάκτηση τον ηλίθιο Μουσουλμάνο, στηριγμένο στα ερείπια της Αθήνας ή της Σπάρτης, να επιβάλλει ανενόχλητος τον φόρο της δουλείας σε τόπους, όπου δόθηκαν τόσοι αγώνες, κατά το παρελθόν, απέναντι στην τυραννία. Αυτό είναι πολύ ισχυρό για να το προσπεράσεις αδιάφορος. Αναζήτησα έτσι, μέσα στον ξεπεσμό που απλωνόταν μπροστά μου, την διάγνωση κάποιων κληρονομικών γνωρισμάτων στον χαρακτήρα των Ελλήνων, όπως θα αναζητούσα το χνάρι ενός αρχαίου επιγράμματος κάτω απο την διάβρωση που το σκεπάζει και το κατατρώγει. Περισυνέλεξα, με καθε προσοχή και ενδιαφέρον, τα

δείγματα διάνοιας, δραστηριότητας και θάρρους, τα οποία τυχαία συναντούσα στο διάβα μου. Σ' αυτές τις φευγαλέες στιγμές βιαιότητας, που γεννιούνται καμμιά φορά μέσα στην καταπίεση, την καθημερινή συμπεριφορά των κατοίκων, ακόμα και ανάμεσα στις διαπροσωπικές τους διενέξεις, μου άρεσε να ξαναβρίσκω μερικά ίχνη απο την παλιά ισχύ των Ελλήνων. Μάλιστα την αναζητούσα υπομένοντας όλες τις αντιξοότητες και τους κινδύνους πού μπορεί να διατρέξει ένας ταξιδιώτης. Με άλλα λόγια ήμουν διατεθειμένος να τους συγχωρήσω την αγριότητα, δεν μπορούσα όμως να τους συγχωρήσω την ευτέλεια.

[c] Σ' έναν άλλο λαό θα με καταλάμβανε σίγουρα ένα αίσθημα οίκτου για ανθρώπους καταπιεσμένους από την βία και σκυφτούς μπροστά στην τυραννία. Τούτοι όμως οι υποτελείς δεν ήταν μόνο άνθρωποι αλλά και απόγονοι των Ελλήνων και ο σεβασμός μου για το όνομά τους όξυνε στα μάτια μου την κατάπτωσή τους. Το ωραίο αυτό όνομα ατιμασμένο, τόση δόξα ταπεινωμένη, παραμερίζοντας την ευσπλαχνία που εμπνέει μια δυστυχία χωρίς

4. Σελ. 54

[a] όνειδος, με έκαναν να εξεγείρομαι περισσότερο εναντίον της δειλίας και της αχρειότητάς τους, γι' αυτό και το ίδιο το ενδιαφέρον που μου ενέπνεαν, με οδηγούσε στο να τους κρίνω με υπερβολική αυστηρότητα. Δεν σκεφτόμουν καθόλου να επικαλεστώ την συρροή των αιτίων, την αλληλουχία των ολέθριων περιστάσεων που τους έπληξαν και που θα μπορούσαν να τους έχουν εξοντώσει παντελώς.

[b] Εδώ, τα πάντα χωρίζουν τα δύο έθνη: θρησκεία, ήθη, έθιμα, όλα συγκρούονται, όλα αλληλομάχονται αδιάκοπα. Γι' αυτό και από εκείνη την εποχή οι προσπάθειές τους να βγουν απο την δουλεία υπήρξαν συχνότερες και περισσότερες. Αυτό νιώθω υποχρεωμένος να το διακηρύξω απέναντι στην περιφρόνηση που τους δείχνουν και την οποία παραλίγο να συμμεριστώ κι εγώ ο ίδιος.

[c] Από αυτή την άποψη οι Έλληνες, που ανυπομονούν να αποτινάξουν τον ζυγό που τους συνθλίβει, ξαναγίνονται ενδιαφέροντες.

[d] Είναι λίγο το ότι, τέσσερις αιώνες μετά, εξακολουθούν να μισούν τους κατακτητές όσο και την πρώτη μέρα, έχουν εξεγερθεί μύριες φορές και είναι πάντα πρόθυμοι να εξεγερθούν και πάλι.

5. Σελ. 55

[a] έκτοτε, ο χαρακτήρας τους υπήρξε ένα μείγμα δόλου, χαμέρπειας, βαρβαρισμού και δεισδαιμονίας. Το πνεύμα τους, εκφυλισμένο σε καταποσσύνη, έφερε στις θρησκευτικές διαμάχες την μεταφυσική. Αυτό το σχολαστικό πείσμα, ανάμεικτο με τις παραφορές του φανατισμού, που έμοιαζε να οξύνεται με τις κακοτυχίες της αυτοκρατορίας, βύθισε την Ελλάδα στο έσχατο σημείο κατάπτωσης και έκανε την ιστορία της έναν ιστό εγκλημάτων και πανουργιών.

[b] Σ' αυτή την άκρα κατάπτωση είχε εκπέσει η αυτοκρατορία την εποχή της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης και μπορούμε να πούμε ότι οι ατυχίες, που υποδούλωσαν τους Έλληνες στους Μουσουλμάνους, δεν πρόσθεσαν τίποτα στην κατάπτωσή τους. Από πολύ καιρό δούλοι της φαυλότητάς τους, πιο πολύ απ' όσο στους ηγεμόνες τους, είχαν προσθέσει σ' αυτήν την καταισχύνη να αρέσκονται στην δουλεία τους. Σκλάβοι των Τούρκων τώρα, τους αποστρέφονται κι αυτό είναι ένα βήμα προς την ελευθερία.

6. Σελ. 56

[a] Ας το πούμε με παρρησία, υπάρχουν ακόμη στην Ελλάδα κάποιοι άνδρες ικανοί να ξαναθυμίσουν τους προγόνους τους.

[b] ...και η πολεμική ορμή αυτών των λαών ήταν τέτοια, ώστε, καθώς αναζητούσαν παντού τον πόλεμο, τους συναντάμε μέχρι και στη δική μας ιστορία, ενώ υπό την ονομασία Αλβανοί είναι παρόντες σε όλο τον δέκατο έκτο αιώνα, τόσο στην Γαλλία όσο και στην Ιταλία, μετέχοντας στη δόξα και στη συμφορά των όπλων μας. Υπάρχει στην Ελλάδα κι ένα άλλο έθνος ακόμη πιο ενδιαφέρον, που η καταγωγή του αφυπνίζει μεγαλύτερες ιδέες: είναι οι απόγονοι των αρχαίων Σπαρτιατών, γνωστοί σήμερα στην Ανατολή με το όνομα Μανιάτες. Εκεί, πάνω στο όρος Ταΰγετος, αρματωμένοι για

7. Σελ. 57

[a] την κοινή υπόθεση, ρωμαλέοι, λιτοδίαιτοι, ακατανίκητοι και ελεύθεροι, όπως τον καιρό του Λυκούργου, υπερασπίζονται, με επιτυχία, εναντίον των Τούρκων αυτή την ελευθερία που είχαν διατηρήσει απέναντι σε όλες τις προσπάθειες της ρωμαϊκής ισχύος.

[b] Μόνο οι κάτοικοι αυτών των βουνών αξίζει να λέγονται Έλληνες και μπορούν να υποδείξουν και στους άλλους την τιμή να είναι αντάξιοι του ονόματος αυτού. Μόνο απ' αυτούς θα μπορούσαν να περιμένουν οι Ρώσσοι αληθινή βοήθεια στην εκστρατεία τους στον Μοριά, αν βεβαίως είχαν φέρει εκεί δυνάμεις που να αναλογούσαν στη σημασία αυτής της επιχείρησης.

[c] Καμιά συμφωνία, καμιά συνεννόηση μεταξύ Ρώσων και Ελλήνων, ούτε μεταξύ των διαφόρων αρχηγών των τελευταίων δεν υπήρξε...

[d] Το τίμημα αυτής της απεισκευσίας ήταν ο θάνατος εκατό χιλιάδων Ελλήνων, ενώ ολόκληρο το έθνος βίωσε τον μεγαλύτερο φόβο, που είχε αισθανθεί ποτέ, απέναντι στο όργανο που τιμωρεί τους σκλάβους.

8. Σελ. 58

[a] Όλοι εκείνοι θα βιαστούν να μου επισημάνουν τον ξεπεσμό και την αστάθεια των Ελλήνων, χαρακτηριστικά στα οποία συμφωνώ κι εγώ ο ίδιος. Ποιός όμως δεν βλέπει ότι αυτός ο ξεπεσμός οφείλεται σε αίτια που δεν είναι ανυπέρβλητα και των οποίων ακριβώς την εξουδετέρωση προτείνω;

[b] Οι Έλληνες κάτω από έναν ευνοϊκό ουρανό, στο ευτυχέστερο των κλιμάτων, ζωσμένοι από τα φώτα και τις γνώσεις της Ευρώπης, που εύκολα μπορούν να επιστρέψουν σ' αυτούς, οι Έλληνες λοιπόν, έστω και εκφυλισμένοι, δεν θα μπορούσαν να πετύχουν εναντίον των εκφυλισμένων σαν κι αυτούς Τούρκων, αυτό που οι κάτοικοι του τενάγους της Αδριατικής θάλασσας, αδύναμοι και ολιγάριθμοι, κατάφεραν να πετύχουν τότε απέναντι σ' ένα τόσο τρομερό σε μέγεθος και αγριότητα πλήθος βαρβάρων; Είναι αδύνατο δηλαδή να συνενωθούν οι Έλληνες του Μοριά, υπό τους νόμους ενός συνετά συγκροτημένου συνασπισμού, να υποταχθούν σε μια προσωρινή διοίκηση, εν αναμονή μιας καλύτερα συντεταγμένης νομοθεσίας, να κατανοήσουν

9. Σελ. 59

την ανάγκη μιας ομόφωνης συσπείρωσης και να βαδίσουν όλοι μαζί προς την ελευθερία – αυτό το αιώνιο αντικείμενο των πόθων τους;

10. Σελ. 62

[a] Άραγε η Γαλλία θα ξεχάσει ότι, αν είναι κυρίαρχη στη Μεσόγειο, θα μπορεί να μεταφέρει ευκολότερα, μέσω αυτού του δρόμου, όλη την παραγωγή του Βορρά, καθώς και την απαραίτητη ξυλεία για την οικοδόμηση των κτηρίων και την κατασκευή των καταρτιών, η οποία διέρχεται, με τόσους κόπους και τόσες δαπάνες, από τα δάση της Πολωνίας στις όχθες της Βαλτικής, προκειμένου να εφοδιάσει τα ναυπηγεία μας κι αυτό μόνο στην περίπτωση που, για καλή μας τύχη, δεν παρακωλύεται από τους εχθρούς μας, που κυριαρχούν στη Μάγχη και στη Βόρεια Θάλασσα; Πόσα πλεονεκτήματα δεν θα αντλούσε η Γαλλία γέρνοντας προς τη μεριά της την πλάστιγγα αυτού του καινούργιου

εμπορίου! Πόσες καινούργιες αγορές για τα προϊόντα των βιοτεχνιών της θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν, απο την στιγμή που οι ανταλλαγές θα γίνονταν σε μια θάλασσα, της οποίας ήδη διατηρεί, με σίγουρο τρόπο, τον έλεγχο και όπου θα μπορεί να κάνει χρήση των ήδη έτοιμων εγκαταστάσεων που διαθέτει στην Ανατολή!

[b] Ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δυνάμεις, θα επιμερισθεί λοιπόν η κυριαρχία του εμπορίου, η οποία τώρα γέρνει υπέρ ενός αλαζονικού έθνους, που έχει πιστέψει ότι είναι προορισμένο να κυβερνά εσαεί τις θάλασσες·

11. Σελ. 63

Αυτά είναι, πιστεύω, τα ωφέλιμα και αναμφισβήτητα αποτελέσματα που θα διασφαλίσει εσαεί η ύπαρξη ενός ελεύθερου κράτους στο Μοριά, η ανεξαρτησία του οποίου θα έκανε τον Τούρκο τόσο αδύναμο, που θα ήταν υποχρεωμένος να συναινεί σε καθετί που θα απαιτούσαν τα συνενωμένα συμφέροντα των γειτονικών Δυνάμεων, οι οποίες θα έθεταν αυτή την αυτοκρατορία υπό την προστασία τους και θα τη διασφάλιζαν έναντι της ολοκληρωτικής καταστροφής, από την οποία και η ίδια πιστεύει ότι απειλείται.

12. Σελ. 73

[a] Η πόλη της Κορώνης ακολούθησε πάντοτε την μοίρα του Μοριά, ο οποίος υποτάχθηκε διαδοχικά από τους Γάλλους Σταυροφόρους, τους Γενουάτες, τους Ενετούς και τους Τούρκους. Οι Ισπανοί την κατέλαβαν για πολύ λίγο στα 1533, στα 1685 ο Ρωμαίος Έπαρχος Φραντσέσκο Μοροζίνι την ξαναπήρε από τους Τούρκους, για να ξαναπεράσει, τέλος, στα χέρια των Οθωμανών, μαζί με τον υπόλοιπο Μοριά.

Όλα ενέπνεαν τη φρίκη σ' αυτό τον δύστυχο τόπο, όταν αγκυροβόλησα εκεί. Τα πάντα γόγγυζαν από τις ολέθριες συνέπειες του ανηλεούς πολέμου. Η Ελληνική πόλη, ιδιαίτερα καλοχτισμένη κατά το παρελθόν, τώρα πια δεν ήταν παρά ένας σωρός ερειπίων κάτω από την σκιά του κανονιού που υπήρχε στο κάστρο της, ενώ τα περίχωρά της, όπως εξάλλου και όλος ο Μοριάς, είχαν λεηλατηθεί από τις αλβανικές όρδες που ο Σουλτάνος είχε καλέσει, κατά τον τελευταίο πόλεμο, για να απωθήσουν τους Ρώσους και να υποτάξουν τους εξεγερμένους Έλληνες. Μετά την συνθηκολόγηση, οι Αλβανοί στρατιώτες είχαν αρνηθεί να επιστρέψουν στα βουνά τους και αξίωναν να πληρωθούν τα χαράτσια ενός χρόνου που κατέβαλαν επί του Μοριά, όπως τους είχε υποσχεθεί η τουρκική κυβέρνηση, όταν τους κάλεσε να ρημάξουν την ωραιότερη επαρχία της αυτοκρατορίας. Ας ρίξουμε μια γρήγορη ματιά σ' αυτή την εκστρατεία των Ρώσων, οι ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες της οποίας θα αποτελέσουν τμήμα ενός μεγάλου έργου, που

συνθέτει για τους μεταγενέστερους ένας συγγραφέας αντάξιος όλων εκείνων που έγραφαν κατά τις ωραίες ημέρες της Ελλάδας.

[b] Ο ρωσικός στόλος φάνηκε στις γειτονικές ακτές της Κορώνης στις 28 Φεβρουαρίου του 1770 και, μέσα σε λίγο καιρό, τρόμος απλώθηκε στη φρουρά. Ο διοικητής της βρέθηκε σε απόγνωση και σκεφτόταν ήδη να παραδοθεί, πριν πληροφορηθεί αν θα του έκαναν επίθεση. Κι ενώ αυτός εκλιπαρούσε την παρέμβαση του Γάλλου προξένου, οι Μανιάτες (1), που είχαν ξεσηκω-

13. Σελ. 74

θεί από κάποιους Ρώσους αξιωματικούς, βγήκαν από τα όρη τους και κατέκλυσαν τα περίχωρα της Κορώνης.

Με την άφιξη του μικρού στόλου των Ρώσων, οι Μανιάτες απογοητεύτηκαν, καθώς ένιωσαν ότι δεν είχαν λάβει όλη τη βοήθεια σε όπλα και πολεμοφόδια, που τους ήταν αναγκαία. Πολύ λίγοι πήραν τα όπλα, ενώ οι περισσότεροι, βλέποντας ότι δεν μπορούσαν πια να ελπίζουν στην επιτυχία του εγχειρήματος και συνάμα αποθαρρημένοι από τον φόβο ότι δεν μάχονται για την ελευθερία τους, το μόνο που σκέφτηκαν ήταν η λεηλασία και η μεταφορά της λείας στα βουνά.

Παρ' όλα αυτά, ο κόμης Ορλώφ εξακολούθησε την πολιορκία με μερικές εκατοντάδες Σκλαβούνους, Μανιάτες και Έλληνες.

Ο κόμης Ορλώφ αποφάσισε τελικά να λύσει την πολιορκία της Κορώνης, στις 26 Απριλίου 1770. Η τουρκική φρουρά βγήκε από το Κάστρο, αμέσως μόλις είδε τον στόλο να αναχωρεί, και κατέστρεψε ολότελα την Ελληνική πόλη.

14. Σελ. 75

Η Πάτρα ρημάχτηκε αρχικά από τους εξεγερμένους Έλληνες – στους οποίους προστέθηκαν οι κάτοικοι της Ζακύνθου – και κατόπιν από τους Αλβανούς και τους Τούρκους, που έσφαζαν πάνω από χίλιους πεντακόσιους Έλληνες.

Η πόλη του Ναυαρίνου παραδόθηκε, έπειτα από πολιορκία έξι ημερών, σε ένα σώμα Μανιατών υπό τις διαταγές μερικών Ρώσων. Αυτοί, όταν αποβιβάστηκαν στον κόλπο της Κορώνης, σχημάτισαν δύο σώματα, τα οποία αποτελούνταν από όλους τους ξεσηκωμένους Έλληνες, κάτω από τις επιβλητικές ονομασίες Ανατολική και Δυτική Λεγεώνα της Σπάρτης.

15. Σελ.76

[a] Όλη η αξία που επέδειξαν οι Ρώσοι σ' αυτόν τον πόλεμο δεν στάθηκε ικανή να υπερνικήσει τα εμπόδια που πολλαπλασίασε η ανυποταξία των Ελλήνων, η μικρή εμπιστοσύνη που κατάφεραν να τους εμπνεύσουν, καθώς και η αδυναμία να εκπληρώσουν τις υποσχέσεις τους, όπου κι αν βρέθηκαν. Ήταν, εξάλλου, αυτές οι υποσχέσεις, που είχαν οδηγήσει τους Έλληνες σε μια εξέγερση για την οποία, τελικά, τιμωρήθηκαν τόσο σκληρά.

[b] Αυτό το σχέδιο απεικονίζει μια φρουρά Αλβανών, που ο διοικητής της Κορώνης είχε την δειλία να πληρώσει για να τον υπερασπίζονται έναντι των άλλων στρατιωτών του ίδιου έθνους που, όντας διασκορπισμένοι στην ύπαιθρο, έρχονταν και άρπαζαν τους Τούρκους της φρουράς, ακόμα και μέσα στα ίδια τους τα τείχη. Τούτοι οι αγέρωχοι Αλβανοί θα ήταν και σήμερα ήρωες, αν είχαν επικεφαλής τους έναν Σκεντέρμπεη, δεν είναι όμως πια παρά ληστές, που το παρουσιαστικό τους δηλώνει αγριότητα.

[c] Κατάφερα να κάνω το σχέδιο που παρουσιάζω εδώ, με μεγάλη πονηριά. Είναι γνωστό με πόση υπερβολή οι Μουσουλμάνοι τηρούν την επιταγή της θρησκείας τους, που απαγορεύει τις εικόνες. Ένας απ' αυτούς τους λεχρίτες, που για ένα τσεκίνι θα μπορούσε να δολοφονήσει δέκα άτομα, μου απάντησε ότι, για

16. Σελ. 79

όλο το χρυσάφι του κόσμου δεν θα συναινούσε ν' αφήσει να τον σχεδιάσουν κι ότι θα νιώσω μεγάλη φρίκη, όταν όλα τα ανθρωπάκια, που παρήγαγε το μολύβι μου, θα έρχονταν την ημέρα της κρίσεως να μου ζητήσουν πίσω τις ψυχές τους.

Την επόμενη της αναχώρησής μου από την Κορώνη βρεθήκαμε απέναντι στον Κάβο Ματαπά, άλλοτε Promontorium Tenarium. Είναι η άκρη του όρους Ταΰγετος, που επιμηκύνεται στην θάλασσα και σχηματίζει αυτό που σήμερα λέμε il braccio di Maina, πατρίδα αυτών των Μανιατών, από τους οποίους οι Ρώσοι θα μπορούσαν να αντλήσουν μεγάλο όφελος. Πρόκειται για ενδιαφέρον έθνος, όσον αφορά την καταγωγή, το θάρρος του και την αγάπη του για την ελευθερία.

17. Σελ. 93

Ο κεφαλικός φόρος, που στα τούρκικα λέγεται χαράτσι, είναι ο πιο γενικός φόρος, επιβάλλεται στους Έλληνες, τους Εβραίους και τους Αρμένιους υπηκόους. Αυτός ο φόρος αποτελεί για τους κατοίκους που τον αποδίδουν ένα είδος ταπείνωσης, καθώς υποδηλώνει ένα καθεστώς δουλείας. Κάθε κάτοικος που πληρώνει χαράτσι θεωρείται σκλάβος και

αντιμετωπίζεται ως τέτοιος από τους Μουσουλμάνους. Η εν λόγω φορολόγηση δεν θα συνιστούσε αυθαιρεσία, αλλά μετατράπηκε έτσι σιγά – σιγά, από τυράννους που νοίκιαζαν μέρος των εισοδημάτων αυτών σε άλλους και από εκείνους που, συχνά, υποχρέωναν το ίδιο πρόσωπο να πληρώνει δύο φορές. Ένας Έλληνας ποτέ δεν βγαίνει έξω δίχως να κρατά πάνω του το εξοφλητήριό του – ακόμα κι αν κάτι τέτοιο, συχνά, δεν αποτελεί παρά μια ανεπαρκή προφύλαξη απέναντι στην επιτήδεια διάθεση αρπαγής των εισπρακτόρων.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Η χρήση του επιθέτου *grec* συμβαίνει σε δύο περιπτώσεις (12a, 13), ενώ του αντίστοιχου εθνωνυμικού σε 12 [3b+c, 4c, 7b+c+d, 8, 12a, 13, 14, 15a, 17]. Ο γεωγραφικός όρος *Grece* εμφανίζεται σε 7 παραθέματα [1, 2a+b+c, 6a+b, 12a]. Σε αυτά διαφαίνεται ότι ο συγγραφέας αντιλαμβάνεται σαν μια πιο ευρεία γεωγραφική ενότητα την «Ελλάδα», πέραν του Μορέως, όμως μέσα από το κείμενο δεν διευκρινίζονται τα γεωγραφικά όρια, που ο ίδιος ενδεχομένως έθετε για τον γεωγραφικό προσδιορισμό της «Ελλάδας». Ο όρος χρησιμοποιείται με χωροχρονικές και ιστορικές προεκτάσεις, ενίοτε και με αξιολογικά στοιχεία περιγραφής (2c, όπου αναφέρεται στην «οικιτή» κατάσταση της «Ελλάδας»). Φυσικά θεωρεί τμήμα της «Ελλάδας» τον Μοριά και τους Μανιάτες.

Επιχειρεί και αυτός, όπως και άλλοι περιηγητές, τη σύγκριση – σύνδεση με την αρχαιότητα σε 10 περιπτώσεις [1, 2a, 3b+c, 5a+b, 6a+b, 7a+b], όπου αναφέρεται στις ονομαστές περιοχές της αρχαιότητας (σε αντίθεση με τη σύγχρονη ερήμωση) (1), προβαίνει σε έπαινο του αρχαίου ελληνικού κόσμου και αντανάκλαστικά τον μεταφέρει στους σύγχρονους Έλληνες, εμμέσως υποδηλώνοντας την κατ' αυτόν ιστορική τους συνέχεια (2a, 3b), αναφέροντας μάλιστα ότι «σε ολόκληρη την Ελλάδα θα έπρεπε να αποδίδεται από όλα τα έθνη ο ίδιος σεβασμός», συνδέει το αρχαίο παρελθόν με το παρόν μέσα από την προσπάθεια να ανιχνεύσει κληρονομικά χαρακτηριστικά στους σύγχρονους Έλληνες (3b, 3c), ενώ στα παραθ. 4d, 5a, 5b γίνεται σύνδεση με το βυζαντινό παρελθόν των κατοίκων της περιοχής, το οποίο χαρακτηρίζεται ελληνικό, εντάσσοντάς το έτσι οργανικά και αυτό (το βυζαντινό παρελθόν) στο ιστορικό συνεχές των Ελλήνων, όπως το αντιλαμβάνεται ο Γκουφιέ. Κατά βάση θεωρεί τη βυζαντινή αυτοκρατορία «ελληνική» αυτοκρατορία», τους σύγχρονους κατοίκους απογόνους των βυζαντινών Ελλήνων κ.λπ., πιθανότατα επηρεασμένος από διπλωματικά κείμενα, αλλά και ειδικές εκδόσεις και

εγκυκλοπαιδικά λεξικά του μεσαίωνα⁵³, στα οποία ο ρωμαίος αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης εκαλείτο από τους δυτικούς *Rex Graecorum*⁵⁴. Στο 6α πιστεύει ότι οι σύγχρονοι Έλληνες μπορούν να μοιάσουν στους προγόνους τους, στο 6b αποκαλεί τους Μανιάτες απογόνους των αρχαίων Σπαρτιατών, ενώ στο 7b, θεωρεί ότι μόνο αυτοί (οι Μανιάτες) δικαιούνται (λόγω γενναιότητας) να αποκαλούνται «Έλληνες». Για τη δε σύγκριση – σύνδεση με την αρχαία Ελλάδα χρησιμοποιεί τον όρο *modern* (σύγχρονη – αρχαία Ελλάδα, 2a).

Προβαίνει σε θετικούς αξιολογικούς χαρακτηρισμούς στα παραθέματα [2a, 3b, 4c+d, 67a, 7a+b, 16], στα οποία θαυμάζει τους σύγχρονους Έλληνες για τον ξεσηκωμό τους και την *απέχθεια που δείχνουν προς τους Τούρκους επί 4 αιώνες*, επαινεί τους προγόνους τους, θεωρεί ότι τα υπόλοιπα έθνη πρέπει να σταθούν αρωγοί και δείχνει ενδιαφέρον για τις συνθήκες διαβίωσής τους. Ιδιαίτερη εμμονή επιδεικνύει με την περίπτωση των Μανιατών (7a+b, 16), τους οποίους χαρακτηρίζει «ενδιαφέρον έθνος», τους θεωρεί απευθείας απογόνους των Αρχαίων Σπαρτιατών και του Λυκούργου (είναι προφανής η επίδραση του πνεύματος της Αναγέννησης, του Διαφωτισμού, του Ρομαντισμού, του Κλασικισμού, στη σκέψη του Γκουφιέ, ο οποίος προσπαθεί να ανακαλύψει συνδέσμους με την ιδεατή αρχαιότητα με κάθε τρόπο) και εξαίρει το θάρρος τους και την αγάπη για την ελευθερία.

Αρνητικούς χαρακτηρισμούς διατυπώνει σε 6 περιπτώσεις [3b+c, 4a, 5a+b, 8a]. Σχολιάζει την απόλυτη ερήμωση του τοπίου, την ταπείνωση των «Ελλήνων», την αγριότητά τους, τον «ξεπεσμό» τους, δεν συγχωρεί την «ευτέλειά» τους ούτε το γεγονός ότι επέτρεψαν στους εαυτούς τους, παρότι *Έλληνες*, τέτοιον ξεπεσμό και στηλιτεύει την «αχρειότητά» τους και τη «δειλία» τους (παρά τα δικαιολογημένα αίτια κατ' αυτόν, τα οποία, όμως, προσπερνάει). Ωστόσο, στο παράθ. 8a, τις ως άνωθεν κατηγορίες τις δικαιολογεί εν πολλοίς, λόγω των συνθηκών υποτέλειας στο οθωμανικό κράτος (τις οποίες αναφέρει με πολύ μελανά χρώματα, παρακινημένος, ίσως, από τις εγγενείς οριενταλιστικές του τάσεις).

⁵³ Βλ. και *Cyclopaedia: or an Universal Dictionary of arts and sciences*.[...] (E. Chambers, 1741), όπ. παρ.: λήμμα *Heteriarch: Hetaeriarcha, in antiquity, an officer in the Greek Empire* [...]

⁵⁴ Είναι γνωστή η διαμάχη των δύο αυτοκρατοριών για τα πρωτεία του ρωμαϊκού *imperium*. Από τις 25 Δεκεμβρίου του 800 μ.Χ. παγιώθηκε η συνύπαρξη δύο αυτοκρατορικών θρόνων (Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους – Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία). Στα πλαίσια του «διπλωματικού» πολέμου και της μάχης των εντυπώσεων, στην επίσημη αλληλογραφία, αλλά και σε πολιτικά κείμενα του Μεσαίωνα, πολλές φορές επιλεγόταν ο τίτλος *Rex Graecorum*, για τον αυτοκράτορα της Ανατολής, αντλώντας έρεισμα από τις ελληνόφωνες πληθυσμιακές ομάδες της αυτοκρατορίας, μειώνοντας έτσι το πολιτικό εύρος του τίτλου εν σχέσει με τον γερμανό αυτοκράτορα και μετατρέποντας τεχνηέντως τον ρωμαίο αυτοκράτορα της Ανατολής σε απλό «*Βασιλιά των Ελλήνων*». Πιθανότατα αυτή η πρακτική επηρέασε πολλούς περιηγητές στη συνέχεια να ενσωματώσουν το βυζαντινό κράτος στο ελληνικό ιστορικό συνεχές.

Υπάρχει σαφής εθνοτικός διαχωρισμός πληθυσμιακών ομάδων [4b+c+d, 5b, 6b, 7a, 8b, 11, 12a, 13, 14, 15a+b, 16, 17] με αναφορές διακριτής περιγραφής στα εθωνύμια – δηλωτικά πληθυσμών *Έλληνες, Τούρκοι, Μανιάτες, Αλβανοί, Μουσουλμάνοι*. Στο 4b συγκρίνει τους Έλληνες και τους Τούρκους για να καταλήξει στη διατύπωση ότι «*Εδώ, τα πάντα χωρίζουν τα δύο έθνη: θρησκεία, ήθη, έθιμα, όλα συγκρούονται, όλα αλληλομάχονται αδιάκοπα. Γι' αυτό και από εκείνη την εποχή οι προσπάθειές τους να βγουν από την δουλεία υπήρξαν συχνότερες και περισσότερες. Αυτό νιώθω υποχρεωμένος να το διακηρύξω απέναντι στην περιφρόνηση που τους δείχνουν και την οποία παραλίγο να συμμεριστώ κι εγώ ο ίδιος*». Στο παράθ. 7d ο Γκουφιέ χαρακτηρίζει τους Έλληνες «έθνος» [...*ο θάνατος εκατό χιλιάδων Ελλήνων, ενώ ολόκληρο το έθνος βίωσε τον μεγαλύτερο φόβο που είχε αισθανθεί ποτέ απέναντι στο όργανο που τιμωρεί τους σκλάβους*].

Στο 12a αναφέρεται σε *Γάλλους Σταυροφόρους, Γενουάτες, Ενετούς, Τούρκους, Ισπανούς, Οθωμανούς* (για τη διαδοχή κατακτητών στον Μοριά). Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι μέσα στην ίδια παράγραφο του παραθέματος, αναφέρονται ως ισοδύναμες και ομόλογες πολιτικές ομάδες οι Τούρκοι και οι Οθωμανοί [*ο Μοροζίνι την ξαναπήρε από τους Τούρκους για να ξαναπεράσει τέλος στα χέρια των Οθωμανών*]. Πιθανότατα ο Γκουφιέ στη σκέψη του αντιλαμβάνεται τους δύο αυτούς όρους ως εναλλακτικούς, συνώνυμους και ισοδύναμους, ή με το *Τούρκους* εννοεί τους στρατιώτες μουσουλμάνους ή υπηκόους, ενώ με το *Οθωμανοί* αναφέρεται κυρίως σε θέματα διοίκησης. Οπωσδήποτε τα ζητήματα αυτά χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης. Στο παράθ. 5b αναφέρεται σε *Έλληνες υποδουλωμένους σε μουσουλμάνους*. Προκύπτει λογικά ότι εννοεί χριστιανούς (Έλληνες κυρίως – ελληνόφωνους) για να συμπληρωθεί το αντιθετικό ζεύγος με τους *Μουσουλμάνους*. Διακριτή αναφορά σε άλλες εθνωνυμικές ονομασίες έχουμε στο 13 (*Ρώσσοι, Σκλαβούννοι, Μανιάτες*), στο 15 (*Μουσουλμάνοι*) και στο 17 (*Έλληνες, Εβραίοι και Αρμένιοι, που πληρώνουν τον κεφαλικό φόρο*). Ειδικά στον τομέα της θρησκευτικής ταύτισης με εθνικά – πολιτικά χαρακτηριστικά, έχουμε αναφορές στα παραθέματα [4b, 5b, 15c, 17]. Η θρησκεία στέκεται ως διαχωριστικό πολιτικό εμπόδιο για Έλληνες και Τούρκους (4b), οι «Έλληνες» έγιναν «σκλάβοι των μουσουλμάνων» (5b), όπου για άλλη μια φορά έχουμε μια εννοιολογικά ετεροειδή διτυπία, κατά την οποία ο πολιτικός όρος «Έλληνες» συμπλέκεται σε ενιαίο σημασιολογικό ζεύγος με τον θρησκευτικό όρο «Μουσουλμάνοι» (με έμμεση συνυποδήλωση της χριστιανικής ιδιότητας συλλήβδην των «Ελλήνων»), στηλιτεύεται ο θρησκευτικός φανατισμός και σχολιάζεται η δημοσιονομική «αδικία», με την επιβολή ειδικών φόρων στους μη μουσουλμάνους (17). Στοιχεία απογραφής πληθυσμού έχουμε στα παραθ. 8b, 7b, 12a, όπου αναφέρονται με γενικές

προσεγγίσεις οι Έλληνες του Μοριά, οι Μανιάτες του Ταΰγετου και η ελληνική πόλη (Κορώνη).

Είναι ο Γκουφιέ ιδιαιτέρως καυστικός με τους Τούρκους και το οθωμανικό σύστημα διοίκησης, όπως φαίνεται σε αρκετά παραθέματα [2c, 3a+b, 4c+d, 8a, 10b, 15c, 16, 17], κυρίως κρίνοντας αυστηρά και με κατηγορηματικό τρόπο την κακοδιοίκηση και τις αυθαιρεσίες της εξουσίας, εν σχέσει με τους ελληνικούς – ελληνόφωνους – χριστιανικούς πληθυσμούς. Αποκορύφωμα αυτών η αναφορά στο παράθ. 3b: *Πώς να βλέπουμε δίχως αγανάκτηση τον ηλίθιο Μουσουλμάνο, στηριγμένο στα ερείπια της Αθήνας ή της Σπάρτης, να επιβάλλει ανενόχλητος τον φόρο της δουλείας σε τόπους, όπου δόθηκαν τόσοι αγώνες, κατά το παρελθόν, απέναντι στην τυραννία. Αυτό είναι πολύ ισχυρό για να το προσπεράσεις αδιάφορος.*

Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η πρόταση του Γκουφιέ για απόδοση πολιτικής αυτονομίας στον Μοριά (8b, 9), πρόταση, που τη θεωρεί εφικτή και με πολλές ελπίδες επιτυχίας, καθώς θεωρεί δεδομένη και τη συνδρομή της Ευρώπης. Ωστόσο, αυτή η πρόταση ερμηνεύεται πλήρως και διαφωτιστικά στα παραθέματα 10 και 11, στα οποία με λεπτομέρειες εκτίθεται το πολιτικό – γεωστρατηγικό σκεπτικό του Γκουφιέ για την εξυπηρέτηση των γεωπολιτικών σχεδιασμών της πατρίδας του, της Γαλλίας. Περιγράφονται τα οφέλη που ενδεχομένως θα αποκόμιζε η Γαλλία, εάν ιδρυόταν ένα ανεξάρτητο κράτος στον Μοριά. Με αυτά τα δεδομένα που ο ίδιος παραθέτει, είναι δόκιμη η υπόθεση ότι μέρος των πολιτικών του προτάσεων και της κατατεθειμένης πολιτικής – ιδεολογίας, εν σχέσει πάντα με τους «Έλληνες», πιθανότατα υπαγορεύεται από τα συμφέροντα της Γαλλίας στην ευρύτερη περιοχή.

I. Beaujour Felix (1796 – 97)

i. Βιογραφικό σημείωμα

Υπήρξε Γάλλος διπλωμάτης του 19^{ου} αιώνα. Υπηρέτησε, εκτός των άλλων, ως πρέσβης του Ναπολέοντα στις Η.Π.Α. Γεννήθηκε στις 28 Δεκεμβρίου 1765 στην Καλάς (Callas) της Βαρ (Var). Σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Προβηγκίας, Aix-Marseille, και στο Παρίσι και μπήκε στη διπλωματική υπηρεσία. Υπηρέτησε το 1790 ως γραμματέας της αποστολής του Δούκα Καρλ Τέοντορ στο Μόναχο και το 1791 του Φρειδερίκου Α' στη Δρέσδη. Από το 1787 ως το 1797 ήταν Γενικός Πρόξενος στη Θεσσαλονίκη. Το 1799

διορίστηκε εκπρόσωπος του Γουστάβου Δ' της Σουηδίας στη Στοκχόλμη. Το 1800 συνδέθηκε με τον Emmanuel Joseph Sieyès στο Παρίσι και διορίστηκε Γραμματέας και αργότερα Πρόεδρος του Tribunal. Τα επόμενα χρόνια διορίστηκε από τον Ναπολέοντα ως γενικός πληρεξούσιος στην Αμερική με αποστολή την είσπραξη των χρεών του Μεξικού προς τη Γαλλία. Επέστρεψε στη Γαλλία το 1814 και τιμήθηκε με το μετάλλιο του Τάγματος της Τιμής. Ο Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord τον απέστειλε το 1816 ως γενικό πρόξενο στη Σμύρνη. Τιμήθηκε και με το μετάλλιο του Τάγματος του Ιερού Τάφου του Ιησού. Μετά από τη Σύνοδο της Βιέννης, το 1815, διορίστηκε το 1817 Γενικός διευθυντής της Γαλλίας στην Ανατολή. Συνέχισε σε διάφορα υψηλά αξιώματα. Έγινε μέλος της Ακαδημίας ηθικών και πολιτικών επιστημών, ενώ ένα βραβείο οικονομίας ονομάστηκε προς τιμήν του. Απεβίωσε την 1^η Ιουλίου 1836 στο Παρίσι. Ο Μπωζούρ διακρίθηκε ως αρθρογράφος οικονομικού περιεχομένου. Εξέδωσε επανειλημμένα τις εμπορικές συνθήκες στην Ελλάδα και Θεσσαλονίκη. Τα άρθρα του δημοσιεύθηκαν στη Βαϊμάρη.

ii. Παραθέματα

A
VIEW
OF THE
COMMERCE
OF
GREECE

FORMED AFTER AN ANNUAL AVERAGE,
FROM 1787 TO 1997.

BY
FELIX BEAUJOUR,
EX-CONSUL IN GREECE

TRANSLATED FROM THE FRENCH
BY
THOMAS HARTWELL HORNE.

LONDON:
PRINTED BY H. L. GALABIN,
INGRAM-COURT, FENCHURCH-STREET,

FOR JAMES WALLIS, NO. 46, PATERNOSTER-ROW.

1800.

1. Page 140

[a] The first grapes of Corinth that appeared at Marseilles and the other great marts of Europe were brought there, towards the commencement of the last century, from the road of Corinth, and for that reason were called *Corinthian grapes*.

[b] Is the Corinthian the common grape degenerated, or, if you please, ameliorated and brought to perfection by being cultivated, or does it constitute a distinct species? This is a circumstance which my endeavours have not yet permitted me to ascertain. What I know is, that this kind of fruit is not indigenous in the Morea. No writer before the seventeenth century has mentioned it; and it appears, from the researches which I have made, both in Greece and in the Ionian isles, that the Corinthian grape arrived from Naxia, in the Morea,

2. Page 141

towards the year 1580.

3. Page 147

[a] The practice of *provining*, which consists in interring an old vine-stock with its finest shoots, in order that it may grow young again in the bosom of the earth, is not known, and will never be adopted. As soon as a field is laid out into a vineyard-plot, the plough enters it no more; all the operations are performed with the hoe.*

[b] *The Greeks are unacquainted with the use of the spear: the hoe is made use of for every operation.

4. Page 150

After the looping, and pruning of the needless buds, the vine is here put in *perches*. That operation is performed by bowing down the shoot, and by attaching it, thus bent, to the

vine-prop; but, in the greater part of the vineyard of Greece, the vines are suffered to creep, unrestrained, upon the ground, and to make use of each other for a support.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Αν και επρόκειτο για ένα κείμενο με καθαρά εμπορικο-οικονομικό απογραφικό προσανατολισμό, ωστόσο βρέθηκαν κάποιοι ελάχιστοι τύποι αναφορικά με το ελληνικό στοιχείο της Αυτοκρατορίας στην Πελοπόννησο και τον τρόπο που το αντιλαμβάνονταν ο Μπωζούρ. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί ως εθωνυμικό τον όρο *Greek* (3b), άρα αποδέχεται την πολιτική ύπαρξη εντός του οθωμανικού κράτους μιας πληθυσμιακής ομάδας με τέτοια ονομασία, ενώ στα παραθ. 1b και 4 αναφέρεται στη γεωγραφική υπόσταση του όρου *Greece*. Εξ αυτών συνάγεται το συμπέρασμα ότι κατά τον Μπωζούρ η «Ελλάδα» εκτείνεται και εκτός της Πελοποννήσου (Μορέως), γεγονός που καταδεικνύει και ο τίτλος του πονήματος του Μπωζούρ, ο οποίος αναφέρεται στο εμπόριο στην Ελλάδα και όχι μόνο στον Μοριά, ενώ θέτει εκτός της γεωγραφικής «Ελλάδας» τα Ιόνια νησιά, όταν τα συνδέει στο παρατακτικό συνακτικό σχήμα του παραθ. 1b: *both in Greece and in the Ionian isles*, διαχωρίζοντάς τα έτσι πλήρως, γεωγραφικά και πολιτικά τουλάχιστον από την υπόλοιπη καλούμενη «Ελλάδα». Μία πιθανή ερμηνεία είναι ότι τα Ιόνια νησιά μέχρι το 1797 ήταν έδαφος της Βενετίας, ενώ μετά την κατάλυση της Γαληνοτάτης, γαλλικό έδαφος (μας ενδιαφέρει συγχρονικά η χρονική στιγμή της περιηγητικής καταγραφής και τα γεωγραφικά – γεωπολιτικά δεδομένα που υφίσταντο). Άρα, με τον γεωγραφικό όρο «Ελλάδα», ενδεχομένως αναφέρεται στον κυρίως ελλαδικό χώρο με ελληνόφωνους και άλλους πληθυσμούς, που αποτελεί πολιτικό τμήμα (επαρχία) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι πληροφορίες αυτές αποκτούν ιδιαίτερη αξία, καθώς προέρχονται από ένα δημοσιονομικό – εμπορικού χαρακτήρα κείμενο, με έντονα χαρακτηριστικά απογραφικού δελτίου.

m. Stephanopoli Dimo et Nicolo (1797 – 98)

i. Βιογραφικό σημείωμα

Ο μανιάτικης καταγωγής Κορσικανός αξιωματικός του ιππικού, βοτανολόγος και φυσιολόγος Dimo Stephanopoli (1749-1821) γεννήθηκε στην Κορσική και πέθανε, σχεδόν

τυφλός, στο Παρίσι. Ως βοτανολόγος ανακάλυψε το ελμινθόχορτο. Ήταν απόγονος του τελευταίου Έλληνα αυτοκράτορα της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας και, όταν αυτό αναγνωρίστηκε από τον Λουδοβίκο ΙΣΤ΄, προσέθεσε στο επίθετό του το όνομα των Κομνηνών (Démétrius Stephanopoli de Comnène).

Σε ηλικία εβδομήντα ετών επισκέφτηκε την Ήπειρο και τη Μάνη, συνοδευόμενος από τον εικοσάχρονο ανεψιό του, Nicolo. Η επίσημη εκδοχή για το ταξίδι ήταν η συλλογή θαλάσσιων βοτάνων, αλλά ο πραγματικός σκοπός τους ήταν να συγκεντρώσουν, για λογαριασμό του Ναπολέοντος Βοναπάρτη, πληροφορίες για τις πολιτικές διαθέσεις των κατοίκων.

Μετά την επιστροφή τους συνέταξαν υπομνήματα με τις παρατηρήσεις και τις εντυπώσεις τους. Σε αυτά βασίστηκε αργότερα ο καθηγητής του Πρυτανείου Antoine Sérieys, για να δώσει στο ευρύ κοινό το χρονικό του ταξιδιού τους. Εκτός από τις ιστορικές και πραγματολογικές πληροφορίες, αναντίρρητα σημαντικές, κυρίως για την προεπαναστατική Μάνη, το έργο παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, υφολογικό και αφηγηματικό. Κυκλοφόρησαν ταυτόχρονα δύο πανομοιότυπες εκδόσεις στο Λονδίνο και το Παρίσι.

ii. Παραθέματα

1. Σελ. 125

[a] Μόλις σηκώθηκαν, η πρώτη δουλειά του μπέη¹ ήταν να ανοίξει το γράμμα του Βοναπάρτη. Ήταν στα γαλλικά και έγραφε:

«Ο αρχιστράτηγος της στρατιάς της Ιταλίας προς τον αρχηγό του ελεύθερου λαού της Μάνης.

Πολίτη,

Έλαβα απο την Τ ε ρ γ έ σ τ η ένα γράμμα, στο οποίο εκφράζατε την επιθυμία να γίνετε χρήσιμος στη Γαλλική Δημοκρατία, υποδεχόμενος τα σκάφη της στα λιμάνια σας. Θέλω να πιστεύω ότι θα κρατήσετε τον λόγο σας με κείνη την πίστη που ταιριάζει σ' έναν απόγονο των Σπαρτιατών. Η Γαλλική Δημοκρατία δεν θα φανεί αχάριστη έναντι του έθνους σας. Όσο για μένα, θα δεχθώ ευχαρίστως όποιον θα 'ρθεί να με βρεί εκ μέρους σας και δεν εύχομαι τίποτα τόσο πολύ, όσο το να δώ να βασιλεύει η αρμονία ανάμεσα στα δύο έθνη που αγαπούν τόσο πολύ την ελευθερία. Σας συνιστώ τους επιφέροντες αυτήν την επιστολή που είναι επίσης απόγονοι Σπαρτιατών. Αν δεν έκαναν ως τα τώρα μεγάλα έργα, είναι επειδή δεν βρέθηκαν σε ένα μεγάλο στίβο.

Χαιρετισμούς καί αδελφοσύνη.

Υπογραφή: Β ο ν α π ά ρ τ η ς».

[b] 1. Δεν είχε πια την ιδιότητα του μπέη, όπως το είπαμε πιο πριν, αλλά διατηρούσε το όνομα στους Μανιάτες.

2. Σελ. 138

Οι κάτοικοι του εσωτερικού του Μ ο ρ ι ά που δεν περίμεναν διόλου μιά επίθεση τόσο απρόβλεπτη, και ούτε ήξεραν καν για την απόβαση των Ρώσων, όντας οι περισσότεροι άοπλοι, δεν μπόρεσαν να προτάξουν καμμία αντίσταση και λιανίστηκαν. Οι βάρβαροι δεν σεβάστηκαν ούτε τον οίκο του Κυρίου. Την ώρα που ένας ιεροκήρυκας μιλούσε σε μια Εκκλησία όπου είχε συγκεντρώσει πολλούς ακροατές, οι Τουρκαλβανοί καταφθάνουν. Οι ακροατές, ο ιεροκήρυκας, όλοι σφάζονται, εκτός απο πέντε ανθρώπους. Απ' τη σφαγή δεν γλύτωσε παρά ένας μικρός αριθμός Ελλήνων, που είχαν τον καιρό να μαρκάρουν και να καταφύγουν στα Ιόνια νησιά ή να πάνε σε ορεινά χωριά, όπου οι Τούρκοι δεν τόλμησαν να τους χτυπήσουν.

3. Σελ. 141

[a] Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, αν ο στρατηγός Σπυριδώφ διοικούσε τον ρούσικο στρατό, η Ελλάδα θα απελευθερωνόταν, αλλά ο Ορλώφ ούτε σκεφτόταν καν να απελευθερώσει τους κατοίκους της απο τη σκλαβιά. Μοναδικός σκοπός του ήταν να τους κάνει να αηδιάσουν τη λευτεριά ή μάλλον να τους θυσιάσει για την εκπλήρωση των μεταγενέστερων σκοπών του. Όσο για την εκστρατεία του στον Μ ο ρ ι ά , έχει αποδειχτεί ότι δεν την έκανε παρά για να εξαπατήσει την Οθωμανική Πύλη, για να πάει μετά να εισβάλει στην Κ ρ ι μ α ί α¹ και να γίνει κύριος της Μ α ύ ρ η ς θάλασσας. Να το έλεγα; Οι ίδιοι οι Τούρκοι έδειξαν σ' αυτόν τον πόλεμο περισσότερη ντομπροσύνη και τιμιότητα απέναντι στους Ελληνες, από τους στρατηγούς της Αικατερίνης. Κι από τη μια κι από την άλλη πλευρά, οι καλύτεροι ναύτες ήταν Έλληνες. Ένα ελληνικό σκάφος, στην υπηρεσία των Τούρκων, έσωσε τη ζωή του καπετάν Χασάν πασά, που είχε αποτύχει θέλωντας να φύγει. Ο Καπουδάν πασάς δεν ξέχασε ποτέ αυτή την πράξη γενναιοφροσύνης. Σε ένδειξη ευγνωμοσύνης γι' αυτή την εκδούλευση, προστάτεψε τους Έλληνες σε όλες τις περιστάσεις, ενώ ο καπετάνιος Παναγιώτης Α λ ε ξ ό π ο υ λ ο ς, που έκαψε τον οθωμανικό στόλο στο Ο ξ ά ξ ο β, πέθανε τέσσερες μέρες μετά απο βίαιο θάνατο.²

[b] 1. [Η Κριμαία, όπως και όλα σχεδόν τα παράλια της Ν. Ρωσίας στη Μαύρη θάλασσα, ήταν υπό τουρκική κατοχή].

[c] 2. [Η έκθεση της Ορλωφικής εκστρατείας στο Αιγαίο και τον Μοριά, (1768—1774) που βάζει εδώ ο συντάκτης του Οδοιπορικού των Στεφανόπολι στο στόμα του Τζανet - μπέη Γρηγοράκη, τέως ηγεμόνα της Μάνης, είναι ιστορικά ακριβής και διανθίζεται απο δίκαιες κρίσεις για πρόσωπα και πράγματα. Ο αναγνώστης που θα ήθελε περισσότερα γύρω απο τα γεγονότα, ας ανατρέξει στη μελέτη του μακαρίτη καθηγητή Παντελή Κοντογιάννη «Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον», Αθήναι 1903, που αποτελεί ό,τι καλύτερο έχει γραφεί απο την ιστοριογραφία μας γύρω στο θέμα].

4. Σελ. 144

[a] Προκαλούμε την αγριότητα της Πύλης, αλλά δεν μας λείπει η ανησυχία. Φοβούμαστε μήπως η συναφθείσα ειρήνη ανάμεσα σε δυο δυνάμεις, που ήταν ως τώρα αντίπαλες, μονιμοποιηθεί. Και μήπως καταλήξουν να συνάψουν μια επιθετική και αμυντική συμμαχία κατά της Γαλλίας ή, για να το πούμε καλύτερα, κατά της ελευθερίας, αφού θεωρούν τη Γαλλία σαν την πιο θανάσιμη εχθρά τους. Αν συνασπίζονται οι λαοί για να ανατρέψουν τους θρόνους, τι πρέπει να περιμένει κανείς απο τους κορυφαίους δυνάστες της γης, παρά έναν τερατώδη συνασπισμό, που θα προασπίσει τα προνόμιά τους; Αν το γαλλικό Διευθυντήριο γνώριζε, όπως εμείς, την τούρκικη και την ρούσικη κυβέρνηση, δεν θα τους έδινε καιρό να εκτελέσουν το σχέδιό τους.¹ Η τρίχρωμη σημαία θα κυμάτιζε σε λίγο στον Μοριά και στην υπόλοιπη Ελλάδα, χωρίς την οποία δεν μπορείτε να κρατήσετε τα Ιόνια νησιά».²

[b] 1. [Είναι αξιοσημείωτο ότι ο συντάκτης του Ο δ ο ι π ο ρ ι κ ο ύ των Στεφανόπολι, με το προχωρημένο πολιτικό - δημοκρατικό του κριτήριο, προβλέπει εδώ την ίδρυση της Ιεράς Συμμαχίας, που πραγματώθηκε δεκατέσσερα ολόκληρα χρόνια μετά την έκδοση του βιβλίου στο Παρίσι (1800)].

[c] 2. [Και εδώ επίσης προβλέπει τις περιπέτειες των Ιονίων νησιών, που πέρασαν κατόπιν διαδοχικά στους Ρώσους και τους Άγγλους].

5. Σελ. 182

ΟΙ ΕΠΙΤΡΟΠΟΙ ετοιμάζονταν να συνεχίσουν το ταξίδι τους στο εσωτερικό της Ελλάδας, να πάνε στις νήσους Σ π έ τ σ ε ς και Ύ δ ρ α, κοντινές στην Αθήνα και απο κεί στον αρχαίο τόπο της Αττικής. Σκοπός τους ήταν να πληροφορηθούν για την πολιτική και

ηθική κατάσταση των Ελλήνων αυτών των περιοχών. Για την επιστροφή τους, θα έβρισκαν εύκολα σ' αυτά τα νησιά ελληνικά καράβια, που ταξιδεύουν στην Ι τ α λ ί α κ α ι τ η Γ α λ λ ί α . Αυτά τα καράβια, παρ' ότι εμπορικά, είναι εξοπλισμένα και δεν αφήνουν να τα πλησιάζουν ούτε οι Τούρκοι ούτε οι Βερβερίνοι.

6. Σελ. 186

Άξιοι συναγωνιστές των προγόνων τους, οι νεαροί Μανιάτες διεκδικούν την τιμή να κλέβουν επιδέξια. Πηγαίνουν και κλέβουν τα φρούτα, το ψωμί και άλλες προμήθειες των γειτόνων τους και παινεύονται δημόσια για την αξιοσύνη τους. Στις κλοπές τους, δεν υπάρχει κανένα ψέμα, καμμιά βία: θα τιμωρούνταν με μια αιώνια κατασχώνη: Εξ άλλου, η πιο ελαφριά απάτη προκαλεί για πάντα την απώλεια της υπόληψης. Η νεολαία της Μ ά ν η ς , συνηθισμένη απο νωρίς στην αφιλοκέρδεια και τη λιτότητα, αγνοεί κάθε είδος χρηματικής εκμετάλλευσης. Δεν ενδιαφέρεται παρά για την εκτίμηση των συμπολιτών της και την αρετή, μοναδικό θησαυρό των ελευθέρων ανθρώπων.

7. Σελ. 197

[a] Σχεδόν όλοι οι επιστήμονες στην Ευρώπη έχουν διδαχτεί τα ελληνικά. Και κείνοι που στα άλλα έθνη διαβάζουν τα ελληνικά, τα διδάσκουν και τα μιλούν, το κάνουν τόσο λανθασμένα, που ένας Έλληνας δεν μπορεί να καταλάβει τίποτα. Προφέρουν τη γλώσσα των πατέρων μας όπως τη γλώσσα του τόπου τους, έτσι που αυτή η γλώσσα, η τόσο γλυκεία, η τόσο αρμονική και η τόσο καθαρή στο στόμα σας, γίνεται βάρβαρη και παράφωνη στο στόμα των ξένων ¹.

[b] Στην πραγματικότητα, στις κυριότερες πόλεις της Ελλάδας και στα νησιά της Ασίας, ο συγχρωτισμός με τους Μουσουλμάνους έκανε να υιοθετηθούν πολλές τουρκικές λέξεις, αγγνωρισμένες σαν τέτοιες. Αλλά μπορεί να υποθεθεί ότι γλύστρησε ριζικά στη γλώσσα μας μία γαλλική λέξη; Και αν υπάρχει κάποια αναλογία ανάμεσα στις εκφράσεις της κοινής ελληνικής και της γαλλικής, δεν είναι προφανές ότι η γαλλική λέξη έχει για ρίζα της μία ελληνική φιλολογική λέξη [2]; Ποιός θα μπορούσε να

[c] 1. [Εννοεί προφανώς την Ε ρ α σ μ ι α κ ή προφορά των Ελληνικών, που επικρατούσε τότε σ' όλα τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια].

[d] 2. [Μποναμώ]. Αναφέρεται στις *Κριτικές έρευνες για τη λαϊκή Ελληνική γλώσσα*. Ακαδημία Γραμμάτων, τόμος 38.

8. Σελ. 198

[a] συγχωρήσει τον Βιλλουαζόν¹, έναν άνθρωπο πολύ μορφωμένον εξ άλλου, που τόλμησε να ισχυρισθεί ότι οι Έλληνες επιστήμονες χρησιμοποιούσαν στην Ελλάδα τρεις γλώσσες, τα αρχαία η φιλολογικά ελληνικά, τα εκκλησιαστικά ελληνικά και την κοινή η β á ρ β α ρ η γλώσσα; Αγνοούσε λοιπόν ότι τα εκκλησιαστικά ελληνικά δεν είναι άλλο παρά η φιλολογική γλώσσα και ότι στους παπάδες και μάλιστα στους καλογήρους οφείλεται η διαφύλαξη αυτής της ίδιας ελληνικής γλώσσας σε όλη της την καθαρότητα; Όσο για τη λαϊκή γλώσσα, αρκεί να την μιλάς σωστά για να βρεις σ' αυτήν πολύ λίγες διαφορές απο την αρχαία.

[b] 1. [Βιλλουαζόν Ζαν – Μπατίστ (1753-1805). Γάλλος ελληνιστής που επισκέφθηκε την Ελλάδα με την αποστολή Σουαζίλ-Γκουφιέ, δεινός ομηριστής και φίλος του Αδαμάντιου Κοραή].

9. Σελ. 208

Η ΜΑΝΗ, σύμφωνα με την παράδοση των κατοίκων αυτής της περιοχής, οφείλει το όνομά της στην ελληνική λέξη μ α ν ί α, για να εκφράζεται η ζέση με την οποία ο λαός αυτός πολέμουσε κατά των Τούρκων. Αυτός ο τόπος, αν και γεμάτος βράχους και βουνά, έχει έναν πληθυσμό σαρανταπέντε χιλιάδων περίπου ψυχών. Υπολογίζονται τριακόσια εξήντα χωριά, από τα οποία το Ο ί τ υ λ ο είναι το πιο σημαντικό.

10. Σελ. 209

Απο την πτώση της ελληνικής Αυτοκρατορίας, οι Μανιάτες θεώρησαν το θάρρος σαν την αρετή, που τους χρειαζόταν περισσότερο για να διαφυλάξουν την ελευθερία τους. Οι σωματικές ασκήσεις τους κάνουν επιδέξιους και η λιτότητα ρωμαλέους. Μη έχοντας ούτε δικαστήρια, ούτε δικαστές, πήραν τη συνήθεια να σέβονται ο ένας τον άλλον ή να παίρνουν εκδίκηση οι ίδιοι για κάθε είδος προσβολής. Να συγχωρήσεις μία προσβολή, σημαίνει ότι είσαι δειλός. Να την τιμωρήσεις, σημαίνει ότι ανάβεις τον πόλεμο ανάμεσα σε οικογένειες.

11. Σελ. 212

[a] ΟΙ ΜΑΝΙΑΤΕΣ ακολουθούν την χριστιανική θρησκεία της Ανατολικής εκκλησίας, που αναγνωρίζει για αρχηγό της τον πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης. Τηρούν σχολαστικά τους κανόνες της Εκκλησίας τους, που έχουν φθάσει ως αυτούς χωρίς νεωτερισμούς. Θεωρούν τον αρχηγό της ρωμαϊκής εκκλησίας¹ σαν σχισματικό εξ αιτίας

των αλλαγών που εισήγαγε σ' αυτή τη λατρεία και που έκαναν αυτή τη θρησκεία αγνώριστη.

[b] Η συνήθεια να πληρώνουν στην εκκλησία δεκάτη η άλλη φορολογία αγνοείται στη Μάνη όπως και στην άλλη Ελλάδα.

12. Σελ. 213

Στις ελληνικές εκκλησίες δεν υπάρχει παρά μόνον ένας βωμός.

13. Σελ. 218

[a] ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΠΥΛΗΣ ΓΙΑ ΤΗ
ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ
ΑΛΛΟΥΣ ΛΑΟΥΣ

Ανάμεσα στις έρευνες που αποτελούσαν στόχο της αποστολής του, ο Δήμος υπελόγιζε ακόμα τις πληροφορίες που θα έπρεπε να πάρει σχετικά με την τουρκική κυβέρνηση και για το πολιτικό πνεύμα των Ελλήνων των υποταγμένων στην οθωμανική Πύλη.

[b] Όπως το ξέρετε, ο Σουλτάνος δεν ξέρει άλλο νόμο από τη θέλησή του. Αμαρτωλός χωρίς αρετές, σκληρός από φανατισμό, φιλόδοξος από έπαρση, θέλει να κατακτήσει όλα τα έθνη της Ευρώπης, που τα περιφρονεί και τα θεωρεί άπιστα, για να τα υποτάξει στη λατρεία του Μωάμεθ. Μ' αυτούς τους σκοπούς χτύπησε πολλές φορές τη Μάλα και την Κέρκυρα. Δύο φράγματα, που τον εμποδίζουν να περάσει στην Ιταλία. Κύριος της τιμής, των αγαθών, της ζωής των υπηκόων του, τους διαθέτει όπως ένας βοσκός το κοπάδι του. Δυστυχία στον Μωαμεθανό, που η περιουσία του προκαλεί το φθόνο του! Για να αρπάξει όλα τα αγαθά του, αρχίζει στέλνοντας να ζητήσουν το κεφάλι του. Και κάτι που θα σας φανεί εκπληκτικό είναι ότι οι ίδιοι οι Τούρκοι, είτε από πρόληψη, είτε από αποβλάκωση, πέφτουν κάτω από τα χτυπήματα του τυράννου, μην τολμώντας να πιστέψουν ότι η διακυβέρνησή του είναι τυραννική.

14. Σελ. 220

Η πρώτη φροντίδα των πασάδων είναι να μαζεύουν θησαυρούς για να αυξήσουν τα στρατεύματά τους και να γίνονται επίφοβοι στους γειτονικούς πασάδες, που κερδισμένοι από τον Βεζύρη, θα μπορούσαν να τους χτυπήσουν. Έτσι είναι σπάνιο να μην κάνουν οι κυβερνήτες αυτοί πόλεμο μεταξύ τους, έναν πόλεμο που θύμα του είναι πάντα ο λαός. Οπότε τους κατέβει, κάνουν κατασχέσεις. Οι Έλληνες που βρίσκονται στην ευρωπαϊκή

Τουρκία σηκώνουν όλο το βάρος τους. Θα 'ταν ευτυχισμένοι αν μπορούσαν να εξαγοράσουν με χρυσάφι την ησυχία τους! Έχουν ακόμα να υποφέρουν την πιο κακή μεταχείριση όχι μονάχα απ' την πλευρά του πασά και των οργάνων του, αλλά και απ' τον τελευταίο των Τούρκων. Απέναντι στους Έλληνες κάθε Τούρκος είναι ένας τύραννος.

15. Σελ. 221

[a] Ενα πλεονέκτημα που έχουν στην Τουρκία είναι ότι μπορεί να ταξιδεύεις και να διατρέξεις όλη την αυτοκρατορία χωρίς διαβατήριο και χωρίς τον φόβο να ενοχληθείς, αρκεί να έχεις μαζί σου τις αποδείξεις του κεφαλικού φόρου. Οι πασάδες βοηθάνε τον πρόσφυγα, τον βάζουν να δουλέψει, αλλά με την ελπίδα να επωφεληθούν απ' τη δουλειά του. Μόλις βγει απο την εξαθλίωση, ο πασάς με τα χαρατσώματά του τον ξαναβουλιάζει μέσα και τον αναγκάζει να ζητήσει αλλού μια άλλη διαμονή.

Κάθε Μωαμεθανός πιστεύει, από λόγους θρησκευτικών αρχών, ότι έχει το δικαίωμα να περιφρονεί όλα τα έθνη και να τυραννεί ιδιαίτερα τους Έλληνες. Εκείνοι απ' αυτούς που κατοικούν τα ορεινά χωριά, απο τον καιρό του πολέμου των Ρώσων, αντιμετωπίζουν τη μανία των Τούρκων έξω απο τα οχυρά.

[b] Στην Κ ρ ή τ η η αγριότητα είναι ακόμα μεγαλύτερη. Μόλις ένας Έλληνας ασπασθεί τη μωαμεθανική θρησκεία και του γίνεται περιτομή, του κόβουν το κεφάλι απο φόβο μήπως αναιρέσει αργότερα. Παίρνουν αυτή τη φοβερή προφύλαξη απο τότε που ένας Γάλλος πρόξενος ασπάσθηκε τη μουσουλμανική λατρεία και την αποκήρυξε μόλις γύρισε στη Γαλλία.

16. Σελ. 222

Οι Τούρκοι δεν έχουν άλλη μόρφωση έκτος απο το Κοράνι. Ο φανατισμός τους δεν ανέχεται άλλη ηθική και αυτό είναι που τσιμεντάρει την αυτοκρατορία τους. Αν έχουν να διεξαγάγουν έναν πόλεμο εναντίον ενός ευρωπαϊκού έθνους; Τον κάνουν θρησκευτική υπόθεση. Ξεσηκώνονται μαζικά και πάνε να πεθάνουν.

17. Σελ. 223

[a] για να κερδίσουν τον ουρανό. Η θεοσεβεία τους δεν τους κάνει, ωστόσο, διόλου ευσπλαχνικούς.

[b] Κρίνετε τώρα όλα όσα υποφέρουν οι Έλληνες τον καιρό του πολέμου από τους Τούρκους που τους θεωρούν σαν εχθρούς τους. Ποιά τάξη, ποιά πειθαρχία νομίζετε ότι

μπορούν να κρατήσουν αυτά τα στρατεύματα; Η απειθαρχία, είναι αλήθεια, δεν μένει πάντα ατιμώρητη.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Υπάρχουν λίγα επίθετα [ελληνικός] στο κείμενο [3a, 5, 10] και περισσότερα εθνωνυμικά [2, 3a, 5, 7a, 8a, 13a, 14, 15a+b, 17b]. Ο γεωγραφικός όρος *Ελλάδα* εμφανίζεται σε 6 περιπτώσεις [3a, 4a, 5, 8a, 11b, 15b], από όπου καθίσταται σαφές ότι ως *Ελλάδα* νοείται «ο Μοριάς και η υπόλοιπη Ελλάδα», μαζί με τα νησιά Ύδρα και Σπέτσες, χωρίς να διευκρινίζεται εάν εκλαμβάνεται και η Κρήτη σε αυτό το σχήμα. Επίσης αναφέρεται συχνά η *Τουρκία*, αλλά και η *Γαλλία* και η *Ιταλία*. Με εξαίρεση τη *Γαλλία*, η οποία διαθέτει υπαρκτή συγχρονική πολιτική διάσταση, η χρήση του όρου *Ιταλία* έχει καθαρά γεωγραφικό προσδιορισμό, εφόσον δεν νοείται το 1797 πολιτικός χώρος με τέτοια ονομασία και μάλλον περιλαμβάνει ως όρος, εντός του νοηματικού του πλαισίου, το σύνολο των κοινών πολιτισμικών συνιστωσών του πληθυσμού της ιταλικής χερσονήσου, με τον σχηματικό γεωγραφικό όρο *Ιταλία*. Πιθανότατα κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με τη χρήση του γεωγραφικού όρου *Ελλάδα*, που όταν χρησιμοποιείται από τους περιηγητές, εμπερικλείει εν συνόλω τις περιοχές που ήκμασε ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός της κυρίως Ελλάδας ή τις περιοχές περιήγησης, που συγχρονικά έχουν ελληνόφωνους πληθυσμούς με κοινά έθιμα και παραδόσεις.

Και εδώ λαμβάνει χώρα η σύγκριση με την αρχαιότητα [1, 6, 7a+b, 8a, 9, 10]. Ξεχωρίζουν οι αναφορές για την ιστορική – φυλετική συνέχεια των αρχαίων Σπαρτιατών (=Μανιατών) [1, 6], τη γλωσσική συνέχεια με μικρές αποκλίσεις από την αρχαία ελληνική γλώσσα [7a+b, 8a, 9], όπου θεωρείται ότι οι σύγχρονοι Έλληνες είναι οι προνομιακοί γλωσσικοί εταίροι της αρχαίας γλώσσας και εξωραϊζεται – υποβαθμίζεται η άποψη του Βιλλουαζόν Ζαν Μπατίστ, ότι ομιλούνται 3 ξεχωριστές γλώσσες (*αρχαία* των λογίων, *εκκλησιαστική* και *λαϊκή – βάρβαρη*), καθότι, κατά τον συγγραφέα, αυτές οι υπαρκτές γλωσσικές ποικιλίες συνδέονται και αποδεικνύουν τη γλωσσική συνέχεια. Επίσης, γίνεται λόγος για την «κοινή νεοελληνική» και ετυμολογούνται λέξεις και τοπωνύμια από το αρχαίο λεξιλόγιο (όπως η λέξη *Μάνη* < *μανία/μήνις*) [9]. Εντύπωση προκαλεί και η αναφορά στην *Ελληνική Αυτοκρατορία* (10), συνδέοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ιστορικά το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος με τους Μανιάτες και συνυποδηλωτικά με τους Έλληνες (βλ. υποσημ. 53).

Οι Στεφανόπολι προβαίνουν σε πλήθος θετικών αξιολογικών χαρακτηρισμών [1, 3a, 6, 7a, 9, 10, 17b], στους οποίους συμπεριλαμβάνονται ένας έπαινος του Βοναπάρτη για τους Έλληνες, τους οποίους θεωρεί άξιους απογόνους των Σπαρτιατών κ.λπ., εγκωμιαστικά σχόλια για τη ναυτοσύνη τους, τη γενναιότητα, την πολεμική τους δεινότητα κ.ά., καθώς και η λύπη και η συμπόνοια του συγγραφέα για τη «σκλαβιά» των Ελλήνων. Αναγνωρίζουν ως ελληνική αρχή τον Τζανέτ Μπέη Γρηγοράκη, αρχηγό της ελεύθερης Μάνης.

Ο λεκτικός διαχωρισμός εθνοτικών όρων εμφανίζεται σε 11 περιπτώσεις [1, 2, 3a, 4, 5, 7b, 13a+b, 14, 15a, 17b], διαχωρίζοντας τον εθνοτικό όρο «Έλληνας» από άλλες εθνοτικές ονομασίες. Έτσι έχουμε *Μανιάτες* (τους οποίους ο συγγραφέας θεωρεί ισότιμο έθνος με τους Γάλλους, δια χειρός Βοναπάρτη [1]), *Τουρκαλβανούς*, *Έλληνες*, *Τούρκους*, *Οθωμανική Πύλη* (3a) και *Οθωμανικό στόλο* (7a) [αλλά *τουρκική κυβέρνηση*, 13a], *Ρώσους*, *ευρωπαϊκά έθνη*, *Έλληνες ευρωπαϊκής Τουρκίας* (14). Ταυτίζεται η μουσουλμανική θρησκεία με τους Τούρκους και την τουρκική γλώσσα, όταν γίνεται αναφορά στις «τουρκικές» λέξεις που ενσωματώθηκαν στη νέα ελληνική λόγω «συγχρωτισμού με τους μουσουλμάνους», ενώ ο πολιτικός όρος *Τουρκία* φαίνεται να αντικαθιστά το «Οθωμανική αυτοκρατορία» (15a).

Υπάρχουν αναφορές στη θρησκεία και τις ταυτίσεις με το «ελληνικό» στοιχείο [2, 11a, 8a, 12, 15a+b, 16]. Περιγράφονται οι καταστροφές σε εκκλησία και η εκτέλεση ενός ιεροκήρυκα, αλλά και πολλών πιστών, από τους οποίους «λίγοι Έλληνες» γλύτωσαν [2], ενδεικτικό στοιχείο της ταύτισης εθνοτικής καταγωγής και θρησκευματος. Στο 11a αναφέρεται ότι οι Μανιάτες ακολουθούν το δόγμα της «χριστιανικής θρησκείας της Ανατολικής Εκκλησίας», με προεξάρχοντα τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ενώ διάκινται ιδιαιτέρως εχθρικά προς την εκκλησία της Ρώμης. Η ταύτιση ελληνικότητας και χριστιανοσύνης, σύμφωνα με τους Στεφανόπολι, συνάγεται και από τα παραθ. 15a (όπου οι μουσουλμάνοι δεν σέβονται τους Έλληνες [ως μη μουσουλμάνους]) και 15b (όπου περιγράφονται λεπτομέρειες για τους Έλληνες (=άρα χριστιανούς) που ασπάζονται το Ισλάμ). Ακόμη, στοιχεία απογραφής της ύπαρξης ελληνικών πληθυσμών υπάρχουν στα παραθ. 1, 2, 5, 9, όπου δίδονται γενικές πληροφορίες για τους κατοίκους της Μάνης, του Μοριά, των Σπετσών, της Ύδρας, της Αττικής.

Οι αναφορές εναντίον των Τούρκων, σε σχέση με τους Έλληνες και τη συμπεριφορά των τουρκικών αρχών [σ.σ. οθωμανικών αρχών] είναι ιδιαίτερα έντονες, εμφατικές και πολλές [2, 13a+b, 14, 15a+b, 16, 17a+b]. Οι Τούρκοι σε αυτά τα παραθέματα, με σειρά εμφάνισης, παρουσιάζονται *σφαγείς*, *ασεβείς προς τα ιερά*,

θρησκευτικά φανατισμένοι, χωρίς καμιά αρετή, με έπαρση, αποβλάκωση, αναλγησία, φιλοχρηματία, επιβάλλοντας βαρείς φόρους και κατασχέσεις στους Έλληνες, άγριοι και άσπλαχνοι. Πρόκειται για τους βαρύτερους χαρακτηρισμούς που παρουσιάζονται και στους 14 περιηγητές, μαζί με αυτούς του Σατωβριάνδου, που εν μέρει ερμηνεύονται από το αντι-μοναρχικό μένος δύο δεδηλωμένων οπαδών του Ναπολέοντα Βοναπάρτη και πιστών στα ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης [κάτι που φαίνεται έντονα στο παράθεμα 14: ...είναι σπάνιο να μην κάνουν οι κυβερνήτες αυτοί πόλεμο μεταξύ τους, έναν πόλεμο που θύμα του είναι πάντα ο λαός.], σε συνδυασμό με την οριενταλιστική προσέγγιση της Ανατολής και του Οθωμανικού κράτους, που χαρακτηρίζει, άλλωστε, ακόμη και τους ψυχραιμότερους από αυτούς (π.χ. Ληκ, Ντόντγουελ κ.ά.). Μάλιστα, σημαντική είναι η πολιτική τοποθέτηση γεωπολιτικής ανάλυσης που κάνει ο συγγραφέας στο παράθ. 4a, όπου εκφράζεται ο διπλωματικός – γεωστρατηγικός φόβος της επαναστατικής Γαλλίας για έναν ενδεχόμενο διπλωματικό άξονα Ρωσίας – Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ακόμη και για μια αμυντική / επιθετική συμμαχία εναντίον τους [4b], αλλά και η πεποίθηση στρατηγικής προσέγγισης ότι στα Ιόνια νησιά, για να συνεχίσει να έχει τον έλεγχο η Γαλλία, πρέπει να ελέγχει και την Πελοπόννησο. Με βάση αυτές τις διατυπώσεις, διακρίνεται ο γεωπολιτικός σχεδιασμός του Βοναπάρτη και της γαλλικής κυβέρνησης, η οποία, προφανώς, επιθυμούσε την προσάρτηση της Πελοποννήσου ή τη δημιουργία ενός κρατικού μορφώματος στην περιοχή, δορυφόρου της Γαλλίας και των συμφερόντων της.

n. Chateaubriand Francois Rene de (1805)

i. Βιογραφικό σημείωμα

Ο Φρανσουά-Ωγκύστ-Ρενέ, υποκόμης ντε Σατωμπριάν (*François-Auguste-René, vicomte de Chateaubriand*, εξελληνισμένη μορφή: *Σατωβριάνδος*, 1768-1848), ήταν Γάλλος συγγραφέας, πολιτικός και φιλέλληνας. Θεωρείται ιδρυτής του γαλλικού ρομαντισμού και ένα από τα μεγάλα ονόματα της γαλλικής λογοτεχνίας. Γεννήθηκε στο Σαιν Μαλό της Βρετάνης και μεγάλωσε στον οικογενειακό πύργο του Κομπούργκ της ίδιας περιοχής. Προερχόταν από παμπάλαια, αλλά παρηκμασμένη αριστοκρατική οικογένεια. Σπούδασε (1777-1783) στα κολλέγια της Dol, Rennes και Dinan, όπου διακρίθηκε ιδιαιτέρως, και ενώ ταλαντευόταν μεταξύ της ναυτικής και της εκκλησιαστικής σταδιοδρομίας, γίνεται ανθυπολοχαγός στη φρουρά του Καμπραί το

1786. Το 1788, λοχαγός πλέον, βρίσκεται στο Παρίσι, όπου συναναστρέφεται συγγραφείς της εποχής και δημοσιεύει τους πρώτους του στίχους στο *Almanach des Muses*.

Κατατάσσεται στον στρατό των πριγκίπων (*émigrés*) και πολεμά εναντίον της Γαλλικής Επανάστασης. Η γυναίκα του και η αγαπημένη του αδελφή, Λουσίλ, συλλαμβάνονται κατά την Τρομοκρατία και ο αδελφός του κατατομείται. Πληγώνεται στην πολιορκία της Τιονβίλ και παίρνει τον δρόμο της εξορίας, στο Λονδίνο. Ζει στην Αγγλία επτά χρόνια σε εσχάτη ένδεια, δίνοντας μαθήματα Γαλλικής και κάνοντας μεταφράσεις. Τότε δημοσιεύει το πρώτο του έργο, το *Δοκίμιο για τις Επαναστάσεις*, όπου εκφράζει τη δυσπιστία του για τη Γαλλική, αλλά και για όλες τις επαναστάσεις, και πέρασε απαρατήρητο. Περί το 1798 επανέρχεται στο Ρωμαιοκαθολικό δόγμα, από το οποίο είχε αποστασιοποιηθεί.

Το 1800, επωφελούμενος της αμνηστίας που παραχώρησε ο Ναπολέων, τον οποίο θαύμαζε αρχικά, επέστρεψε στο Παρίσι. Την επομένη χρονιά δημοσιεύεται η *Αταλά*, με καταπληκτική επιτυχία, και ο Ρενέ, εμπνευσμένα από το ταξίδι του στην Αμερική και εντεταγμένα στην απαρχή του ρομαντισμού. Το 1802 δημοσιεύθηκε το μνημειώδες έργο του *Το Πνεύμα του Χριστιανισμού*, μια απολογία του Ρωμαιοκαθολικού δόγματος, που συνετέλεσε στην αναβίωση του Καθολικισμού στην Γαλλία. Ο Ναπολέων, που ήθελε να επανασυνδέσει τη Γαλλία με την Καθολική Εκκλησία, τον διόρισε γραμματέα της διπλωματικής αποστολής στο Παπικό Κράτος. Αλλά το 1804, μετά την απαγωγή και εκτέλεση του δούκα Ντ' Ανγκιέν, εξαδέλφου του Λουδοβίκου ΙΣΤ', παραιτείται και διακόπτει κάθε σχέση του με τον Ναπολέοντα. Στο εξής θα ζει μόνο από τα βιβλία του.

Το 1806 πραγματοποιεί το περίφημο ταξίδι του σε Ελλάδα, Μικρά Ασία, Παλαιστίνη, Αίγυπτο και Ισπανία. Τρία βιβλία ήταν προϊόντα του ταξιδιού αυτού: *Οι Μάρτυρες*, ένα ακόμη θρησκευτικό έργο, αναφερόμενο στους διωγμούς των πρώτων Χριστιανών, *Οι περιπέτειες του τελευταίου Αβενσεράγου*, νουβέλα εμπνευσμένη από την παραμονή του στην Ισπανία και, τέλος, η περιγραφή του ίδιου του ταξιδιού του, το *Οδοιπορικόν εκ Παρισίων εις Ιεροσόλυμα*, όπου εκφράζεται η αρχαιολατρεία του και η συμπάθειά του για τους συγχρόνους του Έλληνες.

Το 1828 διορίζεται πρεσβευτής στην Αγία Έδρα, αλλά τον επόμενο χρόνο παραιτείται. Το 1830, μετά την πτώση των Βουρβόνων, ο Σατωμπριάν αρνείται να δώσει όρκο πίστεως στον Λουδοβίκο Φίλιππο, του δευτερότοκου κλάδου (των Ορλεανιδών), και αποσύρεται από τον δημόσιο βίο. Ήδη από το 1817 είχε αρχίσει να γράφει το μεγαλόπνοο έργο του *Απομνημονεύματα πέραν του τάφου*, με την προοπτική να εκδοθεί το βιβλίο αυτό πενήντα χρόνια μετά τον θάνατό του. Αλλά το 1836, πιεζόμενος οικονομικά, πούλησε τα

δικαιώματα σε μια εκδοτική εταιρεία, υπό τον όρο της μεταθανάτιας έκδοσης. Η εταιρεία πούλησε με τη σειρά της τα δικαιώματα στην εφημερίδα *La Presse*, η οποία άρχισε να δημοσιεύει το έργο σε συνέχειες. Εν πάση περιπτώσει, η οριστική σε βιβλίο έκδοση ήταν όντως μεταθανάτια, το 1848. Πρόκειται για έργο αυτοβιογραφικό, μια λυρική αφήγηση της ζωής και της εποχής του, με σατιρικές αιχμές και γραφικές περιγραφές. Πέθανε κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1848 και τάφηκε κατά την επιθυμία του στο νησί Grand Be κοντά στο Σαιν – Μαλό, προσιτό μόνο κατά την άμπωτη.

Η ζωή του Σατωμπριάν ήταν ένα υπόδειγμα εντονότατων αντιφάσεων. Η σχέση του με την αγαπημένη του αδελφή, Λουσίλ, σκιάζεται από την υπόνοια (αν όχι τη βεβαιότητα) της αιμομιξίας. Ήταν υπέρμαχος της θρησκείας, αλλά ζούσε τόσο εκτός των επιταγών της, που ο Λουδοβίκος ΙΗ΄ αναφώνησε κάποτε : «Πολύ θα ήθελα να γνώριζα το όνομα του εξομολογητή του κυρίου ντε Σατωμπριάν!». Ήταν μοναρχικός των άκρων και πρωτεργάτης της γαλλικής επέμβασης για την κατάπνιξη της επανάστασης στην Ισπανία, αλλά και οπαδός της ελευθερίας του τύπου και ο υπερασπιστής της Ελληνικής Επανάστασης, που κατηγορήθηκε από τη συντηρητική παράταξη, γιατί με τα έργα του προκαλούσε επαναστατικές ανησυχίες στη νεολαία. Ήταν ένας αντιδραστικός που ενέπνευσε τον Μπάυρον και τον Ουγκώ. Ο ίδιος είχε δηλώσει : «Είμαι δημοκρατικός εκ φύσεως, μοναρχικός εξ αιτίας της λογικής και βουρβωνικός για λόγους τιμής».

Στο Οδοιπορικό του ο Σατωμπριάν, που πίστευε ότι η Γαλλία ήταν «η πρωτότοκος θυγάτηρ της Ελλάδος κατά τε την ανδρείαν, την ευφυΐαν και τας τέχνας», έψαξε, αλλά δεν βρήκε την αρχαία Ελλάδα («*"Λεωνίδα"* έκραζα...αλλ' ουδέν των ερειπίων επανέλαβε το μέγα τούτο όνομα» [από τις μεταφράσεις του Εμμανουήλ Ροΐδη]). Τους νέους Έλληνες δεν τους καλογνώρισε, αλλά εκφράζει την αισιοδοξία του για το μέλλον τους, βασιζόμενος στο λαμπρό παρελθόν τους, αλλά και τους φόβους του για τις συνέπειες της δουλείας. Όταν άρχισε η Ελληνική Επανάσταση, συνδέθηκε με τις φιλελληνικές εταιρείες και σε νέα έκδοση του Οδοιπορικού προέταξε το *Υπόμνημα περί Ελλάδος*, όπου υποστήριζε από νομικής, ιστορικής και ηθικής απόψεως τα δίκαια της Ελλάδος.

ii. Παραθέματα

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟΝ ΑΠΟ ΠΑΡΙΣΙΩΝ ΕΙΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ

Εἰς τοιοῦτους λοιπὸν παρεδιδόμην διαλογισμοὺς καὶ ἀναμνήσεις, θεωρῶν τὰς ακτὰς τῆς Κερκύρας, ἐνθα ἔνεκα τῆς νηνεμίας ἦτο ἐλλιμενισμένον τὸ πλοῖον, ἐνῶ ὁ ἀναγνώστης, ἐπιθυμὸν νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν παρεκβάσεων μου εὐχεται ἴσως τῷ Θεῷ τῶν ἀνέμων, ἵνα τάχιόν με φέρῃ εἰς Ἑλλάδα. Τοῦτο συνέβη τὴν πρωΐαν τῆς 7^{ης}, ὅτε αὐρα βορειοδυτικὴ διηυθύνθημεν εἰς Κεφαλληνίαν.

2. Σελ. 111

Ἀνυπομόνως ἐπιθυμὸν νὰ διακρίνω τὰς ακτὰς τῆς Ἑλλάδος περιεσκόπουν τὸν ὀρίζοντα, νομίζων ὅτι βλέπω αὐτὰς εἰς παν νέφος. Τὴν πρωΐαν τῆς 10^{ης} εὐρισκόμεν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος προ τῆς αὐγῆς, ἀναδύντος δὲ τοῦ ἡλίου ἐκ τῆς θαλάσσης, ἀνεκάλυψα πόρρω συγκεχυμένα καὶ ὑψηλὰ τινὰ ὄρη. Ταῦτα ἦσαν τὰ ὄρη τῆς Ἥλιδος! Ἀληθὲς τῷ ὄντι πρέπει νὰ ἦναι ὅτι ἡ δόξα ἐγείρουσα τοιοῦτους παλμούς ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ἐκείνου, ὅστις μόνον κρίνει περὶ αὐτῆς, εἶναι μέγα τι. Τὴν δεκάτην ὥραν διήλθομεν προ τοῦ Ναβαρίνου, τῆς ἀρχαίας Πύλου, ἣτις περιφράσσεται ὑπὸ τῆς νήσου Σφακτηρίας. Τα δύο ταῦτα ὀνόματά εἰσιν ἐπίσης ἐνδοξα, τὸ μὲν ἐν τοῖς μύθοις, τὸ δὲ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Περὶ μεσημβρίαν ἠγκυροβολήσαμεν προ τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ Μεθώνης, τὴν δὲ πρώτην Μ. Μ. ὥραν ἀποβάς εἰς τὴν ξηρὰν ἐπάτουν τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος, ἀπέχων δέκα λεύγας τῆς Ὀλυμπίας, τριάκοντα τῆς Σπάρτης καὶ εὐρισκόμενος ἐπὶ τῆς οδοῦ, ἣν ἐπορεύθη ὁ Τηλέμαχος, ἵνα ζητήσῃ εἰδήσεις περὶ τοῦ πατρὸς παρὰ τοῦ Μενελάου. Μόλις δὲ ἐγὼ προ ἐνός μηνός εἶχον ἀναχωρήσει τῶν Παρισίων.

3. Σελ. 112

Ἡναγκάσθημεν λοιπὸν νὰ διευθυνθώμεν εἰς τὸ φρούριον τῆς Μεθώνης, ἐνθα εβλέπομεν ἤδη μακρόθεν ἐπὶ τοῦ Βράχου Γιανιτσάρους πάνοπλους καὶ Τούρκους τινάς, προσελθόντας ἀπὸ περιεργείας, οἵτινες ἅμα ἐπλησιάσαμεν ἠσπάσθησαν ἡμᾶς ἰταλιστὶ λέγοντες «Καλῶς ἦλθετε». Καταληφθεὶς ὑπὸ δεισιδαιμονίας ὡς ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην ἔδωκα προσοχὴν τῷ ἀγαθῷ τούτῳ οἰωνῷ, ὃν πρῶτον ἤδη ἤκουον ἐπὶ τῆς ὀχθῆς ταύτης τῆς Μεσσηνίας. Οἱ Τούρκοι βυθισθέντες εἰς τὸ ὕδωρ ἀνέσυρον τὴν λέμβον χειραγωγούντες ἡμᾶς, ἵνα πηδήσωμεν εἰς τὸν βράχον. Ὡμίλουν δὲ πάντες συγχρόνως, ἀπευθύνοντες τῷ πλοιάρχῳ μυρίας ἐρωτήσεις ἰταλιστὶ καὶ γραικιστὶ. Διαβάντες ὑπὸ τὴν καταρρέουσαν πύλην τῆς πόλεως εἰσῆλθομεν εἰς ἀγυῖαν ἢ μᾶλλον στρατόπεδον, ὅπερ μοι ὑπενθύμισε τὴν ὥραϊαν ἐκφρασιν τοῦ Κ. Βονάλδου· «Οἱ Τούρκοι εἰσιν ἐστρατοπεδευμένοι ἐν Ἑυρώπῃ». Ἀπίστευτον τῷ ὄντι πόσω οἱ λόγοι οὗτοι ὑπάρχουσι καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν καὶ ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις ἀκριβεῖς. Οἱ Τάρταροι οὗτοι τῆς Μεθώνης.

4. Σελ. 113

[a] Καπνίζοντες, ρουφώντας καφφέ και παρά την εμὴν ιδέαν, ἣν εἶχον περὶ τοῦ σιωπηλοῦ των Τούρκων χαρακτήρος, θορυβωδῶς διαλεγόμενοι και καγχάζοντες.

[b] Επορεύθημεν πρὸς τὸν Ἀγάν, ἀθλιὸν ἀνθρωπάριον, καθήμενον ἐπὶ στρατιωτικῆς κλίνης ὑπὸ ξύλινον ἐπιστέγασμα, ὅπου με ὑπεδέχθη μεθ' ἱκανῆς φιλοφροσύνης.

[c] Ὁ Πασσάς λοιπὸν τῆς Ἰελοποννήσου, Ὀσμάν τούνομα, μεταβάς αὐτοπροσώπως εἰς τὸ μέρος τοῦτο περιέζωσε τὰ χωρία, ἐνθα οἱ λησταὶ κατεσκήνουν συνήθως· ἀλλ' ἐπειδὴ ἠθέλεν εἶναι πολὺ μακρόν και ἐπίπονον τῷ Τούρκῳ τὸ νὰ διακρίνη τὸν ἀθῶον τοῦ ἐνόχου,

5. Σελ. 114

[a] πάντες, ὅσοι ἀπηντήθησαν κατὰ τὴν διελασίαν ταύτην τοῦ Πασσά, ἐσφάγησαν ὡς ἀγρία θηρία, ὥστε ἐξωλοθρεύθησαν μὲν οἱ λησταί, ἀλλὰ μετ' αὐτῶν και τριακόσιοι Ἕλληνες χωρικοί, οὐδεμίαν ἔχοντες μετοχὴν των κακουργημάτων.

[b] Ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ Ἀγά ἐπορεύθημεν εἰς τὴν διαμονὴν τοῦ Γερμανοῦ υποπροξένου, μὴ ἐχούσης τότε τῆς Γαλλίας πράκτορά τινα ἐν Μεθώνῃ. Ὁ υποπρόξενος οὗτος κατῴκει ἐν τῷ ἐκτὸς τῆς πόλεως προαστεῖῳ των Ἑλλήνων, διότι πανταχοῦ, ὅπου ὑπάρχει πολεμικὴ φρουρά, οἱ Ἕλληνες ζῶσι κεχωρισμένοι των Τούρκων.

[c] και προσέλαβον ὡς υπηρέτην Μεδιολάνιον τινα, Ἰωσήφ καλουμένου, μετερχόμενον τὸ ἐπάγγελμα κασσιτερουργοῦ ἐν Σμύρνῃ, ὅστις ομιλῶν ὁπωσοῦν τὴν νέαν Ἑλληνικὴν ἐδέχθη ἀντὶ ὠρισμένου τινὸς ποσοῦ νὰ μοι χρησιμεύσῃ ὡς διερμηνεὺς.

6. Σελ. 115

Γέρων Τούρκος ἔχων γενειάδα ὑπόλευκον, ὀφθαλμοὺς βεβυθισμένους ὑπὸ πυκνὰς οφρὺς και ὀδόντας μακροὺς καὶ λευκοτάτους ἐκράτει τὸ πηδάλιον ὅτε μὲν σιωπῶν, ὅτε δ' ἀγρίως ἀνακράζων. Πολὺ δε ὠμοίαζε τῷ Κρόνῳ μεταφέρων ἐντὸς ἀκατίου ὀδοιπόρον εἰς τὰς ἐρήμους ἀκτὰς τῆς Ἑλλάδος. Εὐρών τὸν υποπρόξενον περιμένοντά με παρά τὴν προκυμαίαν ἐπορεύθην μετ' αὐτοῦ νὰ καταλύσω εἰς τὸ Ἑλληνικὸν προάστειον. Καθ' ὁδὸν ἐθαύμασα Τουρκικὰ τινα μνημεῖα, σκιαζόμενα ὑπὸ ὑψητενῶν κυπαρίσσεων, παρά τοὺς πόδας των ὁποίων ἐθραύοντο τὰ κύματα. Παρατήρησα προσέτι μεταξύ των τάφων γυναικας περιβεβλημένας λευκοὺς πέπλους καὶ ὁμοιοζούσας φάσματα, αἰτινές μοι υπενθύμισαν ἐν μέρει ὅτι ἐπάτουν τὴν γῆν των Μουσῶν. Τὸ νεκροταφεῖον των χριστιανῶν κείται ἐγγὺς τοῦ Τουρκικοῦ, ἀλλ' εὐρίσκεται ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει, μὴ ἔχον οὔτε δένδρα οὔτε καν ἐπιτύμβιους λίθους.

7. Σελ. 118

αφήρπασεν αυτήν από των Ενετών μεθ' απάτης της λοιπής Ελλάδος τω 1498. Ο Μοροζίνης ανεκτήσατο αυτήν από των Τούρκων τώ 1686, και τέλος οι Τούρκοι εισήλθον πάλιν εις αυτήν κατά το 1715.

8. Σελ. 119

Πρώτος επορεύετο ο Έλλην οδηγός ή δρομεύς, έφιππος και σύρων εκ του χαλινού έτερον ίππον, προωρισμένον ν' αναπληρώση τινά εκ των ίππων ημών, εάν συνέβαινέ τι καθ' οδόν. Τούτω είπετο ο Γιανίτσαρος, κιδαροφόρος, έχων δύο πιστόλας και μάχαιραν εις την ζώνην, πλατυσίδηρον σπάθην εις την πλευράν και εις τας χείρας μάλιστα, ίνα ελαύνη τους ίππους του οδηγού.

9. Σελ. 122

Αναφέρω τα δύο ταύτα φυτά ως ανευρισκόμενα καθ' άπασαν σχεδόν την Ελλάδα και μόνα κοσμούνται τας ερήμους ταύτας, τας τόσω ποτέ φαιδράς και ευθαλείς, νυν δε κατηφείς και γυμνάς.

10. Σελ. 123

Ολίγον κατωτέρω της κορυφής του Τιμαθίου, καταβαίνοντες προς την Κορώνην, εύρομεν αθλίαν Ελληνικήν έπαυλιν, εις οι κάτοικοι έφυγον άμα επλησιάσαμεν. Καθ' όσον κατεβαίνομεν, εβλέπομεν κάτωθεν ημών τον όρμον και τον λιμένα της Κορώνης, εν ω ήσαν ελλιμενισμένα ευάριθμά τινα πλοία. Ο δε στόλος του Καπετάν Πασσά ήτο ηγκυροβολημένος εις το απέναντι μέρος του κόλπου προς Καλάμας. Φθάσαντες εις την παρά τους πρόποδας των ορέων πεδιάδα, εκτεινομένην μέχρι της θαλάσσης, αφήκαμεν προς δεξιάν χωρίον, εις του οποίου το κέντρο υψούται είδος τι ωχυρωμένου φρουρίου και περικυκλουμένου, ως και άπαν το χωρίον, υπό απεράντου Τουρκικού νεκροταφείου, ένθα υψούντο κυπάρισσοι.

11. Σελ. 124

[a] Παρηγορούμην προσέτι θεωρών τους τάφους των Τούρκων, αναμιμνησκοντάς μοι ότι οι βάρβαροι κατακτηταί της Ελλάδος είχαν ευρεί τον τάφον εν τη γη, ην ελεηλάτησαν.

[b] ενώ πηγή, κτισθείσα υπό Σερίφου, παρείχεν εν τη λεωφόρω ύδωρ τω διαβάτη, όστις ίστατο ασμένως προ του κοιμητηρίου τούτου, εν ώ η δάφνη της Ελλάδος επισκιαζομένη

υπό της Ασιατικής κυπαρίσσου φαίνεται ανακαλούσα την μνήμην των δύο τούτων λαών, των οποίων η τέφρα κείται εκεί μεμιγμένη.

12. Σελ. 126

Η νεωτέρα ιστορία της Κορώνης πολύ ομοιάζει τη της Μεθώνης· καθότι και η Κορώνη υπετάγη διαδοχικώς και περί τας αυτάς εποχάς τοις Ενετοίς, Γενουηνσίοις και Τούρκοις.

13. Σελ. 127

Εγώ δε χαίρων ανεύρισκον τα ίχνη της Γαλλικής τιμής άμα πατήσας την αληθή πατρίδα της δόξης, την γενέτειραν γην του λαού εκείνου, του τοσούτω καλώς την αληθή ανδρείαν εκτιμώντος. Αλλά που δεν αφήκαν ίχνη τοι αυτά οι Γάλλοι; Εν Κωνσταντινουπόλει, εν Ρόδω, εν Συρία, εν Αιγύπτω, εν Καρχηδόνι, πανταχού όπου απέβην, μοι έδειξαν το στρατόπεδον των Γάλλων, το φρούριον των Γάλλων, τον πύργον των Γάλλων. Καί ο μεν Άραβ μοι έδειξε τον τάφον των ημετέρων στρατιωτών υπό τας συκομόρους του Καΐρου, ο δε Σιμινόλης υπό τας αιγείρους της Φλωρίδος.

14. Σελ. 128

Ο Κ. Βιάλ ανεδέχθη τον κόπον να μοι δείξη την Κορώνην, ήτις είναι σωρός μεταγενεστέρων μόνον ερειπίων. Μοι έδειξε δε και την θέσιν, αφ' ης οι Ρώσσοι εκανονοβόλησαν την πόλιν τω 1770, ολεθρία εποχή της Πελοπόννησου, ης τους κατοίκους κατέσφαξαν μετ' ου πολύ οι Αλβανοί ασπλάγχως. Κατά την αφήγησιν του Πελλεγρίνου, περιηγουμένου τω 1715 καί 1719, η δικαιοδοσία της Κορώνης εξετείνεται τότε επί ογδοήκοντα χωρία· αλλ' αμφιβάλλω αν δύνανται σήμερον ν' αριθμηθώσι πέντε η έξι, το δε υπόλοιπον των ερημωθέντων τούτων αγρών ανήκει εις Τούρκους, κεκτημένους τρισχιλίων και επέκεινα τετραγωνικών ποδών ελαιώνας και καταναλίσκοντας εν τοις γυναικωνίταις της Κωνσταντινουπόλεως το προϊόν των αγρών του Αριστομένου. Ησθάνθην τους οφθαλμούς μου πληρουμένους δακρύων, θεωρών τας χείρας του δούλου Έλληνος μάτην βρεχομένας υπό του ελαίου εκείνου, όπερ παρείχε τοις προγόνους αυτού ρώμην, ίνα καταβάλλωσι τους τυράννους.

15. Σελ. 129

[a] πέραν δε της θαλάσσης τούτης υψούνται αντικρύ μου αι υψηλαί και χιονοσκεπεείς ακρώρειαι του Ταϋγέτου, όπερ δύναται τω όντι να ονομάση τις Άλπεις της Ελλάδος κατά Πολύβιον, αλλ' Άλπεις υπό ωραιότερον ουρανόν.

[b] Οποίους τω όντι λογισμούς έμπνέει η θέα των ερήμων τούτων της Ελλάδος ακτών, όπου δεν ακούει τις άλλο ή μόνον τον συριγμόν του βορέως και τον φλοίσβον των κυμάτων! Σπάνια, βρονταί τηλεβόλων, άτινα ο Καπετάν Πασσάς ανήπτε κατά των βράχων των Μανιατών, διέκοπτον εκ διαλειμμάτων τον πένθιμον εκείνον ήχον δι' ήχου έτι πενθιμώτερον.

[c] Ο δε επί των υδάτων τούτων φαινόμενος στόλος του αρχηγού των Βαρβάρων μοι υπενθύμιζε τους Αμερικανούς εκείνους πειρατάς, οίτινες εμπήγοντες την αιματόφυρτον αυτών σημαίαν επί αγνώστου τινός παραλίας ελάμβανον κατοχήν χώρας γοητευτικής εν ονόματι της δουλείας και του θανάτου.

16. Σελ. 131

Επιστρέψαντος του Γιανιτσάρου μετά του οδηγού και πέντε ίππων, ων οι μεν δύο διά τον οδηγόν, οι δε λοιποί τρείς δι' εμέ, τον Γιανίτσαρον και τον Ιωσήφ, μετέβην εις Νησίον, όπερ, νομίζω, ήτο άγνωστον τοις αρχαίοις. Εύρον δ' εκεί τον Διοικητήν, νέον Έλληνα ευγενέστατον τους τρόπους, όστις μοι προσέφερε γλυκίσματα και οίνον· εγώ, όμως, δεν εδέχθην την φιλόφρονα αυτού προσφοράν, επειγόμενος να φθάσω εις Τρίπολιν.

17. Σελ. 135

Εν Τουρκία πάντα τα δημόσια καταστήματα ιδρύονται υπό ιδιωτών, μηδόλως περί των τοιούτων μεριμνώσης της κυβερνήσεως·

18. Σελ. 136

Σημειώσεως δε άξιον είναι ότι άπασαι αι πηγαί αύται, αι γέφυραι και τα πανδοχεία οικοδομηθέντα κατά τα πρώτα της Αυτοκρατορίας έτη κατήντησαν ήδη ερείπια. Εγώ τουλάχιστον, καθόσον ενθυμούμαι, δεν απήντησα καθ' οδόν ουδέν τοιούτον νεόδμητον οικοδόμημα. Έκ δε τούτων δύναται τις να συμπεράνη ότι το θρησκευτικόν αίσθημα χαλαρούται εν ταις καρδίαις των Τούρκων και ότι, ως η θρησκεία, ούτω και η κοινωνία αυτών υπάρχει ετοιμόρροπος.

19. Σελ. 137

Η δε ασέβεια, μεθ' ης εγώ διετάραττον την τάξην της πορείας, τρέχων εμπρός προς δεξιάν ή αριστεράν, πανταχού όπου ήλπιζον ν' ανεύρω ίχνος τι αρχαίον, δυσηρέστει αυτόν τα μέγιστα, καίπερ μη τολμώντα να μεμψιμοιρήση. Κατα τα λοιπά, όμως, εύρον αυτόν αρκούντως πιστόν και αφιλοκερδή, καίτοι Τούρκον όντα.

20. Σελ. 140

[a] Αμα Έλλην δρομεύς καθήση επί του ίππου, άρχεται άσματος τινος, όπερ εξακολουθεί άδων δι' όλης της οδού.

[b] Τα άσματα ταύτα εισήχθησαν άρα εις Πελοπόννησον υπό των Ενετών ή υπό των Γάλλων, οίτινες διαφέροντες πάντων εν ταις τοιαύταις ωδαίς συνεφώ-

21. Σελ. 141

νουν ίσως τη Ελληνική ευφυΐα; Εισίν άρα ταύτα αρχαία; και αν υποτεθώσι τοιαύτα, ανήκουσιν άρα τη δευτέρα εποχή της μουσικής των Ελλήνων ή ανάγονται εις τους χρόνους των ηρώων; Την λύσιν των ζητημάτων τούτων παραλείπω τοις περί τα τοιαύτα δεινοίς· έναυλον όμως μένει έτι εις τας ακοάς μου το άσμα όπερ οι πτωχοί οδηγοί έψαλλον νύκτωρ και μεθ' ημέραν, ανατέλλοντος ή δύοντος του ηλίου, εν τε τοις σκυθρωποίς πεδίοις της Αρκαδίας παρά τας όχθας του Ευρώτα και εν ταις ερήμοις του Άργους, της Κορινθίας και Μεγαρίδος. Εκεί δεν ακούει τις πλέον της φωνής των Μαινάδων ουδέ των συμφωνιών των Μουσών, αλλά μόνον του δυστυχούς Έλληνος, θρηγούντος δια πενθίμων ασμάτων τα δεινά της πατρίδος.

22. Σελ. 143

Ο επιθυμών να γνωρίση την Τρίπολιν δύναται ν' ανεύρη παρά τω Κ. Πουκεβίλλω την ακριβή της πόλεως περιγραφήν· εγώ δε πρώτον ήδη έβλεπον πόλιν όλως Τουρκικήν, ης αι ερυθραί στέγαι, οι μιναρέδες και οι θόλοι ευάρεστον μοι προϋξένησαν εντύπωσιν. Η θέσις όμως της Τριπόλεως δεν είναι πολύ τερπνή, κείμενης εν αγόνω χωρίω της Τεγεατικής κοιλάδος υπό μίαν των ράχων του Μαινάλου, ήτις εφάινετο ξηρά και άδενδρος. Ο Γιανίτσαρος με ωδήγησεν εις τον οίκον Ελληνός τινος, οικείου τω προξένω Κ. Βιάλ, όστις, ως ήδη είπον, μοι είχε δώσει και επιστολήν προς τον Πασσάν.

23. Σελ. 144

Και τω όντι μετά παρέλευσιν δυο ωρών Τάρταρός τις ήλθεν αναζητών, ίνα με οδηγήση παρά τω Πασσά. Το μέγαρον του άρχοντος τούτου ήτο μέγα, ξύλινον τετραγώνου σχήματος οικοδόμημα, έχον εν τω κέντρω ευρύχωρον αυλήν και στοάς υπεράνω των τεσσάρων αυτής πλευρών.

24. Σελ. 145

Ἐμεινα δε περιμένων εν αιθούση, ἔνθα ευρίσκοντο ιερεῖς τινες και μετ' αὐτῶν ο αρχιερεὺς της Πελοπόννησου. Οι ιερεῖς οὗτοι καθὼς και ο αρχηγὸς αὐτῶν ωμίλουν πολλὰ και εφάινοντο εντελὼς κάτοχοι των υπούλων εκείνων και δουλοπρεπῶν τρόπων των εν χρήσει παρὰ τοις αυλικοῖς των Βυζαντινῶν.

25. Σελ. 146

[a] Γέρων τις μακρὸν ἔχων πώγωνα εκάθητο ευσεβάστως δεξιόθεν του Πασσά (ήτο δε ἴσως οὗτος ο δήμιος)· ο δε διερμηνεύς, Ἑλλην το γένος, παρὰ τους πόδας αὐτοῦ. Τρεις θεράποντες ἴσταντο κρατοῦντες οσφράδια ἐξ αμβάρεως, αργυράς πυράγρας και πυρ, ἵνα ανάπτωσι την καπνοσύριγγα. Ο δε Γιανίτσαρός μου ἔμεινε παρὰ την θύραν της αιθούσης.

[b] Ο Πασσάς με ηρώτησε τότε διὰ του διερμηνέως, πόθεν ηρχόμην, που εσκόπουν να υπάγω και τι ἐζήτουν παρ' αὐτοῦ. Εγὼ δε απεκρίθην ὅτι πορευόμενος προσκυνητὴς εις Ἱεροσόλυμα ἦλθον εις Πελοπόννησον, ἵνα περιεργασθῶ τας Ρωμαϊκάς *) αρχαιότητας, επεθύμουν δε παρ' αὐτοῦ ταχυδρομικὸν φερμάνιον και ἀδειαν να διέλθω τον ἰσθμόν.

[c] *) Οι Ἕλληνες, ως εἶναι γνωστὸν, ἐκαλοῦντο Ρωμαῖοι ὑπὸ των Τούρκων.

26. Σελ. 147

Ενθαρρυνθεῖς ὑπὸ των φιλοφρόνων του Πασσά τρόπων παρεπονέθην ἔνεκα της κατὰ του Ἰωσήφ ὕβρεως. Τούτο δε ἀκούσας μοι επρότεινεν, αν ἤθελον να δοθῶσιν ἔμπροσθέν μου πεντήκοντα ραβδισμοὶ τῷ φύλακι, ὅστις ημποδισεν αὐτόν της εισόδου. Εγὼ ὁμως δεν ἐδέχθην τοιαύτην ικανοποίησιν, ἀλλ' ἀρκεσθεῖς τη καλὴ του Πασσά προαιρέσει ἀπεχώρησα λίαν ευχαριστημένος. Πρέπει ὁμως να ομολογήσω ὅτι ἐξερχόμενος ηναγκάσθην να ανταμείψω ἀδρῶς τους υπηρέτας δι' ὅσας ἀπῆλαυσα παρὰ του αὐθέντου αὐτῶν κολακευτικὰς περιποιήσεις. Πόσω ευτυχεῖς ἤθελον εἶναι οι λαοὶ εἴαν οι Τούρκοι μετεχειρίζοντο ὑπὲρ αὐτῶν τοιαύτην περί τε τὰ ἡθῆ και την δικαιοσύνην ἀπλοϊκότητα! Πλὴν φευ! Εἰσὶ τύραννοι καταβιβρωσκόμενοι ὑπὸ της ἐπιθυμίας του θησαυρίζειν και ἀνευ τύψεως συνειδότης χύνοντες

27. Σελ. 148

[a] το αἷμα των αθῶων, ἵνα κορέσωσι την ἀπληστίαν αὐτῶν.

[b] Εθαύμαζον πῶς Φράγκος ὢν, Ευρωπαϊκὰ ἐνδύματα και πῖλον φέρων υψηλὸν ευρισκόμεν εν τοῖς ἀγροῖς των Τεγεατῶν, εν μέσῳ της Ελλάδος, ἔνθα ἔτυχον ακροάσεως παρὰ κιδαροφόρῳ και μακράν ἐνδεδυμένῳ εσθήτῃ Ταρτάρῳ.

[c] Παρατηρητέον έτι ότι οι Τούρκοι είσιν ως επί το πλείστον αδιάφοροι εις τας της φύσεως καλλονάς, απολειπόμενοι

28. Σελ. 149

κατά τούτο της ευαισθησίας των Αράβων, οίτινες τόσω υπό των θελγήτρων του ουρανού και της γης γοητεύονται, ώστε κλαίουσιν ακόμη την απολεσθείσαν Γρενάδαν.

29. Σελ. 150

Τα γράμματα αυτής βουστροφηδόν τεταγμένα, όπερ δεν είναι πάντοτε πολλής αρχαιότητος σημείον, εφάινοντο ανήκοντα τη καλή εποχή της τέχνης των Ελλήνων· αλλ' ως εκ της θέσεως της πλακός, και ταύτης διερρηγμένης και ασβέστω κεκονιαμένης εφάινοντο τα ψηφία ανεστραμμένα. Δεν ηδυνήθην λοιπόν ν' αναγνώσω άλλο ή μόνην την λέξιν ΤΕΓΕΑΤΕΣ, ήτις μοι προξένησεν τόσην σχεδόν ευχαρίστησιν, όσην ήθελε προξενήσει και εις τι μέλος της Ακαδημίας των Επιγραφών, αποδεικνύουσά μοι ότι η Τεγέα εκείτο πλησίον της Μονής ταύτης. Έν τοίς πέριξ αγροίς ανευρίσκονται...

30. Σελ. 151

ότι πολλά αρχαία νομίσματα, έξ ων ηγόρασα παρά τινος χωρικού τρία, ουδέν νεώτερον διδάξαντά με, και περ αγορασθέντα λίαν ακριβά, καθότι οι Έλληνες ως εκ της συχνής μετά περιηγητών επιμιξίας ήρξαντο να γνωρίζωσι την αξίαν των λειψάνων της αρχαιότητος.

31. Σελ. 153

[a] Μεσούσης της ημέρας εύρομεν δεύτερον χάνιον άθλιον ως το της προτεραίας, και τοι κοσμούμενον υπό της Οθωμανικής σημαίας.

[b] Ο ξενοδόχος, γέρων Τούρκος σκυθρωπός και συνωφρυωμένος εκάθητο εντός αχυρώνος, υψουμένου υπεράνω των σταύλων, όπου αι αίγες αναβαίνουσai εκόπριζον περί αυτόν· υπεδέχθη και ημάς εις το ευάρεστον τούτο ενδιαίτημα· μη καταδεχθείς δε να εγερθή ο ίδιος εκ της κόπρου, εφ' ης εκάθητο, ίνα παραθέση τροφήν τινα εις χριστιανούς κύνας, έκραξε τρομερά τη φωνή άθλιον γραικόπαιδον, κατάγυμνον και το σώμα εξωδηκός υπό του πυρετού καί των μαστιγώσεων, όπερ έφερεν ημίν γάλα αιγός εντός κύμβης ανατρεπούσης τον στόμαχον διά την ρυπαρότητα. Αλλ' ίνα πίω εν ειρήνη το γάλα τούτο, ηναγκάσθην να εξέλθω του αχυρώνος, ένθα αι αίγες και τα αιγίδια αυτών μ' επολιόρκουν, ίνα μοι αφαιρέσωσι τεμάχιον διπύρου, το οποίον εκράτουν. Έφαγον άρκτους και ιερούς

κύνας μετά των αγρίων της Αμερικής, συνεμερίσθην δε και της λιτής διαίτης των Βεδουίνων, αλλ' ουδαμού απήντησα μυσαρώτερόν τι του πρώτου τούτου ξενοδοχείου της Λακωνίας...

32. Σελ. 154

Ο Κ. Βιάλ μοι είχε δώσει επιστολήν προς τινα

33. Σελ. 155

[a] των επισημοτέρων εν Μιστρά Τούρκων, καλούμενον Ιβραΐμ Βέην. Πεζεύσαντες λοιπόν εν τη αυλή αυτού οδηγήθημεν υπό των υπηρετών εις την διά τους ξένους αίθουσαν, ήτις ήτο πλήρης Οθωμανών περιηγητών, ως καγώ, ξενιζομένων παρά τω Ιβραΐμη.

[b] Αποτεινόμενος τότε τω Ιωσήφ Ελληνιστί ητήσατο συγγνώμην ότι δεν με υπεδέχετο όπως επιθυμεί, έχων το τεκνίον αυτού ασθενές, και τούτο κατετάραττεν αυτόν «gli fa tornar la testa,» ως έλεγεν ιταλιστί σφίγγων την κίδαριν αμφοτέραις ταις χερσίν. Εγώ δε ηπόρουν ανευρίσκων τοσαύτην πατρικήν στοργήν εν Σπάρτη επί των τάφων των Λακαινών εκείνων μητέρων, αίτινες προσφέρουσαι τοις υιοίς την ασπίδα έλεγον «Η τάν ή επί τάς.»

34. Σελ. 156

Ο Ιωσήφ εξήγαγε εκ του οδοιπορικού μαρσυπίου χοίρειον αλλάντα, τον όποιον κατεβρόχθιζε, κρυπτόμενος από των Τούρκων και προσφέρων λάθρα τω Γιανιτσάρω όστις και περ ορεγόμενος απέστρεφε τους οφθαλμούς μετά φρίκης.

35. Σελ. 166

[a] Παίδες πονηροί ως οι πρόγονοι αυτών Σπαρτιάται, κρυπτόμενοι εν τοις ερειπίοις τούτοις, ενεδρεύουσι τον οδοιπόρον και εξωθούν επ'αυτόν μέρη τοίχων και τεμάχια βράχων.

[b] Κάτωθεν αυτού προς αριστεράν βλέπει ο θεατής το καταστραφέν μέρος του Μιστρά, το Ιουδαϊκόν δηλ. προάστειον, περί ου άρτι ωμίλουν, και εις την άκραν αυτού το Αρχιεπισκοπεϊόν και την Εκκλησίαν του Αγ. Δημητρίου, περιστοιχούμενα υπό ομίλου ελ-

36. Σελ. 167

[a] -ληνικών οικιών, καθωραϊζομένων υπό κήπων.

[b] Καθέτως υποκάτω κείται το λεγόμενον Κατωχώριον, ως κείμενον υπό το φρούριο, έμπροσθεν δε τούτου το Μεσοχώριον, περικλείον κήπους εκτεταμένους και Τουρκικούς οίκους κεχρωματισμένους ερυθρώ και πρασίνω χρώματι, μεταξύ των οποίων υψούνται αγοραί, ξενώνες και τζαμεία.

37. Σελ. 171

Δύναται από τούδε να κρίνη ο αναγνώστης εις οποίαν ευρισκόμενη αμηχανίαν, ότε από τού ύψους του πύργου εκείνου επέμενον θέλων να εκλαμβάνω ως το άστν του Λυκούργου τον Μιστράν, του οποίου η τεκτονική παρίστα σύμμικτον κράμα Αραβικής, Γοτθικής, Γραικικής και Ιταλικής τέχνης, και εν μέσω τούτων δεν έβλεπον ουδέν της αρχαιότητος μνημείον προς παραμυθίαν· καθότι ουδαμού, φευ!, ανύψου η αρχαία Σπάρτη την ηκρωτηριασμένην κεφαλήν, ως η αρχαία Ρώμη, υπεράνω των νεωτέρων οικοδομών, αλλά καταπατηθείσα υπό των Τούρκων απέθανεν, ετάφη και ουδέ κόνις αυτής μένει πλέον! Τοιαύτα ενόμιζον τότε.

38. Σελ. 172

[a] Ινα καταστώ ευληπτότερος τω διερμηνεί, όστις ολίγας μόνον αγγλικάς και ιταλικάς εγνώριζε λέξεις απειπειράθην να συναρθρώσω νεοελληνικάς τινας φράσεις, έγραψα δια μολυβδίδος παλαιάς τινας και ωμίλησα αγγλιστί και ιταλιστί, αναμιγνύων και την Γαλλικήν. Ο Ιωσήφ θέλων να συμβιβάση ημάς επηύξανε την σύγχυσιν, ο δε Γιανίτσαρος και ο οδηγός μου (Ιουδαίος μιγάς) γνωμοδοτούντες τουρκιστί εκορύφουν το κακόν. Πάντες δε ωμιλούμεν συγχρόνως, κράζοντες μεγάλη τη φωνή και χειρονομούντες. Η διαφορά του ιματισμού, των γλωσσών και των προσώπων παρίστα ημάς ομοίους αγέλη δαιμόνων, επικαθημένων περί δείλην ηλίου επί των ερειπίων τούτων. Τα δάση και οι καταρράκται του Ταϋγέτου ήσαν όπισθεν ημών, η Λακωνία υπό τους πόδας και ο ωραιότερος ουρανός υπεράνω της κεφαλής.

[b] «Ο Μιστράς ούτος», ηρώτων τον διερμηνέα, «είναι η Λακεδαίμων; δεν έχει ούτω;». Ούτος δε απεκρίνετο «Τι λέγετε, Κύριε; Λακεδαίμων;». «Σε ερωτώ, αν ο Μιστράς ήναι η Λακεδαίμων ή η Σπάρτη!». «Δεν εννοώ». «Πως συ ο Έλλην, συ ο Λάκων αγνοείς τι ήτο η Σπάρτη;». «Σπάρτη», απεκρίθη τότε· «Γνωρίζω αυτήν!

39. Σελ.173

Μεγάλη δημοκρατία! Περίφημος Λυκούργος!». «Ούτω λοιπόν ο Μιστράς είναι η Λακεδαίμων». Ο Έλλην ένενυσε καταφατικώς· εγώ δε πλήρης χαράς.

40. Σελ. 175

Εύρον δε τον Αρχιεπίσκοπον καθήμενον εν μέσω των λοιπών κληρικών εντός αιθούσης καθαριωτάτης, εστρωμένης διά ψιαθών κατά το Τουρκικόν έθος. Άπαντες οι ιερείς ούτοι καθώς και ο Αρχιερεύς ήσαν ευτράπελοι και πνευματώδεις, πολλοί δε μάλιστα αυτών εγνώριζον και την ιταλικήν, λαλούντες αυτήν ελευθέρως. Ακούσαντες το συμβάν μοι, ότε ανεζήτουν τα ερείπια της Σπάρτης, εγέλασαν χλευάζοντες τον οδηγόν. Πάντες δε εφαινοντο ειθισμένοι εις την μετά ξένων συναναστροφήν·

41. Σελ. 176

[a] Υπάρχει μάλιστα εν Μιστρά Γραικική τις οικία Αγγλικόν Ξενοδοχείον καλουμένη εν ή δύναται τις να εύρη Ρ ο σ π ί φ και αξιόλογον οίνον του Πόρτου.

[b] Ο εξωτερικός των Ελληνικών εκκλησιών ρυθμός συνίσταται πανταχού εκ θόλων πεπλατυσμένων κατά το μάλλον και ήττον πολυαρίθμων. Υπό επτά λοι-

42. Σελ.177

πόν τοιούτων θόλων περιστρέφετο και η εκκλησία αύτη του Αγίου Δημητρίου και ουχί της θεοτόκου, ως ειπόν τινες. Παρατηρητέον δε ότι αφ' ότου εγένετο χρήσις του τεκτονικού τούτου κοσμήματος εν Βυζαντίω, παρακμαζούσης ήδη της τέχνης, πάντα σχεδόν τα της νεωτέρας Ελλάδος μνημεία εστεγάσθησαν διά θόλων, οίτινες αμοιρούσι της τε τόλμης του Γοτθικού ρυθμού και της συμμετρου καλλονής της αρχαίας τέχνης.

43. Σελ. 178

Η μετάφρασις, ην εν Μιστρά είδον, ήτο εισέτι ατελής, ο δε μεταφραστής Ζακύνθιος, όστις ευρεθείς εν Βενετία καθ' ον χρόνον ή Αταλά εδημοσιεύθη εκεί ιταλιστί μετεγλώττισεν αυτήν από της ιταλικής εις την δημώδη των Ελλήνων γλώσσαν.

44. Σελ. 190

Εγώ δε ουδέποτε θέλω λησμονήσει τον κατά την 18 Αυγούστου του έτους 1806 μονήρη τούτον παρά τας όχθας του Ευρώτα περίπατον· διότι αποστρέφομαι μεν τα ήθη των Σπαρτιατών, αλλ' ουδόλως παραγνωρίζω το μεγαλείον λαού ελευθέρου, του οποίου μετά βαθείας συγκινήσεως επάτησα την ευγενή κόνιν. Τούτο δε μόνον ήθελεν αρκέσει ίνα αθανάτους τους Σπαρτιάτας καταστήση, το ότι ο Νέρων επισκεπτόμενος την Ελλάδα δεν ετόλμησε να εισέλθη εις Σπάρτην. Οποίος τω όντι λαμπρός της πόλεως ταύτης έπαινος!

45. Σελ. 198

Κόρη τις του χωρίου τούτου, κατασχούσα μετά τον θάνατον των γονέων αυτής μικράν τινα περιουσίαν, εστάλη παρά των συγγενών εις Κωνσταντινούπολιν. Δεκαοκταετής δε γενομένη επέστρεψεν εις το χωρίον ομιλούσα τουρκικά και γαλλικά, και υπεδέχετο τους εκείθεν διαβαίνοντας ξένους τόσω φιλοφρόνως, ώστε οι πρόκριτοι, συλλαβόντες υπονοίας περί της σωφροσύνης αυτής απεφάσισαν να απολέσωσι την κόρην, ως ατιμάζουσαν δήθεν το χωρίον. Προμηθευθέντες λοιπόν το εν Τουρκία ωρισμένον κατά φόνου χριστιανών πρόστιμον εισήλθον διά νυκτός εις τον οικίσκον της νεάνιδος και εθανάτωσαν αυτήν. Εις δε τούτων, άμα διαπραχθέντος του φόνου, έδραμε προσφέρων τω

46. Σελ. 199

[a] Πασσά το τίμημα του αίματος. Η δε ταραχή των εκεί Ελλήνων προήρχετο ουχί εκ του στυγερού τούτου εγκλήματος, αλλ' ένεκα της απληστίας του Πασσά· καθότι ούτος ει και εύρισκε την δολοφονίαν απλουστάτην, ομολογών μάλιστα ότι έλαβε το σύνηθες χρημάτων ποσόν, παρετήρει όμως ότι η νεότης, το κάλλος, η παιδεία και αι περιηγήσεις της ορφανής εκείνης κόρης, έδιδον αυτώ δικαίωμα αποζημιώσεως ανωτέρας και εκ τούτου έπεμψεν η Εξοχότης αυτού Γιαντισάρους, ζητών νέαν προσφοράν.

[b] Νέος Πελλοποννήσιος πολύ ομοιάζον τω Μελεάγρω κατά τε το ήθος και τον ιματισμόν ήλθε και εκάθησε παρ εμοί. Οι Έλληνες χωρικοί δεν ενδύονται ως οι Ανατολίται, ούς βλέπομεν εν Γαλλία, αλλά φορούσι χιτώνα καταπίπτοντα μέχρι γονάτων και καλύπτοντα τα τας πλατείας αυτών περισκελίδας· τον χιτώνα τούτο περιδέουσι διά ζωστήρος, επί δε των γυμνών κνημών διασταυρούσι τους συνέχοντας τα σανδάλια ιμάντας. Ούτω ενδεδυμένοι οι χωρικοί ούτοι άνευ μάλιστα πίλου ομοιάζουν τους αρχαίους Έλληνες άνευ χλαμύδος.

47. Σελ. 211

Η Κόρινθος υψούται υπό τους πρόποδας όρεων εν πεδιάδι εκτεινομένη μέχρι του Κρισαίου κόλπου, καλουμένου νυν της Λεπάντης. Μόνον τούτο εκ των νεωτέρων εν Ελλάδι ονομάτων δύναται να συγκριθή κατά το εύηχον τοίς αρχαίοις.

48. Σελ. 218

Εντός ολίγων ημερών ήθελον δυνηθή να επανίδω τους φίλους μου! Είτα έστρεφον το βλέμμα προς την Πελοπόννησον, την Κόρινθον και τον Ισθμόν, ένθα ετελούντο οι αγώνες. Οποία, φεύ! Ερημία και σιωπή εν τη δυστήνω ταύτη πατρίδι των ατυχών

Ελλήνων! Θέλει άρα απολέσει ποτέ και η Γαλλία την δόξαν αυτής; Θέλει ερημωθή και αύτη και καταπατηθή ούτω κατά τους επελευσομένους αιώνας;

49. Σελ. 220

Αφιχθείς εις Μέγαρα παρετήρησα πρώτον πάντων όμιλον Αλβανών γυναικών, ολιγώτερον τη αληθεία της Ναυσικάς και των συντρόφων αυτής ωραίων, αίτινες έπλυνον οθόνας εις πηγήν, παρά την οποίαν

50. Σελ. 221

εφαίνοντο εισέτι τα άμορφα λείψανα υδραγωγείου.

51. Σελ. 222

Οι Έλληνες ως και οι Τούρκοι πιστεύουσιν ότι

52. Σελ.223

[a] πάντες οι Φράγκοι έχουσιν ιατρικάς γνώσεις και ιδιαίτερά τινα απόρρητα φάρμακα. Η δε απλοϊκότης, μεθ' ης νοσούντες επικαλούνται την βοήθειαν του ξένου έχει κατανυκτικόν τι, αναμιμνήσκουσα ήθη αρχαία·

[b] Έλλην τις ήλθεν, ως ανωτέρω είπον, ζητών να επισκεφθώ την θυγατέρα αυτού.

[c] Επειδή, δε, μ' εφάνη πάσχουσα υπό σηπετώδους πυρετού, διέταξα να ελαφρώσωσι την κεφαλήν αφαιρούντες τα αργυρά νομισμάτια, μεθ' ων κοσμούσιν αι αλβαναί την κόμην·

53. Σελ. 224

[a] Αφού τελευταίον ευχήθημεν τω Χριστώ και τη Παναγία, ανεχώρησα υποσχόμενος ταχεία ανάρρωσιν, όπερ όμως δεν ήλπιζον τόσω πολύ, διότι τοσούτους είδον θνήσκοντας, ώστε δυστυχώς απέκτησα πολλήν περί τούτο πείραν.

[b] αι δε γυναίκες έδραμον προς εμέ κράζουσαι «κρασί, κρασί» και επιθυμούσαι να μοι εκφράσωσι την ευγνωμοσύνην αυτών υποχρέουσαί με να πλώ. Τούτο δε καθίστα τη αληθεία την θέσιν του ιατρού αρκούντως γελοίαν·

[c] Επιστρέψας περίλυπος εις το κατάλυμα είχον δι' όλης της νυκτός προ των οφθαλμών την εικόνα της ψυχορραγούσης Αλβανής, ήτις με υπενθύμισεν ότι και ο Βιργίλιος περιηγούμενος εν Ελλάδι κατελήφθη εν Μεγάροις υπό της ασθενείας, υφ' ης και απέθανε.

54. Σελ. 225

Ο ξενίζων με εφάινετο περί πολλού ποιούμενος τας όρνιθας ταύτας, περί ων εγνώριζε μυρίους μύθους. Εγώ δε είπον αυτώ ότι απεδήμησά ποτε εις των πτηνών τούτων την πατρίδα, υπερωκεάνειον χώραν, εν η εύρον Έλληνας συζώντας τοίς αγρίοις εν μέσω των δασών. Και τω όντι Έλληνες τινες, βαρυνθέντες την καταδυναστείαν μετώκησαν εις Φλωρίδα, ένθα γευσάμενοι του γλυκυτάτου της ελευθερίας καρπού ελησμόνησαν την πατρίδα...

55. Σελ. 229

Ενώ ιστάμην παρά την θύραν δίδων διαταγάς τω Ιωσήφ, είδον προσερχόμενον Έλληνα, όστις με ησπάσθη ιταλιστί και μοι διηγήθη παραχρήμα τα κατ' αυτόν, ότι δηλαδή ήτο Αθηναίος, κατασκευάζων πίσσαν εκ των πευκών της Γερανίας και ότι εγνώριζε τον Κ. Φωβέλον, ον έμελλον βεβαίως καγώ να γνωρίσω.

56. Σελ. 233

Η Ελευσίς είναι κατ' εμέ η μάλλον αξιοσέβαστος εν Ελλάδι χώρα, διότι εκεί εδιδάσκετο ή ενότης του Θεού και εκεί οι άνθρωποι ηγωνίσθησαν τον μέγιστον υπέρ ελευθερίας αγώνα. Αλλά τις θέλει πιστευτεί ποτέ ότι η Σαλαμής εξηλείφθη σχεδόν της μνήμης των Ελλήνων; Ήκουσεν ήδη ο αναγνώστης, πως περί αυτής ωμίλει ο Αθηναίος εκείνος, ο δε Κ. Φωβέλος εν τοίς υπομνήμασιν αυτού, «Η Σαλαμής», λέγει, «δεν διετήρησε το όνομα αυτής, όπερ υπάρχει επιλελησμένον, ως και το του Θεμιστοκλέους». Ο Σπών διηγείται ότι κατέλυσεν εν Σαλαμίνι παρά τινι Παππά Γιάννη, «ανθρώπω πολυμαθεστέρω των ενοριτών αυτού· καθότι εγνώριζεν ότι η νήσος εκαλείτο ποτε Σαλαμής, μαθών τούτο, ως έλεγε, παρά του πατρός αυτού». Η προς την πατρίδα αδιαφορία αύτη των Ελλήνων είναι εξίσου θλιβερά ως και επονειδιστος· καθότι ου μόνον αγνοούσι την προγονικήν ιστορίαν, αλλά και την τόσω δοξάσασαν αυτούς γλώσσαν. Είδομεν, δε, Άγγλον τινά εγκαταστάντα υπό ιερού ζήλου εις Αθήνας, ίνα διδάξη την Ελληνικήν.

57. Σελ. 235

Το καλόν τούτο δείπνον και η ασφάλεια, ης απηλαύομεν, μοι ήσαν τόσω μάλλον ευάρεστα, καθ' όσον ωφείλομεν αυτά τη προστασία ούτως ειπείν της Γαλλίας· καθότι προ τριάκοντα ή τεσσαράκοντα ετών πάσαι της Ελλάδος αι ακταί εληίζοντο υπό πειρατών αλλ' η δραστηριότης των ημετέρων εν ανατολή σταθμών εξήλειψε βαθμηδόν την πειρατείαν, οι δε υπήκοοι του Σουλτάνου ζώσιν ήδη ησύχως υπό την προστασίαν της Γαλλικής σημαίας, προστατευούσης την ασφάλειαν των θαλασσών.

iii. Σχολιασμός – ανάλυση – συμπεράσματα

Το επίθετο *ελληνικός* στο κείμενο εμφανίζεται σε 8 περιπτώσεις [6, 10, 21, 25b, 36a, 37, 56, 41a], εκ των οποίων, το 25b αναφέρεται στο επίθετο *ρωμαίικας* [*ρωμαίικας αρχαιότητας*], καθώς έτσι αποκαλούντο από την οθωμανική διοίκηση οι ελληνόφωνοι χριστιανοί υπήκοοι. Το εθνωνυμικό *Έλληνας/ες* απαντάει σε 21 παραθέματα [5a+b, 8, 14, 16, 20a, 21, 22, 25a, 30, 31b, 38b, 39, 43, 46a+b, 48, 52b, 54, 55, 56] και ο γεωγραφικός όρος *Ελλάδα* σε 14 περιπτώσεις [1, 2, 6, 7, 9, 11a,+b, 15a+b, 27b, 47, 53c, 56, 57], από τις οποίες συμπεραίνουμε ότι ο Σατωβριάνδος, με τον όρο *Ελλάδα*, αντιλαμβάνεται μία χωροχρονική ιστορική πραγματικότητα, αλλά και μια γεωγραφική περιοχή που εκτείνεται τουλάχιστον αρκετά βορείως της Πελοποννήσου (τοποθετεί την περιοχή της Τεγέας στο «μέσον της Ελλάδος», [27b]), χωρίς να συμπεριλαμβάνει σε αυτήν τα Ιόνια νησιά, από τα οποία αναχώρησε για να «αντικρύσει τις ακτές της Ελλάδας» [*Ηλιδος*] (1), την οποία, μαζί με τον Μοριά, κατέκτησαν οι Τούρκοι το 1498.

Επιχειρεί, ως γνήσιος θιασώτης του γαλλικού ρομαντισμού και ένθερμος, αλλά και εμμονικός αρχαιολάτρης, τη σύγκριση του τοπικού ελληνόφωνου / ελληνικού πληθυσμού με την αρχαιότητα στα παραθ. [3, 6, 21, 24, 35a, 37, 38b, 42, 44, 46b, 48, 52a, 56]. Θεωρεί ότι αυτός ο ελληνικός πληθυσμός είναι απόγονος των αρχαίων Ελλήνων, αλλά είναι σε παρακμή, λόγω της *κατάκτησης* και της *σκλαβιάς*. Βλέπει γυναίκες με λευκούς πέπλους στα νεκροταφεία και τις παρομοιάζει με αρχαίες Ελληνίδες (6), διακρίνει συνέχεια πολιτισμική, αλλά που διακόπτεται από τις *δυστυχίες των Ελλήνων* (21), διακρίνει ομοιότητες στα παιδιά των Μανιατών με τα παιδιά της αρχαίας Σπάρτης (35a), για την οποία παραδέχεται με θλίψη ότι δεν υπάρχει ούτε ίχνος της, εξαιτίας της τουρκικής κατάκτησης (37) και, μάλιστα, εξανίσταται, όταν, ρωτώντας κάποιον περαστικό Έλληνα, διαπιστώνει ότι αυτός δεν γνωρίζει τη Σπάρτη (38b). Προσεγγίζει με ενιαίο τρόπο τα σύγχρονα ήθη και έθιμα των Μανιατών ως πολιτισμική συνέχεια των εθίμων και των παραδόσεων των αρχαίων Σπαρτιατών (44), παρατηρεί ότι οι Έλληνες χωρικοί ομοιάζουν ως προς τον ιματισμό τους με τους αρχαίους [μάλιστα, όταν τον πλησιάζει ένας εξ αυτών, τον παρομοιάζει με τον Μελέαγρο, επηρεασμένος σαφώς από τη ρομαντική θέαση της πραγματικότητας, 46b], ενώ θεωρεί αρχαίο το έθιμο της επίκλησης για ιατρική βοήθεια στην ελληνική ύπαιθρο (52a) και ατενίζει θλιμμένος και απογοητευμένος το έρημο τοπίο του Ισθμού και άλλων περιοχών, που ετελούντο αγώνες κατά την αρχαιότητα (48). Συνδέει το βυζαντινό παρελθόν της περιοχής με το ελληνικό στοιχείο, όταν διακρίνει βυζαντινής προέλευσης «δουλοπρέπεια» στους Έλληνες ιερείς

(24), ενώ στο παράθ. 42, εμμέσως υπονοείται ως μία ιστορική οντότητα, κατά τον Σατωβριάνδο, η χρονική – ιστορική σύζευξη *Βυζάντιο – Νεώτερη Ελλάδα*. Διατυπώνει, μάλιστα, τον εκνευρισμό του, που οι «Έλληνες» δεν ενδιαφέρονται για την προγονική τους ιστορία.

Για τη γλώσσα υπάρχουν λίγες αναφορές [3, 5c, 33b, 38a, 43, 56], στις οποίες επιβεβαιώνεται η χρήση των νέων ελληνικών από τους γενίτσαρους, που ρωτάνε τον πλοίαρχο (3), από τον διερμηνέα του, τον Ιωσήφ από το Μιλάνο (5c) και από τον Οθωμανό αξιωματούχο του Μυστρά, Ιμπραήμ Μπέη (33b). Εξάλλου, γίνεται λόγος για δημώδη ελληνική γλώσσα (43), περιγράφεται μια οριακή περίσταση, κατά την οποία όλοι μαζί της ομάδας του Σατωβριάνδου προσπαθούσαν να συνεννοηθούν, μιλώντας ο καθένας στη γλώσσα του (*αγγλιστί, ιταλιστί, ελληνιστί, τουρκιστί*, αλλά και με *νεοελληνικές φράσεις* [38a], «ομοιάζοντας με αγέλη δαιμόνων πάνω στα αρχαία ερείπια» [σ.σ. είναι σαφής η επιρροή του ρομαντισμού στη σκέψη του Σατωβριάνδου]), ενώ στηλιτεύει την αδιαφορία των Ελλήνων για τη γλώσσα τους (56).

Στα θετικά σχόλια για τους Έλληνες [16, 20a, 21, 44, 48] συγκαταλέγονται η ευγένεια του νεαρού Έλληνα διοικητή του χωριού «Νησίον», κοντά στην Τρίπολη (16), ο ευχάριστος χαρακτήρας τους (20a), η έμφυτη ελληνική ευφυΐα (21), η αγάπη τους για την ελευθερία, που τον «συγκινεί» (44), ενώ εκφράζει τη συμπαρατάση του για τις «δυστυχίες των Ελλήνων» (48). Αρνητικά σχόλια υπάρχουν στα παραθέματα [24, 30, 38b, 40c, 53b, 56], στα οποία δίνεται έμφαση στην τουρκότροπη δουλοπρέπεια των ιερέων, την αμάθειά τους και την ειρωνική τους διάθεση προς την αρχαιότητα, στο γεγονός της πώλησης αρχαίων αντικειμένων από τους Έλληνες, ενώ περιγράφεται ως *γελοία* η εικόνα των γυναικών που προσπαθούσαν να ευχαριστήσουν τον Σατωβριάνδο μετά από μία επίσκεψη σε μια άρρωστη Ελληνίδα (53b). Οι αρνητικοί χαρακτηρισμοί κορυφώνονται στο παράθ. 56, με τη φράση «*Η προς την πατρίδα αδιαφορία αυτή των Ελλήνων είναι εξίσου θλιβερά ως και επονείδιστος· καθότι ου μόνον αγνοούσι την προγονικήν ιστορίαν, αλλά και την τόσω δοξάσασαν αυτούς γλώσσαν*».

Ο εθνοτικός διαχωρισμός των «Ελλήνων» από άλλους εθνοτικούς όρους συμβαίνει σε 36 περιπτώσεις μέσα στα κειμενικά παραθέματα του περιηγητικού κειμένου του Σατωβριάνδου [3, 4a+c, 5b+c, 6, 7, 10, 11a, 12, 14, 15b+c, 16, 18, 19, 22, 25a, 27b+c, 28, 31a+b, 33a, 34, 35b, 36b, 37, 38a, 45, 46b, 49, 52a, 51, 52c, 53c]. Παρουσιάζονται οι ονομασίες *Γενίτσαροι, Τούρκοι* [ενδιαφέρον προκαλεί το παρατακτικό σχήμα *...εβλέπομεν ήδη μακρόθεν επί του Βράχου Γιανιτσάρους πάνοπλους και Τούρκους τινάς...*, κατά το οποίο καθίσταται σαφές ότι πρόκειται για διακριτές τάξεις, πιθανότατα επειδή το σώμα

των Γενιτσάρων απαρτιζόταν από υπηκόους πολλών εθνοτήτων της αυτοκρατορίας], *Ενετοί, Γενουάτες, Μεδιολάνιος* (ο διερμηνέας του Σατωβριάνδου) [είναι σαφές ότι δεν τους αντιλαμβάνεται ως πολιτικά Ιταλούς ο Σατωβριάνδος], *Έλληνες* [χαρακτηρίζει ως «έθνος» τους Έλληνες (25a, *Έλλην το γένος*)], *Γάλλους, Αλβανούς, Μανιάτες, Τάρταρος, Φράγκος, Άραβες* (διαχωρίζονται από τους Τούρκους [28]), *Οθωμανοί* [περιηγητές και σημαία, 31a, 33a], *Ιουδαίοι, Αλβανές γυναίκες*. Περιγράφονται ακόμη τα αντιθετικά ομόλογα ζεύγη *Χριστιανοί – Τούρκοι* (σχετικά με τα νεκροταφεία εκάστης κοινότητας [6]), όπου με σαφήνεια οι Τούρκοι ταυτίζονται συλλήβδην με τη μουσουλμανική θρησκεία, το *Τούρκοι – Αυτοκρατορία*, το *Ελλάδα – Τουρκία* (45) και το *Έλληνες χωρικοί – ανατολίτες* (46b).

Στή σύνδεση με τη θρησκεία υπάρχουν αναφορές σε 6 παραθέματα [6, 24, 40, 41b, 45, 53a], στα οποία ξεχωρίζουν η αντίθεση στα νεκροταφεία των *Χριστιανών – Τούρκων* [με την ταύτιση Τούρκων και μουσουλμανικής θρησκείας], οι *ελληνικές εκκλησίες* που αρχιτεκτονικά ανάγονται σε βυζαντινές τεχνοτροπίες (41b) [συνδέοντας ιστορικά το ελληνικό στοιχείο των Ελλήνων – Χριστιανών με το Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος και εκκλησιαστικά με την αρχιτεκτονική και εκκλησιαστική του παράδοση] και η περίπτωση της κόρης ενός Έλληνα (53a), ο οποίος ζήτησε βοήθεια για την κόρη του, επειδή ήταν ασθενής, από τον Σατωβριάνδο, αλλά στην πορεία της αφήγησης, την κόρη του Έλληνα ο Σατωβριάνδος την ονόμασε «*ψυχorroγούσα Αλβανή*». Πιθανότατα, εκλαμβάνει τους χριστιανούς Αλβανούς ως τμήμα των Ελλήνων, κυρίως πολιτικά, παρά φυλετικά, γιατί σε άλλες φάσεις της αφήγησης τους διαχωρίζει πλήρως φυλετικά. Το γεγονός της θρησκευτικής ταύτισης φαίνεται από τις παρακλήσεις στον *Χριστό και την Παναγία*, στις οποίες προέβησαν όλοι μετά την επίσκεψη, άρα, δηλαδή, στα «ελληνικά» θρησκευτικά στοιχεία της οικογένειας της άρρωστης. Συμπεραίνουμε ότι είναι συγκεχυμένα τα όρια της «ελληνικότητας» των τοπικών πληθυσμών και μάλλον προσδιορίζονται περισσότερο από την ελληνοφωνία (αποκλειστικά ή ως μέρος δίγλωσσης χρήσης), τη συμμετοχή σε κοινά ήθη και έθιμα και, φυσικά, την ένταξη στη θρησκευτική πίστη της ορθόδοξης «ελληνικής» εκκλησίας της Ανατολής με προεξάρχοντα τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Στοιχεία απογραφής δίνονται σε 9 περιπτώσεις [5b, 6, 10, 16, 22, 33a, 36a, 41a, 46a]. Γίνεται λόγος για το ελληνικό προάστιο της Μεθώνης [και μας παρέχεται η πληροφορία ότι όταν υπάρχει στρατιωτική οθωμανική φρουρά σε μια πόλη, το ελληνικό προάστιο, προφανώς για λόγους ασφαλείας, βρίσκεται μακριά από αυτήν και εξωτερικά

της πόλης], για ελληνικά σπίτια και επαύλεις σημαινόντων Ελλήνων, για τους ελάχιστους Έλληνες της Τρίπολης και για τα ελληνικά σπίτια του Μυστρά.

Οι αρνητικές περιγραφές για τη συνύπαρξη Τούρκων – Ελλήνων και τη συμπεριφορά των πρώτων προς τους δεύτερους είναι βαρύτατες και στο ίδιο μήκος κύματος με τις περιγραφές του Στεφανόπολι [3, 4a+b+c, 5a, 11a, 15c, 19, 23, 26, 27a, 31b], στις οποίες αμαυρώνεται πλήρως η συγχρονική εικόνα των Τούρκων και ενισχύονται οι «δυστυχίες» των Ελλήνων: χαρακτηρίζονται *Τάρταροι* (3), *θορυβώδεις, καγχάζοντες, ανθρωπάρια, με αδυναμία διάκρισης αθώου και ενόχου* (4a+b+c), *σφαγείς, κακουργηματίες και άγρια θηρία* (5a), *βάρβαροι κατακτητές* (11a, 15c), *φιλοχρήματοι* (19), *τύραννοι που χύνουν αθώο αίμα* (26, 27a), με αποκορύφωμα την αλγεινή περιγραφή ενός τουρκικού πανδοχείου με τον Τούρκο πανδοχέα (31b) και τη συμπεριφορά του προς ένα «άθλιο γραικόπαιδο».

Ακόμη, ο Σατωβριάνδος χαρακτηρίζει «καταρρέουσα» την αυτοκρατορία, την κοινωνία και τη θρησκεία των Τούρκων (18), τους διαχωρίζει πλήρως από τους Άραβες (28), τους οποίους θεωρεί πιο φιλότεχνους, καλαίσθητους και φυσιολάτρες και, ακόμη, προβαίνει σε μια υπόθεση εργασίας για το πώς θα μπορούσαν να κυβερνηθούν οι Έλληνες και οι υπόλοιποι λαοί της αυτοκρατορίας, με μια πιο ήπια διακυβέρνηση. Το απορρίπτει, όμως, αμέσως, ως ενδεχόμενο, προβάλλοντας τις ως άνωθεν διατυπώσεις για τους Τούρκους (26-27a). Τέλος, αποτυπώνεται η εθνική του υπερηφάνεια, η μάλλον εθνικιστικού τύπου υπεροψία του για τη Γαλλία και την ιμπεριαλιστική της παρουσία στην ανατολή (57), πεποίθηση που, προφανώς, πρισματικά διαθλά τη γενικότερη προσέγγισή του για το ανατολικό ζήτημα, τους ελληνόφωνους - ελληνικούς πληθυσμούς της περιοχής και το πολιτικό τους μέλλον.

V. Γενικά συμπεράσματα

Από την επεξεργασία των 14 περιηγητικών κειμένων και από τα στοιχεία της έρευνας που προέκυψαν, παρατηρήθηκε και κατέστη εφικτή η κατηγοριοποίηση – απόπειρα τυποποίησης των διατυπώσεων των περιηγητών σε 16 ευρείες κατηγορίες – θεματικά φάσματα αναφοράς, οι οποίες επιδέχονται και επιμέρους πολλαπλάσιες θεματικές υποδιαιρέσεις, όπως αυτό εξακριβώνεται από την πολυπαραμετρική περιγραφή της κάθε κατηγορίας:

1. Χρήση του επιθέτου [greek – grecian – greeke – grec], ως δηλωτικού επιθετικού προσδιορισμού για πράξεις, συμπεριφορές, πρόσωπα, αντικείμενα, απόψεις κ.λπ., που σχετίζονται με τον ελληνικό – ελληνόφωνο πληθυσμό.
2. Χρήση του εθνωνυμικού κυρίου ονόματος [Greek(s) – Greeke(s) – Grec(s)] σε μία μεγάλη σειρά αναφορών (δραστηριότητες, ιδεολογικά χαρακτηριστικά, δήλωση εθνοτικής – φυλετικής καταγωγής κ.ά.).
3. Χρήση του όρου *Greece* ως γεωγραφικού προσδιορισμού, ενίοτε με χωρο – χρονικές / ιστορικές προεκτάσεις.
4. Σύγκριση των ντόπιων ελληνόφωνων πληθυσμών – Ελλήνων με την ελληνική αρχαιότητα σε μια σειρά από τομείς, όπως γλώσσα, αρχιτεκτονική, ιδιοσυγκρασία, στοιχεία χαρακτήρα, έθιμα, μαχητική ικανότητα κ.λπ.
5. Χρήση του όρου *modern*, ως προδήλως χρονικού ορίου στο διπολικό χρονικό – ιστορικό συνεχές *ancient – modern*.
6. Χρήση του όρου *Hellenic – Grecian*, με σκοπό τον σημασιοδοτικό διαχωρισμό της αρχαιότητας από τους σύγχρονους κατοίκους της Πελοποννήσου και των πολιτισμικών και άλλων διαφορών τους.
7. Αναφορές στην «ελληνική» γλώσσα, γλωσσολογικές αναλύσεις και προσεγγίσεις, συγκρίσεις με άλλες γλώσσες της εποχής, καταγραφή λέξεων της νεοελληνικής γλώσσας, σύγκριση με την αρχαία ελληνική και λατινική, καθώς και με τα γλωσσικά συστήματα της Δύσης.
8. Θετικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί σχετικά με τους «Έλληνες».
9. Αρνητικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί σχετικά με τους «Έλληνες».
10. Περιπτώσεις, κατά τις οποίες καταγράφονται περιγραφές για «ελληνικές» αρχές διοίκησης, προφανώς μέσα στα πλαίσια της οθωμανικής γενικής εξουσίας, γεγονός που αποτυπώνει τη διακριτή εικόνα των περιηγητών για τα

εθνοτικά χαρακτηριστικά των οθωμανών αξιωματούχων (εν προκειμένω, φυσικά, για τους ελληνόφωνους – «Έλληνες»).

11. Σύγκριση με άλλες εθνικές ομάδες σε μια πολυεπίπεδη ποιοτική κλίμακα (χαρακτήρας, έθιμα, παραδόσεις, γλώσσα, θρήσκευμα, τρόποι συνύπαρξης ή μη κ.λπ.).
12. Πολιτικός – φυλετικός – εθνοτικός – θρησκευτικός διαχωρισμός των πληθυσμιακών ομάδων εντός της Πελοποννήσου (και σε όλη την Αυτοκρατορία, όπως διαφαίνεται και από τα υπόλοιπα κεφάλαια των περιηγητικών κειμένων, που δεν αφορούν αποκλειστικά στην Πελοπόννησο) και θρησκευτικές – ιδεολογικές ταυτίσεις με εθνικές ομάδες η πολιτικές συνυποδηλώσεις με εθνοτικό συμβολισμό, π.χ. *Ελληνική Εκκλησία* ή *Ελληνική κοινότητα* (που ενίοτε συμπεριλαμβάνει και αλβανικούς πληθυσμούς).
13. Αναφορά στη θρησκεία, στη σύνδεση με το «ελληνικό» στοιχείο, τον ρόλο της «Ελληνικής Εκκλησίας»⁵⁵ κ.λπ.
14. Στοιχεία απογραφής πληθυσμού σε μια ευρεία και λεπτομερή αριθμητική κλίμακα, που περιλαμβάνει μια σειρά ποσοτικών [αριθμητικών υποδιαίρέσεων σε πόλεις, χωριά, οικογένειες, σπίτια, άτομα] και ποιοτικών στοιχείων [εθνοτικές ονομασίες των απογραφούμενων πληθυσμιακών ομάδων, όπως τις αντιλαμβάνονται οι περιηγητές].
15. Αρνητικές περιγραφές των Τούρκων και εν γένει της οθωμανικής διοίκησης, εν σχέσει με τους «Έλληνες», επηρεασμένες από την οριενταλιστική ανάγνωση του «Ανατολικού Ζητήματος» και των τρόπων επίλυσής του προς όφελος των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής.
16. Ειδικές αναφορές και αναλύσεις με πολιτικό περιεχόμενο και ιδεολογικές τοποθετήσεις σχετικά με τους Έλληνες, σε μια σειρά από ζητήματα, όπως η ιστορική συνέχεια ή μη, η ελληνική γλώσσα, οι συνθήκες διαβίωσης, το ενδεχόμενο πολιτικό μοντέλο μετά από μια πιθανή εξέγερση ή μια μεταρρύθμιση κ.λπ.

Αυτές οι κατηγορίες, που σε μια πιο εκτενή έρευνα έχουν μεγάλα περιθώρια περαιτέρω υποπαραμετροποίησης, απεικονίζονται με έναν εύχρηστο και σχηματικό τρόπο

⁵⁵ Βλ. και *Cyclopaedia: or an Universal Dictionary of arts and sciences*.[...] (E. Chambers, 1741), όπ. παρ. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η λημματική καταγραφή του όρου **Greek Church**: *is the part of the Christian church which is established in Greece; extended likewise to some other parts of Turkey. It is thus called in Europe, Asia and Africa in contradistinction from the Latin [...] Church.*

στους πίνακες 1 και 2 (Άγγλοι και Γάλλοι αντίστοιχα), όπου στον οριζόντιο άξονα αναφοράς αναγράφονται οι περιηγητές, στον κάθετο άξονα αναφοράς οι 16 κατηγορίες διατυπώσεων, όπως αυτές τυποποιήθηκαν και ομαδοποιήθηκαν από τα ευρήματα της κειμενικής έρευνας, ενώ στα κελιά του πίνακα οι αριθμοί αντιστοιχούν στα αριθμημένα κατ' αύξουσα ακολουθία παραθέματα του εκάστου περιηγητή (περιηγητικού κειμένου). Όπως είναι λογικό, σε ένα παράθεμα είναι δυνατόν να συνυπάρχουν περισσότερες από μία κατηγορίες διατυπώσεων, εξ ου και η πολλαπλή καταγραφή του ίδιου παραθέματος με τον ίδιο αύξοντα αριθμό σε περισσότερα του ενός κελιού. Στον πίνακα 3 επιχειρείται μία συνολική, ποσοτική και ποιοτική αποτίμηση των ευρημάτων της έρευνας. Στον κάθετο άξονα αναφοράς, επαναλαμβάνονται οι 16 κατηγορίες διατυπώσεων, ενώ ο οριζόντιος άξονας περιλαμβάνει τους 14 περιηγητές με τα κωδικά τους μικρογράμματα λατινικά ψηφία, όπως αυτά έχουν δοθεί στα αντίστοιχα υποκεφάλαια του κεφ. IV, με βάση τη χρονολογική σειρά πραγματοποίησης της περιήγησης, ενώ οι αριθμοί εντός των κελιών απαριθμούν τις ποσοτικές αντίστοιχες φορές, που αυτή η κατηγορία διατύπωσης εμφανίζεται μέσα στο κείμενο. Ο πίνακας χωρίζεται σε δύο διακριτά μέρη, τους 7 Άγγλους περιηγητές, των οποίων οι ποσοτικές αναφορές εμφανίζονται με κόκκινο χρώμα, και τους 7 Γάλλους περιηγητές, των οποίων εμφανίζονται με μπλε χρώμα. Τον οριζόντιο άξονα συμπληρώνουν οι στήλες ΣΑ, ΣΓ και ΓΣ, οι οποίες σημαίνουν αντιστοίχως Σύνολο Άγγλων, Σύνολο Γάλλων και Γενικό Σύνολο, ώστε να αποτυπώνεται αριθμητικά το ποσοτικό σύνολο κάθε κατηγορίας διατύπωσης, κατά περιηγητή, κατά εθνικότητα του περιηγητή, αλλά και επί συνόλω, ενώ ο πίνακας δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή – αναγνώστη της έρευνας να εξαγάγει χρήσιμα συμπεράσματα μέσα από τις συγκρίσεις των στηλών και των αριθμητικών τους στοιχείων, συγκρίνοντας την ίδια κατηγορία σε βάθος χρονικής εξέλιξης, εθνικής καταγωγής του περιηγητή κ.λπ.

Πίνακας 1

		Sandys George	Wheler George	Viscount Charlemont	Chandler Richard	Dodwell Edward	Leake Martin W.	Gell William
1	Χρήση του επιθέτου <i>Greek –Grec</i>	2a, 3b, 5, 7a, 6c, 7c, 8 [<i>grecian</i> – <i>greeke</i>]	2, 5, 13	1, 5b, 7b	3, 6d, 7, 8, 9, 11, 17	3, 5, 6, 9, 11, 25, 26, 31	3b, 4, 5, 6, 11, 16, 25, 29, 39, 40, 50 57, 66	5, 7, 10, 11, 12, 13, 16
2	Χρήση του εθωνυμίου <i>Greek(s)</i> – <i>Grec(s)</i>	4, 5, 6a, 7c, 9 [<i>Greeks</i> – <i>Greekes</i>]	1, 3, 5b, 6, 9, 10, 11, 12b+c, 13, 17, 21, 22, 23, 26	4d, 6, 8a+b, 9a+d, 10a, 11, 13a, 14a, 16b, 17	1, 2, 5, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21a+b	1, 3, 5b, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 17, 20, 21, 22, 24b, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 50, 51	4, 7, 9, 10, 17a, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64c, 65	5, 7, 8, 15
3	Χρήση του γεωγραφικού όρου <i>Greece</i>	1a, 2c, 5, 7b	11, 12a, 14b 16, 23b, 24 27, 28	1, 3b, 5b, 6, 10b, 12b, 13b 14b, 16a, 17a	6d, 13, 10, 18	1, 2, 3, 8b, 10, 11, 13, 14, 18, 21, 22, 23, 25, 28, 33, 46	1, 2, 12, 13, 15b, 21, 24, 28, 37, 53, 54, 60, 61, 64b	1, 2
4	Σύγκριση με την Αρχαιότητα	1b, 2b, 3b, 7, 10, 11a	9, 12c, 15	3, 5a+b, 6, 9a 11, 12a, 14ab 16a, 17a	5	2, 3, 4, 7a, 8a, 9, 11, 12, 17, 21, 22, 24b, 27, 32, 47b, 50b	1b, 2, 3b, 20, 37, 49, 64b+c	3, 5
5	Χρήση του όρου <i>modern</i>		7, 10, 15	3, 5b, 6, 7b, 9d, 10a, 17a	10	1, 3, 8b, 9, 10, 12, 21, 28, 33, 51b	3b, 4, 5, 6, 14, 60, 64b	3
6	Χρήση του όρου <i>Hellenes – hellenic – Grecian</i>	1b, 2b+c, 3a, 4, 6c, 7a, 11a+b [<i>Grecian</i>]	12a, 12c 17a	6 [<i>ancient</i>], 9d, 13a, 14b 15a		4, 5b, 50b	3b, 13, 15a, 21, 27, 64c	5
7	Αναφορά στην <i>ελληνική γλώσσα</i>	2c, 3a+b, 6b+c, 7a+b 8	3, 7, 9, 10, 11, 12c, 14, 15, 17b, 21 22, 23	3b, 8b, 9a+b+d, 17a	6d, 7, 10, 15, 19, 21a	8a+b, 16, 17, 18b, 21, 26, 28, 33, 43	3b, 4, 5, 6, 9, 14, 17a, 22, 25, 31, 39, 42, 49 50, 52, 64b, 65	3, 4, 15
8	Θετικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί	3a+b, 4, 6a 6b+c, 11b		2, 3, 4a, 5a, 5b, 6, 7a	11	2, 7, 13b, 15b, 20, 24a+b, 27	20, 37, 64a	
9	Αρνητικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί	3b, 7a	15, 25 [<i>greekish</i>]			3, 5, 6, 7b, 9, 10, 18b, 26, 27, 29	25, 39, 45, 52, 56	
10	Ελληνικές Αρχές			3, 4c, 5a+b, 16b	14	50b	25, 26, 32, 33, 34, 55c	7
11	Σύγκριση με άλλες εθνοτικές ομάδες	6a, 7a+b+c			2, 3, 4, 7	3b	3b, 4, 5, 42	
12	Πολιτικός – φυλετικός – εθνοτικός – θρησκευτικός διαχωρισμός ή ταύτιση	1b, 2c, 3a, 5, 6a, 7b, 11b	2, 3b, 8, 12 13, 14, 17, 18, 19b, 20 23, 24, 26	3, 4a+b+d, 5b, 8a, 9a, 11, 13a+b, 14a+b+c, 16b, 18, 19	2, 3, 6, 7a, 11, 15, 16	1, 3, 5, 8, 9, 15, 16, 18, 20, 22, 23b, 25, 26, 27, 30, 31, 38, 39, 41, 42, 43, 48, 49, 50	7, 8, 9, 10, 12, 16, 17a, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 54, 55, 58, 59, 62, 63, 65, 66	5, 6, 8, 9, 13, 15
13	Αναφορά στη θρησκεία	2a, 3a, 6a, 7b+c, 8, 9, 11a+b	2, 3b, 4, 5, 6, 8, 12b+c 14, 18, 19b 20, 24, 25	5b, 8a	7b, 9, 15c, 17, 20	5, 6, 15b, 16, 19, 20, 23, 24a, 27, 41, 46	25, 29, 36, 38, 39, 40, 41, 48, 55, 56, 61	6, 8, 9, 14, 16
14	Στοιχεία απογραφής πληθυσμού	1b, 3a	3b, 8, 19b, 24	3, 5b, 6, 7b, 8a, 13b, 14a	16, 21	3, 16, 17, 20, 22, 25, 26, 29, 30, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 47, 48, 50a, 51b	7, 9, 16, 17a, 18, 22, 25b, 40, 41, 43, 44, 55, 57, 58, 59, 61, 63, 66	6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 16
15	Αρνητικές περιγραφές Οθωμανών - Οριενταλισμός		3b, 4	4b, 5b, 6, 11	3, 6, 10	7a, 13b, 24a+b, 26, 27	1b, 9, 10, 17a, 20, 22, 39b, 41, 47, 64a, 65	
16	Πολιτικές τοποθετήσεις	3a, 3b [<i>nation</i>]	28b	3[<i>nations</i>], 5b, 6, 7c, 13c, 14a, 14b, 17	7	5a, 6c, 7a, 13b, 18a, 24b, 42, 46	41, 46, 47, 53, 54, 64b+c,	8

Πίνακας 2

		Villamont	Du Loir	Brue	Gouffier	Beaujour	Stephanopoli	Chateaubriand
1	Χρήση του επιθέτου <i>Greek – Grec</i>	7 (τουρκικά), 9	4		12a, 13		3a, 5, 10	6, 10, 21, 25b, 36a, 37, 41a, 56
2	Χρήση του εθνωνυμίου <i>Greek(s) – Grec(s)</i>	1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9	1, 3, 7, 8a+b, 11 (<i>Christiens</i>) (<i>people</i>)	1, 2a+b, 3c, 4a+b, 6, 7, 8a+b, 9, 10a, 11a	3b+c, 4c, 7b+c+d, 8, 12a, 13, 14, 15a, 17	3b	2, 3a, 5, 7a, 8a, 13a, 14, 15a+b, 17b	5a+b, 8, 14, 16, 20a, 21, 22, 25a, 30, 31b, 38b, 39, 43, 46a+b, 48, 52b, 54, 55, 56
3	Χρήση του γεωγραφικού όρου <i>Greece</i>	2, 3, 6	1, 2, 5, 8b	2a [<i>Napoli de Romania</i>] 3c, 10a	1, 2a+b+c, 6a+b, 12a	1b, 4	3a, 4a, 5, 8a, 11b, 15a+b [<i>Τουρκία</i>]	1, 2, 6, 7, 9, 11a+b, 15a+b, 17, 27b, 47, 53c, 56, 57
4	Σύγκριση με την Αρχαιότητα	6	1, 8a+b, 11		1, 2a, 3b+c, 5a+b, 6a+b, 7a+b		1, 6, 7a, 8a, 9, 10	3, 6, 21, 24, 35a, 37, 38b, 42, 44, 46b, 48, 52a, 56
5	Χρήση του όρου <i>modern</i>				2a			42, 47
6	Χρήση του όρου <i>Hellenes – hellenic – Grecian</i>		11 (<i>anciens</i>)					6, 56
7	Αναφορά στην ελληνική γλώσσα	8, 9	3, 8a, 11	8a+b		1a	7a+b, 8a, 9	3, 5c, 33b, 38a, 43, 56
8	Θετικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί		8b	3c	2a, 3b, 4c+d, 6a, 7a+b, 16		1, 3a, 6, 7a, 9, 10, 17b	16, 20a, 21, 44, 48
9	Αρνητικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί		1, 5, 6		3b+c, 4a, 5a+b, 8a			24, 30, 38b, 40, 53b, 56
10	Ελληνικές Αρχές			6			1a	16
11	Σύγκριση με άλλες εθνοτικές ομάδες		1, 2, 3		4b			34, 51
12	Πολιτικός – φυλετικός – εθνοτικός – θρησκευτικός διαχωρισμός ή ταύτιση	1, 2, 4, 7, 8, 9	1, 2, 3, 4, 8, 9, 11	1, 2, 3a+b+c, 4a+b, 5a+b, 6, 7, 8, 11b	4b+c+d, 5b, 6b, 7a, 8b, 11, 12a, 13, 14, 15a+b, 16, 17	1b	1, 2, 3a, 4, 5, 7b, 13a+b, 14, 15a, 17b	3, 4a+c, 5b+c, 6, 7, 10, 11a, 12, 14, 15b+c, 16, 18, 19, 22, 25a, 27b+c, 28, 31a+b, 33a, 34, 35b, 36b, 37, 38a, 45, 46b, 49, 51, 52a+c, 53c
13	Αναφορά στη θρησκεία	1, 2, 4, 7, 8, 9	2, 4, 5	5a, 6, 10a	4b, 5b, 15c, 17		2, 8a, 11a, 12, 15a+b, 16	6, 24, 40, 41b, 45, 53a
14	Στοιχεία απογραφής πληθυσμού	4, 5	2, 11	1, 4a+b, 5a, 6, 7, 8b	8b		1, 2, 5, 9	5b, 6, 10, 16, 22, 33a, 36a, 41a, 46a
15	Αρνητικές περιγραφές Οθωμανών - Οριενταλισμός	8	8b		2c, 3a+b, 4c+d, 8a, 10b, 15c, 16, 17		2, 13a+b, 14, 15a+b, 16, 17a+b	3, 4a+b+c, 5a, 11a, 15c, 19, 23, 26-27a, 31b
16	Πολιτικές τοποθετήσεις	1, 2, 5	1, 2, 7, 8b, 9, 11	2 [<i>nation</i>], 4b, 6, 10	3b+c, 4b+c, 5b, 7d, 8b, 10, 11, 12a, 16		1 [<i>nation</i>], 4, 8a, 10, 13b, 15a	14, 18, 21, 25a, 26-27a, 27c, 28, 52-53

Πίνακας 3

		a	b	c	d	e	f	g	ΣΑ	h	i	j	k	l	m	n	ΣΓ	ΓΣ
1	Χρήση του επιθέτου <i>Greek –Grec</i>	7	3	3	7	8	13	7	48	2	4		2		3	8	19	67
2	Χρήση του εθνωνυμίου <i>Greek(s) – Grec(s)</i>	5	15	12	14	33	35	4	118	8	8	13	12	1	10	21	73	191
3	Χρήση του γεωγραφικού όρου <i>Greece</i>	4	8	10	4	16	14	2	58	3	4	3	7	2	7	15	41	99
4	Σύγκριση με την Αρχαιότητα	6	3	10	1	16	8	2	46	1	4		10		6	12	33	79
5	Χρήση του όρου <i>modern</i>		3	7	1	10	7	1	29				1			2	3	32
6	Χρήση του όρου <i>Hellenes – hellenic – Grecian</i>	9	3	5		3	6	1	27		1					2	3	30
7	Αναφορά στην ελληνική γλώσσα	8	12	6	6	10	17	3	62	2	3	2		1	4	6	18	80
8	Θετικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί	7		7	1	8	3		26		1	1	8		7	5	22	48
9	Αρνητικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί	2	2			10	5		19		3		6			6	15	34
10	Ελληνικές Αρχές			5	1	1	6	1	14			1			1	1	3	17
11	Σύγκριση με άλλες εθνοτικές ομάδες	4			4	1	4		13		3		1			2	6	19
12	Πολιτικός – φυλετικός – εθνοτικός – θρησκευτικός διαχωρισμός ή ταύτιση	7	13	16	7	24	28	6	101	6	7	13	15	1	11	36	89	190
13	Αναφορά στη θρησκεία	9	14	2	5	11	11	5	57	6	3	3	4		7	6	29	86
14	Στοιχεία απογραφής πληθυσμού	2	4	7	2	22	18	8	63	2	2	7	1		4	9	25	88
15	Αρνητικές περιγραφές Οθωμανών – Οριενταλισμός		2	4	3	6	11		26	1	1		10		9	12	33	59
16	Πολιτικές τοποθετήσεις	2	1	8	1	8	7	1	28	5	6	4	11		6	10	42	70

Εκ των ευρημάτων των πινάκων συνάγεται μία εκτενής σειρά συμπερασμάτων γενικής φύσεως, που έγκεινται τόσο στην ανάλυση κάθε κατηγορίας από τις 16 των πινάκων, όσο και στη διασύνδεση αυτών με την εθνική καταγωγή, την ιδιότητα, τον σκοπό του ταξιδιού και τις πολιτικές προσλαμβάνουσες εκάστου περιηγητή.

Η χρήση του επιθέτου ή εθνωνυμικού *greek – grecian – greeke – grec, Greek(s) – Greeke(s) – Grec(s)* είναι καθολικής εφαρμογής στα κείμενα που μελετήθηκαν και από τους 14 περιηγητές, από το 1589 (Βιλλαμόντ) έως το 1812 (Τζελλ), με μικρές αποκλίσεις ως προς τη σημασία, τη γεωγραφική έκταση ή την ιστορική διάσταση της ονομασίας και με πλήρη διαχωρισμό από τις άλλες δόκιμες εθνοτικές κύριες ονομασίες, με εξαίρεση την

εθνοτική – πολιτική σύμπλευση Ελλήνων – Αλβανών, όπως αυτό διαπιστώθηκε τουλάχιστον σε 4 περιπτώσεις [Τσάντλερ 7a, Τσάρλμοντ 14a+b, Τζελλ 8, Σατωβριάνδος 53] και πιθανότατα αντανάκλα τη δεδομένη πεποίθηση ότι στο μίλλέτ των Ελλήνων [Ρωμιών] περιλαμβάνονται οι ελληνόφωνοι πληθυσμοί (δίγλωσσοι ή μη), που επιπροσθέτως συμμετέχουν σε κοινά ήθη, έθιμα και παραδόσεις και ακολουθούν το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα της Ανατολικής Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως.

Η χρήση του ονόματος *Greek - Grec* [Γραικός] προέρχεται σαφώς από το λατινικής γλωσσικής προέλευσης *Graecus* [εκλατινισμένος τύπος του Γραικός⁵⁶ (αιολικό εθνωνύμιο ελληνικού φύλου της δυτικής Ελλάδας, εξ ου και πλησίον της Ιταλίας και των εκεί Ρωμαίων)], το οποίο επέλεξαν οι Ρωμαίοι (Λατίνοι) για να ονοματίσουν επί συνόλω τα ελληνικά φύλα⁵⁷. Το *Graecus* υπερίσχυσε του *Έλληνας*, μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού και την ταύτιση του ονόματος «Έλληνας» με ειδωλολατρικές πρακτικές. Έκτοτε το *Graecus* [και *Graecia*] χρησιμοποιείται γενικευμένα στη Δύση, γίνεται εθνογλωσσικά ταυτόσημο του όρου *Έλληνας* και το εντοπίζουμε σε πλείστα δημόσια έγγραφα (Παπών, Βασιλέων κ.ά.)⁵⁸ και κώδικες καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, αλλά και αργότερα. Περί αυτού αναφέρει σχετικά ο Βασίλειος Καραγεώργος, σχολιάζοντας τις διπλωματικές επαφές του Επισκόπου Λιουτπράνδου της Κρεμόνας με τον Αυτοκράτορα της Κωνσταντινουπόλεως (τέλη 10^{ου} αιώνα)⁵⁹: «Ο Λιουτπράνδος ουδαμού εν τω ιστορικό του έργω χαρακτηρίζει τους Βυζαντινούς ηγεμόνας ως *imperatores Romanorum*. Εν τη «Ανταποδόσει» ονομάζει τούτους *imperatores Grecorum, imperatores Argorum ή Constantinopolitani imperatores*, το δε κράτος των *regnum Argivorum, Grecorum imperium, Constantinopolitanum imperium, [...]*». Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι υπάρχει ήδη, για αρκετούς αιώνες πριν την πραγματοποίηση των περιηγητικών ταξιδιών, μια παγιωμένη, εθνογλωσσικά, τουλάχιστον, παράδοση σχετικά με τον εθνοτικό όρο *Graecus – Grecus – Greek – Grec* κ.λπ., εκ της οποίας ερμηνεύεται η καθολική χρήση του όρου και από τους 14 περιηγητές του παρόντος κειμενικού corpus.

Πιο συγκεκριμένα είναι τα πράγματα με τον γεωγραφικό όρο *Ελλάδα*, που κατά κύριο λόγο λαμβάνει χωροχρονικές – διαχρονικές ιστορικές διαστάσεις και τις περισσότερες φορές εμπερικλείει γεωγραφικά τον χώρο της κυρίως Ελλάδας ή ηπειρωτικής Ελλάδας, ενίοτε με τα νησιά του αιγαιακού αρχιπελάγους. Ωστόσο, και το

⁵⁶ Βλ. και υποσημ. 41 και 42 της παρούσης εργασίας.

⁵⁷ Βλ. Χρήστου Παναγιώτης, *Αι περιπέτειαι των εθνικών ονομάτων των Ελλήνων*, Θεσσαλονίκη, 1960, σελ. 13 [όπου και λεπτομερής σχετική βιβλιογραφία].

⁵⁸ Βλ. Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, 1961, τόμ. Α': Αρχές και διαμόρφωσή του, σελ. 75 [όπου και λεπτομερής σχετική βιβλιογραφία].

⁵⁹ Καραγεώργος Βασίλειος Στυλ., *Λιουτπράνδος: Ο Επίσκοπος Κρεμώνης ως ιστορικός και διπλωμάτης*. Διατριβή επί Διδακτορία. Ε.Κ.Π.Α. – Φιλοσοφική Σχολή, Αθήνα, 1978, σελ. 208.

εθνωνυμικό *Greek* και το αντίστοιχο γεωγραφικό *Greece* χρησιμοποιούνται ευρύτατα, παγιωμένα, και διαφαίνεται από τον τρόπο της χρήσης ότι οι περιηγητές κατέχουν την ορολογία εκ των προτέρων, γνωρίζοντας πλήρως τους εθνοτικούς διαχωρισμούς της εποχής, τα γεωγραφικά όρια και τη δραστηριοποίηση ελληνικών πληθυσμών στην περιοχή⁶⁰.

Κατά τη σύγκριση με την αρχαιότητα, η οποία επιχειρείται σχεδόν από το σύνολο των περιηγητών, το ποιοτικό φάσμα σύνδεσης του ντόπιου ελληνόφωνου – ελληνικού πληθυσμού με τον αρχαίο κόσμο εκτείνεται από την απόλυτη ενθουσιώδη βεβαιότητα των Στεφανόπολι, οι οποίοι βλέπουν στη Μάνη τους απογόνους των αρχαίων Σπαρτιατών (επηρεασμένοι σαφώς από την ιδεολογία της Γαλλικής επανάστασης και ένθερμοι Βοναπαρτιστές), έως τον πολύ προσεκτικό και μεθοδικό Ληκ, ο οποίος δεν αρνείται την ιστορική συνέχεια, αλλά δυσκολεύεται πάρα πολύ να τη διαπιστώσει και τελικά την εξακριβώνει μόνο στις γλωσσικές επιβιώσεις του ελληνόφωνου πληθυσμού – Ελλήνων και σε κάποια στοιχεία πολιτισμικά και χαρακτήρος, αναφέροντας, μάλιστα, ότι ο αρχαίος κόσμος δεν υπάρχει πια, παρά μόνον στα κείμενα των ιστοριογράφων και των χαρτογράφων (Ληκ, 2b). Σε όλες τις περιπτώσεις, πάντως, με διαφορετική ποιοτική και ποσοστική προσέγγιση, όλοι οι περιηγητές ανακαλύπτουν συνδέσεις και ομοιότητες με την αρχαία Ελλάδα, οι οποίες καθορίζονται από τον σκοπό του ταξιδιού ή την ιδιότητα ή την εθνική καταγωγή του περιηγητή. Επί παραδείγματι, οι Άγγλοι, πιο ορθολογιστές, πολιτικά ρεαλιστές και λιγότερο επηρεασμένοι από το αίσθημα απώλειας και τη ρομαντική διάθεση των Γάλλων, προβαίνουν σε πιο προσεκτικές κρίσεις και ενδιαφέρονται κυρίως για τις υπαρκτές και ερευνήσιμες δομές των τόπων που επισκέπτονται, όπως η ομιλούμενη γλώσσα, τα έθιμα των πληθυσμών, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις κ.λπ., αφήνοντας κατά μέρος την ιδεολογική αρχαιοθηρία. Ο πολύ προσεκτικός και επιστημονικός Ληκ, μάλιστα, χρησιμοποιεί συχνά τον όρο *hellenic*, όταν επιθυμεί με σαφήνεια να προσδιορίσει κάτι αρχαιοελληνικό. Χαρακτηριστικό, δε, είναι ότι οι Άγγλοι κατά κόρον χρησιμοποιούν παράλληλα τρεις ονοματικούς εθνοτικούς τύπους [*Hellenic, Grecian, Greek*], ώστε μέσα από την τριπλή αυτή σημασιολογική υποδιαίρεση του όρου «*Ελληνας*» να καθίσταται εφικτός ο ακριβής ιστορικός και χρονικός προσδιορισμός, σε έναν άξονα τριών χρονικών ζωνών, που διαδοχικά

⁶⁰ Ειδικά για την παρουσία ελληνικών πληθυσμών στην περιοχή της Πελοποννήσου (Μορέως), χαρακτηριστική είναι και η αναφορά στους ακόλουθους στίχους από το «Χρονικόν του Μορέως», έκδοση Schmitt και Καλονάρου, στ. 794 κ.εξ.: «*Διαβάντα γαρ χρόνοι πολλοί αυτείνον οι Ρωμαίοι, Έλληνες είχαν το όνομα, ούτω τους ωνομάζαν, -πολλά ήσαν αλαζονικοί, ακόμη το κρατούσιν- από την Ρώμην επήρασι το όνομα των Ρωμαίων*».

αλληλοκαλύπτονται [αρχαιοελληνικό (hellenic), ελληνίζον/ελληνότροπο διαχρονικά (grecian), ελληνικό / νεοελληνικό (greek)]. Σε αντίθεση, οι Γάλλοι, πέραν των στοιχειωδών, χρονικού προσδιορισμού, λεκτικών σχημάτων (αρχαίοι – νεώτεροι Έλληνες), δεν υπεισέρχονται σε λεπτομέρειες χρονικοϊστορικής ανάλυσης, αλλά ολιστικά χρησιμοποιούν την εθνотική ονομασία «Έλληνας» με έμμεσες διαχρονικές προεκτάσεις.

Είναι μεγάλη η διαφορά στην ποιοτική ανάλυση της περιήγησης ανάμεσα σε Άγγλους και Γάλλους περιηγητές. Με ιδιαίτερο τρόπο σχολιάζει αυτήν τη διαφορά ο Edward Said⁶¹: *Η Αγγλία νίκησε τον Ναπολέοντα, έδιωξε τη Γαλλία. Εκείνο που επισκοπούσε το αγγλικό μάτι ήταν μια αυτοκρατορική επικράτεια, η οποία έως τα 1880 είχε γίνει πια ένα αδιάσπαστο τμήμα των βρετανοκρατούμενων περιοχών από τη Μεσόγειο μέχρι την Ινδία. Το να γράφει για την Αίγυπτο, τη Συρία, ή την Τουρκία, καθώς και να ταξιδεύει σε αυτές, ήταν ένα ζήτημα περιδιάβασης στην επικράτεια της πολιτικής ισχύος, της πολιτικής διαχείρισης, του πολιτικού καθορισμού. [...] Αντίθετα, ο γάλλος προσκυνητής ήταν διαποτισμένος από μια αίσθηση έντονης απώλειας στην Ανατολή. Βρισκόταν εκεί, σε έναν τόπο, όπου η Γαλλία, αντίθετα από τη Βρετανία, δεν είχε κυριαρχική παρουσία. Κατά συνέπεια και οι γάλλοι προσκυνητές σχεδίασαν και προέβαλαν πάνω σε, φαντάστηκαν ή στοχάστηκαν, τόπους, οι οποίοι υπήρχαν κυρίως στο μυαλό τους. Κατασκεύασαν σχήματα για μια τυπικά γαλλική, ίσως ακόμη και ευρωπαϊκή συμφωνία στην Ανατολή, την οποία βεβαίως υπέθεταν ενορχηστρωμένη από τους ίδιους. Δική τους ήταν η Ανατολή των αναμνήσεων, των εύγλωττων ερειπίων, των ξεχασμένων μυστικών, των κρυμμένων αντιστοιχιών.*

Σε αυτές τις εύστοχες παρατηρήσεις θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι οι Άγγλοι περιηγητές (σ.σ. της παρούσης εργασίας), ήδη από τον πρώτο χρονικά [Σάντυς, 1610], παρουσιάζουν στη γραφή τους τα ίδια σχεδόν χαρακτηριστικά [μεταξύ άλλων: πολιτικό ρεαλισμό, ορθολογική ανάλυση, ισορροπημένες ιδεολογικές διατυπώσεις, θρησκευτική αποστασιοποίηση, αναλυτική πολιτική σκέψη], ενώ οι Γάλλοι, μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, με τη στροφή στον ρομαντισμό, στον κλασικισμό, στο «αρκαδικό πνεύμα», λίγη σχέση έχουν με τους αντίστοιχους Γάλλους περιηγητές των πρώτων αιώνων (έως και το 1715 [Μπρούι]), οι οποίοι ως κύριο μέλημα είχαν τη διεκπεραίωση του προσκυνηματικού ταξιδιού, την ικανοποίηση της περιέργειάς τους, την εκπλήρωση της διπλωματικής ή στρατιωτικής τους αποστολής, αποφεύγοντας παράλληλα εριστικές διατυπώσεις και γραπτές εκθέσεις, εφόσον αυτές θα έβλαπταν τα συμφέροντα της πατρίδας τους. Αλλά και η ιδιότητα του περιηγητή επηρεάζει, ακόμη και σε διαφορετικές

⁶¹ Said Edward, *Οριενταλισμός*. Μτφ.: Φώτης Τερζάκης, εκδ. «Νεφέλη», Αθήνα, 1996, σσ. 206 – 207.

χρονικές φάσεις τη συγγραφή του, με ενδεικτικό παράδειγμα τον Γκουφιέ, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Μάλιστα, ο Γκουφιέ γίνεται αυστηρός επικριτής των Ελλήνων και μετριάξει το αντιτουρκικό μένος του προς την Πύλη, στην οποία, πια, υπηρετεί ως πρεσβευτής της Γαλλίας. Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά των περιηγητικών κειμένων είναι αναγνώσιμα μέσα από τις καταγραφές των πινάκων 1 – 3, στους οποίους αποτυπώνονται αριθμητικά οι προαναφερόμενες τάσεις.

Όταν τους το επιτρέπει ο σκοπός του ταξιδιού τους, οι Άγγλοι ασχολούνται και με τις αρχαιοελληνικές προβολές στο παρόν, όπως στην περίπτωση του Λόρδου Τσάρλμοντ, ο οποίος αναζητούσε την αρχαιότητα, ως μέλος και της εταιρείας των Dilettanti. Δεν ισχύει το ίδιο για τον Ληκ (ο οποίος ήταν στρατιωτικός ακόλουθος και απεσταλμένος της αγγλικής κυβέρνησης) ή για τον Τζελλ (επίσης επιτετραμμένος στα Επτάνησα και μέλος διπλωματικών αποστολών στην Ελλάδα, αν και δεδηλωμένος φιλέλληνας), οι οποίοι ελάχιστα αναφέρουν για την αρχαία προέλευση των σύγχρονων Ελλήνων και μελετούν κυρίως τις συγχρονικές δομές και τη γλώσσα, στην οποία, όμως, ανακαλύπτουν συνδετικούς αρμούς με τον αρχαίο κόσμο. Οι υπόλοιποι Άγγλοι της έρευνας ήταν κοινωνικοί περιηγητές, αρχαιολόγοι, αρχαιολάτρες και απλοί φιλοπερίεργοι ταξιδιώτες. Εξ αυτών, ο πιο αρχαιολάτρης, ο Ντόντγουελ, ανακαλύπτει τις περισσότερες συνδέσεις με την αρχαιότητα.

Από τους 7 Γάλλους, ο Βιλλαμόντ ήταν ταξιδιώτης – προσκυνητής, ο Ντι Λουάρ μέλος διπλωματικής αποστολής, ο Μπρούι πράκτορας της γαλλικής κυβέρνησης και διερμηνέας της Πύλης, ο Γκουφιέ αρχαιολάτρης και, σε δεύτερη φάση, πρεσβευτής στην Πύλη, ο Μπωζούρ συντάκτης οικονομικών αναφορών, ο Στεφανόπολι μυστικός πράκτορας των Γάλλων (του Βοναπάρτη) και ο Σατωβριάνδος κοινωνικός περιηγητής, εμμονικός αρχαιολάτρης και εκπρόσωπος του γαλλικού ρομαντισμού. Καταλαβαίνουμε πόσο φυσιολογική είναι η διακύμανση του εύρους και της ποιότητας των πληροφοριών, τόσο, όσον αφορά στην εθνωνυμική αναφορά *Greek*, όσο και στη διάθεση για σύνδεση των ελληνόφωνων πληθυσμών με τον αρχαίο κόσμο. Για παράδειγμα, οι πρώτοι 3 σχεδόν αδιαφορούν για την αρχαία ή μη προέλευση των Ελλήνων, εστιάζουν την προσοχή τους σε άλλα ζητήματα, περισσότερο σχετικά με τα ενδιαφέροντά τους και τον σκοπό του ταξιδιού τους. Ο Μπωζούρ ασχολείται μόνο με τα εμπορικο-οικονομικά ζητήματα και η αυστηρή του προσήλωση δεν του επιτρέπει άλλες κρίσεις (εκτός από τις ελάχιστες εθνωνυμικές αναφορές). Όμως, ο αρχαιολάτρης και φιλομοναρχικός Γκουφιέ, ο ευρισκόμενος στον πολιτικό αντίποδα του Γκουφιέ, βοναπαρτιστής, αλλά εξίσου αρχαιολάτρης, Στεφανόπολι, και ο ρομαντικός Σατωβριάνδος, προβαίνουν σε ένα εγκώμιο

του ελληνικού στοιχείου, του εξιδανικευμένου αρχαίου κόσμου, δηλώνουν βέβαιοι για τη σύνδεση αρχαίων και νεώτερων Ελλήνων (την οποία, με οριακούς τρόπους και αναλύσεις, ειδικά ο Σατωβριάνδος, την ανακαλύπτει παντού) και εκφράζουν την πεποίθηση – ελπίδα να «απελευθερωθούν» οι Έλληνες.

Οι θετικοί αξιολογικοί χαρακτηρισμοί ή οι αρνητικοί για τους Έλληνες δεν υπακούουν σε κάποιο μοντέλο πρόβλεψης ή επαλήθευσης ούτε εξαρτώνται από κάποιον από τους προαναφερθέντες παράγοντες, με εξαίρεση την παρατήρηση των αρνητικών χαρακτηριστικών για τους Έλληνες, που παρουσιάζει ο Ντι Λουάρ (κάτι που δεν επιβεβαιώνεται ομολόγως από αντίστοιχης ιδιότητας περιηγητές – απεσταλμένους ξένων δυνάμεων, όπως ο Ληκ, ο Τζελλ, ο Μπρούι κ.λπ.). Και οι 14 περιηγητές, επί συνόλω, αποδέχονται μια υπαρκτή σύνδεση ελληνικού στοιχείου (ελληνόφωνων πληθυσμών) και ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας, σε σημείο που αυτά ταυτίζονται.

Οι ποσοτικές αποτυπώσεις κατά περιηγητή και εθνικότητα, που σχετίζονται με τις 16 κατηγορίες διατυπώσεων, όπως αυτές στηλοθετούνται καθέτως στους πίνακες 1-3, μας δίνει τη δυνατότητα να εξαγάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα για την πραγματολογική δόμηση του περιεχομένου της περιηγητικής αφήγησης. Παρόλο που το κειμενικό υλικό των Γάλλων περιηγητών είναι κατά τι λιγότερο σε όγκο λέξεων από το αγγλικό, ωστόσο οι αποτυπωθείσες αριθμητικές διαφορές είναι ενδεικτικές των ποιοτικών διαφορών στον τύπο αφήγησης μεταξύ Άγγλων και Γάλλων. Παρατηρείται ότι η χρήση του επιθέτου «ελληνικός» είναι σε σχεδόν τριπλάσιους αριθμούς στους Άγγλους εν σχέσει με τους Γάλλους [48 με 19] και του εθνωνυμικού «Έλληνας/ες» σε σχεδόν διπλάσιους [118 με 73], ενώ περισσότερες είναι και οι αναφορές στον γεωγραφικό όρο «Ελλάδα» [58 με 41]. Παρατηρείται, επίσης, μια τάση αύξησης της χρήσης τέτοιων εθνοτικών όρων όσο πλησιάζουμε στο 1821 [η παρατήρηση αυτή θα είχε περισσότερη ασφάλεια διατύπωσης με ένα μεγαλύτερο corpus έρευνας], η οποία πιθανότατα ερμηνεύεται από την ανάγκη περιγραφής των πληθυσμιακών και άλλων δεδομένων, μέσα στα πλαίσια της επικείμενης κατάρρευσης του «Μεγάλου Ασθενούς», της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά και από τις πιο σύνθετες δομές περιγραφής, ερμηνείας και ανάλυσης του περιηγητικού κειμένου, προϊόντος του χρόνου. Οι πιο αναλυτικοί Άγγλοι χρησιμοποιούν 29 φορές τη διάκριση *modern – ancient* [Greek] έναντι μόλις 3 των Γάλλων (το ίδιο συμβαίνει και με τη χρήση του *hellenic*, με αναλογία 27 προς 3), αντανακλώντας τη μεγαλύτερη ακριβολογία στη διατύπωση των άγγλων περιηγητών. Το ενδιαφέρον των Άγγλων για τις γλωσσικές, θρησκευτικές και πολιτικές δομές, αλλά και άλλα ανθρωπολογικά δεδομένα της αυτοκρατορίας, που σχετίζονται με το ελληνικό στοιχείο, φαίνεται από τις αριθμητικά

υπέρτερες αναφορές για θέματα γλώσσας [62 προς 18], θρησκείας [57 προς 29], ελληνικών αρχών διοίκησης (οθωμανών αξιωματούχων ελληνικής καταγωγής – εξαιρούνται οι Έλληνες της Μάνης) [14 προς 3], σχέσεις – συγκρίσεις με άλλες εθνικές ομάδες [13 προς 6] και στοιχεία απογραφής ελληνικών ή άλλων πληθυσμών [63 προς 25].

Παρόμοιος αναλογικά είναι ο αριθμητικός όγκος των εθνωθυμίων [101 προς 89], ενώ αντίστροφη είναι η εικόνα στους οριενταλιστικού τύπου αφορισμούς⁶² και κατηγορίες, τόσο αριθμητικά [26 οι Άγγλοι, έναντι 33 των Γάλλων], όσο και ποιοτικά, καθώς οι Γάλλοι, και κυρίως ο Γκουφιέ, ο Στεφανόπολι και ο Σατωβριάνδος, καταστρώνουν ένα πολυποίκιλο μωσαϊκό ύβρεων για τους Τούρκους. Χαρακτηριστικό, δε, είναι ότι οι αρνητικές αυτές διατυπώσεις σχετικά με την τουρκική συμπεριφορά έναντι των Ελλήνων ή και άλλων λαών, είναι περισσότερες και συχνότερες μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, όσο, δηλαδή, πλησιάζουμε προς την Ελληνική Επανάσταση και την έναρξη του πολιτικού κατακερματισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε μια περίοδο έντονου αγγλο – γαλλικού ανταγωνισμού στη Μεσόγειο και με τον γεωστρατηγικό φόβο της καθόδου σε αυτήν της Τσαρικής Ρωσίας, ενός παράγοντα, που πάντοτε καθόριζε την εξωτερική πολιτική Άγγλων και Γάλλων στην περιοχή.

Ο Κυριάκος Σιμόπουλος⁶³ παρατηρεί ότι τον 18^ο αιώνα η προσοχή των ξένων στρέφεται προς τον νέο ελληνισμό: *Τα αίτια είναι πολιτικά, οικονομικά, στρατιωτικά, πολιτιστικά. Έχει αρχίσει κι όλες η παρακμή της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι αλληπάλληλοι πόλεμοι προκαλούν ανακατατάξεις στην ευρωπαϊκή Τουρκία και γενικότερα στην ανατολική Μεσόγειο. Ο ελληνικός χώρος έρχεται στο επίκεντρο των ανταγωνισμών των Μεγάλων Δυνάμεων, που επιδιώκουν εδαφικές, κατακτήσεις, προώθηση των ζωνών*

⁶² Said Edward, ό.π., σελ. 246: *Ο Οριενταλισμός, λοιπόν, δεν είναι απλώς μία θετική γνώση για την Ανατολή, η οποία υπάρχει οποιαδήποτε εποχή στη Δύση. Είναι, επίσης, μία εξέχουσα ακαδημαϊκή παράδοση (όταν κάποιος αναφέρεται σε έναν ακαδημαϊκό ειδικό, που αποκαλείται Οριενταλιστής), καθώς και μια περιοχή ενδιαφερόντων προσδιορισμένη από ταξιδιώτες, εμπορικούς αντιπροσώπους, κυβερνήσεις, στρατιωτικές εκστρατείες, αναγνώσεις μυθιστορημάτων και περιγραφών εξωτικών περιπετειών, φυσιοδιφών και ταξιδιωτών, για τους οποίους η Ανατολή αποτελεί ένα ειδικό είδος γνώσης σχετικά με συγκεκριμένους τόπους, λαούς και πολιτισμούς. Γιατί τα οριενταλικά ιδιώματα έγιναν πλέον συχνά και άσκησαν μια σταθερή επorroή στον ευρωπαϊκό λόγο. Κάτω από αυτά τα ιδιώματα βρισκόταν μια στοιβάδα γνώσης για την Ανατολή. Αυτή η γνώση σχηματίστηκε από τις εμπειρίες πολλών Ευρωπαίων, που όλες τους συνέκλιναν σε ουσιώδεις όψεις της Ανατολής, όπως ο ανατολίτικος χαρακτήρας, ο ανατολίτικος δεσποτισμός, ο ανατολίτικος αισθησιασμός και τα παρόμοια. Για κάθε Ευρωπαίο του 19^{ου} αιώνα – και νομίζω ότι αυτό μπορεί να το πει κανείς χωρίς επιφύλαξη – ο οριενταλισμός ήταν ένα τέτοιο σύστημα αληθειών, αληθειών με τη νιτσεική έννοια του όρου. Είναι, ως εκ τούτου, βέβαιο, ότι κάθε Ευρωπαίος, σε ό,τι μπορούσε να πει για την Ανατολή, ήταν κατά συνέπεια ρατσιστής, ιμπεριαλιστής και από άκρου εις άκρον εθνοκεντριστής. [...] Έτσι, ο Οριενταλισμός βοήθησε και βοηθήθηκε από γενικότερες πολιτισμικές εμμονές, οι οποίες έτειναν να κάνουν πιο άκαμπτη την αίσθηση της διαφοράς ανάμεσα στο ευρωπαϊκό και το ασιατικό κομμάτι του κόσμου.*

⁶³ Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα. Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά, τόμος Β' (1700 – 1800)*, έβδομη έκδοση, Αθήνα 1990, σελ. 5.

επιρροής και αναζητούν νέες αγορές και νέους συμμάχους. Η Ελλάδα αποκτά σιγά - σιγά οντότητα και γίνεται αντικείμενο πολιτικών υπολογισμών.

Δεν είναι τυχαίο ότι ο Ντόντγουελ αναμένει μια εξέγερση στην περιοχή, αναλύοντας, μάλιστα, τις δυνατότητες στρατηγικής επιτυχίας του εγχειρήματος, ο Ληκ προτείνει, στην ουσία, έναν τύπο αυτονομής της Πελοποννήσου (και οι δύο προαναφερόμενοι εμμέσως υπονοούν την πολιτική ανάμιξη της Αγγλίας σε ένα τέτοιο σχέδιο), ενώ ο Γκουφιέ αναλύει με λεπτομέρειες τον τρόπο που θα εξυπηρετούσε τα γαλλικά συμφέροντα ένα ανεξάρτητο κράτος στην περιοχή της Πελοποννήσου (Μοριάς) [10, 11], ο Στεφανόπολι θεωρεί απαραίτητη την προσάρτηση του Μορέως από την επαναστατική Γαλλία, για να διαθέτει η γαλλική διοίκηση των Επτανήσων ένα αμυντικό προπύργιο [4], ενώ ο Σατωβριάνδος διατυπώνει την υπερηφάνειά του για τη δραστηριοποίηση της Γαλλίας εμπορικά και πολιτικά στην Ανατολή (άρα και στην Ελλάδα).

Εν κατακλείδι, είναι δόκιμο, μετά από την παράθεση αυτών των στοιχείων, που παρουσιάζονται μέσα στα περιηγητικά κείμενα της έρευνας, να διατυπωθεί η άποψη ότι στο σύνολό τους οι περιηγητές, αντιλαμβάνονται μια εθνοτικής φύσεως ελληνόφωνη – ελληνική παρουσία (τους ονομάζουν *Greeks – Grecs*), την οποία ο καθένας τη συσχετίζει με διαφορετικό τρόπο με την αρχαιότητα και τους μεσαιωνικούς χρόνους, ή ελάχιστα, και στην οποία αναγνωρίζουν μια γλωσσική υπόσταση [*ancient greek – greek – modern greek*]⁶⁴ και θρησκευτική ταύτιση [*greek religion*]. Και εάν τα ζητήματα αυτά δεν αναλύονται διεξοδικά στους περιηγητές του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και μέχρι τις χρονικές παραμονές της ελληνικής εξέγερσης του 1821 (η οποία εξελίχθηκε σε επανάσταση και τελικά οδήγησε στη δημιουργία του Ελληνικού Βασιλείου με το πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1832), απασχόλησαν αμφότερους Άγγλους και Γάλλους, με τους Άγγλους να προΐστανται στη διατύπωση ορθολογικών και τεκμηριωμένων διατυπώσεων για το ελληνικό ζήτημα (το οποίο ήταν μέρος του συνολικού Ανατολικού Ζητήματος). Χαρακτηριστική και ενισχυτική προς αυτήν την κατεύθυνση σκέψης είναι η προσέγγιση του Henry Holland (ο οποίος δεν συμπεριελήφθη στην έρευνα, αφενός επειδή δεν περιηγήθηκε την Πελοπόννησο, αν και ήταν στα

⁶⁴ Βλ. και *Cyclopaedia: or an Universal Dictionary of arts and sciences*.[...] (E. Chambers, 1741), όπ. παρ.: λήμμα *Greek Tongue*: Accordingly one may distinguish three ages of the greek tongue. The first ends at the time when Constantinople became the capital of the roman empire. [...] ...it seems necessary to begin the second age of the greek tongue of that epocha; which lasted to the taking of Constantinople by the Turks, where the last age commences. [...] Modern or vulgar greek is the language now spoke in Greece.

ταξιδιωτικά πλάνα του, αφετέρου επειδή ήδη η έκταση της έρευνας και των πορισμάτων της υπερβαίνει τα όρια μιας μεταπτυχιακής εργασίας⁶⁵).

Μεγάλο ήταν το ενδιαφέρον του για το πολιτικό μέλλον του ελληνισμού, καθώς και για τις παραμέτρους που διαγράφονταν και θα καθόριζαν την πορεία ενός, ενδεχομένως, ελληνικού κράτους στη βαλκανική χερσόνησο. Η μαρτυρία του Holland αποτελεί μια χρήσιμη νύξη για τη συνέχεια των πολιτικών διαμορφώσεων στα αμέσως προεπαναστατικά και επαναστατικά χρόνια. Έχοντας εκπληρώσει ευσυνείδητα τις εμπειρικές απαιτήσεις της παιδείας του στην εξακρίβωση των δυναμικών συντελεστών της αλλαγής στην ελληνική κοινωνία, ο Holland κλείνει την αφήγησή του με ένα γενικό συμπέρασμα, που αξιολογούσε επιγραμματικά το παρόν, καταθέτοντας παράλληλα πολύ προσεκτικές εκτιμήσεις για το πολιτικό μέλλον του ελληνισμού:

«Τα τελευταία χρόνια οι Έλληνες, εξεταζόμενοι στο σύνολό τους σαν λαός, έχουν προοδεύσει στον πληθυσμό, στο εμπόριο, στην εκπαίδευση και στα γράμματα. Και πάνω απ' όλα, όπως είναι φανερό, σ' εκείνη την ανεξάρτητη συνείδηση της δύναμης, που αποτελεί ένα αναγκαίο βήμα προς τη μελλοντική τους απελευθέρωση. Θα ήταν υπερβολικό να γίνουν υποθέσεις σχετικά με την πηγή, απ' όπου η απελευθέρωση αυτή θα προέκυπτε, εφόσον η έλευση του ίδιου του γεγονότος ακόμη διαμφισβητείται. Ο επισκέπτης της Ελλάδας, παρατηρώντας όλα εκείνα τα ιδιαίτερα ελαττώματα του ήθους, που αποτελούν πάντα τη συνέπεια της δουλείας και αντιπαραθέτοντάς τα με το ψυχικό ήθος των αρχαίων Ελλήνων, θα έτεινε ίσως να πιστέψει, ότι η αναγέννησή τους ήταν αδύνατη και ότι η πολιτική αλλαγή σ' αυτή τη χώρα δεν θα σήμαινε παρά μια μεταφορά της υποταγής τους.

Οι παρατηρήσεις μου δεν μου επιτρέπουν να συμφωνήσω με μια τέτοια άποψη. Πολύ απέχω βέβαια από τη γνώμη ότι οι αρχαίοι Έλληνες, μ' όλες τις ιδιαιτερότητες του εθνικού τους πνεύματος και παράδοσης, θ' αναστηθούν μέσα στον λαό που κατοικεί αυτή τη χώρα. Η φυλή έχει υποστεί πολλές αλλαγές – η κατάσταση του γύρω κόσμου ακόμη περισσότερες. Η γνώμη όμως αυτή δεν αποτελεί μian αναγκαία προϋπόθεση του προκειμένου ζητήματος. Και παραμένει ένα ενδιαφέρον θέμα συλλογισμού κατά πόσο μπορεί να δημιουργηθεί ένα έθνος σ' αυτό το μέρος της Ευρώπης, είτε με δικές του είτε με ξένες προσπάθειες, ικανό να συμμετάσχει σ' όλες τις υποθέσεις και τα γεγονότα του πολιτισμένου κόσμου. Αν το ερώτημα σχετικά μ' αυτή την πιθανότητα υποβαλλόταν σ' εμένα, θα έτεινα ν' απαντήσω θετικά. Το επιπρόσθετο ερώτημα σχετικά με τις συνέπειες (μιας τέτοιας εξέλιξης), είναι πολύ

⁶⁵ Είναι αρκετοί και σημαντικοί οι περιηγητές που δεν κατέστη δυνατό να μελετηθούν και να ενσωματωθούν στην εργασία, για λόγους αποκλειστικώς τεχνικούς, που ενέκειντο στην ήδη δεδομένη υπέρβαση των κειμενικών ορίων της μεταπτυχιακής εργασίας. Είναι τέτοιος ο όγκος του υλικού για τέτοιου τύπου επεξεργασία, που μόνο μέσα στα πλαίσια μιας διατριβής με δομή ανάλυσης κειμενικού corpus, θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν περισσότεροι.

απόμακρο, όπως επίσης και μακροσκελές, για να μου επιτρέψει να μπω στη συζήτησή του»⁶⁶.

VI. Βιβλιογραφία

- Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ελένη-Νίκη, «Οι περιηγήσεις του Λόρδου Guilford στην Ελλάδα», *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου* (Αργοστόλι – Ληξούρι, 17 – 21 Μαΐου 1986), ανάπτυπο από τον τόμ. 2: Ιστορία μέχρι και τον 20^ο αιώνα.
- Αναστασιάδου Ιφιγένεια, «Ο φιλέλλην Γάλλος περιηγητής Π. Α. Γκυς», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 47 (1977), 130 – 145.
- Βουραζέλη-Μαρινάκου Ελένη, «Πώς είδον την Σπάρτην Ευρωπαίοι ταξιδιώται», Αθήνα, *εφημερίδα «Σπάρτη»*, 16 Μαρτίου 1952.
- Βουραζέλη Ελένη Δ., *Ο βίος του ελληνικού λαού κατά την τουρκοκρατίαν επί τη βάσει των ξένων περιηγητών*, τεύχος Α': Εισαγωγή, Αθήνα 1939.
- Δημαράς Κ. Θ., *Περιηγήσεις στον Ελληνικό χώρο*, Αθήνα 1968.
- Εθνική Πινακοθήκη, *Κατάλογος Εκθέσεως: Ταξιδιώτες στην Ελλάδα από τον 15^ο αιώνα ως το 1821*, Αθήνα 1975.
- Δρούλια Λουκία (επιμ.), *Περιηγητικά κείμενα, υποδομή και προσεγγίσεις*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 1993.
- Ζιούτος Γεώργιος Δ., *Οδοιπορικό στην Ελλάδα: Πριν και μετά την Επανάσταση του '21: Εντυπώσεις δύο Γάλλων περιηγητών*, Αθήνα 1994.
- Κιτρομηλίδης Πασχάλης Μ., «Γνωσιολογικός εμπειρισμός και πολιτικός φιλελληνισμός», *Ανάπτυπο από τον 23^ο τόμο του Δελτίου της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, Αθήνα 1980.
- Μήτση Ευτέρπη, *Στη χώρα του φεγγαριού: Βρετανίδες περιηγήτριες στην Ελλάδα 1718 – 1932*, Αθήνα 2005.
- Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ), *Η Πελοπόννησος: Χαρτογραφία και Ιστορία 16^{ος} – 18^{ος} αιώνας*, από το Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου, Αθήνα 2006.
- Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, 333 μ. Χ. – 1700: Δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά*, τόμος Α', έβδομη έκδοση, Αθήνα 1990.

⁶⁶ Κιτρομηλίδης Πασχάλης Μ., ό.π. [υποσημ. 27], σελ. 25

- Φραγκίσκος Εμμ. Ν., «Δύο κατήγοροι του Γένους»: C. de Pauw (1788) και J. S. Bartholdy (1805), στον συλλογικό τόμο *Περιηγήσεις στον Ελληνικό χώρο*, Αθήνα 1968.
- Augustinos O., *French Odysseus*, Baltimore 1994
- Cartledge P., *The Greeks: A Portrait of Self and Others*, Oxford 2002
- Constantine D., *Early Greek Travellers and the Hellenic Ideal*, Cambridge 1984
- Emile Malakis, *French travellers in Greece*, Φιλαδέλφεια 1925
- Spencer T., *Fair Greece Sad Relic*, London 1954
- Jason M. Kelly, *The Society of Dilettanti: Archaeology and Identity in the British Enlightenment*, [Yale University Press], 2010.
- Lionel Cust, *History of the Society of Dilettanti*, [Forgotten Books], 2016
- Norman Yoffee, *Negotiating the Past in the Past. Identity, Memory and Landscape in Archaeological Research*, [University of Arizona Press], Tuscon, 2007
- Bracken C. Ph., *Κυνηγοί αρχαιοτήτων στην Ελλάδα, 1800 – 1820*, Θεσσαλονίκη 1977
- Stoneman Richard, *Αναζητώντας την κλασική Ελλάδα*, Αθήνα 1996, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ.
- W. B. Stanford, *The manuscripts of Lord Charlemont' s Eastern travels*, *Proceedings of the Royal Irish Academy*, vol.80c, 1980
- Αναστασίου Ιωάννης Ε, *Πώς είδεν ο περιηγητής και λόγιος T. Smart Hughes την ελληνικήν ορθόδοξον εκκλησίαν το 1812 – 1814*, Αθήνα 1968.
- Σταυρόπουλος Αριστοτέλης Κ, «Ο Άγγλος γιατρός Askew: Ένας άλλος αββάς Fourmont», *Ανάτυπον από το περ. «Ερανιστής»*, έτ. ΙΘ΄, τόμ. 17/1981, Αθήνα 1981.
- Δημοτική Κοινοφελής Επιχείρηση Πολιτισμού Άργους (ΔΗ.Κ.Ε.ΠΑ) – Ινστιτούτο Αργειακών Μελετών Δήμου Άργους, *Ταξιδιωτικές Εντυπώσεις για το Άργος και την Αργολίδα 16ος – 19ος αιώνας*, Αθήνα 2010.
- *Greek – English Lexicon compiled by Henry George Liddell D.D. 1811 – 1898 [...]* Robert Scott D.D. 1811 – 1887 [...], Oxford, At the Clarendon Press, Vol. I
- *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια – Παύλος Δρανδάκης*, έκδοσις δευτέρα, ενημερωμένη δια συμπληρωμάτων. Εκδοτικός οργανισμός «Ο Φοίνιξ» Ε.Π.Ε., Φειδίου 6, Αθήνα
- Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc., during the Years 1812 and 1813*, Λονδίνο 1815.
- Sandys George, *A relation of a Journey begun An Dom: 1610*. Foure bookes.

Containing a description of the Turkish Empire, of Aegypt, of the Holy Land, of the remote parts of Italy, and Ilands adioyning. London. Printed for W. Barrett. 1615.

- Wheler George Esq., *A journey into Greece*. In company of Dr Spon of Lyons. In six books. Containing I. A Voyage from *Venice* to *Constantinople*. II. An Account of *Constantinople* and the Adjacent Places. III. A Voyage through the *Lesser Asia*. IV. A Voyage from *Zant* through several parts of *Greece* to *Athens*. V. An Account of *Athens*. VI. Several Journeys from *Athens*, into *Attica*, *Corinth*, *Boeotia*, etc. With variety of Sculptures. London. Printed for *William Cademan*, *Robert Kettlewell*, and *Awnsham Churchill*, at the *Popes Head* in the *New-Exchange*, the *Hand and Scepter* in *Fleetstreet*, and the *Black Swan* near *Amer-Corner*. MDCLXXXII [1682].
- Caulfeild James, fourth Viscount Charlemont, *The Travels of Lord Charlemont in Greece & Turkey 1749*. Edited by W.B. Stanford and E.J. Finopoulos. Drawings by Richard Dalton. Trigraph – London, for the A.G. Leventis Foundation, 1984.
- Chandler Richard, *Travels in Asia Minor and Greece*, A new edition with corrections and remarks by Nicholas Revett ESQ., to which is prefixed an introductory account of the author by Ralph Churton, M.A., Archdeacon of St. David's. Vol.II. Oxford, at the Clarendon Press, MDCCCXXV [1825].
- Dodwell Edward (ESQ., F.S.A. and member of several foreign Academies), *A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805, and 1806. In two volumes* (Vol. I & II). London: Printed for Rodwell and Martin, New Bond-Street. 1819.
- Leake William Martin, *Travels in the Morea. With a map and plans. In three volumes*. Vol. I. London: John Murray, Albemarle Street. MDCCCXXX [1830]. [532 σσ.] [E.B.E. = Γ.II. 3165 HC 8^ο σχήμα και 3904/09]
- Gell William, Sir (M.A., F.R.S., F.S.A.), *Itinerary of the Morea: being a description of the routes of that peninsula*. London: printed for Rodwell and Martin, (Successors to Mr. Faulder,) New Bond Street, by S. Hamilton, Weybridge, Surrey. 1817.
- Villamont, Seigneur de, *Les voyages du Seigneur de Villamont, Chevalier de l'Ordre de Hierusalem, gentil-homme du pays de Bretagne*. Divisez en trois livres. A Arras, chez Gilles Bauduyn [...] MDXCVIII [1598].
- Du Loir, *Les voyages du Sieur du Loir [...] A Paris, chez Francois Clouzier*.

MDCLIV [1654]. Avec privilege du Roy.

- Brue Benjamin, *Journal de la campagne que le Grand Vesir Ali Pacha a faite en 1715 pour la conquete de la Moree*. Paris, Ernest Thorin, Libraire – Editeur. 58 Boulevard Saint – Michel.. 1870.
- Gouffier – Choiseul Comte de, Maria Gabriel Florent August, *Εικονογραφημένη περιήγηση της Ελλάδας (1782), τόμος Α΄* (επιμέλεια έκδοσης: Άννα Οικονομίδη – Τσαγκόγιωργα, μετάφραση: Μπάμπης Λυκούδης, επιμέλεια μετάφρασης: Μαρίνα Οικονόμου). Εκδόσεις «Μίλητος», Αθήνα, 2006.
- Beaujour Louis – Auguste Felix (Baron de, ex-Consul in Greece), *A view of the commerce of Greece, formed after an annual average, from 1787 to 1797*. Translated from the French by Thomas Hartwell Horne. London: Printed, by H. L. Galasin, Ingram-Court, Fenchurch-Street, for James Wallis, no. 46, Paternoster-Row. 1800.
- Stephanopoli Dimo et Nicolo, *Ταξίδι του Δήμου και του Νικόλο Στεφανόπολι στην Ελλάδα κατά τα χρόνια 1797 και 1798 (Μάνη – Ήπειρος). Δύο αποστολές, από τις οποίες η μία της γαλλικής κυβερνήσεως και η άλλη του αρχιστρατήγου Βοναπάρτη*. Συντάχθηκε από ένα καθηγητή της Πρυτανείας. Με εικόνες, σχέδια και απόψεις φιλοτεχνημένες επί τόπου. Τόμος πρώτος (μετάφραση: Α. Σπήλιου), Εκδόσεις Τολίδη, Αθήνα, 1974.
- Chateaubriand Francois – Rene Vicomte de, *Σατωβριάνδου οδοιπορικών εκ Παρισίων εις Ιεροσόλυμα και εξ Ιεροσολύμων εις Παρισίους*. Μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Εμμ. Δ. Ροΐδου. Τόμος Α΄. Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου της Αυγής (Οδός Ευριπίδου, οικία Ι. Χαλκοκονδύλη). 1860.

Στη βιβλιογραφία αυτή πρέπει να προστεθούν και μια σειρά από ιδιαιτέρως χρήσιμα εργαλεία, όπως πρακτικά συνεδρίων (π.χ. την Ημερίδα που διοργάνωσε το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, στις 23 Απριλίου 1997, με τίτλο: *Η εικόνα της Ελλάδας στη Δύση, 17^{ος} – 20^{ος} αι. Νέες έρευνες και προσεγγίσεις*, στα πλαίσια του προγράμματος του ΕΙΕ: *Περιηγητισμός: Προσεγγίσεις του Ελληνικού χώρου, 15^{ος} – 19^{ος} αι.*), η μεγάλη συλλογή περιηγητικών κειμένων της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, οι ειδικές εκδόσεις του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, που σχετίζονται με τα ξενόγλωσσα περιηγητικά κείμενα, η διαδικτυακή πύλη του ΙΝΕ (Ινστιτούτου Νεοελληνικών Ερευνών) [<http://www.pandektis.ekt.gr>], σχετιζόμενη με την ταξιδιωτική γραμματεία του 15^{ου} – 19^{ου} αιώνα, καθώς και μονογραφίες τοπικής ιστορίας, συχνά βασισμένες σε περιηγητικά κείμενα και πλούσια αναλυτική, σχετική βιβλιογραφία.

Περιεχόμενα

I.	Εισαγωγή	2
I.a	Πρόλογος.....	2
I.b	Τυπολογία περιηγητικών κειμένων.....	3
I.c	Ιστορικό – χρονικό πλαίσιο περιηγήσεων.....	4
I.d	Τύποι περιηγητών	6
II.	Στόχοι – Πλαίσιο Έρευνας – Μεθοδολογία	24
II.a	Στοχοθεσία της έρευνας.....	24
II.b	Περιγραφή και ανάλυση του πλαισίου της έρευνας.....	25
II.c	Μεθοδολογικά ζητήματα	26
III.	Τα περιηγητικά κείμενα της έρευνας	28
a.	Άγγλοι.....	28
b.	Γάλλοι.....	30
c.	Επεξεργασία των κειμένων.....	31
IV.	Πηγές – παραθέματα από το πρωτότυπο – σχολιασμός	35
a.	Sandys George (1610)	35
b.	Wheler George (1675 – 76).....	43
c.	Caulfeild James, Lord Charlemont (1749)	54
d.	Richard Chandler (1767)	67
e.	Dodwell Edward (1801)	75
f.	Leake, William Martin (1805).....	98
g.	Gell William (1810 – 12)	120
h.	Villamont de, Seigneur (1589)	127
i.	Du Loir, Sieur (1639 – 41)	131
j.	Brue Benjamin (1715)	137
k.	Choiseul – Gouffier, Marie Gabriel Florent Auguste de (1776 – 85)	142
l.	Beaujour Felix (1796 – 97).....	155
m.	Stephanopoli Dimo et Nicolo (1797 – 98)	158
n.	Chateaubriand Francois Rene de (1805)	168
V.	Γενικά συμπεράσματα	189
VI.	Βιβλιογραφία.....	203